

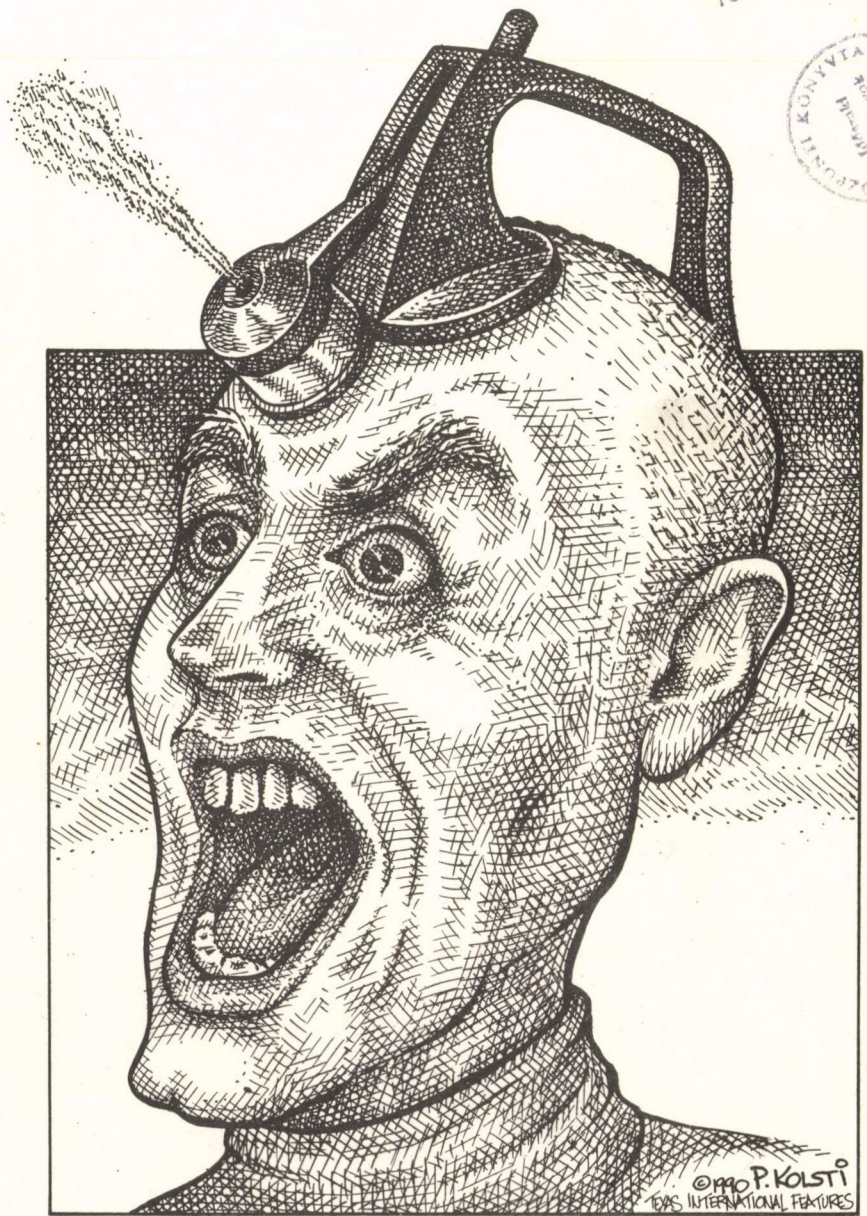
55 982

423

JELKÉP

MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA • 1990/3. SZÁM

1991 JAN 02

© 1990 P. KOLSTI
EWS INTERNATIONAL FEATURES

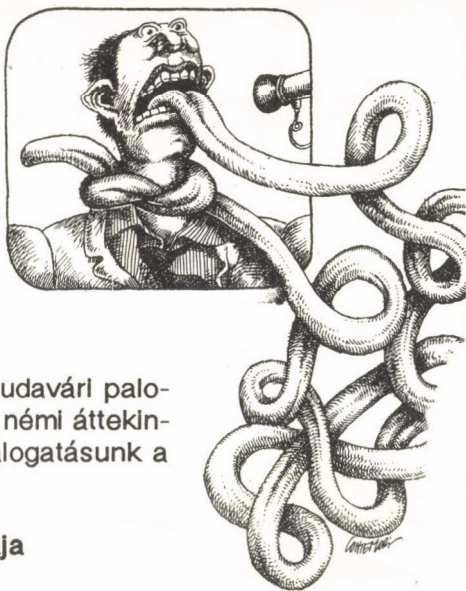
Karikatúrák

A művészetek fenegyerekei, a kommunikáció és a reklámbiznisz felkapott árucikkei, politikai harcosok, hályogkovácsok.

A karikatúrát a cenzúra is inspirálja, meg a cenzúra eltörlése is. Határait ideálisan a jóízűség és az önkontroll szabja meg, nem pedig a politikusok humorérzéke.

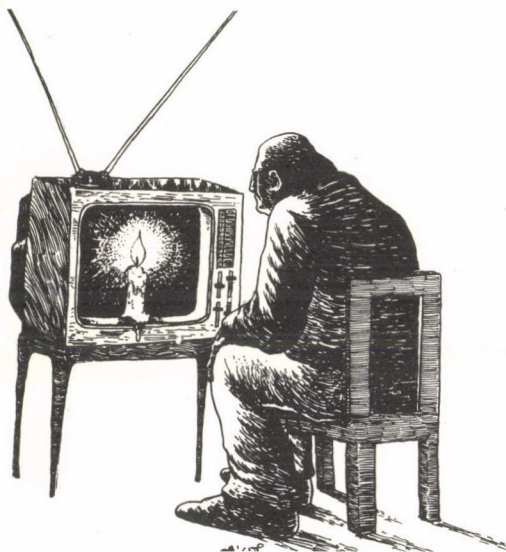
Az első budapesti karikatúrafesztivál látogatói 1990. augusztus 21. és október 23. között a budavári palotában — ha nem is egyenletes színvonalon, de némi áttekinthetést kaphattak a műfaj jelenlegi állapotáról. Válogatásunk a kiállítás anyagából való.

A címlapon Paul Arthur Kolsti (USA) munkája

Lido Contemori (Olaszország)

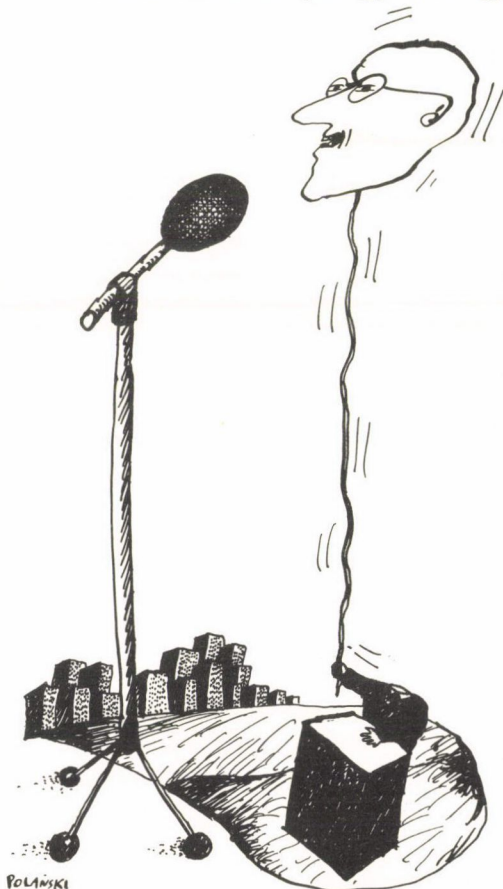
C. A. C. Soares (Brazília)

Dr. Jan Tomaschoff (NSZK)

Marek Polanski (Lengyelország)

JELKÉP

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA
XI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

TARTALOM

Szerkesztői levél	3
• GYÚJTÓPONTBAN	
Agh Attila: Közvélemény pedig nincsen	5
• KELET-EURÓPAI NYILVÁNOSSÁG	
Vlagyimir Subkin: KI mint vet...	17
Borisz Firszov: Társadalmi erők és gondolkodásmódok a Szovjet-unióban	26
Witold Morawski: A reformok politikájától a politika reformjáiig	37
• KÖZELKÉP	
A. Gergely András: Mi a csuda az a „helyi társadalom”?	49
S. Molnár Edit: Kell-e több politikus nő?	58
Szilágyi Erzsébet: Változó terek	67
• MŰHELY	
Kövesdi László: Tévematematika	75
Büky Béla: Az álidézetekről	85
• TECHNIKA	
Stefler Sándor: A kábeltelevízió arcai	99
Huszty Gábor: Európa mással beszél	106
Tölgyesi János: Csúcstechnológia a mindennapok számára	115

• SZEMIOTIKAI SAROK

Hoppál Mihály: A magyar etnoszemiотikai kutatás	123
---	-----

• KITEKINTÉS

Domány András: Egy amerikai sikersztori: a C-SPAN	154
„Szerfölött időszerű” tudósítás a finn műsorszórásról	159
A status quo felbomlása	166

• TALLÓZÓ

Könyvekről — Lapokból	169
-----------------------	-----

• DOKUMENTUM

FCC-szabályok	181
---------------	-----

JELKÉP

SZERKESZTŐ- BIZOTTSÁG

Baló György, Gálík Mihály, Lázár István, Márton Anna, Márton Miklós, Sándor György, Tamás Pál, Szecskő Tamás *főszerkesztő*

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI

Bogdán Éva *főmunkatárs*, Érdi Júlia, Hoppál Mihály, Tölgyesi János, Völgyi Zsuzsa, Wisinger István

SZERZŐINK KÖZÜL:

A. Gergely András, a Magyar Közvéleménykutató Intézet munka-

Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.

Akadémia u. 17. 1054

Telefon: 132—8765

Levélcím:

Budapest, 1373 — Pf. 587

társa, Ágh Attila politológus, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Büky Béla, az MTA Nyelvtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, Domány András, a Magyar Rá-

dó munkatársa, *Firszov, Borisz*, a leningrádi szociológiai Intézet igazgatója, *Hoppál Mihály* etnográfus, az MTA Néprajzi Intézet munkatársa, *Husztly Gábor*, a Posta Kísérleti Intézet osztályvezetője, *Kövesdi László* közgazdász, Magyar Televízió, *Witold Morawski*, a varsói egyetem szociológiai Intézetének professzora, *S. Molnár Edit* szociológus, Népeségtudományi Intézet, *Steffler Sándor*, a Posta Kísérleti Intézet munkatársa, *Subkin, Vlagyimir*, a SZUTA kutató professzora, *Szilágyi Erzsébet* és *Tölgyesi János* a Magyar Közvéleménykutató Intézet munkatársai

Rendszerminőség

„Jelentés a világ kommunikációs állapotáról” — magyarul talán ez a nehézkes megfogalmazás adja vissza leghívebben az új, terjedelmes UNESCO-kötet angol címét: World Communication Report. A tavaly publikált több mint ötszáz oldalas anyag („nagyfelbontású”) képet kínál arról, hol is tart az UNESCO-tagállamok tömegkommunikációs rendszereinek fejlődése a 80-as évek végén.

A szerkesztő reméli, hogy a Jel-Kép időről időre visszatérhet majd a „Jelentés”-hez. Ha nem is recenzió formájában (egy gazdag statisztikai összeállítást majdnem lehetetlen hagyományos formában ismertetni), hanem bele-belecsipegetve az adatokba, tömegükből kiemelve a Magyarországra vonatkozó halmazokat is. Azt, hogy nemzetközi összehasonlításban hol helyezkedik el a hazai tömegkommunikációs rendszer, hol tart a felzárkózásunk akár a világhoz, akár Európához.

A jegyzetírónak az a meggyőződése (aminek a minap hangot is adott a jugoszláviai Bledben, a tömegkommunikációs kutatók nemzetközi kongresszusán), hogy ennek a mindennapi kérdésnek a megválaszolásához egy új fogalom, a „rendszerminőség” fogalmának a bevezetésére van szükség. Azért mindennapi a kérdés, mert manapság a világ majd minden társadalmában töpreng az állampolgár, az újságíró és a kommunikációpolitikus, hogy vajon a mai tömegkommunikációs rendszer nagyobb mértékben járul-e hozzá az életminőség javulásához, mint a néhány évvel ezelőtti. Megfogalmazódik ez a közép-kelet-európai társadalmakban, ahol a sodró politikai változások magukkal hozták, sőt feltételezték a kommunikációs rendszer fundamentális átalakulását; felvetődik a fejlődő világ országaiban, ahol az utóbbi évek jelentős infrastruktúrális előrelépés tanúi voltak a kommunikációs szektorban; és foglalkoznak vele a nyugati társadalmakban is, amelyekben a közszolgálati rádió-televíziótársaságok kínzó válságba jutottak az elmúlt évek folyamán.

Rögtön hozzáteszem: a bevezetésre javasolt új fogalom, a „rendszerminőség” mindkét tagja egyaránt fontos. A társadalmi kommunikáció egész rendszeréről van szó és ennek minőségéről, nem csupán mennyiségi statisztikai jelzőszámokról. Ez utóbbit azért tartom hangsúlyosnak, mivel az állampolgár az utóbbi évtizedekben mind a nyugati, mind a keleti társadalmakban sajátosan egybehangzó jelmondatnak volt alávetve: „Minél több és nagyobb, annál jobb!” Ez volt a kommunikációpolitikai doktrína lényegi mondanivalója. A nyugati piacgazdaságokban a sajtó példányszáma, a rádió-, televízióprogramok nézettségi mutatói, a rendelkezésre álló csatornák száma és az egyes rádiós-televíziós társaságok piaci részesedése volt az irányadó. Keleten,

az úgynevezett „tervezett társadalmak”-ban a nyomtatott sajtó ezer lakosra jutó példányszámai, a könyvkiadás címeinek száma, a tömegkommunikációnak juttatott állami szubvenció mennyisége jelentette a „dicsekvésre méltó” jelzőszámokat. De a logika mindkét oldalon ugyanaz volt: „A sok a szép!”

A rendszerminőség fogalmának bevezetése — remélhetőleg — ezt az egyoldalú feltételezést oldhatná fel. De mennyire lehet analitikus ez az új fogalom? Az lehet, különösen ha legalább hat dimenzióra bontjuk fel: technológiai, gazdasági, politikai, jogi, kulturális és szociológiai dimenziókra.

A technológiai dimenzióban arról lehet szó, hogy az egyes médiumok mennyire terjedtek el az adott társadalomban, beleértve az úgynevezett „közszolgálati eszközök” hozzáférhetőségét. Ebbe a dimenzióba simulhatnak a tömegkommunikáció használatára vonatkozó időmérlegadatok is.

A gazdasági dimenzió „pikánsabb” jelzőszámokon alapulhat: mi a médiumtulajdon jellemző formája? Mekkora a monopolisztikus tulajdon részaránya a (kis és nagy) közösségi tulajdonéhoz viszonyítva? Milyen a hirdetési ipar szerepe a kommunikációs rendszer finanszírozásában? És — nem utolsósorban — a rendszer működtetésének anyagi terhei mily mértékben terhelik (közvetlenül és közvetetten) az egyént, az állampolgárt?

A politikai dimenzióban csupán néhány kulcsfogalmat említünk: cenzúra, az információ minden irányú, szabad áramlása, a kisebbségek hozzáférése a médiumokhoz, a rendszer centralisztikus hajlamai. A gazdasági dimenzióból ide (és a jogi dimenzióba) is átnyúlnak az úgynevezett „kereszttulajdonlás” mutatói (hogy tudniillik mennyire jellemző az a helyzet, amelyben laptulajdonosok elektronikus médiumot is üzemeltetnek, és viszont). A jogi dimenzióban viszont az a központi kérdés, hogy az adott társadalom tömegkommunikációja milyen konzisztensen simul az alkotmányos rendbe. És az, hogy a jogrend mennyiben védi az egyéni szabadságjogokat, még a tömegkommunikációval szemben is.

A kulturális metszet: mennyiben erősíti a tömegkommunikáció a nemzeti-kulturális azonosságtudatot a lakosságban (a tömegkommunikáció „fogyasztóiban”). Ennek egyik részkérdése, hogy a tömegkommunikáció össztermékében mekkora a hazai „termelés” aránya.

A szociológiai dimenzióhoz csak egyetlen indikátor (de mindenképpen a legfontosabb): hogyan alakul az információban szegény és gazdag társadalmi csoportok közötti különbség az idők folyamán? A modern társadalmak informatizálódásával ez több is mint tömegkommunikációs kérdés: a fejlődés egyik kulcskérdésévé lépett elő.

Ezt a leltárszerű felsorolást természetesen csupán javaslatnak szántam a tömegkommunikáció politikusai és kutatói számára. Javaslat a minőségi mérlegelésre. Bízni lehet abban, hogy a mennyiségi mutatók ilyen komplex és integrált kezelésével mind a politika, mind a kutatások választ adhatnak az állampolgár mindennapi kérdésére: ment-e a világ elébb a tömegkommunikáció fejlődésével, jobb lett-e életünk minősége általa?

Ne feledjük: a demokrácia — minőség!

Sándor Tamás

Ágh Attila

Közvélemény pedig nincsen

Magánvélemény a közvéleményről

Lehet-e közvéleményről beszélni ott, ahol a parlamenti polémiák és a sajtóbeli csatározások minduntalan a közös politikai nyelv hiányát mutatják fel. Különböző politikai nyelveken megfogalmazott különböző vélemények vannak forgalomban — és forgalmon kívül. Van-e itt közvélemény, s van-e a köznek véleménye? Ez már nemcsak a közvélemény-kutatók, de a sajtó és a politikusok számára is égető kérdéssé kezd válni.

Nincs új a nap alatt. Azt az álláspontot, hogy közvélemény nem létezik, sokan kifejezték már. A legjelentősebb megnyilatkozás minden bizonnyal Pierre Bourdieu-től származik, aki meggyőzően fejtegeti, hogy a közvélemény-kutatás erőlteti ránk azt az illúziót, miszerint létezik valamiféle megragadható közvélemény, amelyet az elszigetelt egyéni vélemények egyszerű összege, illetve azok meghatározott aránya alkot. Ezzel szemben Bourdieu arra hívja fel a figyelmet, hogy a közvélemény tulajdonképpen viszonyrendszer, mégpedig erőviszonyok rendszere és feszültségmezeje, amelyben a vélemények hordozói meghatározott csoportok, ezek összeütközésének terepét pedig nem lehet egyéni vélemények matematikai átlagolásával felmérni.

Ez jó kiindulópont, bár egyértelműen kiérezhető belőle a francia elitértelmisségnek a közvélemény-kutatás amerikanizált dömpingjével szemben érzett aggodalma is. Egy magyar értelmiségit a kilencvenes évek elején azonban más aggodalmak készítenek a közvéleménnyel és kutatásával kapcsolatos szkeptikus álláspont megfogalmazására. Egyyszerűen szólva: Bourdieu biztos abban, hogy ha az elszigetelt egyéneknek nem

is lehet közvéleményük, de a társadalmi tagozódásban létrejött és a szociális kategorizáció révén csoport-azonosságutadatukat kialakított közösségeknek van véleményük, csak éppen úgy véli, hogy a közvélemény-kutatás nem ezt ragadja meg. Nekem itt, Magyarországon az a gondom, hogy nem látom ezeket a csoportokat sem, s még kevésbé a véleményüket, amely megragadható lenne. Így azután meglehetősen nagy veszélyét látom annak, hogy a közvélemény-kutatás „kantianus” módon, nem kutatja, hanem „gyártja”, vagy legalábbis ki- vagy át-alkatja kutatásának tárgyát.

A politológus nézőpontjából az az alapkérdés, hogy van-e a társadalomnak adekvát érdektagoltsága, ki tudják-e fejteni érdekeiket az emberek, avagy meg tudnak-e szólalni a „politika nyelvén”, mennyire képesek erre, milyen „politikai beszéd(ek)” — Bourdieu szóhasználatában *diskurzusok* — folynak a társadalomban, s miféle szókratészi bábáskodással lehet korrektül kihozni az emberekből véleményüket. Ez ugyanis továbbvezet a politikai viselkedés determinánsainak, az uralkodó érdekeknek és értékeknek a kérdéséhez, vagyis „a kisember a nagypolitikában” témaköréhez, amelyre legfeljebb választások idején

fordít némi figyelmet a politikatudomány.

Régóta tudjuk, hogy társadalmunkban növekvő számban vannak politikailag „némák”, de még azt sem kutatjuk, hogy a „megszólalók” hogyan beszélnek, s hogyan lehet ebből a viselkedésükre következtetni. Pedig igencsak jó lenne tudni, hol vannak az emberek gazdasági tűrőképességének politikai határai, s mikor fognak a „némák” — anómiás mozgásokban, egy-egy artikulátlan kiáltásban — megszólalni, s az egész politikával szembefordulni.

Diskurzusok versengése

Kezdjük a legvégén. A felszínen is érzékelhető tapasztalati tény, hogy a különböző pártok és csoportjaik más-más nyelven beszélnek, s úgy ütköznek egymással az utcai vitákban is, a parlamentben is, hogy elbeszélnek egymás mellett. Nem egyazon politikai diskurzus részesei, hanem különböző, radikálisan eltérő elvű diskurzusok versengése folyik. A közélet — s benne a parlamenti viták — nagy hangzavara jórészt abból adódik, hogy ki-ki rá akarja erőltetni a maga műfaját, diskurzusának típusát, politikai kommunikációjának formanyelvét és szimbólumrendszerét az egész társadalomra. Kissé marxiasan szólva a harc azért folyik, hogy ki uralja a szellemi termelés eszközeit, vagy — megint bourdieu-sen — azért, hogy ki és hogyan struktúrálja a kulturális mezőt avagy a kulturális tőkék elosztását a fejekben és a médiumokban egyaránt. A politikai szociológia nézőpontjából nem lenne nehéz feltárni ebben a folyamatban a politikai elit rekrutációjának, társadalmi háttérének és éthoszának mozzanatait. Most azonban elegendő megjegyezni, hogy az új politikai elit vagy osztály keletkezése rendkívül heterogén folyamatának vagyunk tanúi, amelyben mindenki a népet szólongatja, de mindenki másként beszél.

A politikai átmenet vagy demokratizá-

lás Dél- és Közép-Európában, az egyes nemzeti utak eltérésétől függően, más-más politikai diskurzust állított előtérbe, de kisebb-nagyobb súllyal és különböző mértékű összefonódással ugyanazok a típusok jelentkeznek. Érdemes tehát egy kis nemzetközi kitekintést és összehasonlítást tenni.

Ahol az átmenet lassú, felülről irányított, ahol őrzik a hagyományos formákat, és paktumok révén abszolutizálják a legalitás szerepét, ott a *jogi diskurzus* domináns (mint Spanyolországban), s ez egyúttal a hagyományos politikai osztály nyelvezetét és szimbólumrendszerét is visszahozza. Amennyiben az átmenet súlyos gazdasági nehézségekkel és tömeges elbizonytalanodással — valamint jelentős nemzeti-nemzetiségi problémákkal — jár, úgy jelentős szerepet kap a *populista-nacionalista diskurzus* (miként Magyarországon is), a kisnemesi messianizmus radikális formájaként. Az értékválság mértékében és a tradicionális-nemzeti értékrend védelmében felerosódhat a *vallási-egyházi diskurzus* (mint Lengyelországban), amely a fenyegetett nemzeti fejlődéssel és az elérhetetlenül fejlettebb nyugatias életmóddal konfrontálódó tömegek hatása alatt, tradicionális nyelvezetével és szimbólumrendszerével felveszi a Nyugat-ellenes fundamentalizmus jegeit is. A félperifériák hagyományainak megfelelően az irodalom és a művészetek politika- és nyilvánosságpótló szerepet töltenek be. Legmarkánsabban a költő mint vátesz szerepének hagyománya éled fel. Dominánssá válhat a politikai átmenetben a *irodalmi-művészi diskurzus*, a maga esszéizáló-moralizáló, de mindenképpen a szélesebb tömegek felé nyitott filozofikus stílusával. Ilyenről hallani Portugáliából és Görögországból, de szervesen kötődik ez a magyar tradíciókhoz is. Végül attól függően, hogy a politikai átmenet konfliktusait milyen mértékben vívták végig, az európaizáltság talaján jelentkezett a liberális értékrendre épülő, s ezen az alapon a további politikai

nézetek szerint differenciált *racionalis-européer diskurzus*, mely főleg a magyar fejlődést kísérte. E fejlődés jellemzői voltak: a meglehetősen nyitott reformfolyamat, a közgazdaságtan, a szociológia és a politikatudomány nyelvezetének, problematikájának és „világi-as” gondolkozásmódjának behatolása a tömegkommunikációba.²

Ez az öt diskurzustípus feltétlenül együtt és összefonódva létezik, de most mégis elkülönülésük és konkurenciájuk a lényeges, mert ezekre törik szét az egységesnek látszó és arányaiban megragadandónak tételezett közvélemény. Alapvető tézisem az, hogy Magyarországon a kilencvenes évek elején nincs olyan közös nevező, amelyre ezek a diskurzusok lefordíthatóak, illetve melynek segítségével összemérhetőek lennének, mert nincs olyan társadalmi és érdektagozódás, amely — politikailag artikulálódva — ugyanabban a kérdésben, ugyanolyan nyelven beszélve megadhatná a konfrontáció alapját, és pusztán arányaiban kellene megmérni. A nyelvben él a nemzet helyett azt mondhatnánk, hogy a tagolatlan, politikailag néma vagy „félrebeszélő” csoportok-rétegek csak a politikai diskurzusok távoli zenéjén keresztül érzékelik érdekeiket. Nem igazi érdekeik mozgatják őket, hanem politikai „ösztöneiket” megszólítani tudó, rejtett kódjaikat ismerő politikai diskurzusokban léteznek, politikai nyelvezetekben élnek. MacLuhannel szólva: a médium maga az üzenet. Itt: a nyelvezet maga az üzenet, ahogy az „Isten, Haza, Család” és a „Bort, Búzá, Békességet” jelszavak tartalma már formájukban rejlik. Azonban a közvélemény-kutatások sajátos és egyetlen nyelvezete a racionalis-européer diskurzus, amely nem tudja vagy nem akarja feltárni és dekódolni a többi politikai diskurzust, s esetleg akaratlanul is a maga fogalomrendszerét, elvárásait, gondolkodásmódját vetíti bele a „közvéleménybe”.

Ezt látjuk a nagypolitikában is. Megjelent a professzionális politikus három

nagy típusa: a vezető, elitpolitikus, aki meghatározza a pártok stratégiai irányvonalát, vele a szervező párthivatalnok, aki a belső párt ügyeivel vagy a párt belső ügyeivel foglalkozik, s végül a politikus-kommunikátor, aki szónokként és utazóként „lefelé”, a külső párt felé tartja a kapcsolatot, aki a „tömegekkel” érintkezik. A vezető politikusok szintjén még néha úgy látszik, mintha volna dialógus a nagypolitikában, de valójában a hat parlamenti párt már régen kettévált.

A kormánypártok az első három diskurzustípust részesítik előnyben (talán pártokként is azonosítható preferenciákkal az MDF a jogit, a kisgazdák a populistát, a kereszténydemokraták pedig a vallásit, persze sok átfedéssel). Az ellenzéki pártok leginkább a racionalis-européer diskurzust képviselik, melynek keretében az irodalmi-művészi diskurzus közös műfaja, mélyen gyökerező magyar tradíciója köti össze őket, ezt a dialógust azonban sokszor elnémitja a népi-es-urbánus vitából adódó háttérzaj.

Az 1990 nyarán kirobbant sajtóháborúban a tét nem egyszerűen a sajtó birtoklása, s általában a médiumok feletti ellenőrzés megszerzése volt, hanem az uralkodó diskurzus meghatározásának a képessége. A magyar reformfolyamatban a racionalis-européer diskurzus vált uralkodóvá, ezt érzik maguktól idegennek a kormánypártok, így magát a diskurzustípust akarják háttérbe szorítani. A tévében megszerzett „hadállások” tanúsága szerint a kormánypártok beültetett emberei nem is annyira az adások mondandóját változtatták meg, mint azok stílusát.

Néha újra fel kell tenni az ismert és evidensnek tekintett kérdéseket is, s most már a „párbeszédék” és stílusuk ütközése eléggé nyilvánvaló ahhoz, hogy megfogalmazzuk: van-e egyáltalán közvélemény, illetve hogy van-e közvélemény? Természetesen — elfogadva a Bourdieu-féle ellenvetést az atomizált magánvélemény mérésével kapcsolatban, s így csoportvéleményben és annak

mérésében gondolkodva — az a kérdés is felvetődik, hogy van-e, illetve milyen mértékben létezik nálunk nyilvános vélemény (opinion publique), vagyis mennyire fogalmazódnak meg nyilvánosan s hogyan artikulálódnak politikailag értelmes beszéddé a különböző vélemények. Nemcsak „kollégapukkasztásként” mondom, bár szándékosan sarkítva, hogy Magyarországon ebben az értelemben vett közvélemény nincs, inkább arról van szó, hogy behoztunk, meghonosítottunk és „tanult kollégáink” révén szakértő módon alkalmazunk egy technikát annak mérésére, ami nálunk nem létezik. Ez a paradoxon pedig két szempontból is veszélyes. Egyrészt, mivel feltételezi, hogy van nyilvános magánvélemények ütközéséből származó közvélemény, holott csak kusza, tétova körvonalakkal létező csoportdiskurzus vagy beszédmódor létezik, ezért a viselkedés előrejelzéseként nem válhat be. Másrészt azért, mert egy diskurzustípust evidensnek tételez, s ha a többről tudomást vesz is, akkor is ezt a racionális-európai diskurzust egyedül tekinti megfelelőnek, elvárásaként szembeszegezve a többivel. E tekintetben ugyan az én elfogultságaim is hasonlóak, csak hogy a magunk álláspontját nyilvánvalónak tekintve nem leszünk képesek megérteni a diskurzusok vitáját.

Csoportok pártbeszéde

A társadalomtudományok legrosszabb közhelyei közé tartozik az a megállapítás, hogy az emberek az érdekeiket követik, hogy a politikai tagoltságban nyilvánul meg a társadalom érdektagoltsága, s hogy végül a pártok a politika nyelvén is megszólaltatják ezeket a mélyen rejlő érdekeket. Ez a modell viszonylag jól alkalmazható a mai fejlett, szerves fejlődésű társadalmakra, ahol kialakult, illetve állandóan zajlik az érdekek artikulációjának és aggregációjának nyilvános folyamata, s így számos közvetítésen és a velük járó átalakulásokon keresztül

ennek a közhelynek praktikus értelme van. Azonban semmiképpen nem lehet feltételezni, hogy az érdekek természet adta képződmények, amelyek eleve léteznek, csak tudatosítani és követni kell őket. Az érdekek maguk is társadalmiasultak, hosszas társadalmi folyamatban jönnek létre azáltal, hogy a csoportok megszerveződnek, tudatosítják és képviselik érdekeiket, s csak ezután jelenik meg és funkcionál maga a tényleges érdek. Ezt azért fontos megjegyezni, mert az elmúlt fél évszázad államszocializmusainak legjellemzőbb tulajdonsága éppen az volt, hogy ezek érdekfosztott, érdekbénuult társadalmak voltak, melyekben az említett társadalmi mechanizmusok kialakulatlanlansága, illetve kiiktatása és szétzúzása miatt az egyéneknek és csoportoknak nem volt objektíve kimunkált érdekrendszerük, s ezért igazán véleményük sem. Legfeljebb politikai vélekedésük volt, ösztöneiket követve és érzelmeiket-indulataikat félnyilvánosan kifejezve.

A társadalom érdekbénuultságát, a társadalmi nagycsoportok kialakulatlanlanságát, a részérdekek zavaros megfogalmazottságát és a csoporttudat hiányát megpróbáltam közelebről megvizsgálni *A századvég gyermekei* (1990) című könyvemben, elemezve az államszocializmus összeomlását a nyolcvanas években. Ezen a krónikus hiányon nem segített a lopakodó reform végjátéka és a politikai átmenet sem, hiszen ha Magyarországon más átmenetekhez képest most határozottabban ütköztek is a szembenálló felek és a konfliktusok, mégis legalább három alapvető körülmény csak fokozta az érdekbénuultságot és biztosította, hogy a „köz” ne tudhassa, hogy mi a „véleménye”.

Egyrészt a reformokat meglehetősen széles és heterogén egységfront támogatta, ami nem tette lehetővé a különféle reformközelítések tisztázódását. Másrészt az állami redisztribúciós mechanizmus miatt maguk az érdekek úgy össze voltak gabalyodva, olyan ellent-

mondásosan kapcsolódtak egymáshoz, hogy az egyik vonatkozású pozitív érintettség jórészt kioltotta a másik vonatkozású ellenérdekeltséget. Végül nyilvánvaló, hogy jelentős és befolyásos társadalmi rétegeknek, főként a gazdasági vezetés különböző ágazataiban és szintjein, nem is állt érdekében a valóságos érdektagoltság tisztázása, hiszen éppen az ő érdekeik kielégítése — az állami támogatás révén — az általános érdek meghamisítására épült, s részérdekként való lelepleződése számukra katasztrofális következményekkel járt volna. A politikai átmenet ugyan mozgósította a kuszán és zavarosan megfogalmazott csoport- és részérdekeket, de egyben az általános érdek újabb abszolutizálásával és az abszurditáshoz vitt átpolitizálásával meggátolta azok megfogalmazódását, és a vélemények, valamint a mögöttük megbújó érdekek szinte áttekinthetetlen zűrzavarát hozta létre.

A magyar társadalom jelenleg csak egyetlen véleménynyilvánítási formát ismer: a pártokhoz való kötődést, s ez, az átpolitizáltság ellenére, az emberek nagy többsége számára nem adekvát megnyilvánulás, hanem legfeljebb olyan laza kötődés, amellyel idegenül szembe-sül az országos választás vagy a közvélemény-kutató által teremtett mesterséges választási szituáció folyamán, mivel maga, a saját igényei szerint, nem így akarja vagy tudja kifejezni a véleményét. Nagy társadalmi osztályok és rétegek — például a „munkásosztály” — maradnak ki teljesen, minden kötődés és érdekképviselő nélkül a jelenlegi pártrendszerből, ezért a pártkapcsolódás mint véleménynyilvánítási forma számukra idegen megnyilvánulási forma, s bár reagálásaik érthetőek, sőt lehet, hogy választási viselkedésükben vissza is igazolódna, de nem a lényegről szólnak. Az ötvenes évek ismert paradoxonát — „megvan a véleményem, de nem értek egyet vele” — keserű realitássá teszi a jelenlegi átmeneti állapot áttekinthetlensége. Egyrészt az elmúlt két-há-

rom év állandóan változó állami szabályozása teljesen elbizonytalanította az embereket, hogy egyáltalán helyes-e az, amit maguk gondolnak és tesznek. Másrészt ezt még fokozzák a válság felettünk lebegő „metafizikus” bizonytalanságai, s így aztán senki sem tud igazán válaszolni arra, hogy „jó lesz-e nekünk az, ha...”.

Ez a történelmi megkésettiségből, az elmúlt fél évszázad történelmi tétvívjából és az utóbbi évek akut válságából adódó „bizonytalansági reláció” nehezen kezelhető olyan szellemben, amely az egymással nyilvános ütköző és összekapcsolódó artikulált csoportvélemények mérésére Nyugaton kialakult, s amelyben az értékrendszert mint közös nevezőt nem a közvélemény-kutató teszi hozzá a módszerhez, hanem maga a társadalom alakítja ki. Sőt a vélemények három nagy szintje is világosan tagolódik: a civil társadalom kispolitikájának lokális nyilvánosságára, a nagy társadalmi érdekszervezetek, korporációk és kamarák országos nyilvánosságára — amelyben többé-kevésbé „meztelenül” kell megfogalmazódniuk a nagycsoportok gazdasági részérdekeinek —, s végül a politikai akaratképződés szintjére, ahol a nagypolitika szereplői és közvetítői politikai alternatívákat ismertetnek és ütköztetnek az ösztársadalmi nyilvánosság előtt. A nagyhatalmú médiumok, a szintek között közvetítve, de főként a társadalmi-gazdasági részérdekek politikai alternatívákká való átfordítását szolgálva, nem teremtik, hanem ütköztetik a véleményeket, s ezzel kifejezik magát a közvéleményt. Közép-Európában viszont ez a tagoltság nem létezik, s ezért nem is működik. A tömegkommunikációs eszközök nem közvetítik, hanem teremtik és helyettesítik a közvéleményt, akárcsak a médiumok értékrendszerét átvevő és visszacsatoló közvélemény-kutatás. Így újra meg újra visszajutunk az 1990. nyarán kitört sajtóháború lényegéhez.

A hazai tájékoztatási eszközök maguk

is a reformfolyamat hordozói és termékei. Leccsapódik bennük az elmúlt évtizedek minden pozitívuma, amely a liberális kádárizmus puha diktatúrájából eredt, de szükségképpen minden negatívuma is a folytonosság abszolútizálásával, emberek és eszmék radikális váltása helyett azok folytonos átalakításával. Az érdekbénult társadalomban, ahol nincsenek artikulált vélemények és jól elkülönült csoportidentitások, a médiumok elcsúsznak a helyükről. Mivel ők biztosítják a közvélemény megfogalmazódásának egyetlen terepét és esélyét, annak helyettesítőjévé és teremtetőjévé válnak, s ezzel főbűnössé is a közvélemény imitálásában, vagyis azon látszat keltésében, mintha lenne közvélemény. Emögött persze egy szükséges és egészséges demokrázizmus is rejlik; a sajtó feltételezi az egyének meglévő véleményét, s úgy fordul hozzájuk, mint tettestársakhoz, akik a reformfolyamatban értik a sajtó nyelvét és kódját. A felek így valóban jelentősen közeledtek egymáshoz a tagolt politikai élet megjelenése előtt, az átmenet irányának meghatározásában.

A médiumok, mint a feltételezett egyéni és csoportvélemények tényleges összefoglalói, időlegesen pótolhatták a magán- és csoportvélemények hiányzó, valóságos találkozását, s a sajtónyilvánosság a teljes társadalmi-politikai nyilvánosság egyedüli terepéül és egyben pótlékaul szolgált. Nagyon korán jelentkeztek azonban az ebből adódó problémák is, nevezetesen, hogy nem történt meg a tömegközlelési eszközök természetes korrekciója és visszacsatolása — miként Nyugaton — maguknak a tagolt érdekkifejező intézményeknek a működésében, s ezért megnőtt a veszély, hogy a médiumok elszakadnak az általuk feltételezett valóságtól. Másrészt ebben a mesterséges helyzetben maguk az eszközök is hajlamosak, hogy paternalista viszonyt alakítsanak ki a társadalommal és annak csoportjaival, a közvélemény tudatos és elkötelezett hordozójaként, egyúttal monopolistaként előírva az em-

bereknek, hogy igazában mi is a véleményük. A reformfolyamatban igen pozitív, sőt talán döntő szerepet játszó médiumok így szükségképpen szerepzavarba is kerültek, ugyanis az értékválság és a központi állam összeomlása idején többkevesebb joggal az általános érdek egyetlen hordozójának érezték magukat. Így mintegy kiszorították a költőt a vátesz szerepétől, ahogy ténylegesen Magyarországon az utóbbi évtizedben a racionális-européer diskurzus háttérbe szorította a hagyományos irodalmi-művészi diskurzust, sokak nagy bánatára, számos konfliktust okozva. Ugyanakkor a hivatalos és félhivatalos világ kettéválásával a korábbi állami-politikai diskurzus mindjobban kiszorult a tömegkommunikációs eszközökből, és teljesen felülkerekedett a nyugati értékrendből importált, s a hazai reformer társadalomtudományok által elterjesztett racionális-européer diskurzus. Ez lett a közös nyelvezete az államszocializmussal szembeszegülő összes irányzatnak, a reformszárnyak éppúgy, mint a szerveződő ellenzéknek, illetve a védekező civil társadalomnak.

Ezt az idillt — mindnyájan reformerek vagyunk és közös nyelvet beszélünk — zavarta meg 1989 végétől a politikai átmenet, azaz az ellenzék differenciálódása és a reformszárny leértékelődése, majd marginalizálódása. Az új parlament három ellenzéki pártja számára a médiumok nyelvezete és gondolatvilága, s az azt kifejező racionális-européer diskurzus természetes politikai nyelv és kifejezési forma volt, amelynek kommunikációs közegében tovább folytatták csatározásait és differenciálódásukat. A kormánypártok számára ez a diskurzus azonban kezdettől fogva részben idegen volt, bár az alakulás folyamatában még elfogadható, s amelyet csak a kissé sértettre hangolt irodalmi-művészi diskurzussal keverve, esszéizáló-moralizáló tónussal tompítva tekinthettek sajátjuknak.

Az MDF azonban — mint a tradicio-

nális magyar politikai osztály örököse, s ennyiben legjobb hagyományainak hordozója — eleve nyitást kísérelt meg a hagyományos jogi diskurzus nyelvazete és gondolkodásmódja felé, s ez nem is elsősorban a közvetlenül megfogalmazott politikai programban nyilvánult meg, hanem a kulturális kódokban és a régi-új szimbólumrendszerben rejülő üzenetekben. Az MDF mozgalmi irányzatánál és a kisgazdáknál mindjobban előtört a populista-nacionalista diskurzus igénye is a maga jóvátételi-kárpótlási gondolatkörével, ennek a két diskurzusformának a jelentkezésével elkerülhetlenné vált a sajtóval való formális ütközés. Vagyis ezt nem csupán taktikai hibák sorozata váltotta ki, hanem jóval mélyebben fekvő okok: mindkét fél más nyelven beszélt, ezért a sajtó nem volt képes „kormánypárti”, a kormánypárt pedig „sajtóképes” lenni. E gordiuszi csomó átvágása lenne, ha a kormányzat politikailag alárendelné magának a sajtót. Lényegében erről van szó a politikailag aktivizálódott katolikus egyház részéről is; mivel az egyház a vallási-egyházi diskurzust nem, vagy csak marginálisan tudja bevinni a tömegtájékoztatási eszközökbe, ezért az 1990. augusztus 18-án kiadott nyilatkozatban nemcsak közvetlen politikai szerepet követel magának, hanem „versenyen kívüli” sajtónyilvánosságot is, a médiumok minden szintjén és formájában.

1990 nyarán a leglátogabb értelemben vett sajtó nem a politikai harcok tudósítója, hanem legsajátabb terepe. A hadijelentések főként nem más frontszakaszokról szólnak, hanem magában a sajtóban vagy a sajtóért folyó harcokról. Az új kormány hatalomra kerülésével még nyilvánvalóbbá vált, hogy igen nagy ellentmondás feszült a sajtó hatalma és a hatalom hiányzó sajtója között. Jelentős mértékben ekörül folytak a parlamenti harcok, s az áprilisi paktumnak is jeles pontja volt a sajtó „pártatlansága”. A kormányzat nem ismeri el a sajtó által megfogalmazott, netán diktált köz-

véleményt, sőt úgy látja, hogy ezt egyenesen a kormány ellen fordítják, viszont nem képes ebben a műfajban a csatát megvívni és konkurenciát támasztani, ezért a hatalmi-adminisztratív eszközök meglehetősen önkényes, bürokratikus felhasználását fontolgatja, illetve jelentős részben alkalmazza. Közben pedig folyton-folyvást arra utal, hogy a sajtó által torzán tükrözött közvélemény mögött van egy másik, igazi közvélemény is, amely őt demokratikus választásokon a hatalomba emelte és politikai törekvéseiben legitímálta. S valóban, többféle „közvélemény” létezik, s nem is ez a kettő csupán. Lehet s van egy „csendes többsége” a kereszténydemokratáknak, de ugyanilyen formátlan és fórumot keres a baloldali közvélemény, amelynek meg kellene tudni szólaltatnia a munkavállalókat is.³

A közvélemény rétegei

Közvélemény pedig nincsen — úgy, mint az eseményekre a nyilvánosság összes fórumán való kommunikatív reagálások többé-kevésbé egységes rendszere. De „valami van” — ez pedig a többszörösen töredezett reagálás-rétegek ütközésének felemás rendszere. Ez, mint azonos szintű vélemények ütköztetése, a médiumok felől egységesnek látszik, amelyben a másként tagolódott kvázi vélemény arányaiban összezsugorodik, s a tájékoztatási eszközöknek szükségük is van erre a fikcióra, hogy a közvélemény *így* létezik, mert ez adja meg túlfeszített funkciójuk legitimitását. Ugyanis a médiumok betöltik a közvélemény kontrolljának szerepét a kormányzat felett, s természetük szerint ütköznek a hivatalos, formalizált véleménynyel, amely egyébként a központi eszközök egyes elfoglalt hadállásain keresztül megpróbál behatolni a közvéleménybe is, de egyébként egyrészt fölé emelkedik mint kormánynyilatkozat, másrészt alászorul mint másodrendű diskurzusformákba torzult rétegvélekedés.

A parlamentarizmus azonban — amint Habermastól tudjuk — olyan politikai forma, amelyben a politikai nyilvánosság fórumain képződő közvélemény képezi a legfőbb mércét és visszaigazolást, ezért a kormányzat és a közvélemény elidegenedése a tömegkommunikációban sokáig nem tartható fenn, vagy a kormányzat bukására, vagy a médiumok felletti kontroll megszerzésére vezet. A kormányzat hivatkozása a „másik” közvéleményre voltaképpen az utóbbihoz keres jogalapot, de valójában a közvélemény rétegeire utal (a politikai vezetők — véleményképző elit, az értő-figyelő közönség és a tömegközönség hármassztruktúrájára), s egyben jelzi a véleményképző elit, az „írastudók árulását”, ami egyben a médiumok körüli politikai harc újrafogalmazása s a véleményképző elit sajátos diskurzusa, amely bizonyos mértékig jogosan kavarodik a kifejezett és a néma vélemények közötti sűrű zónában és a néma vélemények széleén.

A hazai, többszörösen fragmentált és ezért nem valódi közvélemény a struktúrája szerint egyrészt a kritikai közvélemény folytonosságával jellemezhető, s annak dominanciájával a kifejezett közvéleményben, másrészt a támogató közvélemény lappangó jellegével, azzal a formával, amely rejtett, közvetett, s nem képes megjeleníteni a nyilvános és uralkodó véleményekben. Vagyis egy felemásan polarizált közvéleményről van szó, amelynek két fele vagy több kisebb darabja nem illik egymáshoz, s bizonyos elemei csak a nagy törésvonalak mentén tudnak a felszínre jutni, ahol már a mélyben, az igen erős érdekérintettség és válságállapot nyomán, rendkívül feszült indulatok kavarnak (például földkérdés, cigányok, nyugdíjasok, kalódló fiatalok).

A miértekre kérdezve, az érdekbéni társadalom problémáit konkretizálva a hiányzó politikai részvételhez jutunk el. Az egyes társadalmi rétegek vagy az egyének csak annyiban képesek véle-

ménnyel rendelkezni s azt megfogalmazni, amennyiben részt vesznek a társadalmi-politikai életben, s a részvétel során aktívan kidolgozzák magukból a véleményüket, illetve a véleményük aktivitására készíteti őket. A „mozgásszerű” társadalmi rétegek — miként a hazai társadalmi rétegek és korosztályok többsége — azonban csak artikulálatlan morajt hallatva tudnak részt venni a közéletben, ők azok, akik valami *ellen* való tüntetésre mindig szólíthatók, de nem tudják, hogy mi *mellett* kellene állást foglalniuk. Végül soron ők alkotják minden demagógia célpontját, és „népként” is mindig rájuk hivatkoznak. A közvélemény-nyilvánítás hivatalos és szokásos formái, vagyis a tömegkommunikáció csak igen korlátozottan érik el őket, s ezért például a kisgazdapárt körüli sajtóbotrányok sorozata korántsem bizonyos, hogy megrendíti a párt tömegbázisát, hiszen tipikusan ezek a rétegek figyelnek oda a legkevésbé a sajtóra, és egyébként is a botrányos viselkedésről egészen más fogalmuk van.

A közvélemény képződésének viszonylag egységes folyamata Nyugaton is megtörik az ellentétes rétegelemek és -vélemények prizmáján, valamint az aktivitás formáján és szintjein keresztül is. Ki-ki csak annyira kommunikál a politika nyelvén, amennyire részt vesz a politikai folyamatban. Az aktivitás fokozatai és formái ott is tagolják a közvéleményt, de nem törik szét elszigetelt darabokra. Minél aktívabb politikailag egy csoport vagy egyén, annál fejlettebb és racionalizáltabb az általa folytatott diskurzus, de mivel a népképviseleti jogállam lényege éppenséggel a közvélemény formálásának nyitottsága, érdekei növekvő érintettségével-veszélyeztetettségével minden csoport beléphet a dialógusba, elsajátíthatja annak közös nyelvét, s azon megfogalmazhatja, és védelmezheti az érdekeit (csak a más kultúrából bevándorolt csoportok, idegen etnikumok kerülnek átmenetileg marginális helyzetbe). Sőt egy-egy nagyobb társa-

dalmi csoport vagy osztály (polgárság, munkásosztály) belépése radikálisan át is alakítja a közvélemény egész szerkezetét, illetve legutóbb az új társadalmi mozgalmak képviselői mint a posztmodern értékek hordozói vitték be sikeresen a maguk szempontjait a közvéleménybe, teljességgel átalakítva annak szerkezetét és érzékenységét.

A „kisember a nagypolitikában” típusú megközelítésben a társadalom az alábbi részvételi tagozódást mutatja Nyugat-Európában Richard Rose összegezése szerint: az emberek kb. tíz százaléka tekinthető minden tekintetben politikailag aktívnak, ugyanennyi aktivizálódik tevékenyen a választások idején, és mintegy harmadik tíz százaléka a helyi közösségekben (Angliában ezek az arányok: 8—7—15), az emberek mintegy ötven százaléka csak a választásokon vesz részt, s végül kb. húsz százalékuk teljesen passzív, semmiféle formában nem vesz részt a politikai folyamatban. Ezek a részvételi formák és arányok szoros kapcsolatban állnak a politikai viselkedés determinánsaival, vagyis azzal, hogyan jutnak el ezek a politikai viselkedésminták hozzájuk, s egyben megmutatkoznak a politikai kommunikáció szintjei és formái is.⁴

Nyugat-Európában az emberek majdnem egyharmadának a politikai véleményét és viselkedését a gyermekkori családi háttér határozza meg. Ha elmegy szavazni, arra a pártra voksol, amelyekre már az apja is szavazott, bár ebből a rétegből adódik a tartózkodók és politikailag passzívak legmagasabb aránya is. Az állampolgárok újabb tíz százalékánál a társadalmi helyzet, a közvetlen élet- és munkakörülmények határozzák meg döntő mértékben a politikai viselkedést. Egészében véve Nyugat-Európában is a választók jóval több mint egyharmada tradicionális viselkedésű, jelentős részük politikailag passzív, vagy éppen a helyi-nemzeti, vallási-etnikai kispártokra szavaz, és hagyományos jelszavak, szimbólumok, értékek alapján mozgósít-

ható. Az állampolgárok újabb egyharmada viszont már aktívan politizál, és határozott politikai elvek alapján dönt a jobboldal és a baloldal, illetve a liberalizmus-konzervativizmus-szocializmus értékrendje szerint. Ezek az emberek határozottan kötődnek valamelyik nagyobb párthoz, amely mellett kitartanak, vagyis ők alkotják a pártok szilárd szavazóbázisát, a „külső pártot”. A felmérések szerint egy jóval aktívabb és műveltebb, tízenöt százalékot is meghaladó rész a pártok teljesítménye alapján ítél, éber szemmel figyeli a pártok mozgását és szereplését, s ennek alapján alakítja ki az állásfoglalását. Ők alkotják a választási hadjárat célpontját és legnagyobb tétjét. Végül a mintegy tíz százalékos kitevő legtevékenyebb réteg a pártok aktív tagságát és a hivatásos politikusokat foglalja magába. Ezek termelik az információt és a viselkedési mintákat a politikai kommunikáció számára, vagyis a politikai nyilvánosság előtti szereplésükkel a közvélemény legaktívabb formálói és gyors reagálásaikkal egyben fogyasztói is.

Ez a modell az emberek politikai viselkedését és véleményét befolyásoló öt nagy tényező — a családi szocializáció, a társadalmi státus, a politikai elvek befolyásoló hatása, a politikai pártok tevékenysége és a szoros pártidentitás — szintézisét kívánja megvalósítani, mégpedig lépcsőzetesen egymásra építve és jelezve az arányokat is. A politikai részvétel, aktivitás piramisához jól illeszkedik a politikai kommunikációban való részvétel formája is, tehát arányaiban is érzékelhető, hogy aki rendszeresebben és aktívabban vesz részt a politikai életben, az a véleményformálásban is előbbre tart a racionalizált-verbalizált megfogalmazások terén. A piramis legalján viszont nagyobb az érzelmi-indulati telítettség, erősebb a hagyományos szimbólumrendszerek vonzása, és a vélemények kevésbé alakulnak az elvontabb-racionalizáltabb érvelés hatására.

Ez a modell Magyarországra is átvihető

tő, de igen lényeges módosításokkal és egészen más arányokkal. Mindenekelőtt szembetűnő a társadalom peremére szorultak, a politikailag némák magas aránya, ami megközelítheti az egyharmadot. A politikai átmenet időszakában a számuk nő, és a leszakadók, valamint a bennmaradók közötti határ egyre élesebbé válik. E széles alap felett a részvételi-aktivitási piramis összenyomódik, viszont a teteje, amely a választók egynegyedére becsülhető réteg — a pártok mozgását figyelők és az aktivisták — nagyon tevékeny, és ez az egész társadalom átpolitizáltságának benyomását kelti. Holott valószínűleg teljesen hiányzik a legfontosabb réteg, az állampolgároknak az a harmada, amely a maga szilárdan kialakított véleménye és értékrendje alapján meghatározott pártokra szavaz, vagyis erős pártidentitással rendelkezik és ezzel megadja a politikai élet stabilitásának alapját. Az alattuk lévő rétegek — születési és társadalmi helyzetük szerint — teremthetnek bizonyos stabilitást, köthetnek bizonyos pártokhoz, de csak a stabilabb pártrendszer kialakulása után.

A politikai szociológia ad bizonyos magyarázatot a politikai közvélemény többszörös töredezettségére, hiszen legalább három nagy tábort világosan körvonalaz: a politikailag némákét, a politikailag hagyományos viselkedésű-orientációjú csoportokét s végül az aktív és modernizált-europaizált rétegeket. Jó közelítéssel mindhárom tábor a lakosság egyharmadának tekintve, s számos átfedést feltételezve, illetve a válság általi növekvő érintettségüket figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a hivatalosan is közvéleményként elfogadott vélemény- és információrendszer csak a felső harmad számára létezik. A második harmadot mindez csak részlegesen éri el, többnyire idegenül szemléli, míg az alsó harmad egyáltalán nem vesz részt ebben a nemzeti eszmecserében, még csak nem is idegenkedik tőle, egyszerűen elmegy mellette, s legfeljebb politi-

kai ösztöneit és indulatait szembesíti differenciálatlanul a nagypolitika világgal. Ebben az értelemben tehát az *össztársadalmi közvélemény* nem létezik, hiszen a felső harmad tevékenysége nem jogosít fel bennünket annak feltételezésére, hogy az egész lakosság közvéleményének bármilyen tagolt és ellentmondásos kifejeződéséről van szó.

Az önmagát gondoló gondolkodó

1989 őszétől a tömegkommunikáció, s hozzákapcsolódva a közvélemény-kutatás is sokat foglalkozik önmagával, saját helyzetével és feladataival, a „nyilvánosság nyilvánosságával”. Ez a politikatörténet része, mozzanata, s egyben tükrre is. Magyarországon ugyanis fölülről lefelé ment végbe a politikai átrendeződés. Bár a nyolcvanas években a társadalom átpolitizálódása felül és alul egyaránt megindult, de az évtized végén, a valódi átmenetben teljesen felülkerekedett a pártszerveződés, a túlpártosodás a védtelen civil társadalommal szemben. A pártok szerveződése 1989 folyamán gyorsan megmozgatta a társadalom politikailag legaktívabb tíz százalékát, s véleménynyilvánításra készítette a szintén igen tevékeny, de nem egyfelé elkötelezett további tizenöt-húsz százalékát. A pártok körül meglehetősen gyorsan elrendeződött félmilliónyi ember, de azután a pártok tagságának felfutása meg is állt, s igen kevéssé volt képes elérni a társadalom szélesebb és mélyebb rétegeit.

A pártok első generációja (MDF, SZDSZ, Fidesz) elvitte a politikailag motivált, legtehetségesebb embereket, s az új erővonalaknak megfelelően befejeződött a médiumok átrendeződése is. Mire a nosztalgiapártok színre léptek, meglehetősen másorendű vezetőségáddal kellett számolniuk, a tömegkommunikációval való kapcsolatok nélkül és a közvélemény-formálás szempontjából igen hátrányos helyzetben kellett működniük. Ezért a nosztalgia- vagy törté-

nelmi pártok már eleve arra kényszerültek, hogy nem a „hivatalos” közvélemény információs csatornáin és fórumain vívják meg a választási hadjáratot, s egyben túl is lépjenek az ezen közvélemény által aktivizált és elérhető rétegeken, vagyis a politikailag némák érzelmeire, illetve a politikailag tradicionálisan viselkedők politikai ösztöneire hassanak. Elkezdték tehát szolongatni a társadalmi középmezőnyt és a marginális helyzetben lévőköt, s két-három szavas jelszavakból álló „programjaikkal” el is érték bizonyos sikereket.

A politikailag némák, illetve passzív rétegek bevonása a politikai életbe ugyan igen pozitív folyamat, ennek részbeni sikere — a kiszagdák és a kereszténydemokraták, valamint az MDF „mozgalmi” szárnya révén — azonban intézményesítette a politikai közvélemény és nyilvánosság addig is lappangva meglévő fragmentáltságát. Ezt tetőzte be a kormányra került MDF derékhadának historizáló-jogi diskurzusa, s tette elkerülhetlenné a „közvélemény” szerepében megjelenő sajtó diskurzusával és értékrendjével való konfrontációt. Ez személyes konfrontációk sorozatában is megjelent, mivel a médiumok vezető képviselői az átmenet idején megszokták, hogy ők fontosabb és jelesebb „politikusok”, nagyobb tömegbefolyásuk van és jobban értenek a folyó ügyekhez is, mint a politikusok új gárdája vagy nemzedéke. Ez kétségtelenül részben átmenetileg igaz is volt még a politikusok vezető rétegével szemben is, de mindenképpen súlyosan és strukturálisan igaz a kispártok másodrendű vezetőgarnitúrájával szemben, ám ez nem változtat semmit a kétoldalú szereptévesztésen: a politikusok nem voltak elfogadhatók a politikai szerepkörben tetszelgő médiumok számára, de a más értékrendet erőltető médiumok sem voltak elfogadhatók a politikusok azon gárdája számára, akiből a kormánykoalíció összeállt.

Az új hangnem és beszédmodor megjelenését, az újfajta jelszavak és régmó-

di értékek behajigálását a „közvéleménybe”, vagyis az új diskurzusok igénybejelentését felfoghatjuk új típusú konzervatív visszarendeződésnek is, hiszen voltaképpen koncentrált roham indult a reformfolyamat tradíciója és annak értékrendje ellen. A reformfolyamat diskurzusából és az általa teremtett közvéleményből kiszorítottak egyre erőteljesebben magát a diskurzus legitimitását kérdőjelezték meg, és szembeállították vele a magukét, mind élesebb antiliberalis töltettel és demagógabb felhangokkal. Nehéz ebben a helyzetben nem elfogultnak lenni a racionális-européer diskurzus és annak „közvéleménye” javára. Ugyanakkor nem lehet megkerülni azt a kérdést sem, hogy ez valószínűleg nem a társadalom többségének „véleménye”. Nem mintha ez a többség a „túloldalon” lenne, de az igazi „csendes többség” feltehetőleg nem akar vagy nem tud „véleményt” nyilvánítani, hanem teszi a dolgát, s józansága nem lebecsülendő a politikai felhőrégiókban viharzó viták politikai hisztériába is átcsapó szélsőségeivel szemben. Mindenesetre megállapítható, hogy a közvéleményként kezelhető jelenségben ma is zajló szerkezetváltás a fragmentált, felemás közvélemény intézményesítése irányában halad, nem pedig a részvételre és valódi, érdektalolt politikai beszédre épülő, homogénizáló közvélemény kialakítása, a „mindenható” médiumok túlzott politikai szerepének meghaladása, vagy ahogy korábban fogalmaztam, a civil társadalom információs-kommunikációs potenciáljának felszabadítása felé.⁵

A közvélemény fragmentáltságának intézményesülése azt is jelenti, hogy az utóbbi félévben a politikusok osztályának genezise is megtorpant, s ezen belül is megismétlődött a fenti fragmentáció. Normális esetben ugyanis a politikai osztály természete szerint egységes. A különböző irányzatok jórészt ugyanazt a nyelvet használják a parlamentben és a pártok programjaiban vagy kampánybeszédeiben, erre szocializálják az intéz-

mények a széles publikumot. A politikai osztály tagjai az azonos nyelven folytatott dialógussal ismerik el egymást kölcsönösen a politikai osztály vagy elit tagjának. Nálunk azonban ilyen dialógus nincs, s ezzel egyben az új politikai osztály tagjai — az egyszerűség kedvéért a hat parlamenti párt vezetői gárdája — nem ismerik el egymást politikusoknak, legalábbis igen nagy a kölcsönösen kitagadottaknak, netán „orvosi esetnek” minősítetteknek az aránya. Mostanában sokan forgatják Max Weber *A politika mint hivatás* című munkáját, ami a professzionális politikusok rétegének kiemelkedéséről szól, s csalódottan állapíthatják meg, hogy bár sok kapaszkodót találnak benne a mai magyar helyzet megértéséhez (például a vezérszemélyiségek, a párthivatalnokok, az újságírók és a szakképzett hivatalnoksereg differenciálódásáról), de olyan nagy a kuszaságok és átfedések mértéke, hogy az ideáltípusokat felvázoló Weber inkább a célok megfogalmazásához adhat kiindulópontot, mint a jelenlegi átmeneti állapot elemzéséhez. Különösen nem alkalmazható a magyar helyzetre Webernek az az ismert megállapítása, hogy „a mai politika nagyrészt a nyilvánosság előtt, a beszélt vagy az írott szó eszközével folyik”, hiszen Weber éppen azt a közös nyelvet tételezte fel, mely nálunk hiányzik, illetve éppen ő „hibáztatható” a racionalizált, demokratikus dialógus és az arra épülő legitimitáció általános igényének megfogalmazásáért, ami nálunk egyelőre nem akar összejönni.⁶

A közvéleményről és a közvélemény-kutatásról 1989 januárjában folytatott beszélgetésen már szóba került, hogy a közvéleménynek „kelet-európai sajátosságai” vannak, s vele a közvélemény-kutatásnak is megvan az a sajátos hajlama, hogy a közvélemény hordozóját lecsökkítse egy intelligens, morális, politizáló publikumra. Az ott is említett „rétegezett” közvélemény alanyai azóta szo-

ciológiailag és politikailag is jobban elkülönültek, s meg is nevezhetőek. A sajtó narcisztikus önmagával foglalkozása is markánsabb lett, amióta a politikai harc a sajtóért folyik. Ha tehát van közvélemény, az már régen önmagával foglalkozik, önmagáról gondolkodik. Ezt kellene tetten érnie a közvélemény-kutatásnak is.

Jegyzetek

1. L'opinion publique n'existe pas. Les Temps Modernes, 1973. január
2. A politikai diskurzusok és a demokratikus átmenet kérdését részletesebben kifejtem A demokratizálás útvesztői (Valóság, 1990/11 című) tanulmányomban. A médiumok és az általuk közvetített közvélemény átmenetben játszott sajátos szerepét megpróbáltam már elemezni A nyilvánosság nyilvánossága (Kritika, 1989/6) című írásomban.
3. Képtelenség lenne teljes terjedelmében felidézni a sajtó sajtóját, vagy akár idevonni a kérdés teljes politikatörténetét, ezért csak az ezek mögöttesét feltáró néhány írásra utalok, mint Farkas Zoltán: Hadijelentés. Harcok a sajtó körül — adalékok egy vitához. (Mozgó Világ, 1990/7); Csizmadia Ervin: Kié a sajtó? (Magyar Nemzet, 1990. július 10.) és Fricz Tamás: A hatalom sajtója — a sajtó hatalma? (Figyelő 1990. augusztus 2.)
4. Richard Rose: Ordinary People in Public Policy. A Behavioural Analysis. Sage Publications, London, 1989, 40—48. old.
5. Tézisek a tömegtájékoztatás reformjához. Jel-Kép, 1988/2. 25. old.
6. Max Weber: A politika mint hivatás. Medvetánc füzetek, 1989, 33. old.
7. Közvélemény, közvélemény-kutatás. Angelusz Róberttal, Gombár Csabával, Hann Endrével, Pozsgay Imrével és Szeckső Tamással beszélget Lengyel László. Mozgó Világ, 1989/4 4—5. old.

Vlagyimir Subkin

Ki mint vet...

A totalitárius szovjet állam kialakulásának és fennmaradásának történeti, politikai és lélektani okairól, illetve körülményeiről szóló vitához érdekesen járul hozzá Subkin esszéje, melyből néhány részletet közlünk az alábbiakban.

„Mások meg a főkolomposok közül egyenesen azt mondják, hogy nekik nem kell semmiféle testvériség, hogy a kereszténység hagymázás álom, és hogy az emberiség jövője tudományos alapokon szerveződik majd. Mindez persze nem tudja megingatni és meggyőzni a burzsoát. Ő megérti, és azt az ellenvéleményt hangoztatja, hogy a tudományos alapokon szerveződő társadalom a fantázia szülötte csupán, és hogy az embert egészen másmilyennek képzeltek, mint amilyenek a természet megalkotta. Hogy az embernek nehéz lemondani a közvetlen tulajdonról, a családról és a szabadságról, hogy ettől a jövő emberétől mint egyéntől kicsit túl sok áldozatot követelnek, hogy egy ilyen embert csak szörnyű erőszak árán lehet létrehozni, úgy, hogy a despotikus hatalom maga állandó megfigyelés és ellenőrzés alatt tartja.”

F. M. Dosztojevszkij

A terv felülvizsgálatához

Napjainkban a sajtóban megfigyelhető, hogy publicistáink igyekeznek választ keresni arra, vajon mi okozta nálunk a bajt. Egyesek Sztálin jellembeli fogyatékosságairól beszélnek, melyre Lenin is felhívta a figyelmet a „Végrendelet”-ben, és amelyek végül is, úgy látszik, az emberiség történetében eddig soha nem tapasztalt méretű katasztrófához vezettek. Másrészt az egyes irodalmi pártok között is folyamatosan zajlik az ún. időrendi vita arról, hogy a vezér mikor hajtotta végre — a 30-as években vagy talán korábban, már a 20-as évek végén — az ellenforradalmi fordulatot. A marxizmus-leninizmus intézet munkatársa (Dimitrijejev) fejt ki az egyik ilyen verziót a Pravdában, mely szerint erre a fordulatra nem 1929-ben, hanem már 1924-ben sor került. A „munkás ellenzék” „lépésről lépésre” vívta meg harcát igazsá-

gos követeléseik teljesítéséért, amelynek záloga a pártvezetés kollektív rendszere lett volna. A párt első, Lenin utáni kongresszusa, a XIII., még ilyen szelvényben zajlott. Mégis, a „többség” minden igyekezete ellenére, amellyel a kezéből kisiklani látszó hatalmat megtartani igyekezett, végbement egy csendes, először még vértelen fordulat, amely hosszú évekre meghatározta az ország és a párt sorsát. 1924 augusztusában megalakul az ún. „irányító mag”, a „hetesfogat”, amelyre vonatkozóan a szervezeti szabályzatban nem volt semmiféle utalás, és ez elfogadja azt az „alkotmány” névre keresztelt dokumentumot, amely a párt programját volt hivatva módosítani.

Mások még messzebbre nyúlnak vissza, és csodálkozva fedezik fel, hogy a hadikommunizmust egyáltalán nem ideiglenes megoldásként vezették be, hanem annak az intellektuális és szociá-

lis csomagtervnek a részeként, amellyel a párt vezetői a forradalomba érkeztek. Újra megszólalnak, mintegy a nemlétből a dráma szereplői; Buharin, Zinovjev, Kamenyev, akiknek a publikációiban nyomon követhetők az alternatívákról folytatott viták. V. Szejfulina: *A gyöke-
rek és A. Cipko: A sztálinizmus eredete* című munkáikban nagyon sok ilyen publikációt elemeztek. Ezek alapján Cipko például azt állítja, hogy Sztálin gondolkodásmódja, a szocializmusról vallott felfogása akkoriban a marxisták között tipikus volt. Beszámol arról is, hogy sokaknak bizony nehéz megbékélni azzal a gondolattal, hogy amire az egész életüket tették, a mozgalom sikertelenségének okát magában a mozgalom hibáiban, tévedéseiben kell keresni. Végül azt mondja, hogy el kell végezni az „épület tervének szakértői vizsgálatát”.

Honnan jött a rablóvezér?

„A hatalmas forradalom szülte, a leghaladóbb eszmék vezérelte államban egy rablóvezér lelkületével bíró ember tudta magához ragadni a hatalmat” — írja Lacsiz.

Kemény szavak, de ha belegondolunk, felmerül néhány kérdés. Miféle haladó gondolatok azok, milyen politikai konstrukció az, amelyek lehetővé teszik, hogy egy rablóvezér ragadja magához a hatalmat? Ha ez a forradalom hatalmas volt, miben volt az? Az áldozatok számát, vagy a pusztítás mértékét illetően? Vagy netalán azért, mert létrehozott egy állammonstrumot, amely saját népe ellen kezdett háborút? Nem, az ilyen jellemzők, mint a „Jeghaladóbb”, meg „hatalmas” stb. nem segítenek az eligazodásban.

Ami pedig a „bandavezér lelkületét” illeti, nem ártana, ha végiggondolnánk, hogyan alakulhatott ez ki? Vajon csupán Sztálin sajátja volt, és a többiek mentesek voltak tőle? Milyen istenhez imádkoztak? Milyen eszmék előtt hajtottak tétet? Miért születhetett még Sztálin

trónfosztása, a XX. pártkongresszus után is olyan értékelés, hogy: Sztálin kiemelkedő képviselője a marxista-leninista mozgalomnak egyrészt, másrészt viszont őt terheli a felelősség a tömeges megtorlásokért, gyilkosságokért és egyéb bűncselekményekért. Vagyis tömören szólva, egyrészt kiváló marxista-leninista, másrészt bandita? Vajon Sztálinnal kezdődött a személyiség ördögi kettőssége: a marxizmus-leninizmus, a forradalmiság összeegyeztetése a banditizmussal?

Így nem annyira a sztálinizmus, mint inkább a totalitárius állam keletkezésének történetét kell megvizsgálnunk. Ehhez némi kis történeti kitérő szükséges.

G. Vodolazov írja a *Minden folyik* című elbeszéléshez írott előszavában, hogy az orosz forradalmi mozgalomban két alapvető áramlat volt: a forradalmi realista és a forradalmi balos. „Ez a két áramlat régóta és folyamatosan létezett az orosz forradalmi mozgalomban. Az egyik a »kaszárnya-kommunista«, a tekintélyelvű (Zaicnsyevszkij, Nyecsajev, Tkacsev...), a másik a demokratikus, a nép öntevékenységét hirdető (Ragyiscsev, Herzen, Lavrov, Dobroljubov, Csernisevszkij...)”.

Azért itt is pontosítani kell valamit. Éppen a nyugati forradalmároktól származik az az elv, amiről Dosztojevszkij is ír, hogy a jövőbeli boldogságért fel kell áldozni akár százmillió lelket is. Úgyhogy a mi radikálisainknak volt kitől tanulni.

A XIX. században a forradalmi-balos áramlat egyre kivehetőbben körvonalazódik az orosz forradalmi mozgalomban. Tolsztoj így ír erről 1906-ban: „forradalmárrá lenni egyet jelent azzal, hogy: embereket ölni, robbantani, égetni, rabolni, katonákkal megküzdzeni, kivégezni, felakasztani...”

Hogy világosabban lássuk, kik lehetnek forradalmárok, elég, ha csak egy különleges figyelmet érdemlő példát említünk, Nyecsajev: *A forradalmár kiskátéja* című munkáját. Ebben a dokumen-

tumban Nyecsajev, aki maga is arról vált híressé, hogy megölt egy Ivanov nevű diákot, felvázolja a forradalmár és a társadalom kapcsolatát.

13. § Nem forradalmár az, aki ebben a világban bármi iránt is sajnálatot érez. *Nem riadhat vissza az ehhez a világhoz tartozó bármilyen helyzet, viszonyok, vagy akármilyen ember megsemmisítéséről.* Számára egyformán gyűlöletes kell hogy legyen mindegyik. Annál rosszabb neki, ha vannak hozzátartozói, barátai, szerelmei: *nem forradalmár az, akinek ezek gúzsba tudják kötni a kezét.*

15. § Az egész pogány társadalom néhány kategóriába csoportosítható: az elsőbe azok tartoznak, akiket azonnal halálra kell ítélni. Azokról, akiket erre a sorsra ítélték, egy listát állít össze a társaság, figyelembe véve, hogy milyen mértékben árthatnak a forradalmi ügy sikerének, úgy, hogy a listán elől szereplők hamarabb tűnjenek el, mint az utánuk jövők.

17. § A második kategóriába azokat soroljuk, akiket „ideiglenesen megajándékozunk az élettel” (!), „csak élni hagyjuk őket, hogy vadállati tetteikkel a népet elkerülhetetlenül a felkelésbe sodorják”.

18. § A harmadik kategóriába a pozícióban lévő barmok vagy egyedek nagy tömege tartozik, akik sem különösebb észbeli adottságaikkal, sem energiájukkal nem tűnnek ki, viszont helyzetükből következően befolyással, kapcsolatokkal, vagyonnal, erővel rendelkeznek. Ezeket ki kell használni; nyomozni kell utánuk, s megtudva valamely sötét titukat, meg kell félemlíteni és rabszolgává kell tenni őket.

És így tovább.....

A *forradalmár kiskatéja* elképesztően hosszú életet élt meg, és maga Nyecsajev igazi népi hős lett a bírósági elítélteése, valamint Dosztojevszkij *Ördögök-jének* megjelenése után, és még sokáig az is maradt a baloldali radikálisok újabb és újabb nemzedékei számára.

Irodalmunkban elég kevésbé tanul-

mányozott Alekszandr Uljanov és Nyecsajev viszonya. Ez is nagyon érdekes kérdés, ugyanúgy, mint az, hogy milyen volt a két Uljanov testvér, Alekszandr és Vlagyimir kapcsolata. Lenin egész életében fejet hajtott a bátyja emléke előtt, és kimagasló forradalmárnak tartotta Nyecsajevet. Még emlékművet is akart neki állítani, és erre a kérdésre többször visszatért.

Így talán könnyebben érthetővé válik a bolsevikok viszonya az ún. exekhez — a terrorista akciókhoz. A kriminális-radikális irányzat embrionális állapotban ugyan, de magában hordozta a totalitárius állam jegyeit.

Plehanov még 1894-ben határozottan ellenezte, hogy egy kis csoport forradalmár magához ragadja a hatalmat azzal a céllal, hogy kikiáltsa a szocializmust. Az „így végrehajtott forradalom” politikai torzulásokhoz, az ősi kínai vagy a perzsa birodalomhoz hasonló renchez, vagyis kommunista csomagolásban megújított cári despotizmushoz vezethet.

Nagyon naiv dolog lenne, ha az 1917-es bolsevikokat jóindulatú, naiv idealistáknak próbálnánk feltüntetni. A legtöbbjük addigra kijárta már a kemény iskolát. Hozzászoktak a földalatti félhomályhoz, megtanultak mindenről kettős könyvelést vezetni, konspirálni, lakkozni, és ki nem állhatták a napfényt. Rend szerint az egyik földalatti állapotból a másikba sülyedtek. Ezért nem véletlen, hogy az októberi forradalmi fordulat a rendkívüli bizottság, a Cseka megalakításával válik teljessé.

Lezártult — emlékezett M. Lacisz 1906-ban — a Cseka munkájának első korszaka: Dzerzsinszkij elvtárs megtette a lépést azzal a dekrétummal, amelyet senki nem engedélyezett. A baloldali szociálforradalmárok, akik a törvényhozó bizottságot vezették, nagy zajt csapnak, követelik, hogy bocsássák vitára a kérdést a Népbiztosok Tanácsában. Vlagyimir Iljics mégis elzárkózik ennek a kérdésnek a Népbiztosok Tanácsában

való napirendre tűzésétől. Megérti, hogy Dzerzsinszkijnek igaza van. Nem lehet az idő kerekét megállítani. Így azután maga az élet igazolta a Cseka közvetlen leszámolásához való jogát.

Különleges szerepe volt a cári család legyilkolásának is. Úgy látszik, hogy mára félresöpörték már azt a régi verziót, mely szerint a tömegmészárlást a jekatyerinburgi bolsevikok saját kezdeményezésre hajtották volna végre. Ez gyermekeknek szóló mese habbal. Természetesen felülről eltervezett akció volt az egész, melynek eredményeként gyakorlatilag egyidőben pusztították el a cári család tagjait, köztük nőket és gyerekeket, nem csak Jekatyerinburgban, hanem Alapajevszkben is. Ebben nem a forradalmi célszerűség játszott szerepet. Ez elvi kérdés volt. Vajon meddig tud az ember elmenni? Nyilvánvalóan a nyecsajevi gondolat játszotta a döntő szerepet: a vér összeköt. Miután legfelsőbb szinten elfogadták a cári család legyilkolásáról hozott határozatot, azok számára, akik ebben részt vettek, nem volt már visszaút.

A terror széles körű gyakorlattá vált az osztályhovatartozás alapján. Ugyancsak M. Lacisz ezt írja 1918-ban a *Vörös terrorban*: „Mi nem egyes emberek ellen folytatunk háborút, mi a burzsoáziát mint osztályt akarjuk megsemmisíteni. Az eljárás során ne arra keressetek bizonyítékokat, hogy a vádlott elkövetett-e valamit a szovjet hatalom ellen. Az első kérdés, amit fel kell tennünk, hogy melyik osztályhoz tartozik, milyen a származása, a neveltetése, a képzettsége, a foglalkozása. Ezeknek kell meghatározni a vádlott sorsát. Ez a vörös terror értelme és lényege.”

A történelmi munkák mindig utalnak arra, hogy 1922-ben véget ért a polgárháború. Az ország hozzálát sebeinek gyógyításához. Egy éve már, hogy bevezették a NEP-et. Ez egyben Lenin életének utolsó aktív éve. Ha az ember átlapozza Lenin összegyűjtött műveit, úgy tűnik, hogy ekkor teljesen a békés alko-

tómunkának szentelte magát. És egyszer csak lám, mire bukkanunk „A bevezetésre kerülő büntető törvénykönyv-tervezethez készült kiegészítések és Kurszkijhoz írott levelek című fejezetben:

...„Kurszkij et!

Szerintem ki kell terjeszteni a kivégzések alkalmazását (külföldre való száműzetéssel helyettesíthető). Ld. I. ponttól lejjebb a mensevikek, az eszerek és a hozzájuk hasonlók mindenféle tevékenységére; találni egy formulát, amely ezek tevékenységét *kapcsolatba* hozza a nemzetközi burzsoáziával és annak ellenünk folytatott harcával (a sajtó és az ügynökök megvásárlásával, a háború előkészítésével stb.).

Kérem, hogy észrevételeit hozzáfűzve sürgősen küldje vissza.

Lenin”

Ezeket a sorokat Lenin 1922. május 15-én írta le, de nyomtatásban csak 1937-ben a *Bolsevikok* című folyóiratban jelent meg (bár nem a teljes kéziratanyag). Tehát a szövegre Sztálinnak volt szüksége, hogy a saját megtorló intézkedéseit megtámogassa.

És akkor most meg lehet kérdezni, vajon kinek a tanítványa volt Sztálin? Lenin személyisége láthatóan megőrzött valami kettősséget, egészen a haláláig. Egyik oldalon a gazdasági korlátozások enyhítése, az új gazdaságpolitika. A másik oldalon viszont, annak ellenére, hogy véget ért a polgárháború, fokozódó megtorlás és a kivégzések kiterjesztése a másképpen gondolkodókkal szemben.

Azok a régi forradalmárok, akik nem voltak a párt tagjai, 1925-ben egy levelet írtak a Központi Végrehajtó Bizottság elnökségéhez: „Ha az ítélet nélküli kivégzés mindig igazságtalan és szörnyű, s az állam életének olyan különleges pillanataiban lehetséges, amikor a nyílt háború, belső vagy külső, eltörli a normális államrend és a harcmező közötti határokat, akkor vajon ma ilyen időket élünk? Majd így folytatták: „A helyzet az, hogy a halálbüntetés és ennek adminisztratív úton történő alkalm-

zása a vezetők mindennapi szokásává vált. A helyzet az, hogy az irányításnak ez a leegyszerűsített és könnyű módja valamiféle normává vált, és felülről lefelé átította a bürokratikus apparátust, így mind az irányítók, mind az irányítottak szemében az emberi élet értéktelenné vált."

A tagadás tagadása

Megérett-e Oroszország 1917-ben a forradalomra? A történelem megosztotta a szociáldemokratákat azokra, akik azt mondták, hogy *nem*, és azokra, akik azt mondták, *igen*.

„A szocialista rendszer — írta Plehanov — legalább két alapvető dolgot feltételez: 1. A termelő eszközök (az ún. technika) fejlettségének magas színvonalát; 2. Az ország dolgozó lakosságának igen fejlett tudatát". Minthogy Plehanov úgy vélte, hogy Oroszországban egyik feltétel sem adott, ezért „a szocialista társadalom létrehozásáról beszélni a jelenlegi Oroszországban nyilvánvalóan mérhetetlenül káros utópia lenne”.

Lenin más nézetet vallott. Ő minden ellenérvet elvetett, és a hatalom azonnali megragadását követelte, s ennek birtokában akart elérni mindent: ellensúlyozni a civilizációs kulturális elmaradottságot, utolérni a fejlett országokat. Az ő elképzelése szerint a hatalom a mindentudó csodaszer. Ennek birtokában minden probléma megoldható.

A hatalom átvétele azonban gigantikus méretű ellentmondást eredményezett az irányító pártelit törekvései és a lakosság többségének akarata között. Az erőszak annak az ellentétnek a gyümölcse, amely a nép törekvései és a hatalmat megragadó csoport érdekei, mítoszai között fennállt; ez a csoport azután kényszerrel próbálta meg a népre ráerőltetni a gazdaságról, a politikáról, a kultúráról, az életformáról és annak értelméről vallott nézeteit.

Marx és Engels százötven éve tették közzé a felhívást a Kommunista Kiált-

ványban: „Világ proletárjai, egyesüljtek!” Azóta a világforradalom eszméje emberek ezreinek és ezreinek gondolatait mozgatta meg, különösen azokéit, akik hajlamosak elhinni, hogy az emberi lét átkozott korlátai egy csapásra elsőpörhetők.

A szocialista világforradalom kivívásában különleges szerep jut a proletariátusnak. Ezt állítja a mi elméletünk. Éppen ő, a proletár, az elnyomott és kiszákmányolt, élére áll a haladó erők harcának, létrehozza a maga diktatúráját, és elvezeti az emberiséget abba a társadalomba, ahol a javak teljes bőségben áradnak, a kommunizmusba. Ez a proletariátus világtörténelmi küldetése. Több ezer könyv, cikk, színdarab íródott erről. Mégsem csendesedett le a munkásosztály kettős jelleméről folytatott vita.

Az egyik: az *empirikus* úton megismert munkásosztály, az, amelyiket nemcsak hallomásból ismerünk, amelyikből valamennyien jöttünk, vagy amelyikbe mentünk, de legalábbis amelyikkel érintkezünk és amelyiket megfigyelünk. A második: a *teoretikusan* létező munkásosztály, amelynek az a világtörténelmi szerepe, hogy az emberiséget elvezesse a fényes jövőbe.

Az empirikus munkásosztályt mindenki jól ismeri, lehet vele erről-arról beszélgetni, ki lehet deríteni a gondjait, törekvéseit, szükségleteit, a második azonban nem megismerhető. Tehát csak „absztrakt” formában létezik. Míg az empirikus munkásosztállyal senki sem igyekszik együtt haladni, igaz ugyan, hogy nem is hív senkit maga után, mert el van foglalva a maga gondjaival, viszont az absztrakt munkásosztályt, azt, amelyiknek világtörténelmi küldetése van, ha akarod, ha nem, követned kell.

Ugyanígy áll a helyzet a *diktatúrával*. Az empirikus munkásosztály diktatúrájának egyáltalán nem akarja alávetni magát az ember. Miért éppen neki kellenne felettem uralkodnia? Mit tud ő, amit én nem tudok? Mi az ott, abban a ködös messzeségben, amit ő meglátott, én meg

nem? Amint azonban a teoretikus, absztrakt munkásosztályról van szó, egy csapásra félresöprik minden kétséget. Hiszen neki történelmi küldetése van, és őt szólította fel, ha nem is az Isten, de legalábbis Marx Károly arra, hogy szilárdítsa meg a diktatúráját. Hogyan is lehetne bármiféle kétségünk, ha egyszer ez a küldetése? Ezért aztán: Éljen a proletariátus diktatúrája!

A proletariátus csodálatos kettősségéről szóló elmélet már a múlt század közepén megszületett. Ny. Bergyjev orosz fionófos szerint: „A proletariátus az az aktív szubjektum, amely felszabadítja az embert a rabságból és jobb életet teremt. Messianisztikus tulajdonságokat tulajdonítanak neki, őrá viszik át az Isten kiválasztott népének tulajdonságait, ő az új Izrael...”

Marx ezt az ősi mítoszt nemzeti talajról szociális talajba ültette át. Ennek eredményeként a proletariátus küldetése szerepet kapott, és ezentúl nemcsak kizsákmányolt, hanem kiválasztott osztály is lett belőle.

Menjünk — de hova?

A forradalom utáni évek fejlődéséről szóló hivatalos történetírás az egymásba fűződő legendák egész füzére. Ahogy nekünk tanították — Lenin kidolgozta a szocializmus építésének tervét. Ő, úgy mond, előirányozta az anyagi-technikai bázis megteremtését (az ország iparosítását), a parasztság termelő szövetkezetekbe való tömörítését (a kollektivizálást), a kulturális forradalmat stb., stb. Lenin — Marxra támaszkodva — kidolgozta a tervet, a mi dolgunk csak az, hogy teljesítsük.

A valóságban másképp áll a dolog. Az a szűk, dogmatikus, osztályalapokon álló megközelítés, ahogyan Marx a társadalmat elemezte, megakadályozta abban, hogy észrevegye mindazt az összcivilizációs értéket, amit a kapitalista társadalom létrehozott: a piacot, a tőke újraelosztásának mechanizmusát, a terme-

lő- és munkaeszközöket, a bankokat, a tőzsdét, a részvénytársaságokat stb. Ez az előítéletesség vezette ahhoz a kitekert gondolatmenethez, mely szerint: ha most ez így van, akkor ezután mindennek pont fordítva kell lenni. Marx tehát követelni kezdte mindazon mechanizmusoknak és intézményeknek a megsemmisítését, amelyek nélkül általában normális újratermelés lehetetlen. Ezek a hibás nézetek mind elméleti, mind gyakorlati szempontból alapvetően befolyásolták a bolsevikokat.

Hasonló volt az állam szerepéről kialakított elképzelés. Marx és Engels megsejtették, hogy a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmeneti időszakban milyen veszélyeket rejt magában az állam megléte. Ők az állam lassú elhalásának hívei voltak. Mindazonáltal az alapítók eszméi már a *Gothai program kritikájában* megintogták, és előálltak azzal a tézissel, hogy ebben az átmeneti időszakban feltétlenül szükség van a proletariátus diktatúrájára. Ezt az elméletet karolta fel azután a baloldali radikális szárny, és ez alakult át leninizmussá, amely szerint nem az a forradalmár, aki elfogadja az osztályharcot, hanem az, aki végigviszi a proletárdiktatúra elfogadásáig.

Ahogy mondták, úgy is lett. Az állam azonnal megjelent mindenütt az összes attribútumával egyetemben. A termelőeszközöknek a tőkés kezéből a proletariátus kezébe való erőszakos átcsoportosítása, mint kiderült, csak a közvetítő állam beiktatásával lehetséges. Így azután az állam létrehoz egy gigantási méretű és egyre növekvő osztálybürokráciát. Ez azonnal működésbe lép, nem a munkásosztály, hanem a saját maga érdekében. Az ár, amit ezért fizetni kell, egyik oldalon magában foglalja az érdekeltség megszűnését, az újratermelési folyamat lelassulását, másik oldalon pedig azt, hogy a termelőeszközök gyakorlatilag átkerülnek — na távolról sem a proletariátus, hanem — a bürokrácia kezébe. Vagyis a lényegyet tekintve egy nagy, di-

csőséges bürokratikus forradalom zajlott le.

Mára már a mi ideológusaink is eltávolodni látszanak attól az állásponttól, hogy Lenin kidolgozta volna a szocializmus építésének tervét. „Bizonyítottunk látszik — írja Lacisz — hogy Leninnek nem volt részletesen kidolgozott szövetkezesítési terve. Terv nem volt, csak koncepció. Lenin úgy távozott az életből, hogy eljutott a paradigma megteremtésének a küszöbére.” Ugyanez vonatkozik Lenin vitapartnereire is a paradigmák megteremtése terén. „Buharin munkáiban sincs ugyan nyoma, de Buharin maga is eljutott annak a »küszöbére«, hogy kidolgozzon egyet. Ha nem lett volna egyedül (vagy legalábbis a kevesek között), hanem egy igazán demokratikus vezetés tagja lett volna.”

Lenin a „küszöbön”, Buharin a „küszöbön”. Hogy mit tett volna Buharin, ha egy „igazán demokratikus vezetés” tagja lett volna — ezek a találgatások nem nagyon állják meg a helyüket, minthogy enyhén szólva rosszízű dolog akár csak fantáziálni is demokratikus vezetésről egy olyan országban, ahol a totalitárius államelvek érvényesültek. Egyetlen dolog világos csupán: nem volt terve Leninnek, és nem volt terve Buharinak sem.

Hogy mit gondolt Lenin az új társadalom első lépéseinek megtétele után? Erről némi fogalmat alkothatunk annak a Lenin-idézetnek az alapján, amit Sztálin volt titkárnak, Bazsanovnak az emlékirataiban olvashatunk:

„Természetesen megbuktunk. Azt gondoltuk, hogy varázsütésre létrehozhatjuk a kommunista társadalmat. Holott ez évtizedek és nemzedékek kérdése. Hogy a párt ne veszítse el a harci kedvét, hitét és akaratát, ezért a cserekereskedelemhez, a kapitalizmushoz való visszatérést úgy kell beállítanunk, mint valamilyen ideiglenes visszalépést. De nekünk világosan kell látnunk, hogy a kísérlet nem sikerült, hogy nem lehet csak úgy egy csapásra megváltoztatni az emberek

pszichológiáját, évszázados beidegződéseit. Meg lehet próbálni, hogy a lakosságot erőszakkal belekergessük az új rendbe, de az még kérdés, hogy egy ilyen összoroszországi húsdarálóban vajon megőriznénk-e a hatalmunkat.”

Sztálin, Lenintől eltérően, nem kételkedett abban, hogy neki sikerül épp bőrrrel kikerülni abból a nagy orosz húsdarálóból, amit ő maga hozott létre.

Ó a mi szegény demokráciánk

Az emberek öröktől fogva különféle szervezeteket és intézményeket hoztak létre az előttük tornyosuló problémák megoldására. De igen kevésbé valószínű, hogy még egy példát találnánk arra, hogy egy politikai párt olyan misztikus szerepet játszott volna, mint nálunk. A nyugati szociáldemokrata pártoktól eltérően a mi pártunk szigorúan hierarchikus elvek alapján szerveződött, közvetlenül a Központi Bizottság irányítása alatt állt, amely viszont — mint azt Plehanov már 1904-ben megjegyezte — gyakorlatilag elnyelte az egész pártot. Ez a szervezet igen alkalmas volt az illegális tevékenységre.

A hatalomátvétel után a párt fenti sajátosságai még veszélyesebbé válnak. A párt nem hogy nem akarja ezeket megszüntetni, hanem éppen ellenkezőleg folytatja, erősíti és fejleszti azokat. Az igazolás pedig az volt, hogy a forradalom győzelme után Oroszország lett a világforradalom bázisa. Ez nem annyira megtisztelő, mint amilyen tragikus az ország számára, amely az áldozatot hozza. Lassan ez a küldetéstudat kezdte formálni azt a bálványimádó ideológiát, amelyet nemcsak a párttagok, de a vezetés is vallott. Az egyes kommunisták hibázhatnak, de a párt — soha. A pártnak mindig igaza van. Innen ered az a hit, hogy a pártnak mindent szabad. Ez az ideológia működött tovább a huszasharmincas években, a parasztság, a munkásosztály és az értelmiség elleni tömeges terror idején. A séma ismét ugyanaz:

igaz, hogy kegyetlen, antidemokratikus intézkedéseket hozunk, de ezek végrehajtása után a párt ismét visszatér a demokráciához és a humanizmushoz.

„Hiba volt azt hinni — jegyzi meg Conquest a *Nagy terror* című munkájában —, hogy a párt, miután egy huzamos ideig tartó antimarxista kitérőt tett, újra humanista és demokratikus alapokra helyezkedve a proletariátus képviselője lehet. Az ideiglenes eltávolodás állandósult. Hiszen a sztálini módszereket nem lehet csak úgy kipróbálni, majd elérve a kítűzött gazdasági és politikai célokat, félredobni. A terror megteremti a maga kádereit, a maga intézményeit, létesítményeit, a maga pszichológiáját. Abból a pártgépezetből, amely oly sokáig működött a saját érdekeit kiszolgálva, új osztály jött létre. Ez az új osztály éppoly kevésbé képes a szokásain változtatni, mint az elmúlt rendszerek bürokratikus osztályai.”

Politikai rendszerünk egyik legfőbb támasza a tanácsok felsőbbrendűségének mítosza a parlamenttel szemben. Régi keletű mítosz ez. Az 1905—1907-es forradalmak idején, menet közben jöttek létre a munkásküldöttek szovjetjei. Lenin az októberi forradalom után a proletárdiktatúra fegyverének és a demokrácia legfőbb kifejezőjének kiáltotta ki a szovjeteket. A Kautskyval folytatott polémiában ezt írta: „A szovjethatalom milliószor demokratikusabb a legdemokratikusabb köztársaságnál is.” Azonban ennek a nézetnek az alátámasztására nem hozott fel semmi komolyabb bizonyítékot. A valóság az, hogy a szovjetek nem állták ki az idő próbáját. Demokratikus potenciáljuk a népgyűlések szintjére korlátozódott. Nem tudtak a néphatalom reális eszközévé válni, így minden komolyabb erőfeszítés nélkül gyűrte maga alá őket a párt és az államvédelem.

Ezzel szemben a parlamenti forma, minden hiányossága ellenére is, eléggé életképesnek bizonyult. Bár a demokratikus elvek könnyelmű kezelése, abszo-

lút jelentőségük megértésének hiánya mindig is széleskörűen elterjedt betegségek voltak az orosz demokráciának.

••

Bonyolult idők ezek. Minden olyan sűrűn összefonódik, a múlt, a jelen és a jövő. Mi meg, úgy tűnik, eltévedtünk.

Kik vagyunk mi, milyen rendszerben, hol élünk? — tette fel a kérdést Afanaszjev az SZKP KB 1989. szeptemberi plénumán. Ha ez a kérdés nem világos egy akadémikusnak, az SZKP KB egyik tagjának, akkor hogy lenne az az egyszerű földi halandónak?

Az élet új kérdéseket vet fel. „Mi a szocializmus?” — kérdezi egy magyar filozófus. És nyomban meg is adja a választ. A „legtöbb kinnal járó út, amely a kapitalizmusból... a kapitalizmusba vezet”. Lengyelország is, a LEMP KB titkára szerint, „rálépett a kapitalista társadalom építésének útjára”. Megremegtek a politológusok, és új koncepcióval álltak elő. A totalitárius rendszerből nem lehet a demokratikus, csak az autoritárius rendszerbe átlépni. Ilyen szakaszok vannak, ez a történelem vaslogikája. Valami ehhez hasonló egyébként volt már. Emlékeznek? Ősközösségi társadalom... Barlang... Felette nagy transzparens hirdeti: Éljen a fényes jövő — a rabszolgáltató társadalom!”

Ma olyan nálunk az élet, mint valamikor a jégkorszak után lehetett a föld. Mindenütt mítoszok és kötörmelék. Arrébb lehet őket lökdösní, de teljesen elhordani nem lehet. Mégsincs más kiút. Még a legnehezebbeket is el kell takarítani. Még akkor is, ha tudjuk, hogy jövő tavaszra új kövek lepik el a földet, és azoktól újra meg kell majd szabadulni.

Hogyan vehetnénk részt a békés együttműködésben, ha nem mondunk le a világforradalom gondolatáról, arról a szokásunkról, hogy más országokat lángba borítunk, ami azután minket is majdnem eléget? Hadd éljen csak úgy a világ proletariátusa, ahogyan akar, oldja meg maga a problémáit. Nem kell azt

hazudni, hogy a Komintern 1943-as hivatalos feloszlatásának pillanatában lemondunk a Szovjetek Világköztársaságának eszméjéről, ami egyesek számára azt jelentette, hogy mi uraljuk a világot. Csak most kezdünk ennek az eszmének búcsút mondani. Vajon hosszú időre?

Határozottan el kell határolódnunk — a kezdetektől a mai napig — a forradalmi mozgalomban meglévő kriminál-radikális irányzattól. Most, amikor az erőszak különböző megnyilvánulási formáival naponta találkozunk, többek között a nemzetiségek közötti viszonyban is, ideje végre megérteni, hogy az, aki osztálygyűlöletre nevel, az gyűlöletre nevel. A gyűlölet pedig az osztályról könnyen áttevődik a szomszédra, egy másik népre, az egész emberiségre. És kiderül: elvetettük az osztálygyűlölet magját — és felneveltük a totális gyűlöletet.

Nem kerülhető meg az sem, hogy felülvizsgáljuk az olyan szervek, mint a Cseka, a GPU, az NKVD, a KGB munkáját, ideológiai, gyakorlati tevékenységét. A nép ellen elkövetett bűntettekről van szó. „De ma új mítosz keletkezik — írja Szolzsenyicin —, minden, a harminchetes évről nyomtatott formában megjelenő elbeszélés, minden visszaemlékezés feltétlenül a kommunista vezetők tragédiájáról szól. Elhittették velünk,

és már mi is önkéntelenül hajlunk arra, hogy elhiggyük, hogy a 37/38-as börtön név abból állt, hogy letartóztatták a prominens kommunista vezetőket — mint ha mást senkit sem. De azokból a *milliókból*, akiket akkor elvittek, semmiképpen sem tehettek ki többet a 10 százaléknál azok a kiemelkedő állami és pártvezetők.”

Erről nyíltan kell beszélni, nem lehet ennek a többmilliós tömegnek a rehabilitációjából évtizedekre elhúzódó, hierarchikus játszmat csinálni: az első évtizedben a Politikai Bizottság volt tagjait rehabilitáljuk, a másodikban a KB tagjait, aztán az apparátus dolgozóit, aztán a párttagokat. Aztán, nézd csak, egyszer csak eljutunk a terror párton kívüli áldozataihoz is? És mindezt ott, ahol nem tudják, hogy hová lettek a hozzátartozóik, a rokonaik, sőt azt se, hogy mikor haltak meg (a halálozási adatok hamisak — erről már ezerszer írtak a sajtóban), hogy hol vannak eltemetve, és nyilvánosságra hozni, hogy nem volt semmiféle „10 év a levelezési jog megvonásával”, hanem kivégzés volt... Aligha valószínű, hogy el lehet nyerni a nép bizalmát anélkül, hogy ezekre a kérdésekre világos választ ne adnának.

Válogatta és fordította:
Valló Zsuzsa

Tízmillió fontra van szüksége a BBC-nek, hogy Világszolgálatára számára létrehozassa rég tervbe vett értékesítési és marketingszolgálatát. A brit külügyminisztérium nem vállalta a finanszírozást. A BBC — amely a Schroder bankot bízta meg — csak csekély mértékben vesz részt a társaságban. Az 1991-ben indítandó három és fél órás műsort a BBC szerkesztői fizető nézők részére állítják össze nemzetközi hírekből, reklámszünetekkel megszakítva, kábelen, műholdon és földi adókon történő továbbítás céljára. (*Fernseh-Informati-onen*)

Világméretű optikai kábelrendszert akar kiépíteni a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Japán és Dánia. A 12 500 km hosszú vezeték átvélné a Szovjetunió teljes területét kelettől nyugatig, onnan Kalinyingrádon keresztül továbbfutna Dániáig, Szimferopolon keresztül (a Fekete-tenger alatt) Bulgáriáig, Nahodkán keresztül pedig Japánig, Dél-Kelet-Ázsiáig és Ausztráliáig. Egy leágazó vezetékkel csatlakozna még Csehszlovákia és Németország is. Természetesen a többi európai ország is nagy érdeklődést mutat az együttműködést illetően. (*Tyzenik aktualit*)

Borisz Firszov

Társadalmi erők és gondolkodásmódok a Szovjetunióban

Az államszocializmus súlyos épületének széttöredezésével darabokra szakadozik az eddig erőszakosan egységesnek felmutatott szovjet társadalom. Mi rejlik ma a jobboldal, a baloldal vagy a centrum elnevezés mögött? Lehetnek-e olyan társadalmi mozgalmak, amelyek felvállalják a történelemalakító tettek terheit és felelősségét?

A társadalmi alanyoknak — feladataik megvalósításához — bizonyos kvalitásokkal kell rendelkezniük. Az ilyen főbb jellegzetességek között említendő az a képesség, hogy felismerik, mikor alakul át a társadalom egyik formációból a másikba.

E sajátosságok szovjet terepen történő vizsgálatánál szeretném elkerülni a túlzott egyszerűsítéseket. Mindenesetre ezen jellegzetességek közé sorolhatók azok az attitűdök is, amelyek a szovjet társadalom múltjára, jelenére és jövőjére vonatkoznak. Szintén e sajátosságoknak kell választ adniuk a rendszer mély változásának okaira, de ezekből kell levezetni a jövőbeli célokat és a kivezető utat is. E jellegzetességekhez kapcsolhatók továbbá a társadalmi felelősség alanyai és a társadalmi célkitűzések megvalósításának eszközei is. A következő fontos viszonyítási pontot a szavak és a tettek jelentik. Az oroszországi és szovjetunióbeli társadalmi mozgalmak kudarcát számos esetben nem az elképzelések hiánya idézte elő, hanem a gyakorlati megvalósítás tökéletlensége. Korszakunk, úgy tűnik, arra figyelmeztet, hogy a szavakat tettekkel kell alátámasztani. Bár egyáltalán nem szeretném lebecsül-

ni a szavak jelentőségét: egyes helyzetekben nem kis bátorságra van szükség ahhoz, hogy merész és a dolgok mélyéig hatoló szavak kimondásával kihívást intézzünk az adott történelmi korhoz, adott esetben a monolitikus és totalitárius társadalmi rendszerhez.

Ki mit képvisel?

A jobboldal

Ha megmaradunk a történelmileg aktív politikai erők hagyományos felosztásánál — amely a jobboldal, a baloldal és a centrum között tesz különbséget (bár a politikai erők tényleges tagozódása ennél jóval összetettebb) —, akkor az alábbi következtetéseket vonhatjuk le a konfliktusban álló társadalmi képződmények helyzetéről.

Kezdjük a jobboldallal. A csoport magát a párt és az államapparátus képezi. A csoport sajátosságai a következők:

Saját mitológiájuk dogmatikus világában élnek („a nép és a párt egysége”; „az ország népei egyetlen nagy családot alkotnak”; „a Szovjetunió nemcsak területét tekintve, hanem pszichológiai, kul-

turális és ideológiai vonatkozásban is megbonthatatlan egységet képez”, „az osztálymeghatározottság, ha nem is a legfontosabb, de azért nagyon lényeges tényező”).

E „vallási fanatizmus” veszélyei teljesen nyilvánvalók. Ez az ideológia számos kísérletet tett a racionális gondolkodásmód béklyóba verésére. Nemcsak a genetika és a kibernetika esett áldozatul, hanem — többek között — az az elképzelés is, hogy más égitesteken is létezhetnek intelligens élőlények. Ez az elnyomás a totalitárius hatalomnak abból a törekvéséből származott, hogy kanonizált törvényeivel és az egységes hitvilág dogmaival folyamatosan uralma alatt tartsa az embereket. De ez ma már történelem. Ugyanakkor még korunk realitásai is kikényszerítik, hogy a változó folyamatokat egy központi terv, vagyis egységes minta és általános szabályok alapján szervezzük meg. Kevés tere marad a változatoknak, az innovációnak, a másságnak. Energiájukat és szakértelmüket még a tehetséges és becsületes dogmatikusok is kizárólag arra összpontosítják, hogy ugyanazokat a megoldásokat érvényesítsék a társadalmi élet minden területén. Az uniformizáltság veszélyén még egyáltalán nem léptünk túl, pedig a megreformált Unió csak úgy tartható össze, ha figyelembe vesszük, hogy e hatalmas ország egyes területeinek és népcsoportjainak fejlődésében mindenképpen különbözőségek vannak. Máskülönbben az uniformizált gazdaság és kultúra veszélyei előreláthatatlan következményekkel járhatnak.

A jobboldal biztos abban, hogy hatalmi jogosítványai legitímek és örökkévalók. A legutóbbi törvényhatósági választások ugyan megingatták az ebben való bizonyosságot, de csak megingatták. Mindenesetre ezzel véget ért a szűk körön belüli rotáció elvének érvényesülése, és az illetékesek ma már nem tudnak teljesen kibújni a történelmi és polgári felelősség alól. A monolitikus gondolkodásmód azonban továbbra is olyan erő-

teljes, hogy a jobboldaliak még most sem érzékelik az ellenpólus jelenlétét. Amikor viszont ez az ellenpólus a politikai színtéren is megjelenik, és már nem kerülhető el vele a találkozás, akkor egyszerűen ellenségnek tekintik, melynek tevékenységét meg kell akadályozni, vagy legalábbis alá kell ásni a tekintélyét.

A gyakorlati társadalmi viselkedés szempontjából két fontos tényezőre kell felhívunk a figyelmet.

Először: a jobboldalt teljesen elfoglalják a jelen problémái. Hogyan is várhatnánk tőle mást, amikor a jövőért semmiféle felelősséget sem vállal? Mindenki ismeri a francia király szavait: „Utánam az özönvíz.” Azonban akkoriban ez csupán szállóigeként élt, s maga a király sokkal kisebb pusztítást tudott előidézni, mint azok az elvakult, fanatikus vezetők, akik a Szovjetuniót a válság vagy éppenséggel a katasztrófa küszöbére taszították.

Másodsor: az új körülményeket megint csak a konzervatív erők alakítják, akiket láthatóan nem érdekel, hogy milyen világ az, ami eddig felépült. Ez lehet a magyarázata, hogy miért nem akarják igénybe venni a szakembereket, a szaktekintélyeket, a kifinomult társadalmi ismereteket, és hogy miért utasítják el a döntéshozatal sokszínűvé tételét, társadalmiasítását. Az egyik politikus meg is állapította, hogy ha a pluralizmust nem a normális módon, mindkét szemünkkel nézzük, hanem az egyiket becsukjuk, akkor csak valamilyen torzképet látjuk. Következésképp csak azokat az elképzeléseket fogadják el, amelyek a szocializmus koncepcióját szolgálják, a további lehetőségeket nem veszik számításba.

Szemfényvesztő mutatókat üznek a szocializmus fogalmával. Azok, akik az épület rekonstrukciója helyett csupán a homlokzat átfestését szorgalmazzák, egy ponton teljes egyetértésben vannak: a szocializmus egyenlete — hogy egy matematikai analógiával éljünk — meg-

oldható. Összes történelmi kudarcunkat egyféleképp magyarázzák: az egyenlet matematikailag helyes, csupán az x , y és a többi változó értékét kell megváltoztatni. Néhány módosítás, egy kicsit jobb számolás, és az egyenlet máris igazgá válik.

Így tehát az embereket egyfajta kanonizált propagandával bombázzák, s ezt egészen kivételes következetességgel valósítják meg. Ezt a megközelítést „a helyzet előrevetítésének” nevezném: „Ha már mindegyik kolhozban olyan jól fognak dolgozni, mint ebben, akkor hamarosan sikeresek leszünk a mezőgazdaságban.” „Ha minden munkás sztahnovista teljesítményt fog nyújtani, akkor az ipar le fogja küzdeni a válságot.” A gondolatokat tehát félrevezetően felcserélik: a megoldást nem a vezető kolhozok teljesítményének utolérésében kell keresni, hanem a munka és az elosztás viszonyainak megfelelő átalakításában. Marx meggyőzően és hosszasan kifejtette már ezt a kérdést.

Csak felemás, kvázi próbálkozások születtek. Az önkritikus megnyilatkozások nálunk egészen kivételszámba mennek. Ilyen volt például Hruscsov leleplező beszéde. A történelmi igazság magjai Mihail Gorbacsov számos beszédében is fellelhetők. Ő mindenestre nem fél az igazságtól. A nehézségek azonban általában szétzilálják a lényegét. Emlékeztünkbe idézhetjük például azokat a próbálkozásokat, amelyek a csernobili katasztrófa méretének és következményeinek eltitkolására, vagy a Tbilisziben 1989 áprilisában történt események kivizsgálásának megakadályozására irányultak. A tapasztalt politikai megfigyelők természetesen mindent azonnal észrevesznek, és az apró jelzésekből is képesek a valós kép kikövetkeztetésére. A szakmabeliek gondolkodásmódja immúnis a féligazságokkal szemben. Az utca embere viszont nem tud megfelelően eligazodni, vagy pedig elhiszi a hamis érveléseket.

A jobboldal további jellemzője, hogy

számára a nép csupán eszköz az ellenfelekkel folytatott politikai harcban. A hatalmukhoz kétségbeesetten ragaszkodó politikai szerencsejátékosok készek mindenfajta érték feláldozására. Nemcsak „gyalogáldozatokat” hoznak, hanem akár még a „királynőt” is feladják, amikor arra törekednek, hogy a népet meggyőzzék a szocialista egyenlőség, igazságosság és demokrácia iránti elkötelezettségükről. Napjainkban divatosá vált, hogy kizárják a pártból azokat a vezetőket, akik valamilyen apróbb vétséget követtek el. A leggyakoribb ok a morális botlás. A leningrádi területi pártbizottság korábbi első titkárát, Szolovjovot amiatt zárták ki a pártból, mert (az előírásokkal ellentétben) egy használt Mercedest vásárolt. Korábbi kollégái bírói palástot öltöttek, s a határozatot perceken belül kimondták. A „bíróság” még csak nem is említette Szolovjov múltbeli tevékenységét és annak következményeit. (Ha valami ilyesmi történt volna, akkor a vádlottak padján a „bírósnak” is helyet kellett volna foglalnia.) Ebben az azonnali kitagadásban van valami szélsőséges cinizmus és gyarlóság: A „bírák”, a pártapparátus tisztviselői, főnököket távolították el, akinek utasításait korábban engedelmesen végrehajtották.

A jobboldal meglehetősen erős, és következetesen cselekszik. A sajtóban nemrégiben cikkek egész sora jelent meg a konzervatív attitűd „irányítóképességéről”, s e cikkek azt állították, hogy a „bölc” konzervativizmus mögött gyakran megfontoltság rejlik, hogy elhamarkodás nélkül, a garantált siker reményében cselekedjék. Ez a legenda azonban a politikai gyakorlatban nem bizonyult igaznak. Gyakran megkérdezik: Lehetséges vajon, hogy maga a jobboldal lenne a demokrácia védőbástyája, amely megvédi azt az „ultrajobb” támadásaival szemben? Nem, a mi szovjet „jobboldalunk” a valóságban nem ilyen nemes küldetés képviselője.

Vannak-e olyan értelmiségiek, akik

ezt a politikai irányvonalat támogatják? Igen, vannak. Azok, akik a múltban a pártideológiát szolgálták, többségükben nem változtattak politikai orientációjukon, és amellett kötelezték el magukat, hogy mindvégig kitartanak a párt dicsőítésében. Mindenekelőtt azok a tanárok tartoznak közéjük, akik a közép- és felsőoktatási intézményekben marxizmust, tudományos szocializmust és dialektikus materializmust tanítanak. Ide tartozik továbbá számos közgazdász, aki a kollektív tulajdon eszméit vallja magáénak (és tagadja a szabad piacot), a pártújság-írók terjedelmes csoportja, a pártiskolák tanárai, a pártapparátus ideológiai osztályain dolgozók stb. E csoporthoz nemrégiben több olyan író is csatlakozott, akik sovinizta és nacionalista elveket képviselnek. Velük tartanak az igazságszolgáltatás (bíróságok, ügyészségek, KGB) egyes tisztségviselői, valamint a hadsereg politikai tisztjei, akiknek többsége katonai felsőiskolákon vagy az akadémiákon szerezte végzettségét. Nagyon komoly erőkről van tehát szó, figyelemre méltó intellektuális potenciállal. Ezek az emberek tekintélyes szellemi energiák mobilizálására képesek, és nagy következetességgel törekednek céljaik megvalósítására. Pontosan ettől a csoporttól származnak azok a már túlhaladott és az élet által elutasított elképzelések és társadalmi „újítások”, amelyek a múlt életstílusának konzerválására irányulnak. A jobboldal politikai taktikáival egyébként majd a későbbiekben szeretnék foglalkozni. Most csupán arra kívánok utalni, hogy a konzervatív értelmiségi lobby ugyancsak zajosan hangoztatja, hogy fel kell szabadítani gondolati kötelekeiből az értelmiségnek azt a (másik) részét, amely „nem ismeri fel a nép iránti felelősségét”. Ők semmit sem tanultak a történelemből.

Ennek a platformnak a képviselője M. Popov, a közgazdaságtudományok doktora, a leningrádi egyetem professzora:

„Az az értelmiségi, aki pusztán önmagát fejezi ki, véleményem szerint nem

nőtt fel az osztályok, illetve társadalmi erők egyensúlyának felismeréséig... Az ilyen, szerintem, nem is tekinthető értelmiséginek... Vannak viszont olyan értelmiségiek is, akik a munkásosztályt szolgálják, segítik, és felismerik annak történelmi szerepét — ők a proletár szocialista értelmiségiek... A szocialista értelmiséget éppen az a munkásosztály hozta létre, amely a Forradalmat is megvalósította, és szilárd alapokon nyugvó hatalmat teremtett. És hogyan kell az értelmiséginek saját atyjához viszonyulnia? Azt hiszem, úgy, ahogyan ezt a hálás gyermek teszi.”

A jobboldalon belül most egyre fokozódó konszolidáció figyelhető meg. A radikális változások megfélemlítik őket, és most megpróbálnak visszatérni régi módszereikhez. Társadalmi bázisuk viszonylag szűk: idős emberek, veteránok, elvakultan antiszemita orosz nacionalisták. A jobboldal azt reméli, hogy megőrizheti, illetve kibővítheti e társadalmi csoportok szimpátiáját, támogatását. Az a legnagyobb reményük, hogy szétzilálják a demokrácia erőit.

A centrum

E csoport sajátosságait illetően az alábbi fő kérdés merül fel: Melyik oldalra áll a centrum, illetve hol keres szövetségeseiket — a megújított és kissé felfrissített apparátusban, vagy a ténylegesen demokratikus erők soraiban?

Elsőként vegyük sorra e tömb néhány jellemzőjét.

Legfőbb sajátosságuk, hogy egyre inkább késlekednek a peresztrojka elképzeléseinek gyakorlati megvalósításában. Elutasítják a köztársaságok jobboldali vezetésének radikális átalakítását, haboznak az alkotmány hatodik cikkelyének (a kommunista párt vezető szerepe) eltörlését illetően, és halogatják a többpártrendszer legalizálását. Mindezek a példák ugyanazt a gondolkodásmódot tükrözik. A centrumot hol a jobboldal vonzza jobban, hol a bal, s emiatt a

centrum hatalmas hajója cikcakkos útvonalat követ. Ezzel egyúttal a társadalmi feszültségeket is fokozza. A centrumot mindkét oldal támadja: az apparátus is elégedetlen vele, és a nép is.

A baloldali politika azzal vádolja a centrumot, hogy egyfajta tökéletlen szocializmus megvalósítását erőlteti, lassítja a gazdasági reformot, és nem mutat hajlandóságot a nemzeti kerekasztal-tárgyalások létrehozására. A kulcsszavak itt a következők: „glasznoszty”, „demokrácia”, „piac”, „tulajdon”.

A jobboldalnál éppen ellenkező a helyzet. Az ellenfelek itt azzal vádolják a centrumot, hogy nem utasítja vissza határozottan azokat a kísérleteket, amelyek kapitalistává akarják tenni az országot, amelyek a magántulajdon révén le akarják rombolni a kolhozokat és az egész gazdaságot, és amelyek elszigeteltségbe akarják kényszeríteni a pártot. Itt a következő kulcsszavak szerepelnek: „demagógia”, „kiárusítás”, „karrierizmus”.

A centrum különféle képpen reagál a bal- és jobboldal részéről elhangzó kritikákra. A jobboldal irányából érkező megjegyzéseket, úgy tűnik, mindig nagyobb figyelemmel hallgatják. Csak idővel fog kiderülni, hogy ez a jobboldal iránti mélyenfekvő szimpátia megnyilvánulása, vagy éppen ellenkezőleg, a demokraták iránti rokonszenv álcázott formája.

A centrum még mindig nem tudott erőt gyűjteni a múlttal való szakításhoz. Noha elismerik, hogy Sztálin gonoszságokat művelt és hitvány kollaboránsai hatalmas károkat okoztak, továbbra is a szocializmus, torzulásairól beszélnek, nem pedig azokról a rendszerben rejlő „genetikai” sajátosságokról, amelyek Sztálin és a többi politikai vezető felnevelkedéséhez vezettek, s amelyek e vezetőknél alkotmányfeletti jogokat biztosítottak (nem kellett őket megválasztani, s így a hatalom ellenőrzése kicsúszott a nép kezéből), s következetesen megakadályozták, hogy az egyén munkája sze-

rint részesüljön a megtermelt javakból. Következésképpen nem alakult ki valódi párbeszéd az új társadalmi mozgalmakkal. Paradox helyzet jött létre: azoknak, akik hazudtak az embereknek, menniük kellene, a konzervatívok azonban maradnak.

A másként gondolkodás hagyományosan a pártok jobb- és baloldalától ered. A politikában a centralizmus szakadáshoz vezet. Másrésztől nyilvánvaló, hogy a centrum reformokat vezet be, azonban itt az a probléma, hogy a reformok még mindig a csúcsvezetés engedélyétől függenek, s a csúcsvezetés a változások soklépcsős megközelítésében gondolkodik. Az engedélyezésen alapuló rendszer, legyen az bármennyire humánus, történelmileg mégis szűklátókörű, ugyanis erősen korlátozza a döntések és a társadalmi kezdeményezések lehetőségét.

A centrum lelassítja a hatalom átadását, és nem veszi észre, hogy miközben a régi struktúrák (az apparátus és az adminisztratív parancsuralmi rendszer) már elveszítették régi dicsfényüket, az új hatalmi struktúrák még nem tudják betölteni társadalmi szerepüket, s nem képesek érvényesíteni jogaikat. Az interregnumok időszakai az orosz történelemben eddig meglehetősen sajátos módon alakultak. Sosem hoztak magukkal jót. Nem akarok semmiféle katasztrófa-helyzetet jósolni a huszadik század végére, az viszont nyilvánvaló, hogy a néphatalom létrehozásának folyamata lassan és nehézkesen halad, s ez igen veszélyes. Ráadásul mindezt a meglévő hatalmi struktúrák belső válsága is kíséri. A Szovjetunió Kommunista Pártja már kész arra, hogy zöld utat adjon a különféle utópártok megszületésének. A párt egysége csupán a képzelet szüleménye. A Szovjetunió minisztertanácsának nincs valóságos végrehajtó hatalma. Számos programja népszerűtlen, s az alárendelt, illetve helyi hatóságok kiszámíthatatlan lépéseket tesznek, tevékenységük ellenőrizhetetlen. A különböző

szinteken elhelyezkedő tanácsok még éppen csak ismerkednek új feladataikkal és új felelősségi körökkel. Útjukat nem kíséri virágéső, ami cseppet sem meglepő, ha arra gondolunk, hogy olyan emberek bizalmát kellene megnyerniük, akik már elveszítették a kedvező változásokba vetett hitüket, és nem hisznek a pusztá szavaknak.

A centrum, vagyis az SZKP-nek az a szárnya, amely centrista elképzeléseket követ, még mindig úgy tesz, mintha ő testesítené meg — ha nem is az egyedüli vezető politikai erőt, de legalábbis — a vezető pártot. Még mindig erősen él a mítosz, hogy a szovjethatalom első éveiben eredetileg egy ideális párt létezett, amely boldogságot tudott nyújtani a népnek. A történelem és a vezetők azonban eltorzították ezt az eszményi állapotot. E mítosz szerint csupán helyre kell állítani a régi heroikus, romantikus pártarculatot, s ez majd elsöpri azt a válságérzetet, amelyet a demokraták okoztak tevékenységükkel. Innen ered az az ellenállás, amely meg akarja akadályozni, hogy szakítsanak a demokratikus centralizmus elvével, hogy verseny és a folyamatos rotáció alapján radikálisan megváltoztassák a személyzeti politikát, hogy csökkentsék a pártapparátus létszámát, megtűrjék a horizontális struktúrák létét és fejlődését, megszüntessék a kötelezően egységes cselekvés elvét, és hogy előkészületek történjenek a többpártrendszer bevezetésére és a parlamenti keretek között folyó szabad hatalmi verseny megteremtésére. Mindebben az a leglényegesebb, hogy állandósult a realitásérzék hiánya.

A választási eredmények értékeléséből arra lehet következtetni, hogy emberek milliói vesznek részt a különféle ellenzéki mozgalmakban, vagy legalábbis támogatják őket. Mindenféle csoportosulások jönnek létre a városokban, körzetekben, köztársaságokban — az egész országban. E csoportosulások jellege egyre felismerhetőbb: szociáldemokraták, neoliberalisok, nemzeti demokraták,

nemzeti népfrontosok, szindikalisták, független szakszervezetek, környezetvédők, kereszténydemokraták.

Nyilvánvaló törekvés figyelhető meg a huszadik század elején funkcionáló pártstruktúra visszaállítására. Ez is a kommunista pártideológia egyik következménye: az ideológia elutasítása vákuumot teremtett, amelyet most a múlt politikai jelszavaival töltenek be.

A pluralizmus nem vezet szükségképpen a társadalom éles differenciálódásához. Konstruktív mozgalmak is létrejöhetnek, s ezért van szükség az integrációs törekvéseket elősegítő módszerekre. A társadalom nem tud ezek nélkül élni. Csakhogy ilyen módszerek most nem léteznek. L. Sevcova politológus szerint a felülről támogatott pluralizmus mérsékli a „társadalmi géprombolás” veszélyét. A pluralizmus megteremtéséhez azonban nem elégséges a hatalmi monopólium feladásának kinyilvánítása, amint ezt a legfelsőbb tanács legutóbbi, rendkívüli kongresszusa tette. Nemzeti kerekasztalra van szükség, párbeszédre az új társadalmi mozgalmak résztvevőivel. A jelenlegi helyzetet tekintve azonban aligha várható, hogy hamarosan összeülne ez a kerekasztal.

A centrum képtelen egységbe fogni a politikai erőket, s ezért a centrista elképzelések egyre népszerűtlenebbé válnak. A „megszelídített” pluralizmus nem válhat politikai alapelvvé, és nem képezheti a tárgyalások alapját. A centrum jelenlegi politikája a következő séma szerint zajlik: csendes szembeszegülés a jobboldallal (küzdelem a színpalak mögött), és zajos, nyilvános vita a baloldallal. Más szóval, míg a jobboldalt hosszú pórázon tartják, a baloldalt megpróbálják rövid pórásra fogni.

A baloldal

Az erős balszárny a politikai gondolkodás sokszínűségének, különbözőségeinek bizonyítéka. Amint azonban a gondolatok különbözőségét tekintjük a sok-

féleség és a szabad választás lehetőségét megteremtő politikai élet normájának, rá kell jönnünk, hogy nemcsak azok a nemes törekvések számítanak „normálisnak”, hogy szakítsunk a totalitárius múlttal és tegyük emberibbé az életet, hanem a szélsőséges törekvések is: a politikai karrierizmus, a politikai infantilizmus, a demagógia, a politikai szenvedélykeltés, a programok bizonytalansága és a politikai mozgalmak instabil jellege. A tagadás gyakran a kiütkeresésre is rányomja bélyegét. Amint egy újságíró megállapította, az új erők épp olyanok, mint mi. A társadalom szervezeti egységeiben teret nyerő vad szélsőségek sem tekinthetők másnak, mint betegségnek, amit még nem sikerült leküzdenünk...

A „baloldal” fogalma számomra speciális jelentést hordoz. Hogy ezt megértsük, gondoljunk a Gorbacsov-tól balra elhelyezkedő erőkre. Ezeket az erőket a legutóbbi időkhöz a népfrontok és a területközi képviselőcsoportok testesítették meg, amelyek a szociáldemokráciát próbálják feléleszteni. Bizonyos mértékig ide tartoznak a köztársaságok nemzeti függetlenségi mozgalmi is (bár e mozgalmak célkitűzései egymástól eltérőek is lehetnek). S utaljunk egy friss példára is: az SZKP demokratikus platformjára. Ez eredetileg kisebb, párton belüli csoportosulásokból alakult, de radikális politikai célkitűzéseinek köszönhetően ma már egyre többen támogatják.

A demokratikus platform mindenekelőtt kinyilvánítja, hogy az ország igenis válságban van, és hogy ezért a globális válságért a pártot terheli a felelősség. A kommunista ideológiának az SZKP által támogatott formája egyértelműen válságba jutott. Kénytelenek vagyunk erkölcsstelennek minősíteni a párt által alkalmazott egyes módszereket. Be kell ismernünk, hogy a létező szocializmusért túlságosan magas árat fizettünk. Szakítani kell bizonyos elképzelésekkel: ilyen a munkásosztály történelmi küldetése, a szocialista forradalom elkerülhe-

tetlensége, a piac nélküli szocializmus, a pluralizmus nélküli néphatalom, az SZKP növekvő szerepe. Mindez hulladék, és szemétre kell vetni.

A politikai válság elharapódzása is teljesen érthető. Az állam túlburjánzása parancsuralmi szocializmushoz vezetett, amely távol áll a valóban szocialisztikus elképzelésektől. A párt elvesztette népszerű mozgalmi jellegét, és a parancsuralmi rendszer hordozóeszközzé vált. A párt hatalmi monopóliuma nemcsak az országot vezette zsákutcába, hanem magát a pártot is dezorganizálta. Erre a múlt évben is számos jel figyelmeztetett: az 1989-es választások; a legfelsőbb tanács első kongresszusa; a sztrájkok és sztrájkbizottságok; valamint a népfrontok formálódása, melyek számos köztársaságban a tényleges irányító szerepét töltik be. Mindez már akkor a párt politikai válságát bizonyította.

A szervezeti válságról is kell néhány szót ejtenünk. Az SZKP szervezeti felépítése annak a célnak volt alárendelve, hogy alkalmas legyen a hatalom megragadására és megőrzésére. További jellegzetesség a pártélet szigorú centralizáltsága, a kisebbségi álláspont kinyilvánításának lehetetlensége, a lelkiismereti fegyelemnek elkeresztelt kötelező konformizmus, a felsőbb hivatalnokoktól való függőség és az a gyakorlat, miszerint a kommunista képviselőknek nem engedik meg, hogy választóik akaratát érvényesítsék (a választói érdekek védelmének tilalma ?!). Emlékeztünkbe idézhetjük továbbá a „nómenklátúra” elvét, a jogtalan privilégiumokat, a protekcionizmust, az árnyékgazdasággal történő összefonódásokat, a maffiát és a szervezett bűnözést.

Végül a krízis egy további dimenzióját, a bizalmi válságot említjük: kommunisták ezrei távoznak a párt soraiból, fokozódik az engedetlenség, sokan megtagadják a havi tagdíj befizetését stb.

Mindezek következményeként radikális reformjavaslatok születtek a pártra vonatkozóan; ezek a jelenlegi helyzet

miatti felelősség nyilvános beismerésétől egészen az SZKP föderatív típusú újjászervezéséig terjednek. A hatalmi funkciókat a tanácsokra kell átruházni, és új politikai programot kell meghirdetni a párton belüli és a párton kívüli csoportosulások részvételével. A következő lépés az lenne, hogy az SZKP-t olyan parlamenti párttá formálják, amely a többpártrendszer keretei között is működőképes.

A demokratikus platform támogatóinak száma rohamosan emelkedik. Számuk Leningrádban az alkotmánnyal foglalkozó konferencia idején (1990. február 24.) harmincezer volt, márciusra viszont már százezer körül alakult. Még kifejezettebb a támogatás a felsőoktatás, a tudományos élet és az alkotó értelmiség köreiből: a kommunistáknak körülbelül kétharmada szimpatizál a mozgalmal.

Ezek a tények még nem jelentik az SZKP-ból való azonnali kivonulást. Időre van szükség, amíg a párton belül végbemege az erők újrendeződése, és körvonalazódnak a sztálinistáktól elválasztó határok. Ha pedig szakadás is bekövetkezne, akkor ebből a reformkommunistáknak erős és befolyásos baloldali pártként kellene kikerülniük, s így képesek lennének a megváltozott társadalmi körülmények közötti cselekvésre.

E baloldali pártnak, ha valóban létrejön, meg kell valósítania az SZKP demokratikus platformja című dokumentum társadalmi cselekvéssel kapcsolatos elképzeléseit. Ez a dokumentum számos, a józan ész és az élet realitásain alapuló célt fogalmaz meg. A demokratikus platformot azonban nemcsak a jobboldal, hanem a centrum is gyanakvással figyeli, mivel tevékenységét olyan próbálkozásnak tekintik, amellyel belülről akarja szétrobbantani az SZKP-t, és így akarja megragadni a hatalmat.

Párbeszéd helyett ellenségeskedés van tehát kialakulóban, közeleg a közvetlen politikai konfrontáció. Ez a politikai szembenállás szétforgácsolja az erőket,

és állóhábortúhoz vezet. A totalitárius örökség mellett ez a magyarázata annak, hogy a Gorbacsovtól balra álló mozgalmak még mindig miért olyan kevésbé szervezettek, és hogy miért nem beszélhetünk baloldali koalícióról.

A társadalom állapota

A társadalmi folyamatok megfigyelése hozzásegít, hogy megértsük a társadalmi cselekvés általános szellemi, pszichológiai hátterét. Véleményem szerint a sztereotípiák közül egy jó pár már kezd eltűnedezni: „bármilyen jobb a háborúnál”, „mi sem lehetünk kivételek”, „a főnök tudja” stb. Ezenkívül a társadalmi környezet eseményeivel szembeni közömbösség is kezdi erejét veszíteni. A sztereotípiákat és a közömbösséget (a reformidőszakban) a következő kérdések váltják fel: „te kit védelmezel?”, „milyen eszmét támogatsz?”. A társadalmi légkört zaj, kiabálás, túlfűtött viták és etnikai villongások jellemzik (amelyekre táplálóan hatott az a tény, hogy a nemzeti értelmiség elkezdte újraértelmezni a múltat). A levegőben fenyegetések és gyűlölködések sűrűsödnek.

Mindennek számos oka van.

Az első történelmi vonatkozású. A gyűlölködés az oroszországi szegénység körülményei között támadt fel. Később az állami politika szintjén kezdték szítani a gyűlölködést, melynek célpontjául szolgáltak a mesteremberek („magántulajdonosok”, „pénzharácsolók”), a parasztok („kulákok”), a papság („a népet a vallás ópiumával mérgező szélhámosok”) és a tudósok („ideológiailag megbízhatatlan elemek”). A jelenlegi időszaknak is megvannak a maga „ellenségei”. Ezt a szerepet most az „ügyeskedő milliomosoknak”, a „vörös báróknak” és azoknak az értelmiségieknek osztják ki, akik az országot úgymond behajszolják a kapitalizmusba. A sok év óta az emberekbe plántált konformizmus és alázatos engedelmesség szintén erőteljesen ható tényező. Egyaránt veszélyes

tendenciákra utaltak a nagy hatalmú pártot dicsőítő himnuszok és a masszává olvadó tömeg, amely a „gyilkoló orvosok” kivégzését követelte, majd később Paszternak („a zsidó”) száműzetését.

Ejtsünk néhány szót az erőszakról is. Most nem is a sztálini önkényuralomra gondolok. Az emberi élet már a polgárháború vérontásának idején leértékelődött, amikor a törvényes igazságszolgáltatás helyét forradalmi rögtönítelő bíróságok és a csöcselék lincstörvénykezése vette át. Az emberek gondolatvilágát mélyen áthatotta az az elképzelés, hogy a forradalmi eszmék megvalósítása elkerülhetetlenül áldozatokat is követel.

Az erőszak ideológiája behatolt a mindennapok gondolkodásmódjába, s ezzel kialakult az erőszak tömegfilozófiája, melynek működése ma is nyomon követhető. Példaként említhetjük az örmények tömeges legyilkolására vonatkozó felhívásokat, vagy azt az eljárásmodot, ahogyan a békésen tüntető tbilisziekkel szemben felléptek. Az agresszor és az áldozat tehát nagyon közel van egymáshoz, következésképp a politikai, kulturális és etnikai szélsőségek különféle formái (a külső manipulálás mellett) önmagukat gerjesztő módon is erősödnek.

Az effajta szélsőségektől még a legfelsőbb tanács kongresszusa és a szovjet parlament sem mentes. Csupán néhány példát említnék: Szaharov akadémikus lábdobogással kísért kitapsolása; felhívás a közigazdászok kötelező mezőgazdasági munkavégzésére, büntetésként az élelmiszerhiány és a mezőgazdaság alacsony hatékonysága miatt; nyomásgyakorlás a törvényhozókra az ülésterem elhagyásával; a Gorbacsovnak benyújtott ultimátumok; az egyes elképzelésekhez mérten ragaszkodó szónokok kíméletlen tekintete; a szónokok, akik nem hajlandók elismerni, hogy az ellenfélnek is igaza lehet; a populisták nosztalgiája az erős kéz politikájára iránt; a hallgatóság indulatos megnyilatkozásai. Mindez a

viselkedéskultúra lényeges hiányosságaira utal.

Pedig viselkedéskultúránknak részévé kellene hogy váljon a tolerancia, egymás megértése és az együttérzés, amely elutasítja a gyűlölködést, az erőszakot és az extremizmust. V. Laksin irodalomkritikus és újságíró megfogalmazása szerint a színvonalas viselkedéskultúra elapasztja az ellenségeskedés, a gyanakvás, az etnikai féltékenység és a szociális irigység energiáit. Laksin — M. Bulgakov Sztálinhoz írt levelére hivatkozva — felteszi a kérdést: Vajon a három forradalom és a sztálini önkény még mindig nem volt elég annak felismeréséhez, hogy fejlődésünkhöz egyedül az *evolúció* kínálja a megfelelő kereteket?

Túl a kőkorszakon

Most rátérnék azoknak a személyes kválításoknak a leírására, amelyeket az új társadalmi körülmények az egyes embertől megkívánnak. Ezek egyike az öntudatosság. Sokan közülünk még most is szolgálnak, ahelyett hogy saját lelkiismeretük szerint cselekednének. Ezért is szeretném itt Szaharovot megemlíteni. Ő a szellemi függetlenség szimbóluma, s mint ilyen, őt mindannyiunknál magasabbra lehet és kell is értékelni. Szomorúan kell megállapítani, hogy nagyon ritka a Szaharovhoz hasonlítható emberek feltűnése.

A második fontos tulajdonság a szakértelem. Ebben a vonatkozásban mindenképpen a színvonal emelésére van szükség. Az erkölcsi alapokon nyugvó választás és a kulturáltság szemben áll a „kőkorszak” mentalitásával és moráljával. Az érzékelés kifinomultságára és mindenekelőtt képzett gondolkodásra van szükség ahhoz, hogy hatékony formákat találjunk az erőszakmentességhez és a polgári engedetlenséghez, hogy a konfrontációról áttérjünk a párbeszédre, a tárgyalásokra és a megegyezésekre, és hogy mérsékeljük a társadalmi feszültségek intenzitását. A társadalmi problé-

mák kezelésénél a társadalom minden szintjén a szakértelemnek kellene kritériummá válnia. A peresztrojka gyengeségei éppen a szakértelem hiányosságaival kapcsolatosak. A közgazdasági gondolkodásmód megváltoztatása nélkül például a társadalom nem lesz képes a szabadpiac bevezetésére és a magántulajdon legalizálására. Úgy látom, hogy ez a mentalitás még mindig a tradicionális felhalmozási szemlélet szintjén vesztegel. Akik törvényesen valamilyen pénzösszeghez jutnak, befektetés helyett inkább aranyat vásárolnak, ugyanis nincs meg sem a jártasságuk, sem a megfelelő ismeretük a vállalkozáshoz. Ehhez hasonlóan a számos intézményi formában megjelenő állam sem tudja, hogyan kell „pénzt keresni”. Az embereket hosszú időn keresztül a kapitalista kizsákmányolás rémképével ijesztgették, miközben az állam, mint könyörtelen kizsákmányoló, a megkeresett pénz hatvan, hetven vagy akár nyolcvan százalékát is kisajátította. Azonban az elvonás, az elidegenítés és a hibás elosztás gyakorlata (amelyet az állam saját tapasztalatból nagyon is jól ismer) nem azonos a gazdaság, illetve a pénzügyek szakértelmen alapuló irányításával.

A szakértelem hiánya leginkább a reformfolyamatok során válik nyilvánvalóvá. Politikusaink, a társadalmi mozgalmak tagjai és vezetői, valamint a kormánytisztviselők kezdő amatőrként tevékenykednek. Egy sakkhasonlattal élve, az a fő problémájuk, hogy nem tudják kiszámítani a következő lépést, nincs játszmatervük, nem végeznek „helyzetelemzést”, és nem ismerik a nyitások és a végjátékok szabályait. Következésképp nem veszik észre az ellenfél hibáit, olyankor is bábukat veszítenek, amikor az elkerülhető lenne, lépnek, mielőtt biztosak lennének a dolgukban, s a végső vereség elkerülése érdekében néha egyszerűen lelopnak egy-egy figurát a tábláról. Előszeretettel folyamodnak továbbá a „sakk a királynak” lépéshez. Hát ilyenek a mi parlamenti

sakkjátékosaink. Az amatőr sakkozók játékát figyelőkre vonatkozóan valaki azt a megjegyzést tette, hogy „kiegyensúlyozott idegrendszerű ember ilyenre képtelen”. Gyanítom, hogy számos „sakkjátékosunk” jóval eredményesebben szerepelne, mondjuk, a dámajátékban, vagy valamilyen még egyszerűbb játékféleségben.

Mérgezett illúziók

De a hasonlatoktól most térjünk vissza a valósághoz. Sokakat aggodalommal tölt el a társadalmi feszültségek fokozódása. Ez a tendencia összefügg a politikai harc egyre keményebb formáinak kialakulásával. Ezt a keményedést kíséri a reformfolyamat értelmiségi bázisának visszaszorítása és a régi ideológia agóniájának elhúzódása. A politikai szinten másodvirágzásukat élik a hamis szónoklatok, a politikai irracionalizmus és a céloknak az eszközökkel történő felcserélése. A peresztrojkával szembeni ellenállásnak ezek a megnyilvánulásai egyfajta struktúrákét is értelmezhetők.

Verbális szinten két peresztrojka-ellenes érvelési „technika” figyelhető meg. Az egyik az ellenfél lejáratása. Boris Jelcin például már régóta célpontja az ilyen lejáratásoknak, mivel ő egyike volt azoknak, akik elsőként szegültek szembe az uralkodó rend bevett szabályaival. Egy régi mondás szerint „aki kardot ragad, maga is kard által vész el”: minél erősebbé váltak a Jelcin elleni támadások, annál többen támogatták. Önmagáért beszél, hogy az 1989-es moszkvai választásokon a választópolgárok kilencven százaléka Jelcinre adta le szavazatát. De a lejáratási kampány továbbra is folytatódik. Ismét elővették a sztálini éra eszköztárát.

A másik verbális fegyver az ellenfél nézeteinek a lejáratása. A peresztrojka ellenlábasai kezdetben egyszerűen csak nosztalgiát éreztek a múlt iránt. Később, éles kirohanások közepette az ellenfél erejének felmérésére törekedtek. Nyina

Andrejeva hírhedt kiáltványa a klasszikus példája annak, hogyan lehet fölmérni a közvélemény gondolkodásmódját, a peresztrojkat támogatók pozíciójának szilárdságát és történelmi küldetésükbe vetett hitüket. A társadalom egyébként meglehetősen jó osztályzatot kapott erre a vizsgára. Most azonban a peresztrojka rémképeivel ijesztgetik. Meg kell azonban mondanom, kevesen vannak az olyanok, akiket könnyű megfélemlíteni. Most egyébként a peresztrojka vezetőinek elsősorban az elképzeléseit támadják.

A *cselekvés* szintjén súlyosabbnak tűnik a helyzet. Tettel könnyebb ártani, mint szóval. Az egyik ilyen reformellenes módszer az emberek megosztására, a társadalmi béke megbontására törekszik. Erre látványos példaként szolgált, hogy amikor lecsökkent a munkások részaránya a tanácsokban, rögtön bejelentették, hogy a politikai reformok halálra ítélik a demokráciát, mert az uralkodó hatalmat — a munkásosztályt — leszorítják a történelem színpadáról. Ez a folyamat egy erőteljes populista áramlatot kavart fel, életre hívva egy új erőt, a munkások egyesült frontját, amely a peresztrojka elképzeléseinek konzervatív ellenpólusaként működik.

További tevékenységtípus a „rossz emberekkel” szembeni hadviselés. A közvetlen támadásoknak itt a szövetkezeti vállalatok tagjai, a „kooperátorok” vannak kitéve. A peresztrojkaellenes erőknek viszonylag sokakban sikerült hangulatot kelteni ellenük, ugyanis elég sokan bedőltek egy hamis érvelésnek, miszerint a kooperátorok túl sokat keresnek, ezt pedig — az ország jelenlegi állapotát tekintve — nem tehetik becsületes úton. A társadalom két részre szakadt aszerint, hogy támogatja-e a kooperátorokat, vagy sem.

A harmadik módszer olyan tevékenységi formák létrehozására irányul, amelyek hamis illúziókat keltenek. Az élelmiszerhiány miatt élelmiszerelosztó rendszert alakítottak ki az iparvállalatoknál. A munkások így abba a hamis elképzelésbe ringathatják magukat, hogy a társadalmi egyenlőség jótékony előnyeit élvezik. Ezt az illúziót azonban gyorsan lerombolja az a tény, hogy még a lét-szükségleti cikkek is hiányoznak az üzletek polcairól. A kiábrándulást persze a társadalmi konfliktusok éleződése követi.

Végezetül említjük a legveszélyesebb módszert: a nacionalizmus vírusának beinjekciózását az emberek gondolkodásmódjába. Ez a fegyver kitűnően működött. Még a peresztrojka aktív hívei is a különféle népcsoportokat kiáltották ki bűnbaknak a társadalmi bajokért. A nacionalista indulatok szítása rendkívül veszélyes jelenség, mely szélsőséges esetben még a neonácizmushoz is elvezethet. De meghiúsíthatja a peresztrojka célkitűzéseit is, hisz a nacionalista indulatok csak visszavethetik az országot.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a politikai és az egyéb reformok módszereinek, bármely társadalomban, a civilizáció általánosan elfogadott elvein kell alapulniuk. Ebben az esetben e módszerek az egész emberiség tapasztalatait hasznosíthatják, miközben nem kell szakítaniuk a múlttal, és felhasználhatják annak örökségét.

A civilizáció általános értékeinek alkalmazása emberibbé teszi ezeket a technikákat, és „puha” eszközöket kínál a konfliktusok megoldásához. E megközelítés megvalósítása napjaink értelmiségének a felelőssége.

Fordította: Klement Antal

Witold Morawski

A reformok politikájától a politika reformjáiig

Az augusztusi madridi szociológiai világkongresszusra készített tanulmányban a szerző a rendszerváltás folyamatát elemzi Lengyelország példáján. Az átalakulás egyes dilemmái azonban számunkra is ismerősek.

Politika-e a gazdasági reform?

A gazdasági reform nem más, mint a politika és a gazdaság kölcsönös kapcsolatában bekövetkezett változás, vagy pontosabban azon elvekben bekövetkezett változás, amelyek a politikától a gazdaság felé továbbítják a célokat. Legalábbis ez volt a leggyakrabban elfogadott nézet a szocialista gazdaság elméletében és gyakorlatában. Hasonlóképpen közelítettek a kérdéshez a totalitárius államra, az államszocializmusra és a bürokratikus kollektívizmusra vonatkozó nyugati elméletek is.

Pedig igencsak megkérdőjelezhető, hogy a reformot a politika egyik formájának tekintsük. Ha politikán olyan művészetet értünk, amely összebékíti a társadalomban ütköző különböző érdekeket és értékeket, majd ezeket ellenőrzi a hatalom olyan megosztása révén, amely arányban áll ezen érdekeknek és értékeknek a közjóra, a társadalom preferenciáira és az ellenőrzött változásokra való hatásával, akkor politika, ebben az értelemben, a szocialista rendszer történelme során sosem létezett. Ez a definíció jobban illik a demokratikus rendszerekre, mint a tekintélyelvűekre, ami az elmúlt évtizedek során a létező szocializmusra jellemző volt. A gazdaság megreformálására irányuló harminc-

évnyi törekvés olykor fél- vagy hamis reformokat, de legtöbbször újraszerveződést eredményezett. Sőt úgy tűnik, hogy a reformkísérletek sokkal inkább hozzájárultak a gazdaság összeomlásához, mint a gazdaság fejlődéséhez. Még pontosabban: a reformkísérletek nem tudták megakadályozni a gazdaság látványos bukását.

A fenti kétségek ellenére kísérreljük meg elemezni a helyzetet. Ennek érdekében figyelembe kell venni a múlt politikai és gazdasági örökségét: a válságot, a nem kommunista kormány megalakulását, a parlamenti demokrácia lehetőségeit, a piacgazdaság kialakításának a vágyát a hagyományos (nemzeti, vallási stb.) értékek felélesztését és a nyugati civilizáció felé való nyitást. Ezeket az eseményeket összefoglalóan átmenetnek vagy átalakulásnak nevezték. Emiatt nemcsak vissza kell tekintenünk annak érdekében, hogy minél pontosabban definiáljuk ezt a tovatűnő rendszert, de mindenekelőtt rá kell mutatnunk azokra a feltételekre, amelyek nélkül nem jöhet létre valódi változás.

Ezt a gyászos örökséget a legtöbben annak tudták be, hogy ezekben a rendszerekben nem lehetett „normális” politikát folytatni, és nem létezett (a Nyugatra jellemző) „normális” gazdaság. Természetesen nem volt normális dolog,

hogy a politikai hatalom legfelső szervei — a politikai bizottság és a párt, a kormány és az országgyűlés — foglalkoztak a gazdaság és a termelés specifikus problémáival. Ebből is látszik, hogy a hatóságok megpróbálták leszűkíteni a politikát a gazdaságra. Ez szükségképp bukásra volt ítélve különösképpen akkor, amikor megsokasodtak a társadalmi tiltakozások. Egy másik megközelítés a hatóságok viselkedését kizárólag olyan körülményekkel magyarázza, mint például az uralkodó csoport (a „vörös burzsoázia”, a nómenklatúra) szűk érdekeinek a biztosítása.

Ugyanakkor olyan érzésünk támad, hogy fontos részeket hiányoznak erről a képről: például látható, hogy ebben a „patológikus” politikában és gazdaságban végrehajtottak bizonyos modernizációt, és néha biztosították a nagyléptékű társadalmi haladás lehetőségét. Ez olyan elgondolásokban nyilvánult meg, mint a gazdasági növekedés vagy a konvergenciaelmélet különböző variációi. Ezek az elméletek azt tételezik fel, hogy nem a politika határozza meg a gazdaságot, hanem fordítva. Függetlenül attól, hogy milyen mértékben kritizáljuk ezeket a teóriákat, teljesen nem hagyhatjuk őket figyelmen kívül. Ugyanakkor nincsenek kétségeim afelől, hogy a rendszer patológikus volt, s ennél fogva teljesen jogos, ha a fenti modernizációját „konzervatív”¹ vagy „ráerőszakolt”² jelzőkkel illetjük.

Végkövetkeztetésünk, hogy a gazdasági reform elemzésére vonatkozó politikai érvek nem korlátozódnak a gazdaság politizálásának *patológikus* következményeire, hanem rendszerint túlmutatnak a politika és a gazdaság dichotómikus rendszerén. Úgy fogják át a társadalmat, mint e két rendszer expanziójának tárgyát: igényeiknek rendelik alá a társadalmat, bár elméletben éppen a társadalmat voltak hivatva szolgálni.

Előtérben a társadalom

A különböző gazdasági reformokat legtöbbször abból a szempontból elemezték, hogy a megreformált gazdaság különböző területei összhangban változtak-e az eredeti elképzelésekkel. Ennek fényében ítélték meg a reformok megvalósításának akadályait. Hallgatólagosan azt feltételezték, hogy a reform kitalálói valóban a gazdaság fejlesztését célzó javaslatokat adtak. Közben kiderült, hogy a javasolt változtatások a rendszernek csak egyes részeit érintették, és nem a rendszer egészét. Ennélfogva ez a hatalmon lévő rendszer apologetikája volt, különösen ami a gazdaság és a társadalom igényeire vonatkozó elképzeléseket illeti. Az ilyen jellegű megközelítések az 1956—1980-as időszakban teljesen megszokottak voltak.

A nyolcvanas évek elemzéseit már az a törekvés jellemezte, hogy megállapítsák, vajon az elképzelések és azok megvalósítása összhangban van-e a gazdaság egészének szükségleteivel. Akkor már nemcsak a reform tervezőit és végrehajtóit kritizálták, hanem, szélesebb értelemben, az intézményi és strukturális tényezőket is, mint például a központi tervezés értelmét, az ellenőrzött piac alkalmazási területét, a társadalom intézményrendszerének (szakszervezetek és munkásönkormányzatok ellensúlyként való beépítését a pártállam és a gazdasági bürokrácia döntéshozatali struktúrájába. Azután ez az egész rendszer kritikájává nőtte ki magát, amikor olyan általános kérdéseket érintett, mint a gazdaság, a társadalom és a politika közötti kölcsönös kapcsolatok: a kommunista párt vezető szerepe a gazdasági és állami döntésekben, a társadalom állampolgári jogokkal való felruházása (például a parlamenti demokrácián keresztül), a társadalmi egyenlőség-kollektívizmus elvének helytállósága a növeked-

vő gazdasági hatékonyság igényének tükrében, a központi tervezés hasznossága, az önszabályozó piaci mechanizmus stb.

A rendszer bírálatakor a fő kérdések ezeknek a megközelítéseknek az összefüggése. Ezt két különböző módon vizsgálhatjuk. A neoliberaisok, akik ellenzik a központosított államot, jó ügyet szolgálnak, amikor hangsúlyozzák a megközelítések egymástól való függetlenségét. Jelszavaikban arra szólítanak fel, hogy a gazdaságot függetlenítsék mind a párttól, mind az államtól (depolitizálás a felső szinttől), csakúgy, mint az alsó szférától, azaz az ipari irányítás különböző intézményeinek döntéseitől és maguktól a tömegektől is. A szociáldemokraták ellenben azt mondják (és bizonyos fokig nekik is igazuk van), hogy a válságban — amikor az alapvető anyagi és egyéb igények kielégítése veszélyben van — nem lehet figyelmen kívül hagyni a tömegek aktuális érdekeit és értékeit. Véleményük szerint feltétlenül számolni kell az aktív kormányzati beavatkozással az elosztás és a gazdaságpolitikát meghatározó döntések területén is. Röviden: a fenti megközelítések közötti szorosabb korreláció szükségességét hangsúlyozzák. Mind a neoliberaisok, mind pedig a szociáldemokraták között akadnak populistáknak, akik követelik a társadalom védelmezését vagy az állami szektor privatizációjának felgyorsítását.

Az álláspontok egyre inkább kikristályosodnak. Felgyorsították a folyamatot annak a kerekasztalnak a döntései, mely politikai megegyezésre juttatta a korábbi hatalmi rendszer reformista elemeit és a Lech Walesa köré csoportosult konstruktív ellenzéket. A kerekasztal-megbeszélések megtörték a mindig visszatérő politikai, gazdasági körfolyamatokat, melyeknek kísérőjelensége az egyesek által „embrionálisnak” nevezett politika volt (a normális politikával szemben).³ Ez a politika két szélsőséget foglalt magába: egyrészt a mind széle-

sebbé váló társadalmi tiltakozásokat (1956, 1968—70, 1980), másrészt a hatóságok által kezdeményezett normalizáció különböző módozatait: az engedetlen társadalomnak adott engedményeket, majd pedig visszatérést a régi stílusban való uralkodáshoz (a gazdasági döntések decentralizációját, a társadalmi intézmények ritualizációját, a beruházások növelését a fogyasztás egyidejű korlátozásával).

Mivel magyarázhatjuk az „embrionális” politika normális politikává válását? A válasz önkéntelenül a társadalomra irányítja a figyelmet, amely a nyolcvanas években egyszer s mindenkorra elutasította a politikai és gazdasági rendszert, és új megoldásokat keresett (kezdvé a Szolidaritás 1980-as megalakulásával). De mi ösztökélhette erre a társadalmat?

A kérdésre adandó válaszomban utalni fogok a gazdasági reformok történetére, mely reformok tulajdonképpen a hatóságok szándékos akcióinak tekinthetők, azzal a céllal, hogy cselekvési szabályokat állítsanak föl a társadalmi és gazdasági mobilizáció érdekében. Ugyanis a hatóságok a gazdasági szférát mindig a „felülről jövő forradalom” folytatásának tekintették.

Ennélfogva a reformokat nem a társadalom spontán akcióinak eredményeként értékelem, hanem a hatóságok által felajánlott választás egyik formájaként egy olyan helyzetben, amikor a társadalom elégedetlenségét fejezte ki a hatalommal szemben. A reformok szinte törvényszerűen a tömeges társadalmi tiltakozásokat követően jöttek létre. Így, véleményem szerint, a reformok a hatóságok egyfajta pragmatikus alkalmazkodását jelentették a széles értelemben vett gazdasági és társadalmi környezethez.

Két modell

A reformokkal kapcsolatos döntéseket és megvalósításuk módját úgy szeretném tárgyalni, hogy figyelembe vessem

a hatalmon lévők gondolkodását és tevékenységét meghatározó mélyebb indítékokat, azaz a hatóságok és a társadalom önképének tudati elemeit. A továbbiakban arra a két egymással vetélkedő nézetre hivatkozom, amelyet C. E. Lindblom fejtett ki a hatóságok és a társadalom kettősségére vonatkozóan.⁴

Az intellektuális irányított társadalom elnevezésű modellben — optimista feltételezés szerint — a társadalom különleges képességgel rendelkezik a tudás összegyűjtése és kihasználása terén. Feltételezik, hogy a társadalom — s különösképpen annak intellektuális elitje, illetve néha a politikai elit — képes felismerni a társadalmi fejlődést irányító „objektív” törvényeket. Így lehetővé válnak a harmonikus társadalmi változások, mint például az intellektuális politikai elit elgondolásainak gyakorlati alkalmazása. Úgy is lehetne tovább érvelni — bár maga Lindblom nem jut ilyen következtetésekre —, hogy amennyiben léteznek a történelemnek bizonyos objektív törvényei, akkor az egyének és azok értékei nem sokat számítanak. Ennélfogva a szabadság különféle megnyilvánulási formái sem nyomnak sokat a latban, hiszen az elit előre meghatározza az interpretáció elveit (a kollektívista renden belül).

A második modell pesszimista feltételezése szerint a társadalom és azon belül az elit nem elég kompetens ahhoz, hogy megértse a történelmi szükségszerűség törvényét. A társadalmi tevékenység nem annyira az elgondolások következménye, inkább a különböző érdekek és értékek összeütközésének a megtestesülése. Nem valamiféle objektív ok, hanem a számtalan kölcsönhatás eredményezi a végső kimenetelt, mellyel nem feltétlenül kell hogy elégedettek legyünk. A különböző megoldások elérésére kidolgozott eljárásokat tehát sokkal fontosabbnak tartják, mint a helyes célok felfedezésére való törekvést.

C. E. Lindblom, mindkét modellt egyenlőnek tekintve, megpróbál komp-

romisszumos megoldást javasolni. Ezzel szemben F. Hayek a konstruktivizmus hibáiról ír.⁵ A hibák forrását az embereknek abban az optimista meggyőződésében látja, hogy képesek előre megjósolni és megtervezni a világot, amely az ok-okozati viszonyok tudományosan megalapozott ismeretere épül. Hayek maga nem osztja ezt az elképzelést. Szerinte az embereket soha nem vezeti kizárólag ez a fajta tudás, amelyet ő elbizakodottnak (és hamisnak) nevez. Másrészt hangsúlyozza, hogy az emberek tevékenységeik során mindig betartanak bizonyos szabályokat, még akkor is, ha ezek a szabályok nincsenek szavakba foglalva. Civilizációnk fennmaradása — teszi hozzá — bizonyos szabályok betartásától függ.

Lindblom és Hayek hasonlóképpen jellemzi a szocializmust, bár a szocializmus elméletének elfogadása tekintetében különböznek egymástól. Hayek nem érez semmiféle szimpátiát iránta. A szocializmus első modelljében valóban nincs helye a politikának, csupán „a dolgok igazgatásának”. Ez valójában — ahogy Polan Lenin nézeteit kommentálja — a „politika végét” tételezi fel.⁶ Furcsa paradoxon, hogy a kommunista uralom negyvenöt-hetven éves időszaka — amely pontosan ezen a modellen alapszik — Lenin azon jelszaván nyugodott, mely szerint a politika uralja a gazdaságot. Ez a politikának szűk értelmezése: mégcsak a forradalmi értelmiség elitjének, közöttük Marxnak és Leninnek, a fejlődés törvényszerűségeire vonatkozó felfedezését sem tartalmazza, miszerint felülről lehet mobilizálni a társadalmat, hogy a különféle „történelmi törvények” felismeréséből fakadó elvek szerint cselekedjék; ezek például az iparosítás megfelelő stratégiája, a központi tervezés és az egymást követő gazdasági reformok. A társadalom ebben a tekintetben nem autonóm, képlékeny anyagként kezelik, amely minden megkívánt irányba alakítható: képzéssel vagy — ha ez nem sikeres — kényszerrel.

Ugyanez a helyzet a gazdasággal. Napjainkban a piacgazdaságra való áttérésnél kiderül, hogy az első modell múltbéli alkalmazása igencsak alkalmatlan, sőt téves cselekedet volt.

A decentralizáció

Az ötvenes évek közepétől a lengyel gazdaságot többé-kevésbé intenzív reformkísérleteknek vetették alá.⁷ Legelőször három komolyabb és néhány kisebb kísérletet említhetünk, melyeket azonban nem mindig neveztek reformoknak. Az első két nagy lengyel reform célja a decentralizáció volt (az 1956-ot követő reform is bevezette a társadalmi ellenőrzés elemeit), míg az 1980 utáni reform feltehetőleg a gazdaság társadalmi ellenőrzését tűzte ki célul. A jelek szerint a lengyel reformok vegyes természetűek voltak. A tiszta típusú reformokat más országokban fedezhetjük fel: a jugoszláv reformokat leggyakrabban szocializációnak nevezték, az 1968-as magyar reformot pedig menedzserinek.

A decentralizmus híveinek diagnózisa szerint a rendszer hibáinak forrása a döntések közvetlen centralizációja. Ez eredményezte a hibás beruházásokat és más döntéseket. A hibák egyre halmozódnak, minthogy a gazdasági növekedés révén a rendszer egyre komplexebbé válik. Ebben a helyzetben az ajánlott gyógy mód szerint a döntéseket a felsőbb szintekről át kell helyezni a középső és alsó szintekre, sőt leginkább a vállalkozások szintjére. A várakozások szerint a felülről jövő parancsok számának csökkenése minőségi változást kellett volna eredményezzen. A közvetlen döntéseket olyan parametrikus eszközökkel kellett volna felváltani, mint az árak, adók, hitelek stb. Valójában azonban az történt, hogy a közvetlen centralizációt közvetett decentralizáció váltotta fel.

Lehet, hogy a diagnózis és a terápia is megfelelő volt, de felületes. A felületes-

ség abból a hallgatólagos feltételezésből adódott, hogy a gazdaságot hierarchikus szervezeti rendszerként kezelték. Lenin egy nagy gyárhoz vagy egy postához hasonlította a gazdaságot, amely — ha elfogadjuk az összehasonlítás logikáját — azt jelentette, hogy a döntéshozó nem a vállalaton belül helyezkedik el — amely csupán termelési helyszín —, hanem a rendszer politikai-gazdasági központjában. Dióhéjban tehát, a gazdaság az állam adminisztratív struktúrájának a részévé válik.

Még fontosabb volt az a feltételezés, hogy az állam képes a legjobb döntések meghozatalára:

— A gazdaságban: Az államnak nincs szüksége piaci mechanizmusokra támaszkodni. A marxista hagyományok szerint (bár nem mindegyikben) ki akarják küszöbölni az áru-pénz relációt. A reformok szellemi atyjaként számon tartott lengyel közgazdászok is osztották ezeket a nézeteket. Például O. Lange 1936—37-es „piac-szocializmus” elmélete szerint az állam próba-szerencse alapon képes meghatározni az árakat (ahogyan a piac is képes rá). Feltételezése szerint a piac és a magántulajdon csupán a központi tervezés és az állami tulajdon kiegészítése, illetve eszköze, amely biztosítja a gazdaság és a társadalom ésszerűbb működését.

— A társadalomban: Feltételezték, hogy az állam jobban ismeri a társadalom objektív szükségleteit, mint maga a társadalom. Ennek az érvnek a segítségével a társadalmi intézmények (például a szakszervezetek) szerepét a „transzmissziós szíj” szerepére csökkentették, azaz arra, hogy közvetítsék a fentről jövő döntéseket az alsóbb szintekre, ahelyett hogy az alsó szint érdekeit képviselnék a felső szint felé. Később bizonyos mértékig módosították ezt a feltevést, de a lényeg mit sem változott.⁸ Például az 1956 után alakult munkástanácsoknak a decentralizáció során részt kellett volna venniük a termelési és gazdasági döntésekben. Ugyanakkor to-

vábbra is az igazgatónak kellett vállalnia az egyszemélyi felelősséget a vállalatért.

A decentralizációs reformok politikai következményei elsősorban a „korlátozott pluralizmus” és a „válságon keresztül való szabályozás”⁹ elvében csapódtak le. A korlátozott pluralizmus először bűjtatott formában jelent meg, majd egyre nyilvánvalóbbá vált egyezkedése a gazdasági, állami és pártbürokráciával. Az alkudozások a tervezési célokra és azok megvalósítására vonatkoznak. Ennek következtében a rendszer anarchikussá vált. Nem érdemes azon vitatkozni, hogy fő betegsége a centralizáció vagy az anarchia volt-e, mert ezek ugyanazon érem különböző oldalainak tekinthetők.¹⁰ A centralizáció szükségképp anarchiát kelt, az utóbbi elkerülésére irányuló törekvések pedig a centralizációt segítik elő. Az ördögi körből való egyetlen kitörési lehetőség, hogy megváltoztatjuk magát a rendszert.

Mint hogy a decentralizáció eredménye a bürokráciára korlátozott pluralizmus, a társadalomnak nincs lehetősége, hogy megismerje érdekeit és értékeit. Mivel azonban a gazdaság kevésbé hatékony, képtelen arra, hogy a társadalom legszerényebb anyagi és egyéb igényeit kielégítse. A végső fegyver a társadalmi tiltakozás, melynek viszont mind szélesebb körűvé kell válnia ahhoz, hogy hatékony legyen. Ez eredményezi a politikai válságot, amely kezdetben különleges, kivételes dolognak látszik, de egyre inkább a rendszer integráns részévé válik, s ezáltal alkalmazkodik a hatalmi rendszer a társadalom és a gazdaság változó igényeihez. A politikai válság változásokat idéz elő az uralkodó csoportban, amely ebben az új politikai ciklusban bizonyos engedményeket ad a rebelis társadalomnak.

Mindkét jelenség szorosan összefügg egymással. A korlátozott pluralizmus valójában érintetlenül hagyja a bürokratikus struktúrát. Nem vezet be a politikai játszma olyan új szabályokat,

amelyekre szisztematikusan támaszkodhatna a társadalom. A létező szabályok viszont nemcsak hogy nem biztosítják a nagyobb gazdasági hatékonyságot, hanem megoldatlan konfliktust okoznak a hatóságoknak és a társadalomnak is. A gazdasági rendszer kimerül, és a politikai rendszer (az állam) többé nem képes kormányozni. Ez indokolja a válságon keresztül való szabályozást, amely — anélkül hogy a rendszer egészét megváltoztatná — csak időszakosan enyhíti a problémákat. Ez kétszer történt meg Lengyelországban: az 1956—70-es és az 1970—80-as időszakban. Harmadszori bekövetkeztét egy kollektivistá reform akadályozta meg.

Szocializáció: a politika pótléka

A szocializáció nemcsak fentről lefelé közvetíti a döntéseket, hanem átad néhányat ezekből a tömegeket képviselő szerveknek is. A szocializációs reform során nemcsak a gazdaságot akarják részlegesen függetleníteni a politikától, hanem a társadalmat is részben függetlenné kívánják tenni a gazdaságtól és a politikától.

Ennek a reformnak két forrása van: a gazdaság és társadalom. A gazdasági források a gazdasági válsággal kapcsolatosak, amely Lengyelországban az ötvenes évek végén jelentkezett, és végképp eloszlatta azokat az illúziókat, hogy a rendszer „javítására” tett kísérletek sikeresek lehetnek.

A javasolt reformok formáit mégis minőségileg új társadalmi követelmények határozták meg. A tömegek visszautasították azt a „transzmissziós szíjat”, amit képviseleti szerveiknek kellett játszaniuk. Nem véletlen tehát, hogy a Szolidaritás szakszervezet jellemzésekor a „független” és „önkormányzó” jelzőket használták. Ez a következőt jelentette:

— Az érdekütköztetés kiküszöbölésére irányuló kísérletek eleve kudarcra voltak ítélve. A helyzetből az egyetlen kivezető utat a konfliktus szabályozása

jelentette, amely hiteles képviseleti intézményt követelt. A Szolidaritás lett az a testület, amely közvetített az egyeduralgó hatóság és a társadalom között.

— A független testületeknek — a szakszervezeteknek és a munkástanácsoknak — a politikai-gazdasági rendszerbe való bevonása a politikai rendszer egészének megváltoztatása nélkül történt meg. Ennek hatására követelték a tömegek és a társadalom, hogy az eddigi intézményrendszert váltsák föl a politikai demokrácia intézményei.¹¹ A hatóságok persze meg voltak győződve, hogy mielőtt végrehajtják normalizációs stratégiájukat, képesek lesznek jelképesre csökkenteni ezen intézmények szerepét.

— Az állami tulajdon társadalmasítása elengedhetetlen feltétele annak, hogy a társadalom támogassa a gazdasági reformot, főképp súlyos gazdasági válság idején. Minthogy a decentralizációs reformot bürokratikus manővernek tekintették, azt hitték, hogy a hatóságok és a társadalom közötti konfliktus feloldása eltünteti a reform útjába álló fő akadályokat. A társadalmasítás a lentől jövő erők nyomása alatt haladt tovább, de a döntéshozói színen megjelenő új szereplők — a szakszervezeti aktivisták és a munkástanácsok tagjai — sokkal inkább a rebellis tömegeknek nyújtott engedményt képviselték, mintsem az ideológiai jelszavak következetes végrehajtását (mint például Jugoszláviában).

— Megkísérelték, hogy a bürokratikus-alkalmazkodási modellt átalakítsák korporatív-tárgyalásos modellé. Ez a modell az engedményes demokrácia egy formájának tekinthető, a pártállam elitje továbbra is meghatározza ennek a demokráciának a hatókörét és formáját. Így alakultak a dolgok a Szolidaritás 1980-as létrejöttétől az 1989-es kerekasztal-tárgyalásokig.

Kérdés, hogy vajon a szocializációs reform egy minőségileg új politikai-gazdasági rendszer bevezetését jelentette-e?

A fentiekből látható, hogy véleményem szerint nem. Hosszú ideig Jugoszláviában és más országokban is elterjedt az a nézet, hogy a szocializációs reform egy harmadik utat képvisel a központi tervezésű gazdasággal, központosított állammal és kollektivista-egyenlőségi elvekre épülő társadalommal jellemezhető államszocializmus, illetve a politikai pluralizmussal, egyéni versennyel jellemezhető piacgazdaság között. Ez a harmadik út az önkormányzó szocializmus (néha meglehetősen szerencsétlenül piac-szocializmusnak is nevezik), amit némelyek közvetlenül az elosztó szocializmus mellé kívántak helyezni (például Svédország mellé — de ezt én félreértésnek tartom).

Jó érvet lehet találni arra a téziszre, hogy a szocializáció szükségképp csak a régi rendszer manipulációjának egy formája, s maga a rendszer változatlan marad. E tekintetben tanulságos Jugoszlávia példája.¹² Az önrányítási rendszer valóban növelte a legelső szintű részvételt, de nem adott lehetőséget a társadalomnak arra, hogy befolyásolja a fent meghozott politikai-gazdasági döntéseket. Az önrányítási rendszer hozzájárult a társadalom gazdasági-termelési jellegű atomizálódásához, és félresöpörte a politikai-etnikai jellegű megosztottságot. Az önrányítási rendszer gazdasági hatékonysága is hagy némi kívánni valót maga után, bár kétségtelen, hogy az önrányítású vállalkozás sokkal hatékonyabb, mint az állami vállalat (legalábbis Lengyelországban).

Nem kívánom azonban az önrányítási rendszert felelőssé tenni a jugoszlávai gazdasági válságért, vagy amiatt, hogy a lengyel gazdaságnak — ahol e rendszertől csodákat vártak — nem sikerült kilábalnia a válságból. Csak azt állítom, hogy az önrányítási rendszer nem bizonyult hatékornak ezekben az országokban a gazdasági gondok leküzdésében.

Azt is merem állítani, hogy az önrányítási rendszer nem összeegyeztethetetlen a pártállami ellenőrzéssel. A pártáll-

lam tevékenységének repertoárjában ugyanis kiemelkedő eszköz a szabályozott piac és az engedményeken alapuló demokrácia. Röviden, az önrányítású szocializmus formájában megvalósuló „harmadik utas” elmélet mind ez idáig csupán jámbor óhaj maradt. Annak ellenére, hogy a többszektörű gazdaságban sokan fontos szerepet tulajdonítanak az önrányítási szektornak, Lengyelországban 1989-től kezdve a figyelem egyre inkább a nyugati tapasztalatokból jól ismert tiszta piacgazdaság és parlamenti demokrácia felé irányul.

A rendszerváltás

A decentralizációs és szocializációs reformokkal kapcsolatos illúziókat a gyakorlati tapasztalatok oszlatták el. A gazdasági, társadalmi és politikai valóságból való kiábrándulás végül a Szolidaritás társadalmi mozgalmának felemelkedéséhez vezetett. A mozgalom sikeresnek bizonyult a rendszer elleni harc megszervezésében és — bár kisebb mértékben — az alternatív megoldások keresésében.

A harc hatékonyságát nyilvánvalóan befolyásolta az értelmiség mind szélesebb köreinek mind kritikusabb hangvételű értékelése. Ez vezetett a munkások és az értelmiség 1980-as szövetségéhez, amely az 1968—70-es időszakban még nem létezett. E téren a legdöntőbb a gazdasági reformok sorozatos kudarca volt, amely a hatóságok minden eddiginél nagyobb igyekezte ellenére is bekövetkezett.

A társadalom nem volt képes tovább elviselni a rendszer válságának következményeit, mely válság — véleményem szerint — a hatvanas évek második felében az „emberarcú szocializmus” építésébe vetett bizalom halványulásával vette kezdetét. A társadalom önszervező törekvései, a hatóságok minden ellenkező irányú szándéka ellenére, a nyolcvanas évek végéig tartottak. A normalizációs stratégia azonban megfellebbezett 1988-ban, amikor egy új tiltako-

zási hullám árasztotta el a társadalmat. A hatóságok is két táborra kezdtek szakadni: azokra, akik nem akarták a változásokat, és azokra, akik szükségesnek tartották a felgyorsításukat. S bár a kirakójáték néhány kockája még hiányzott, Rakowski kormányának és a Jaruzelski vezette pártnak a változások felgyorsítására vonatkozó döntése alighanem azon a feltevésen alapult, hogy a hatóságok képesek lesznek ellenőrzésük alatt tartani a változásokat. A helyzet azonban másként alakult, amikor a kerekasztaltárgyalások után tartott részlegesen szabad választásokon a Lengyel Egyesült Munkáspárt teljes vereséget szenvedett. A gazdasági szférában a „felgyorsulást” a piaci mechanizmusok bevezetése jelentette. E tekintetben a vezetés reményei azonban naivnak bizonyultak. A piaci mechanizmusok bizonyos vertikális (a hatóságok és a társadalom között megnyilvánuló) konfliktusokat valóban átváltoztathatnak horizontális (különböző társadalmi csoportok közötti) konfliktussá, de csak viszonylag stabil rendszerekben; míg Lengyelországra a gazdasági válság és a társadalmi zűrzavar volt jellemző. Mivel a piaci mechanizmusok összeegyeztethetetlenek voltak a régi rendszer elemeinek logikájával, csak még nagyobb anarchiát okoztak a társadalmi és gazdasági életben.

Mindez végül az úgynevezett „felülről jövő forradalom” repertoárjának kimerüléséhez vezetett. Az állam és a párt eliteje sem hitt többé abban, hogy képes a régi rendszer hatékony és hihető védelmére. Kiderült, hogy azok a reformkísérletek, amelyek rendszeridegen elemeket tartalmaznak, nem hozhatják meg a várt eredményeket. Rendszeridegen tényezőknek tartom a következőket: 1. a vezetők, az elit és a társadalom pszichológiai és társadalmi jellemzői (önteltség, hozzá nem értés, önzés stb.); 2. meghatározott területeken elkövetett politikai hibák (például beruházási politika); 3. a vezetési düsszrel, a munkásképviselőt formáival kapcsolatos intézményi ténye-

zők. Az ezen tényezőkben bekövetkezett változások — bár kívánatos lenne — nem hozhatják meg a várt eredményeket, mivel nem változtatják meg a rendszer kereteit.

A rendszer elemei három dimenzióban helyezkednek el:

— A politikai rendszerben, amelynek a legnagyobb hatása van a többi rendszerre. A gyakorlatban ez a párt vezető szerepének és a központosított államhatalom funkcióinak (a törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalom egy helyen való összpontosításának) a feladását jelentette.

— A gazdasági rendszerben. A változás itt a központi tervgazdálkodástól a piacgazdaság felé való eltávolodást jelent, valamint a tulajdonviszonyokban (főleg az állami gazdaság privatizálása révén) bekövetkezett változást.

— A társadalmi rendszerben. Itt az elmozdulás a kollektivista-egyenlősdi szintről a csoportműködés irányába történik.

Egy ilyen jellegű átalakulás a rendszer fő jellemvonásait változtatja meg. A korábbi reformok nem érintették ezeket az alapvető tényezőket. Egyébként érdekes, hogy a változások nem a rendszert érintő tényezőknél, hanem inkább a társadalmi és kulturális szféránál kezdődtek. Egyszerűen fellázadtak azok az emberek, akik nem akartak a továbbiakban engedelmessé válni azoknak az elveknek, amelyek megfosztották őket a szabadságtól, az igazságtól és a tisztességes életszínvonalról. A társadalom indította be a változások folyamatát azért, hogy mind szélesebb körökre kiterjedő társadalmi tiltakozásokat szervezzék, majd alternatívákat javasolt az akkor létező rendszerrel szemben. Így a nyolcvanas éveket elsősorban a társadalom és a politika évtizedének nevezhetjük.

Gazdaság vagy demokrácia?

Dióhéjban a nyolcvanas évek változását a következőképp foglalhatjuk össze: A hatóságokra nehezedő, alulról jövő nyo-

más hatására a hatóságok és a társadalom közt fennálló, kezdetben megoldhatatlan konfliktust felváltották az ezen kapcsolat szabályozására vonatkozó, kölcsönösen elfogadott módszerek. Ez két szakaszban valósult meg:

— Az elsőben hozzájárultak a Szolidaritás működéséhez, amely a hatóságok és a társadalom közt elhelyezkedő független, alternatív testületként képes volt a programok kidolgozására, a gazdasági problémák feltárására, az állampolgári jogok területének szélesítésére.

— A másodikban, kilenc évvel később, a kerekasztal-tárgyalásokon hozzájárultak a politikai-gazdasági rend egészének a megváltoztatásához. A megállapodást a következő körülmények segítették elő: a vezetés normalizálási stratégiájának kudarca, a gazdasági reformok sikertelenségei folytán hosszúra nyúló gazdasági válság, a kedvező nemzetközi klíma, valamint a politikai vezetés és az ellenzék megosztottsága (az előbbiben egy reformer csoport, az utóbbiban a konzervatív vonal megjelenése).

A nyolcvanas években a hatóságok megkísérelték bebizonyítani, hogy ők még mindig képesek a változásokra, s a hatalmat is bírják. A gazdasági szférában ezt egy sikeres gazdasági reformmal kellett volna demonstrálniuk, a társadalmi szférában pedig közvetítő testületek ügyes beépítésével, melyeket vagy a társadalom hoz létre (mint például a Szolidaritás jellegű szakszervezeteket), vagy a hatóságok (mint például a kormány és a párt mellett működő tanácsadó szervezet). Ugyanebben az időszakban a társadalom szakadatlan törekedett önmaga megszervezésére. A társadalom az akkori intézményeket (a szakszervezeteket és később a munkás önkormányzatokat) a politikai demokráciát helyettesítő testületekként kezelte.

Manapság, amikor valódi esély mutatkozik a politikai rendszer megváltoztatására, felmerül a kérdés, hogy vajon szükség van-e még a közvetlen demokrácia intézményeire, vagy elegendő lesz

demokratikusan megválasztani az elitet, amelyet majd a társadalom ellenőriz. A nyolcvanas évek elején a társadalom és a társadalmi tiltakozások vezetői hajlottak az „önkormányzó nemzetközösség” koncepciója felé, amely tevékenységi keretet biztosított volna a közvetlen demokrácia intézményeinek. A részvétel szükségességét akkor közmegegyezéssel elfogadták.

A nyolcvanas évek vége azonban minőségileg eltérő közhangulatot teremtett. A közvetlen demokrácia intézményeit mind gyakrabban helyettesítő intézményeknek tekintik. Az elképzelések szerint a jövő a képviselői demokráciáé.¹³ Ezt az irányvonalat elsősorban az ideológiai offenzívában lévő liberálisok képviselik. Ellenzik az önkormányzati orientációt, de még a demokratizmust is, mert véleményük szerint ezek kevésbé hatékonyak, s ezt Kelet-Európa (ellentétben Nyugat-Európával) nem engedheti meg magának.¹⁴ Az igazságság kérdése is irritálja a liberálisokat. A defenzívában lévő szociáldemokraták némiképp másképp látják ezeket a kérdéseket.

A gondolkodási módban és a tettekben bekövetkező változás nyomon követhető a lengyel társadalmat kutató empirikus tanulmányokban is. A gazdasági kérdések mind gyakrabban előzik meg a politikaiakat. 1989 nyarán — rögtön a részletesen szabad parlamenti választásokat követően — a lakosságnak csak 27,9 százaléka vélte úgy, hogy a lengyel gazdaság fejlesztése érdekében először több demokráciát kell adni az embereknek.¹⁵ A többség eltérő véleményt vallott: 33,6 százalék szerint a demokrácia kiterjesztése előtt először a gazdasági válságot kell leküzdeni. Ugyanerre a kérdésre válaszulva — tehát az erre vonatkozó adatot hozzá kell adni az előzőhöz — 23,3 százalék pedig úgy vélte, hogy „gazdaságunk állapota független attól, hogy van-e demokrácia az országban”.

Ezek a megállapítások nyilvánvalóan eltérnek azoktól a korábbiaktól, ame-

lyek a demokrácia kérdéseit vagy a társadalmi részvételt sokkal előbbre sorolják. A demokráciával kapcsolatos kérdéseket sokkal inkább előnyben részesítették a nagyobb műveltségűek, a férfiak és a Szolidaritás-tagok, viszont kevesebbre értékelték a Szolidaritáson kívülállók, a fiatalabb korosztály, a szakképzettek, a párton kívüliek és a hivatalos szakszervezetek tagjai. A csoportok közötti százalékos különbségek nem magasak — 8—15 százalék körüliek — ami jelzi, hogy a társadalom figyelme a demokrácia és politika kérdéseiről a gazdaságra terelődött, s a politikával kapcsolatos kérdéseket a képviselői demokrácia intézményeire hagyja.

A nagy átalakulás dilemmái

A gazdasági rendszer elutasítása általános jellegű volt s ez végül a rendszer válságához vezetett. Mára az előző rendszer főbb alternatíváit a gazdasági szférában a szabad piac és a privatizáció jelenti, míg a politika terén a parlamenti demokrácia. Ez a folyamat számos dilemmát vet föl, melyek megoldása már megkezdődött, de egészen addig el fog tartani, amíg a gazdaság és a politika állapota nem válik teljesen egészségesé. A vélemények eltérnek a tekintetben, hogy ez mennyi időt vesz majd igénybe. Jelenleg egy nagy átalakulás olyan szakaszában vagyunk, amely legalább tizenöt-húsz évig fog tartani.

A főbb dilemmák között ott vannak a szabad piac megteremtésével és a tulajdonviszonyok megváltoztatásával (privatizációval) kapcsolatos kérdések. Ami a szabad piacot illeti, a nyugati piacgazdaság modelljeinek csaknem egyöntetű igénye párosul az állami gazdaság számos modelljének elfogadásával.

Egyrészt számolnunk kell a piacgazdaság előnyeinek mitologizálásával, sőt a vele kapcsolatos utópisztikus várakozásokkal is. Ez a központi tervgazdaság csaknem teljes elutasításának és a sike-

res nyugati gazdaság által keltett elbűvöltség érzésének a következménye, ami ugyanakkor nem mindig jár együtt a nyugati gazdaság szabályainak betartásával. Emiatt találkozhatunk olyan sok naiv elképzeléssel.

Másrészt széleskörűen elfogadják Lengyelországban, hogy az állam beavatkozzon a gazdasági és társadalmi életbe. Ez a társadalom nagyfokú kohézióhiányának a bizonyítéka, amely oda vezet, hogy a különböző gazdasági megoldások közül más és más logika alapján választanak ellentétes módszereket. Ezek a logikák persze részben összeegyeztethetők a szociális piacgazdaság elméletén belül. Ez a piac általános szabályozó szerepének az elismerését jelentené, valamint azt, hogy az állam csak akkor avatkozik be, amikor a szociális okok ezt megkövetelik. Bár Nyugaton kísérleteztek hasonló megoldásokkal (például L. Erhard programja az NSZK-ban), Lengyelországban ezek még egyelőre csak igen halk jelszavak.

A tulajdonjogot érintő változások problémáját legtöbbször a magántulajdon kérdésére szűkítik le. A társadalom valóban széles körben támogatja ezt a tulajdonformát, míg az állami tulajdonnak nem sok szószólója akad (jóllehet a gazdaság nyolcvan százalékára ez a forma jellemző). A probléma az, hogy a társadalom a tulajdonlás kérdését nem a magán- és az állami tulajdon közötti zárólagos választásként fogja fel, hanem láthatóan elfogadja a többszektörű gazdaság elvét, amelyben a szövetkezeti szektornak ugyanúgy helye van, mint a közösségi tulajdonnak és a munkás önkormányzati testületek tulajdonának. A társadalom tehát sok fajta megoldást hajlandó elfogadni. A doktrinális álláspontok ellentétesek a társadalmi elképzelésekkel (amelyek a privatizációnál sokkal helytállóbb koncepciók).

Más dilemmák a szabad piac megteremtésével, illetve a privatizáció hatókörével és megvalósítási sebességével kapcsolatosak. A megoldási módok

befolyásolni fogják a rendszer identitását és átalakulásának mélységét. Több liberális beállítottságú szerint az előző rendszerben a hatalom monopolizálásának szükséges feltétele volt a magántulajdon felszámolása. Mint A. Kaminski írja, az állami tulajdon a forradalmi élcsapat diktatúrájának feltétele lett.¹⁶ Így volt ez a mi rendszerünkben is, és más források is hasonló következtetésekre jutottak.

Kérdés azonban, hogy a privatizációval kombinált szabad piac megteremtése a jobb jövő irányába vezető legjobb utat jelenti-e? Történelmi szemszögből nézve megállapítható, hogy a magán piacgazdaság a modernizáció irányába mutató utak közül csak az egyik, bár ez eredményezte a legtöbb sikert. A nyugati civilizáció csodálata egyben ezen út csodálatát is jelenti. Azonban ez nagyon felületes meglátás, hiszen még ha ugyanazt azt az ösvényt akarjuk is követni, ez nem jelenti azt, hogy meg fogjuk ismételni a Nyugat sikereit. Azok a gazdasági és politikai (még általánosabban: civilizációs) körülmények, amelyek Nyugaton léteztek, nálunk nem teremthetők meg.

Ugyanakkor a mi utunknak nem feltétlenül kell a két különböző rendszer keveréként és konvergenciájaként értelmezhető harmadik útnak lennie, amelyet az utóbbi néhány évtizedben több elméleti és gyakorlati szakember előrevetített. Egyesek szerint az átalakulás új, a múltban és a jelenben is ismeretlen megoldásokat fog eredményezni, s egy új rendszer születik. Hasonló véleményt fejtett ki nemrégiben R. Dahrendofr.¹⁷ Hajlok arra, hogy én is osszam ezt a nézetet. Mások meg sem kísérik megnevezni, mi jöhet, de azt hajtogatják, hogy lehetetlen lesz megvalósítani a gyors átalakulást. Megint mások ezzel szemben úgy vélik, hogy igenis lehetséges. Azok az óvatos emberek érvelnek így, akik bizakodónak akarnak látszani. Számomra azonban ez nem tűnik nagyon hasznosnak, mivel céljaink elérésében azok a

törekvések segíthetnek a legtöbbet, amelyek minél pontosabban igyekeznek meghatározni, hogy mit valósítsunk meg.

A lényeg azonban, hogy mindenhol változás zajlik: a gazdaságban, a politikában, a társadalmi és a kulturális szférában egyaránt. Egy kiemelkedő amerikai közgazdász találóan úgy fogalmazott, hogy nem a haladás, hanem a fejlődés érdekében kell keményen dolgoznunk.¹⁸ Ha ez így van, akkor ennek különös jelentőséget kell tulajdonítanunk.

Fordította: Horváth Gábor

Jegyzetek

1. W. Brus — T. Kowalik: Socialism and Development. Cambridge Journal of Economics, Vol. VII, No. 3—4, 1983.
2. W. Morawski: Society and the Strategy of Imposed Industrialization. The Polish Case. The Polish Sociological Bulletin, 1980, No. 4. (52)
3. P. Kuczynski: Swiadomosc polityczna robotnikow: pomiedzy modernizacja a „normalizacja”. In: W. Morawski (ed.): Gospodarka i spoleczenstwo. A varsói egyetem, szociológiai intézete, 1986.
4. C. E. Lindblom: Politics and Markets. Basic Books, New York, 1977.
5. F. A. Hayek: New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas. The University of Chicago Press, 1978.
6. A. J. Polan: Lenin and the End of Politics. London, Methuen, 1989.
7. J. Osiatynski: Zrodla opozycji przeciwko reformom rynkowym w gospodarzach centralnie planowanych. Krytyka, Varsó, 1989. No. 31. Lásd még W. Brus: The Political Economy of Reform. In: P. Marer—W. Siwinski (ed.): Creditworthiness and Reform in Poland. Indiana University Press, Bloomington, 1988.
8. M. Hirszowicz—W. Morawski: Z badan nad spolecznym uczestnictwem w organizacji przemyslowej. Varsó, 1967. Lásd még W. Morawski: Self-management and Economic Reform. In: J. Koralewicz, I. Bialecki, M. Watson (ed.): Crisis and Transition. Berg, Oxford, 1987.
9. W. Morawski: Politics in Three Types of Economic Reforms in Poland. The Polish Sociological Bulletin, 1989. No. 1.
10. P. Bozyk; Marzenia i rzeczywistosc. Czy gospodarke polska mozna zreformowac? Varsó, PIW, 1989.
11. W. Morawski: Industrial Democracy and System Reform. The Polish Sociological Bulletin, 1989. No. 3. (83)
12. H. Lydal: Yugoslav Socialism: The Theory and Practice. Oxford, 1984. Lásd még T. R. Burns, L. E. Karlsson, V. Rus: Work and Power. Sage, London, 1979.
13. C. Pateman: Participation and Democratic Theory. Cambridge University Press, Cambridge, 1970.
- J. Schumpeter: Capitalism, Socialism and Democracy. London, Allen and Unwin, 1976.
- D. Held: Models of Democracy. Stanford University Press, Stanford, 1987.
14. J. Winiecki: Nieredukowalne minimum zmian politycznogospodarczych niezbednych dla przejścia do gospodarki rynkowej. Krytyka, 1989. No. 31.
15. B. Cichomski és W. Morawski (a varsói egyetem szociológiai intézete) által vezetett empirikus kutatások 1986—90 között: Are we living in a just society?, valamint The plan and market vis-a-vis the social structure.
16. A. Kaminski: Reformability and Development Potential of Political-Economic Regimes. A beszéd Dubrovnikban hangzott el (1990. április 9—20.) a Gazdasági szociológia összehasonlító perspektívában című előadásorozaton.
17. Pulapki demokraciji. R. Dahrendorf cikke a Trybunában (1990. márc. 8.)
18. M. Olson: The Rise and Decline of Nations. Yale University Press, New Haven and London, 1982.

A. Gergely András

Mi a csuda az a „helyi társadalom”?

Új fogalom a társadalomtudomány szótárában? Mostanság egyre többet hallani róla, de jobbára anélkül, hogy közelebbről is beláthatnánk, miféle jelenségről is van szó. Önkormányzat? Lakóhelyi közösség? Arctalan tömeg? Vidéki népesség? Vagy mi más?

Önálló települési egység

A helyi társadalmak „helyi értéke” mindenkor az igazgatási-államszervezeti besorolási státustól, illetve a lakópolgárok önmeghatározási, reprezentálódási hajlandóságától és lehetőségeitől függött. A kínai, előázsiai, indiai vagy egyiptomi települések java része nemcsak lakóhely, erődítmény, piaci központ, kereskedelmi és pénzforgalmi centrum, bírósági és igazgatási szervezeti egység volt, hanem a város, a falu — egyszóval a jogi értelemben vett „község” — egyúttal szimbolikus közösség lakóhelye is kellett hogy legyen. Ezzel együtt gazdasági és politikai szerepköre lehetett kisebb vagy nagyobb, nemegyszer a helybeliek „állampolgári minőségétől” függően.

Éppen ezért helyiek és idegenek megkülönböztetése létérdek volt, s épp ilyen fontos az is, milyen rangú településről van szó. A kínai, ázsiai és orosz kézműves falvak, a törzsi telephelyek vagy nomád településközpontok messze nem voltak azonosak a faluval vagy várossal, ahol templom, piac és katonaság mellett védelmi közösség, funkcionális tagság, területbirtoklás, termelői munkamegosztás, fogyasztói kereslet és iparos foglalkozások jelentették a „többletet” az irányító apparátusok és uralkodók

környezetében. A falusi vagy városi terület magában véve még nem helyi társadalom, ehhez jogi, gazdasági, politikai és igazgatási funkcióegyüttes is kell.

A helyi társadalom tehát autonóm szervezet, települési egység. Sőt politikai fogalom, nem csupán uralmi. Független attól is, van-e temploma, vára vagy bírása a településnek. A községi illetőség lakosi különjog volt már az ókorban, a város vagy a falu pedig szervezeti egység, jogilag kodifikált sajátosságokkal, hivatalnokgárdával, intézményesített csoportérdekkel, javadalmakkal. A középkori nyugati város (nemegyszer a mai magyar falunál kisebb, tagolatlanabb település) az ókor mintájára a szolgaságból a szabadságba emelkedők telephelye, egyházi és rendi érdekek politikai centruma lett. Itt már „testvéri közösségek”, céhes iparok, birtokos polgárok jogilag is intézményesített communitasa működött.

S míg az ókorban csak akkor jött létre a község fogalma az állammal szemben, amikor a város (mint lokális képződmény, önálló entitás) beolvadt a birodalomba — amely azután egyre jobban megfosztotta önállóságától —, a középkori városok helyi társadalmi már kezdetől fogva számos (egymás számára kölcsönösen) idegen ember gyűjtőhelye lett, viszont első pillanattól kezdve

„commune” volt. Az antik póliszban az egyén csak mint nemzetségének tagja lehetett polgár, s minden gyarmati hódítás úgy zajlott le, hogy rituálisan, mesterséges tagoltság biztosításával telepítették le a más törzsbélieket vagy hadifoglyokat. A középkor jogi értelemben testületnek számító communitasai azonban kiváltságok és kötelezettségek őrzését és védelmét kapták kézhez, legitim hatalmat tehát. Viszont velük szemben ott állt a polgárok másodlagos szervezetének „jogbitorló” tömege (a „campagna communis” politikai szervezete), amely nem tartozott a város szervezete és legitimnek tekintett egységéhez. Ugyanilyen tagoltság, „községi” és községen kívüli hierarchia jellemzi a falutelepüléseket szerte Európában a középkor évszázadaiban.

A „nagy társadalom” története ezért sem azonos a helyi társadalmakéval. A politikatudomány, vagy a filozófiatörténet klasszikusainak elemzése közelebb vihet a társadalom egyes alrendszereinek funkcionális, jogi, szociológiai felfogástörténetéhez. A társadalomnéprajz természetesen nem igyekszik a lokalitás jelentőségét hangsúlyozni, hiszen vállalt feladata a szűkebb értelemben vett etnikai, etnokulturális vagy táji csoportok kutatása, s inkább a települési közösségek belső összefüggésrendjét, „mi”-tudatát, egységeinek egymáshoz viszonyított szuverén rendjét vizsgálja. Merész vállalkozás lenne itt a helyi társadalmak kapcsán sok szót vesztegetni a néprajzi vizsgálatokra, hiszen ma már a legeldugottabb etnikai csoportnak is jelentős szakirodalma van. Amit talán mégiscsak érdemes lenne kiemelni, az a lokális közösségek magatartásvizsgálatának antropológiai elemzése.

Kulturális identitás

A néprajztudomány mint tudomány is úgy keletkezett, hogy számos kutató az össztársadalommal valamilyen szempontból szemben álló csoportokat kez-

dett vizsgálni, méghozzá a saját kultúráján, nyelvén keresztül. Az antropológiai és néprajzi iskolák már a múlt században is kettéváltak aszerint, hogy távol tartó tudományossággal nyilatkoztak a helyi néprajzi tényekről, vagy oda mentek és megtapasztalták azt. Időközben az archaikus társadalmi képződmények sajnos többnyire elveszítették „érintetlenségüket”, ezért a megújulni akaró néprajzi kutatás új nézőpontokat és új terepeket vont be vizsgálati körébe.

A néprajz, illetve az antropológia szociologikusabb iskoláinak egyik fő kutatási ága lett a korábban nem vizsgált városi néprajz, illetve a folklorizmus. Ez utóbbi a paraszti kultúra, a tradicionális folklór elemeit, motívumait keresi olyan társadalmi környezetben, ahol azokat csupán fölhasználják, illetve azokat a csoportkultúrákat elemzi, amelyek az urbanizálódás folyamatában is megőrizték, továbbvitték megszokott kommunikációs rendszereiket, eszközeiket, rítusikat. Ez a fajta kulturális identitástudat a „hétköznapi gyarmatosításának” ellenállva, rendszerint a fennálló hatalom opozícióját, kétségbevonását jelenti, s egyúttal ráirányítja a figyelmet a társadalom ténylegesen kultúra nélkül élő tömegeire.

Minden lokális társadalom olyan kulturális egység, amelynek határvonalait nem valamiféle területi megfontolás, nem formális hovatartozás, hanem hatékony kommunikáció és identitástudat hagyománya jelöli ki.

A *hagyomány* a lokalitások legfőbb életető eleme, egyén és társadalom viszonyának meghatározó minősége, közvetítő eszköze.

A szociálpszichológia által föltérképezett *identitástudat* az egyén társadalmi reprodukciójának, szocializációjának és a társadalmi totalitás részrendszereinek valamelyikéhez kapcsolt magatartásoknak, szerepeknek átélt programja. A „mi” és az „ők” közötti különbségtétel, vagyis a faluközösség, a nemzetség, a

család, a saját törzs és az idegenek, a kivülállók közötti különbségtétel olyan folytonos minőségmeghatározó készítés, amely az egyén önismereti energiáit, feszültségeit és nehézségeit a társadalom növekvő tagoltságával állítja szembe. Készen kapott, rögzített alakzatai ezért nem is működnek mindenkor, vagyis az egymást követő nemzedékek nem adhatják át egymásnak az öröklött identitásmintákat.

A hagyományos, munkamegosztáshoz vagy területi hovátartozáshoz kötött identitások újratermelődését a társadalmi mobilitás, az átrétegződés, a hagyományos értékelvek és életmódminták bomlása is akadályozza, illetve értelmetlenné teszi. Éppen az átalakuló életkörnyezet az oka annak, hogy a tradicionális „odatartozási-csatlakozási” szükséglet elbizonytalanodott, célját téveszti, vagy pedig lehetetlen formájává válik az én önmeghatározásának. Az identitás mint motivációs rendszer egyre kisebb hatásokkal, egyre több erőfeszítéssel és önjutalmazási kényszerességgel működhet csupán például abban a munkamegosztási és településfejlesztési rendszerben, amelyben megszűnnek relatíve autonóm települések, összevonásra kerülnek életformaközösségek, eltöröltetnek községnevek és más besorolást kapnak évezrede működő helyi társadalmak.

Az államtest végtagjai

A szociálpszichológia lokalitásképe több ponton találkozik a településtudományok történetében gyakorta hangoztatott autonómia-elv jelentőségével. Az államszervezeti és igazgatási fennhatóságok alá bepasszírozott lakóhelyi-területi egységek olyan módon veszítik el reprezentált (vagy egyáltalán: a megjeleníthető) érdekeiket, hogy egyre kevesebb esélyük van a hierarchikus alárendeltség ellen horizontális szerveződést keresni. Meglehetősen tanulságos, hogy bár a magyar közigazgatási-jogi rendszer las-

san két évtizede (messzebbre tekintve jó évszázada) autonómiát ígér az egyes településeknek, az önállóságot még mindig csak „fejlesztik”, azt létrejönni nem hagyják. Holott ókori szerzők tollából származó tanulság immár, hogy a sokfunkcionális állam béna óriás csupán a maga megnövelt bürokráciájával és hatalmi érderendszerével, ha nem bízik részegységeinek cselekvőkészségében, ha nem hagy önállóságot az államtest „végtagjainak”. Nem beszélve arról a történeti hálátlanságról, hogy amint a helyi társadalmak funkcionális egységéből megteremtődik a központi igazgatási funkciójú állam, azonmód létrehozói, életre segítői, a helyi közösségek ellen fordul. S ez így megy évezredek óta, a kölcsönös huzivoni archaikus példaitól a modern állammonstrumok kormányzásképtelenségéig.

A helyi társadalmak igazgatáspolitikai, jogi, néprajzi, szociológia- vagy társadalomtörténeti felfogásmódja sokat változott az időben, s mindmáig eltérő a legkülönbözőbb térségekben. Az intézményrendszerekben, a különféle erőcsoportok alkalmi érdekerében, sőt a nemzetközi gazdasági és történeti trendekben meghatározott lokális szféra a világ minden táján eszköze csupán az eredményes ideológiáknak és céloknak, végrehajtója a központokból jövő utasításoknak — és természetes tere a helyi érdekek megfogalmazódásának.

Néhány tudományág története persze korántsem tudja bemutatni a helyi társadalmak értékeit, működésmechanizmusait és típusait. A társadalomkutatói tapasztalat segítségével azonban ideidézhetünk egy olyan példát, amely közelebbről is árulkodik a helyi társadalom életteli viszonyairól, működésmódjáról.

Egy archaikus palócfalu — Nagyvisnyó

Minden társadalom, minden szubkultúra rendelkezik olyasfajta értékekkel, melyeket a kutató szabadon és önkényesen

ruházhat fel tartalmakkal. Minden települési közösségre hatnak időbeli folyamatok, és a település maga is válaszol a viselkedés és gondolkodás különböző formáira. Abból indultam ki, hogy a nagyvisnyói népesség is követ bizonyos mintákat, átél bizonyos késztetéseket és differenciáltan felmutat olyan orientációkat, amelyek értékekben, normákban, szokásokban és életmód-elemekben kapnak hétköznapi formát.

A nagyvisnyói társadalom jelenkori változást folyamatait meghatározó momentumot keresve elsősorban a marginalitás-helyzetre figyeltem fel. Nem gondolom, hogy pusztán attól, mert szigetzerű helyzetükben, reformátusként egy katolikus környezetben, mindennapi létükben is átél a periférikus helyzetű települések sorsát, ezért eleve megbélyegzettek és kirekesztettek lennének. Nem valószínű, hogy a Bükk-alján élő helyi társadalom szereplői ne integrálódtak volna a magyar társadalomfejlődésbe. Sokkal inkább úgy vélem, hogy kirekesztettségük a kizsákmányoltaké és elnyomottaké, anélkül, hogy ennek a közérzetnek hangot adhatnának, vagy életvezetési elgondolásaikban sérelmesként fogalmaznának róla. Társadalmi és gazdasági környezetük ugyanis többféle integrációba tagolja őket: nemzeti, tájegységi, politikai, jogi, településrendszeri, nagycsaládi, munkahelyi és kollegiális vagy rokonságon alapuló integrációkba tartoznak, ki kevesebbe, ki többbe. Az ipari-szervezeti viszonyok, a rokonságon vagy szomszédságon nyugvó társkapcsolatok mindenképp egy „be-tagolódott” társadalmi egységet mutatnak. Más kérdés, hogy ezekben a lét-helyzetekben hozzájuthatnak-e azokhoz a javakhoz, melyekre igényt formálnak, illetve megint más kérdés, hogy ha néhány tucat munkaképes családfő a térbeli gazdasági mozgás segítségével formálisan is beletartozik egy társadalmi-gazdasági alakulat szervezetébe, ettől integrálnak érzi-e magát.

A nagyvisnyói társadalom felületes át-

tekintésre egy jól élő, magasan építkező, gazdag lakosság képét mutatja. A faluban az a szólás járja: „ahány gyerek, annyi ház”. Két, három, sőt négyszintes házak sorjáznak a főút mellett, egyedi tervezésű, gazdagon kivitelezett családi lakok. Nem lepusztult és elnéptelenedő aprófaluról van tehát szó, csupán arról, hogy a társadalom rétegezettségét, az anyagi javakra és erőforrásokra való összpontosítást valami látványos tartalmatlanság veszi körül.

Már érintettem a népesség integráltságát a helyi hatalmi viszonyokba: néhány ember formális részvétele a döntéshozó struktúrában nem más, mint a képviselői önállóság álsága, annak látszata, hogy elvileg mindenki képviselve van valamilyen módon, tehát társadalmi és gazdasági szempontból is integrált. Szinte mindenki tudja, hogy ez csak bizonyos kiválasztott személyek privilégiuma, s korántsincs szó arról, hogy a hatalmi vagy a munkaszektorban elfoglalt hely szerint jogosultságai volnának kinek-kinek. Az efféle „integráltság” szinte szakrális, ezért illendő tudomásul venni és ildomos tekintettel lenni a csoportkapcsolatok változó rendszerének szimbolikusságára, intézményesítettségére, mely egyúttal patrónus-kliens viszonyokat, pártfogókat, érdekegységeket is jelent.

Az intézményesítettség természetesen a helyi vezetéssel való informális és érdekkapcsolatot is jelenti, ellentett oldalon pedig a marginalizáltak kevéske lehetőségét az opozícióra. A társadalmi interakciókban ez a viselkedések kondicionálódását eredményezi, s vele olyan konkrét normarendet, amelynek legfőbb célja a helyi hatalom létének kinyilvánítása, legitimálása, tudomásulvétele.

Minták és értékek

Ha a kultúra komplex egészét alkalmazkodási rendszerként vizsgáljuk, rögtön szembeszökő lesz a viselkedésminták átadása, az életvitel értékelveinek megúj-

hodása. Példaképpen idézhetnénk ide a ma is elterjedt summásmunkát, amely a tulajdonviszonyok erőszakos átrendezése, a munkaerő-főlöleség képződése és a kollektív gazdálkodás erőltetése idején kapott lábra ismét. De azon túl, hogy a családi gazdaságok egyensúlyi állapotának fenntartását célozta, egyben egy régi szokás, egy „második kommunikációs rendszer” és egy második gazdaság fölélesztési kísérlete is volt.

A foglalkozásszerkezet válságára utal, hogy a lakosság 73,8 százaléka rossznak tartja ma is a helyi munkavállalás lehetőségét, tüntetően csökkentette a háztáji és a kiegészítő gazdaságok termelését (például a sertések száma 1971 és 1981 között 47 százalékkal csökkent, a 175 szarvasmarhából mindössze 13 maradt, a lovak fele, a baromfi harmada tűnt el a hetvenes évtizedben). Az alkalmazkodás rendszerében az egyensúlyi állapot fenntartását vélelem fontosnak, s ebben nem kis része van a szociokulturális szokásrendnek, a létfenntartás tanult technikáinak, a saját helyzet meghatározásának, a kölcsönkapcsolatok és a kommunikatív viszonyok átörökítésének, az élettervek megvalósítási stratégiáinak.

Mert lehet ugyan sajnálkozni egy szokáshagyomány vagy családszervezet eltűnésén, de a valódi kultúra a működőképes életmintákat úgy kínálja, hogy a cselekvésmódok összeegyeztethetők legyenek az élet külső kényszerként megélt alapelveivel és szabályaival. A viszonyi kultúra, az életfelfogás gyakorlata például nem a szabályok, előírások, hagyományok, utasítások vagy magatartásminták tudatos átadásában nyilvánul meg, nem a normák és minták erőltetésében kap formát, hanem inkább a nyílt cselekvésmódokban. Az intézményesített normákkal és mintákkal ezek olykor éppen ellentétes, nem-intézményesített struktúrák, sőt a bevett értékrenddel olykor szemben is álló értékalkazatok.

Hozzuk ide példaként az idézett lakás-és gyerekfelfogás két kövekezményét. A

falusi, illetve vidéki létfelfogás a városival szemben olyan specifikus jegyekkel rendelkezik, melyek a makrotársadalom rendszerének működéséből épp a rurális szférára hártottak. A földdel való viszony például, az erős családcentrikuság, vagy a falusi kooperációs technikák egyaránt megkövetelik a család és a gazdaság arányosságának megteremtését. A falu annál hagyománytartóbb, minél kevesebb szerves kapcsolata van a makrogazdaság és a makrotársadalom struktúrájával, vagyis minél zártabb, annál inkább őrzi tradicionális szerepeit. Miután azonban a makrorendszerrel való kapcsolata megbomlott, erodálódásnak indulnak a mikroszféra belső egyensúlyi folyamatai is.

A földhöz való viszony, a fogyasztásszerkezet és a termelési aspirációk is megváltoznak, ha a munkaerőpiac, a beruházások megtérülése veszélyhelyzetet jelez. Éppen így átalakulnak a gyerekekhez, a telekhez, a lakóhelyhez való viszony elemei is. A nagyvisnyói rokonsági kötelék (a hadrendszer) és a nagycsaládok utca-udvaros lakáskultúrája alighanem egy letűnt korszak utolsó szakasza volt. Nagyvisnyón ma már senki sem kívánja vissza ezeket a családi és konform-viszonyokat, a tér- és a telekhasználat ilyen szükségmegoldásait. Sőt épp ellenkezőleg: az említett jószágállomány-csökkenés alighanem magyarázatot lel abban, hogy éppen a hetvenes-nyolcvanas évtizedekben épültek a falu többszintes házai. Presztízsképzés ez, olyannyira, hogy nem egy esetben tisztaszoba helyett „tiszta emeletet” tartanak, s maguk a családok rendszerint az alsó szinten élnek. A lakosság bankbetétjét becslések szerint 35 millióra lehet tenni, miközben a községi tanács egész éves költségvetése ennek nagyságrenddel kisebb hányada. Az együttlakó nagyobb családokban az idősebbek a kiskonyhán, a különálló épületben (nyilvánvalóan a ház korábbi magjában) laknak, s ha nem, akkor is a domborzati viszonyok miatt a közút szintje alatt elhe-

lyezkedő lakótérben. Ez ugyan vizes, penészes a házak többségében, mégis üresen hagyják a felső vagy felső két szintet. A családból „kiválakozó” gyermeknek ugyanilyen többszintes házat építenek, lehetőség szerint közeli telken, jobbadán közös munkával, rokonsági-szomszédsági segédlettel.

A nagyvisnyói családok száma 415, ebből gyermek nélkül él 174, gyermekkel él 241. Házaspárból és gyerekek(ek)ből álló család 390 van, egy szülővel élő gyermek 25. Hat vagy több személy összesen egy házban él, öt személy már tizenkettőben, négyen lagnak 76 házban, három fős család 127 van, két fős 174. A tizenöt évesnél fiatalabb gyermekek megoszlása: egy gyermek van 90 családban, két gyermek 56 családban, három 6 családban, négy gyermekes család nincs, öt gyermeke egyetlen családnak van.

A szocializációs folyamat egészét nem tudtuk végigkövetni egyetlen esetben sem. Annyit tapasztalhattunk, hogy bár nem csinálnak merev erkölcsi elveket nevelési céllal, vagyis nincs tudatos-tervszerű „gyermeknevelés”, mégis átadják a legkülönfélébb szerepek és értékek tartalmát. A legnyomatékosabban a munkavégzés értéke és az ebben vállalt szerep jelent igazodási normát. Nem minőséget jelent, csupán feladattudatot, s ellentétképpen a munkátlan henyelés szolgál.

A munka egyúttal az erkölcsi tartás, a közösségi részvállalás jelképe is. A foglalkozási vagy családi csoportok összetartozását jelképező, belső kölcsönösséget jelző munkasegítség ugyancsak meghatározó magatartási szabály. Ezt a belátható helyi viselkedésrendben a közösségi összetartozás kocsmái, vendégségbeli, összejárásbeli szerepei követik. Az erkölcsi normák egységes, tradicionális rendje láthatóan fölbomlott, sem a református, sem a katolikus vagy szektanormák nem maradtak dominanciában.

A legnyilvánvalóbb értékrend egymást követő sorrendben a következőkből áll:

személyes teljesítmény és siker, jólét vagy tisztas egzisztencia, egészség és munkaképesség, anyagi elégedettség, becsületesség és lelkiismeretesség elfogadtatása, családi béke és összhang, megtakarítás és gyarapodás, presztízs és normakonformitás, szomszédsági-komársági kapcsolatok. Ezek egyúttal fényt vetnek a tevékenységszerkezet, a munkacentrikus élet, a pihenés és szabadidő nélküli időbeosztás, a parasztias felhalmozás és a társadalmi kölcsönkapcsolatokban elfoglalt hely rangképző jellegére, fontosságára is.

A falu foglalkozásszerkezete ugyan csak jól tükrözi a települési közösséghez való viszonyt. Az elmúlt fél évszázadban ugyanúgy, mint a közelmúlt évtizedben Nagyvisnyó lakossága folyamatosan olyan döntések elé került, amelyek egzisztenciális kihívást jelentettek számára. A falu népe a maga szűkös lehetőségei között megpróbált védekezni a társadalmi-gazdasági és politikai kényszerek ellen, de tehetetlen volt a külső nyomással szemben. Szinte szabad szemmel is látható, hogy a munka, a kultúra és a közösség átélésének továbbörökített mintái egyre jobban távolodnak a tradicionális paraszttársadalmi szerkezettől és szerepektől, egyre inkább a városiasodottabb értékcélok, a stabilitás- és autonómiaigény felé mozdulnak. A falu foglalkozásszerkezeti változása több következménnyel is együtt járt. Elsőként azzal, hogy a „munkássá válás” folyamatába már egy új nemzedék kapcsolódott be.

Az emancipáció ára

Az 1980-ban összesen 511 háztartásból 285 volt aktív, ebből a statisztikai besorolás alapján 204 tartozott a munkásosztályhoz, 38 a mezőgazdasági fizikaihoz. Az inaktív családok száma közel annyi volt, mint az aktívaké: 226, s ebből 183 fizikai munkás, 37 pedig mezőgazdasági. A korcsoportok megoszlása: 0—19 évig = 286 fő, 20—49 évig = 639 fő, 50—89 évig = 242 fő. Az adatok belső

arányaiból itt most két tétel érdekes számunkra: a munkaképes és az inaktív népesség közel egyező nagysága, illetve agrárterületről lévén szó, a mezőgazdasági munkásság meglehetősen kis (egyhátod) aránya. Ez jól mutatja, hogy a település funkcióváltása, a munkaerőmozgás intenzitása és a hagyományos szerepviselkedések „elérvénytelenedése” bekövetkezése milyen egyértelműen függ össze a paraszti lét külsődleges jeleinek, mentalitásformáinak módosulásával. Itt is tetten érhető az akkori településtervezésnek az a bevallott célja, hogy mintegy kétezer település stagnálásával, sorvadásával oldódjék meg a maradék ezer másik prosperitása, s ezek közt is elsősorban a városoké. Hogyne hozná hát magával Visnyóra is a városokba kényszerült mobil munkásság azt a (Veres Péter egykori kifejezésével) „nyomorult kispolgári és szolgáshozbizmust”, amely a mozgékony és újdonságra leginkább reagáló ingázókat körülveszi?

Drasztikus költői kérdés ez itt, de miközben egyre intenzívebben lehet tapasztalni, hogy az életút- és az eredettudat veszít jelentőségéből a fiatalabb generációk és a betelepülők számára, s miközben a kulturális magatartásokat egyre inkább a stabilitásra törekvő, emancipatív típus uralja el, eközben a helyi lehetőségek szűk körében a kulturális orientációknak csupán néhány alakzata található meg.

A munkacentrikus falusi életmódban a szabadidő és a kapcsolati kultúra mindössze három alapvető élményorientációra szűkül le. Ezek: a kocsmáé, a diszkóé és a vallásé. Nyilvánvalóan mindhárom más kulturális és korcsoport, illetve státuscsoport szórakozási, kapcsolattartási, szociális tanulási helyszínét jelenti. De valamiképpen mégis sajnálnivaló az az akkulturáció, amely végbemeget a faluban, s még csak azt sem látni egyértelműen, hogy a település társadalomfejlődésében végül is milyen követ-

kezménye, eredménye lehet. A falu nemcsak település, hanem életforma, kultúra, szociális rendszer és gazdaság is, melynek innovációja nem mehet végbe akármilyen áron, akármilyen közegben, és akármilyen céllal sem.

A felületes szemlélő úgy láthatja, hogy Nagyvisnyó társadalmá az elmúlt fél évszázad alatt végbement életmód- és életminőségváltozás ellenére megőrizte legsajátosabb vonásait, sőt sokat javított szociális nyomorán. A változás folyamata nem a falu minőségének romlása, nem falu-mivoltának megszűnése felé mozdult, hanem a régi kulturális elemek, a tradicionális értékek beleolvadtak az újakba, illetve kiegészültek olyan élettényekkel, amelyek a visnyói népesség életvilágának javulását hozták. Mind a foglalkozási rétegződés, mind az életmód változása értelmezhető pozitív tendenciaként, így egyértelműen javulásnak induló falusi társadalom képét is meg lehet rajzolni a modernizáció nagyvisnyói folyamatában.

A társadalmi szerepek és a társadalmi kontroll erősségének változása azonban elgondolkodtatja azt, aki a részletekre is kíváncsi. A falu közösségének szinte minden tagja látszólag jól körülírt kulturális funkciót lát el családján és környezetén belül. A mélyebb elemzés azonban arra utal, hogy a családfők, az idős emberek ellenőrző funkciója erősen megkopott, hogy a közösségi együttélés alkalmai megfogyatkoztak, s hogy bár egy lakodalomba a fél falut illik meghívni, de a települési térkapcsolatok meglehetősen meggyengültek, a szomszédosági viszonyok lelohadtak, a rokonság tartása már nem kötelesség, csak afféle kényszerrel vállalt „divat”. A falubeli karriertörténetek, az egyéni vállalkozókedv fölértékelődése is mintha arról szólnának, hogy a nehéz talajon, rossz kötöttségek között küszködő falugazdaság és az ipari munkavállalás is az individualizálódás felé taszították a népet.

A „lázádok”

A községi népesség leghagyományosabb vizsgálata rendszerint a templommal kezdődött hajdanán. A visnyói református gyülekezet meglehetősen kicsiny közösség, ami a jelenlétet illeti, de jóval nagyobb, ami a latens vallásosságot illeti. Kevesen voltak itt, akik nyíltan szakítottak volna a vallással, s ha világnézeti-
leg eltávolodtak is, a szokás vagy az il-
lendőség kedvéért még jó ideig vállalták
a templomjárást. A nyolcvanas évek ele-
jéig azonban Visnyónak lelketlen lelké-
sze volt, a közösség szétszéledt, pászto-
ra sem teregette össze, a község vezeté-
se is keménykedett a temető, az adófize-
tés, a hitoktatás dolgában, úgyhogy elár-
vult a dombhajlaton álló templom, s
éppígy a hívek tábora.

Az új, fiatal lelkész vállalta a térítés
és az érdekvédelem küzdelmeit, föl-
élesztette a felekezeti foglalkozásokat,
Biblia-órákat és hitoktatást — de lelke-
sültsége már megkésett volt. A hívek
egy része, mint az a passzív rezisztenci-
ába menekült közösségeknél korántsem
ritka, nem valamilyen célt keresett, ha-
nem valami ellen lázadt föl, s minthogy
a közösség semmiféle alternatívát nem
ígerhetett, morális útmutatásban sem le-
hetett egységes, hitéből kiábrándulván
átpártolt a Jehova Tanúi Gyülekezetet, il-
letve a pünkösdista kiségyház helyi cso-
portja híveihez. Nem csupán helyi jelen-
ség ez, a szekularizáltabb és engedélye-
zett egyházakkal szemben nem kis tar-
tózkodás alakult ki az utóbbi évtizedek-
ben. A kiségyházak és a szabadegyházak
intenzívebb hitéleti normákat szorgal-
maznak és szemfülesen kihasználták a
társadalmi közösségektől való távolodás
országszerte jellemző (de főleg Észak-
és Észak-Kelet-Magyarország vidékein
gyakoribb) tendenciáját. Az általuk hir-
detett hitbéli „megújulást” olykor fana-
tizmus, aktív hatalom- vagy társada-
lomellenesség, olykor pedig pozitív tár-
sadalometikai misszió vállalása jellem-
zi.

Nagyvisnyón a pünkösdisták marok-
nyi csoportja mintegy három-négy csa-
ládott tart „hívőnek”, mellettük az egyre
gyarapodó, immár a százas létszámot
meghaladó Jehova Tanúi Gyülekezet kí-
nál lelki gondozást. Viszonylag kötött é-
szekták ismeret- és hitrendszere, tapasz-
taltatom szerint Nagyvisnyón sem más,
mint Szeged környékén vagy Zalaeger-
szegen, így ismertetésére nem szánok
helyet. Talán nem szükséges utalnom
„Magyarország felfedezőinek” harmin-
cas évekbéli szektamagyarázataira sem.

Nagyvisnyón különösen az tünik
szembeszökőnek, hogy míg a szekta haj-
dan a szociális feszültségek hordozója,
fölszikkasztató eszköze volt, ilyen típusú
szegénységről a mai Nagyvisnyón nem
lehet beszélni. Úgy gondolom, ebben a
faluban (és szomszédságában, például
Szilvászváradon is) a szektásodás anar-
chisztikus és kommunisztikus „primitív
lázádot” jelent, politikai és hitbéli eret-
nekséget a fennálló társadalmi viszo-
nyokkal szemben. Intézményessé váló
szakadárság ez, amelyben az elnyomott
élethelyzet utálatát és az új élethelyzet-
ek keresésének vágya tör ki. Mártíri-
um, fanatizmus, irracionális sajátos
politikai attitűdje fogalmazódik meg a
zárttság ellen, a kilátástalan élethelyzet
ellen, a tisztább vagy eredményesebb
emberi életút vágyával terhesen. Belső
konfliktust, a „közgazgatási rendezés”
elleni tüntetést, magabizó, de tehetetlen
mentalitást jelez a szekta, s győzhetetlen
töretlenséggel hiszi az erkölcsi magatar-
tás fölényét a torz formák és társadalmi
tévutak között. Primitív reformizmus ez,
kirobbanása a „tűrő” és a „sulfangos”
palóc léleknek, amely a zárt határban
magukba süllyedt falvak közt, a feszült
erővel nyuglóldó gazdaság szorításában
keres emberi megújulást és új életmo-
dell.

••

Nagyvisnyó társadalmi és helyi erőinek,
érdekszféráinak bemutatása itt most csu-
pán ürügyül szolgált. Talán sikerült ér-

zékeltetni vele, milyen dimenziók között lehet döntésképes vagy életképtelen egy helyi társadalom, amely valójában

nem is egy, hanem több, rétegzetten egymáshoz kapcsolódó, egymást meghatározó csoportalakzat.

(A nagyvisnyói változásvizsgálat az MTA-Soros Alapítvány anyagi segítségével készült. A kutatás anyaga kötetformában is napvilágot lát az MTA Néprajzi Kutató Csoportja kiadásában.)

Hamarosan beindul a negyedik svájci tévécsatorna, de még nem döntötték el, hogy milyen formában fog működni. Igényt tartana rá, mint kereskedelmi adóra, a francia nyelvterület tévétársasága, de a szigorú reklámidő-korlátozás miatt képtelenek lennének fönntartani. A konzervatív honatyák persze azt szeretnék, ha ez az új adó is a Svájci Rádió (SRG) tulajdonában maradna, mert így (a nemzeti kultúra védelmében) továbbra is teljes ellenőrzés alatt tudná tartani a műsorkínálatot, hiszen külföldről már úgyszintén sok program áramlik be az országba. A reformerek azonban a kereskedelmi adó engedélyezése mellett törnek lánzsát, mondván, hogy a verseny jótékonyan hatna a műsorok színvonalának emelkedésére. Ez nyitott kérdés, az azonban tény, hogy a szigorú reklámszabályozás miatt (nem haladhatja meg a napi 50 percet) az SRG-nek tavaly 58 millió dollár értékben kellett visszautasítania hirdetési ajánlatokat. (World Broadcast News)

Sztrájkoltak az újságírók a norvég televíziónál. A félelmekkel ellentétben azonban a sztrájk napján a képernyők nem maradtak sötétek — csupán némák. Legalábbis a futballvébé közvetítését kommentár nélkül nézték a nézők. Egyébként viszont bőséges filmválasztékot kínált nekik a televízió vezetősége. A többi munkatárs nem sok megértést mutatott az újságírók harca iránt, akik szerint a televízióban a bérek lényegesen alacsonyabbak, mint a gazdaságban, s ezért közösen kellene küzdeniük a béremelésért. (Ferneah-Informationen)

Nagyszabású fejlesztési tervet dolgozott ki a BBC az elkövetkezendő öt esztendőre. Évi 7 millió fontot szánnak kulturális és szórakoztató programok készítésére, hogy csökkentsék az ismétlések számát. Még ennél is nagyobb összeg jut az iskolatelevízióra, a hírműsorokra és a helyi stúdiók fejlesztésére. 1991 őszétől mindkét csatornán megkezdik a sztereóadások közvetítését a Nicam 728 nevű digitális berendezés segítségével, melyet a BBC mérnökei fejlesztettek ki. A műszaki felkészültség olyan jó, hogy már kezdetben a közönség 60—70 százaléka foghatja az új minőségű műsort. (EBU Review)

Nemzetközi adóközpontot épít Moszkvában a Video Services nevű amerikai társaság. A 25 emeletes épület, melyben stúdiók, technikai termek, irodák és egy szálloda is lesz, várhatóan 1992-re készül el, és 250 millió dollárba fog kerülni a szovjet kormánynak. (Ferneah-Informationen)

Hordozható, nagyfelbontású képet vetítő készüléket fejlesztett ki a New York-i Projectavision cég. A végleges változatot azonban csak 1991-ben kívánják forgalomba hozni, s az akkori készülék súlya mindössze 4,5 kg lesz. A vetítő csatlakoztatható kábeltelevízióhoz és videomagnóhoz is, s olyan éles képet produkál, amely falra vetítve is nagyszerűen élvezhető. A Pentagon jelentős anyagi támogatás fejében fölkererte a céget, hogy fejlessze ki a készülék katonai célokra alkalmas változatát is. (New York Times)

S. Molnár Edit

Kell-e több politikus nő?

A magyar lakosságban a női politikusokkal szemben táplált bizalmatlanság mellett jelen van az a kívánság is, hogy a családi és a szociális problémákhoz talán jobban értő nők is kapjanak helyet a politikus vezetők között.

A választópolgárok mintegy fele nő, arányuk az életkor előrehaladásával még növekszik is. Jelenlétük a politikusok között jóval szerényebb. A pártok, politikai mozgalmak vezetői közt csak mutatóban van egy-egy, de képviselői székekben is meglehetősen elenyésző számban ülnek. Politizáló nők inkább a „közkatonák” közt lelhetők fel. Tevékenységük a politikai aprómunkák fontos pillérét képezi, de kevésbé látványos. Nem különbözik ez attól, amilyen helyet a nők a társadalmi munkamegosztásban foglalnak el. Senki sem vitatja az elnöiesedett szakmák fontosságát, de ezek (egyes iparágak, gyermekintézmények, oktatás, meghatározott egészségügyi vagy jogi pályák stb.) az „elnöiesedéssel” együtt gyorsan alulfizetetté válnak. Am a legmagasabb szintű vezetők ezeken a területeken is túlnyomórészt férfiak.

Hogy a nők aránya általánosságban a vezetők, így a politikusok, a képviselők közt is elég alacsony, az világjelenség; a szerepek és feladatok nemek közötti megosztására vezethető vissza. Jóllehet ez igen sokat változott a történelem folyamán és a különböző társadalmakban, bináris koncepciója azonban egyetemesnek mondható. Egy demokratikusan működő társadalmi rendszernek azonban mégis el kell szánnia magát arra, hogy a

politikusi pályát (is) nyitottá tegye az azt ambicionáló nők előtt, sőt az ilyen ambíciókat támogassa, segítse elő. A felnövekvő generációk számára is fontos lenne olyan mintákat nyújtani, amelyek azt mutatják: egy nő is befuthat politikai-karrier-pályát. Az ehhez szükséges képességek és adottságok — mint „női tulajdonságok” — ma olyannyira rejtve maradnak, hogy a közgondolkodás mármár előítéletesnek mondható. Sokakban élnek ma olyan hiedelmek, hogy az aktivitás, a bátorság, a szuverenitás, a kreativitás idegen a női alkattól, ezek nőietlen, nőkhöz „nem illő” tulajdonságok.

Kérdés tehát, hogy egyáltalán vonzó-e a közvélemény számára a női politikus. Másképp viszonyulnak-e a női politikusokhoz a férfiak és a nők, a fiatalabbak és az idősebbek, a városi és a falusi emberek, a különböző fokon iskolázottak? Egyáltalán, élnek-e ma a közgondolkodásban olyasfajta előítéletek, amelyek szerint egy politikus kizárólag azért nem tud népszerűsége szert tenni, mert nő-nemű. Ezekre a kérdésekre keresett választ a Magyar Közvéleménykutató Intézet egyik közvélemény-kutatása 1990 márciusában, a képviselőválasztások első fordulóját megelőző periódusban. Eredményei tanulságosak lehetnek azon pártok, politikai szervezetek számára,

* A kutatás országosan reprezentatív mintája a 18 éves és idősebb lakosságot 1000 fővel képviseli.

amelyek maguk is kívánatosnak tartanák, ha vezetőik közt több nő lenne, de azoknak a nőknek is, akik politikai pályát választanak maguknak.

Hagyományok

A politikusi pálya régtől fogva kimondottan férfifoglalkozásnak számított és számít ma is. (Hiszen történelmi léptékekkel mérve maga a női választójog is eléggé újkeletű.) Az emberek túlnyomó többsége, közel 80 százaléka előtt így evidencia, hogy „általában a férfiakat jobban érdekli a politika, mint a nőket”. (Ettől a nézettől leginkább a fiatalok — a 18-30 év közöttiek — térnek el, az ő köreikben „csak” 66 százalék azonosul vele.) Abban a kérdésben, hogy egyáltalán „való-e” politikával foglalkozniuk a nőknek, a többség erősen konzervatív álláspontot foglal el. Azzal a kijelentéssel, mely szerint „*a nők feladata a család, a háztartás ellátása, az ország ügyei a férfiakra tartoznak*” — a felnőtt lakosság közel fele, 47 százaléka ért egyet, mindössze egyharmaduk utasítja el, a többiek pedig bizonytalanok, nem tudnak erről véleményt kialakítani. Ebben a kérdésben a férfiak és a nők véleményei nem térnek el lényegesen egymástól. Nagy különbség van azonban az alacsonyan és magasan iskolázott, a fiatalabb és idősebb, a városi és a községi lakosság véleménye között; a ma meglehetősen korszerűtlennek tűnő nézet elvetése csupán a fiatalabb életkorú, iskolázottabb, városi rétegekben válik többségi véleménnyé.

A véleménymegoszlások illetően alakulása mögött kétfajta ok sejthető. Az egyik, hogy — más közvélemény-kutatásaink tapasztalataival egybecsengően — az utóbbi években (kivált az elmúlt négy-öt évben) feltűnően megerősödött az az attitűd, amely szerint „kevesebb családi probléma lenne, ha a nők otthon maradnának és kizárólag a családdal, a háztartással foglalkoznának”, továbbá hogy „a női egyenjogúság nem azon múlik: dolgozik-e egy nő, vagy otthon van”. Az otthonmaradás-párti vélemények irányába történő elmozdulás éppen a diplomás nőknél a legszembetűnőbb, azoknál, akik korábban az ún. egyenjogúság legnagyobb hívei voltak. A vélemények módosulását arra lehet visszavezetni, hogy az életszínvonal nehezedése következtében a munkavállaló nőkre ma több teher hárul. Szolgáltatásokat kevésbé tudnak igénybe venni, a férfiak pedig — a sok különmunka miatt — kevésbé vesznek részt a családi feiadatok ellátásában. Valószínűnek tűnik, hogy ez az attitűd a nők politikai életben való intenzívebb részvételének megítélésére sem hatástalan.

A vélemények életkor szerinti eloszlása azonban egy másik ok szerepére is felhívja a figyelmet. Az 51 évesek és idősebbek csaknem 70 százaléka tartaná azt helyesnek, ha a nők — politikálási helyett — inkább családi feladataikkal foglalkoznának, s az ország ügyeit a férfiakra hagynák. Ám ennek a korcsoportnak a zöme (az 51 — 60 év körüliek) éppenséggel az ötvenes években élte ifjúkorát, politikai szocializációjának leg-

Egyetértenek azzal, hogy a nők feladata a család ellátása, az ország ügyei pedig a férfiakra tartoznak: (százalékban)

életkor		település		iskola végzettség	
18—30 évesek	29	Budapest	34	8 osztáynál kevesebb osztály	76
31—50 évesek	42	városok	48	8 osztály	61
51 évesek és idősebbek	66	községek	53	középiskola egyetem, főiskola	36 29

fogékonyabb időszakát, amelynek egyik fő jelszava a nők politikai életbe, közéletbe való „bekapcsolása” volt. Konzervativizmusukat így akár indokolatlannak is vélhetnénk. Az ötvenes években deklarált, voluntarista „egyenjogúságelv” azonban, amely a nők biológiai sajátosságait, valamint a családi életben és a gyermeknevelésben betöltött szerepét háttérbe szorította, s az egyenjogúságot mint a férfiakkal minden tekintetben „egyformaságot” értelmezte, a közgondolkodásban inkább ellenérzést keltett. A családi élet is erősen megsínylette, hogy a nőknek — figyelmen kívül hagyva személyes érdeklődésüket, ambícióikat — a munkavégzés mellett vagy után ún. politikai munkát is kellett végezniük, gyűléseken, ideológiai továbbképzéseken részt venniük stb. Joggal gondolhatunk arra, hogy a ma idősebbnek számító generáció ellenkezésében az erőszakkal keresztülvitt, kötelezően előírt „politizálás” elvetése is helyet kap.

Népszerűség

Az a kérdés, hogy lehet-e olyan népszerű politikus egy nő, mint egy férfi, erősen megosztja a közvéleményt. A megkérdezettek 45 százaléka úgy gondolja: igen, ez lehetséges, elképzelhető. De alig vannak kevesebben (39 százalék), akik szerint ilyen nem fordulhat elő. (A kérdéstről 14 százaléknak nem volt határozott véleménye.) Ezúttal már a férfiak és a nők véleménymegoszlásai közt is van egy 11 százalékpontnyi különbség. A nők a férfiaknál kevésbé hisznek ab-

ban, hogy közülük valaki népszerű politikussá válhat. Az átlagosnál jóval többen kételkednek ebben az idősebbek, a kevésbé iskolázottak és a községekben élők is.

Azok vannak tehát — ugyan nem túlságosan markáns — többségben, akik a női politikusoknak a férfiakéhoz hasonló népszerűségét lehetségesnek tartják. E nézet legfőbb képviselői a városokban élő, 50 évesnél nem idősebb, legalább középiskolát végzett emberek. Ám mégis másképp viszonyulnak a dologhoz akkor, ha olyan helyzetbe képzelik bele magukat, amelyben személyes kapcsolatba kerülnek egy női politikussal.

Nyolc, hagyományosan „férfias” foglalkozásról kellett a megkérdezetteknek nyilatkozniuk: adott esetben férfiban vagy nőben bíznának-e jobban. Ezek közt ún. politikus-foglalkozások (képviselő, pártvezető, miniszter) is szerepeltek. A férfi-párti vélemények aránya elsősorban, és az előzőekben tapasztalt társadalmi-demográfiai különbségek is szinte elmosódnak.

Kiben bízna jobban?

Ha férfi vagy ha nő	index
1. ...annak a busznak a vezetője, melyben éppen utazik	95
2. ...a miniszter	93
3. ...annak a pártnak a vezetője, amelyikkel ön rokonszenvezik	92
4. ...a sebész, aki operálni fogja	90
5. ... az ön országgyűlési képviselője	87
6. ...az ön munkahelyi főnöke	71
7. ...az ügyvéd, aki védeni fogja	64
8. ...a helyi tanács elnöke	52

Egyetértenek azzal, hogy egy nő is lehet olyan népszerű politikus, mint egy férfi (százalékban):

nem	életkor	település	iskolai végzettség				
férfi	51	18—30 évesek	65	Budapest	53	8-nál kevesebb osztály	18
nő	40	31—50 évesek	49	városok	50	8 osztály	37
		51 évesek és idősebbek	28	községek	36	középsiskola egyetem, főiskola	54 60

A nyolc foglalkozás itt következő rangsora egy olyan index kiszámításán alapul, amelynek értékei elvileg -100 +100-ig terjednek, s minél magasabb a pozitív érték, annál nagyobb fokú, annál erősebb „férfi-pártiságról” van szó.

Amint a rangsorértékek mutatják, csak azokon a területeken megengedőbbek a vélemények, amelyeken a nők jelenléte ma már megszokottabb — ilyenek a felsoroltak között a tanácselnök, a védőügyvéd, esetleg a munkahelyi főnök. Meg kell jegyezni: ezekben az esetekben is igen alacsony, mindössze 5—6 százalék körüli volt azok aránya, akik — állításuk szerint — a nőkben jobban bíznának. Inkább az olyan válaszok aránya növekedett meg, mint „egyformán bízna akár férfiban, akár nőben”, „mind egy”. Úgy tűnik fel, népszerűsége szert tenni, az emberek bizalmát megnyerni egy politikusi pályára készülő nő számára a férfiaknál sokkal nehezebb.

Imágó

A hagyományok, a nemzetközi és a hazai politikai élet tapasztalatai mellett (amelyek szerint a politikus pálya túlnyomórészt mégiscsak a férfiaké) a nehezen megszerezhető népszerűséget az is befolyásolja: milyen képet alakít ki magának a közvélemény a ténylegesen működő női politikusokról, egyáltalán kiket ismertek meg politikus nőkként az emberek.

Be kell vallani, hogy az elmúlt évtizedek kevés jóval szolgáltak. A közvélemény-kutatás mintájában szereplő, ma 50 évesnél idősebb korosztály „fiatal életében” a pártvezetőnő, a miniszternő, a képviselőnő is megjelent. Am Schlachta Margit vagy Kéthly Anna hivatalos képe inkább a „sikertelen”, vagy éppen „kártékony” nőpolitikus képét erősítette. Letűnt miniszterasszonyaink — például Ratkó Anna, Benke Valéria, Keserű Jánosné — kifejezetten rosszemlékűek. (Rosszemlékű miniszterek per-

sze a férfiak közt is szép számmal vannak. Am a miniszterasszonyok „egyedisége” külön is magára vonta a figyelmet. Kivált Ratkó Annáé, akinek nevéhez éppenséggel egy speciális női probléma, az abortusztilalom kapcsolódott.) De a számos, ún. „nőpolitikai határozat” a statisztikai szemléletmód erősítése (például annak „kicentizése”, hogy szám szerint hány és milyen életkorú-foglalkozású nő legyen a politikai vezetők, vagy éppenséggel az előre jóváhagyott képviselők között) inkább az egyenjogúság karikatúrájának volt nevezhető, és semmiképpen nem szépített a politikusnők köztudati képén.

Az ideai képviselőválasztások első fordulóját megelőző hetekben — a pártok választási propagandaműsorainak révén, de számos más módon is — megjelentek politizáló nők is a közönség előtt. A megkérdezetteknek azonban csak 63 százaléka állította azt, hogy „az utóbbi időben” a rádióból, tévéből, újságokból női politikusokat ismert meg. (A kevésbé iskolázottaknál ez még alacsonyabb, 44 százalék.)

A politikusnők azonban nem tettek különösebben mély benyomást az emberekre. Azoknak, akik megismertek ilyeneket, alig egyötöde tudott csak konkrét nevet említeni. (Voltak, akik csupán általánosságban hivatkoztak arra, hogy „képvisezőket ismertek meg, vagy „külföldi vezetőnőkre” gondoltak, mindekenélőtt Margaret Thatcherre.)

Legtöbben Petrasovits Annának, az MSZDP elnökének a nevére emlékeztek, akinek szítárolására pártja valóban nagy gondot fordított; a konkrét személyt is említeni tudók mintegy felében az ő neve maradt meg. Ennél alacsonyabb, de még említésreméltó számban szerepelt Csehák Judit neve — ezt feltehetően inkább miniszteri funkciójával összefüggő közszerepléseinek, semmint politikusi vezetői tevékenységének köszönheti. Emellett — most már csak töredéknyi arányokban — találkozhattunk Maléter Pál özvegye, Ormós Mária, Tatai Ilona,

Beke Katalin, valamint Balla Éva nevének említésével.

A tabló meglehetősen szegényes. Mégis megmutat valamit abból, hogy egy-egy női politikus képes volt többé-kevésbé maradandó benyomást kelteni — függetlenül attól, hogy milyen politikai platformon vagy politikai összefüggésben jelent meg. Döntő szerepe a tömegkommunikációban való megjelenés gyakoriságának van. Valószínűleg ez a magyarázata annak is, hogy kevésbé ismert személyek — például vidéki választókerületekben induló, újonnan felöltött képviselők nevei — gyakorlatilag egyáltalán nem szerepeltek az említések között.

Legyen-e több nő a politikus vezetők között?

Szinte mindenkinek határozott véleménye van erről (a „nem tudja” válaszok aránya csak 9 százalék). A véleménnyel rendelkezők többsége (53 százalék) kifejezetten *ellenézné*, 32 százaléka *jónak tartaná*, ha többen lennének a női politikusok. A maradék 15 százalék ún.

„egyéb” véleményének adott hangot. Ők állásfoglalásukat főképp azzal indokolták, hogy „ha megfelelő, erre alkalmas személyről van szó, akkor nem helyes kritériumként megszabni: férfi-e vagy nő az illető”. Ez ma még sajnálatosan kicsi arány, a véleménymegoszlások inkább a női politikusoktól való idegenkedést sejtetik.

Az okok után kutatva először a válaszadók társadalmi-demográfiai paraméterei szerinti megoszlásokat érdemes áttekinteni. Nem szorul különösebb indokolásra, hogy a férfiak e tekintetben ellenállóbbak a nőknél: 10 százalékpontnyival kevesebben tartanak jónak, ha a politikus-vezetők közt több nő lenne. Legtöbb „nőpárti” a 30 évesnél fiatalabbak és a fővárosi lakosok között, legtöbb „ellenző” pedig az idősebb generációk, valamint a nyolcnál kevesebb osztályt végzettek közt található.

A vélemények — úgy tűnik fel — valamiféle „konzervatív—modern” gondolkodásmód tengelyén helyezkednek el, amelyben legnagyobb szerepe a hagyományoknak van. Az idősebb korú, kisvárosokban, községekben élő embe-

Jó lenne-e, ha a politikus vezetők közt több lenne a nő?
(százalékban)

	jó lenne	nem lenne jó	egyéb vélemény	összesen
Nem				
férfi	28	56	16	100
nő	38	50	12	100
Életkor				
18—30 évesek	44	39	17	100
31—50 évesek	36	52	12	100
51 évesek és idősebbek	23	64	13	100
Iskolai végzettség				
8-nál kevesebb osztály	18	66	16	100
8 osztály	30	55	15	100
középskola	37	50	13	100
egyetem, főiskola	36	50	14	100
Település				
Budapest	41	46	13	100
városok	30	57	13	100
községek	31	52	15	100
Összesen:	32	53	15	100

rek szemléletmódjától az átlagosnál sokkalta idegenebb, ha a vezetők közt nők is vannak. A fiatalabb korosztályok, az urbanizáltabb településeken élők gyakrabban kerülhetnek kapcsolatba olyan nőkkel, akik vezetői beosztásokat töltenek be, s akikről könnyen feltételezhető, hogy akár politikai szerepre is alkalmasak.

De nemcsak erről van szó. Hiszen itt már nem az volt a kérdés, hogy egyáltalán *politizáljanak-e* a nők, vagy pedig inkább hagyják az ország ügyeit a férfiakra, hanem arról, hogy jó lenne-e, ha közülük többen kerülnének a politikai vezetők közé. De a többség ezt is el lenne nevezni. E mögött már-már az előítéleteség határát súroló attitűdök állnak. Az összes megkérdezett kerek egyharmada van azon a véleményen, hogy azért nem lenne jó, ha több női politikai vezető lenne, mert a nők *nem elég felkészültek, határozatlanok, nincsen tekintélyük, érzékenyek, egymással szemben pedig kegyetlenek, nők a nőkkel inkább rossz viszonyban vannak.* Vagyis — női mivoltukból adódóan — eleve alkalmatlanok arra, hogy vezető politikusi pályát fussanak be.

További, nem kevésbé jelentős indok, hogy *a politikusi pálya ellentétes a női, anyai hivatással.* (Az összes megkérdezett több mint 20 százaléka vallja ezt a nézetet.) „Aki ilyesmit vállal, az már nem is igazi nő” — vélekedett egyik megkérdezettünk.

Maguk a nők saját alkalmatlanságukat gyakrabban hangoztatják, míg a férfiak a nőknél szívesebben hivatkoznak arra, hogy egy nőnek a családi, anyai hivatást kell elsőrendűnek tekintenie, amit lehetetlen összeegyeztetni a politikusi munkával.

Az előítéletes attitűdök ilyen intenzitású jelenléte — valljuk be — nem különösebben biztató egy politikusi pályára készülő nő számára. Már csak ezért sem szabad lebecsülni — még ha kisebbségben maradt is — azt a véleménycsoportot, amely szerint kifejezetten *jó lenne,*

ha a politikai vezetők közt több nő kapna helyet. A felnőtt lakosság egyharmada mégiscsak erre voksolt. Ezt — főként a férfiak — éppenséggel *a női egyenjóság biztosítása, a kellő „egyensúly” megteremtése, a speciális női, családi, anyai érdekek megfelelő képviselete* miatt tartanak fontosnak. Mint a táblázatból leolvasható, a nők közt számottevően többen vannak, akik szívesen látnának maguk közül nagyobb számú politikai vezetőt. Hogy milyen indokok vannak e „többlet” mögött? A nők válaszaiból az tűnik ki: úgy érzik, hogy *ők jobb ismerői a családi élet mindennapi gondjainak, érzékenyebbek a szociális problémák iránt, mint a férfiak;* nagyobb a megértés bennük; ezekről a kérdésekről a férfiaknál reálisabban, gyakorlatiasabban, nemegyszer higgadtabban gondolkoznak.

A vélemények alapján kétirányú következtetéshez is juthatunk. Az egyik, hogy a családi problémákkal foglalkozást az emberek a politikai vezetők feladatai közé tartozónak tekintik. A másik: nagy valószínűséggel igaz lehet, hogy a közvélemény akkor fogad nagyobb bizalommal, kevesebb előítéleteséggel női politikusokat, ha működési területük közel áll a hagyományos női — anyai — családi szerepekhez és problémákhoz. Ez szinte az egyedüli olyan tematika, amelyben a nőknek a férfiaknál nagyobb fokú hozzáértése, áttekintőkészsége, toleranciája általánosan elismert.

Politikusi tulajdonságok

Vajon eltérő-e a politikusoktól megkívánt tulajdonságok a férfiak és a nők esetében? Gyakran támad olyan benyomásunk, hogy a tömegkommunikációs és propaganda-szakembereknek vannak erőből bizonyos fajta elképzeléseik. Külföldi vezető politikusnők esetén is feltűnő, hogy olykor milyen megkülönböztetett figyelmet szentelnek az érintettek „női-

ességének”: kihangsúlyozzák, hogy az illető — mily rendkívüli! — egyetemi tanulmányokat folytatott, jó megjelenésű, elegáns, szép mosolya van stb. Ez — időnként — hazai női politikusok bemutatása során is érzékelhető. A női politikusokkal készített interjúk állandó kérdése, hogy miként tudják összeegyeztetni pályájukat, munkájukat családi tenni-valóikkal, szóba kerülnek az öltözködés—divat—frizura kérdései (például Petrasovits Anna bemutatásánál), vagy éppen azt hangsúlyozzák, hogy az illető „kislányosan törekeny”, „bájos” (például Balla Éva) stb. Nem lehet tudni, éppen ez használ-e a politizáló nők népszerűségének, elvárja-e a közönség, hogy az érintettek e tulajdonságairól részletesebb információkhoz jusson. Férfi politikusok esetében — legalábbis humoros lenne.

Mi a magunk részéről abból indultunk ki, hogy a férfi-, illetve női politikusoktól elvárható tulajdonságok köre nagyjából azonos lehet, s inkább abban vannak különbségek, hogy azok egyikét-másikát az emberek fontosabbnak érzik a férfi, mint a női politikusoknál.

A kérdőíven nyolc tulajdonságot soroltunk fel, s a kérdezettek azt a hármat, amelyiket egy férfi-, illetve amelyiket egy női politikusnál fontosnak érez

nek. A „kívánatos tulajdonságok” rangsora némileg valóban eltért egymástól.

A „harciaság, vitatkozáskészség” általános követelmény mindkét nemhez tartozó politikus esetében, bár — amint a számok mutatják — mintha kevésbé tartanak „nőkhöz illőnek”. A rangsor végére került két tulajdonság, a szerénység és a tapintat azonban a közvélemény szemében nem igazán előnyös politikusi tulajdonságok. Az érettebb kor, valamint az egyetemi diploma jobban megkövetelt a férfi, mint a női politikusoktól. Ám ha egy nő választ politikusi pályát, önála szigorúbb mércével méri az erkölcsöket és a külső megjelenést, mint ha férfiről van szó.

A vélemények differenciálódását vizsgálva többfajta evidens összefüggés is mutatkozik. Nem szorul például magyarázatra, hogy az egyetemet végzett emberek mindenki másnál fontosabbak tartják: férfi és női politikusok egyaránt diplomások legyenek. Az is szinte magától értetődő, hogy a fiatalabbak többsége azt találná jónak, ha a politikusok a 40 éveseknél nem idősebbek közül kerülnének ki, az idősebbek azonban az érettebb korú politikusokat részesítenék előnyben.

Három olyan politikusi tulajdonságot külön is érdemes kiemelni, amelyekről a vélemények leginkább a válaszadók el-

A „kívánatos tulajdonságok” rangsora*

férfi politikusnál százalékban		női politikusnál százalékban	
1. harciaság, vitatkozáskészség	66	1. harciaság, vitatkozáskészség	54
2. 40 évesnél idősebb életkor	50	2. erkölcsös magánélet	48
3. egyetemi végzettség	46	3. megnyerő, ápoltt küllem	46
4. erkölcsös magánélet	41	4. egyetemi végzettség	42
5. 40 évesnél fiatalabb életkor	32	5. 40 évesnél idősebb életkor	37
6. megnyerő, ápoltt küllem	27	6. 40 évesnél fiatalabb életkor	33
7. szerény magatartás	19	7. szerény magatartás	21
8. mások iránti tapintat	19	8. mások iránti tapintat	17

* Mivel mindenki három tulajdonságot választhatott ki, a százalékok összege a 100-at meghaladja.

A harciasságot, vitatko- zókétséget fontosnak tartják:	18—30 éves	31—50 éves	51 és több éves	Összesen (százalékban)
Ha a politikus férfi:	82	70	48	66
Ha a politikus nő:	66	60	37	54

Az erkölcsös magánéletet fontosnak tartják	18—30 éves	31—50 éves	51 és több éves	Összesen (százalékban)
Ha a politikus férfi:	24	38	54	41
Ha a politikus nő:	32	47	56	48

A megnyerő, ápol küllemet fontosnak tartják	18—30 éves	31—50 éves	51 éves és idősebb	Összesen (százalékban)
Ha a politikus férfi:	35	25	24	27
Ha a politikus nő:	54	44	41	46

térő korcsoportjaiban különböznek egymástól.

A *harciasság, vitatkozáskétség* követelménye sokkal nagyobb súllyal jelentkezik a fiatalabb korosztályok, mint az idősebbek részéről; az azonban általánosan jellemző, hogy ezt inkább férfi, semmint női politikusoktól várják el az emberek.

Figyelemreméltó az *erkölcsös magánélet* követelményére szavazók életkor

szerinti megoszlása is. Az önmagában érthető, hogy minél idősebb emberekről van szó, annál nagyobb súlyt fektetnek erre. A legidősebb korosztály e tekintetben nem is tesz különbséget férfi és női politikus között. Ám a fiatalok — jóllehet, kevésbé tartják fontosnak, hogy a politikusok magánélete erkölcsös legyen — a női politikusokat szigorúbban ítélik meg.

Végül sajátosan „női” követelmény a

18—30 évesek	31—50 évesek (százalékban)	51 évesek és idősebbek
Ha a politikus férfi		
1. harciasság, vitatkozáskétség	82	40 évesnél idősebb életkor
2. 40 évesnél fiatalabb életkor	47	erkölcsös magánélet
3. egyetemi végzettség	41	48 évesnél idősebb életkor
		harciasság, vitatkozáskétség
		48
Ha a politikus nő		
1. harciasság, vitatkozáskétség	66	erkölcsös magánélet
2. megnyerő, ápol küllem	54	40 évesnél idősebb életkor
40 évesnél fiatalabb életkor	51	megnyerő ápol küllem
		42

megnyerő, ápolat küllem. Mindegyik vizsgált korcsoport nagy különbséget érez attól függően, hogy férfiről, vagy nőről van szó. Ám a jó megjelenést főképp a 18—30 év közöttiek veszik jónéven — akkor is, ha a politikus éppenséggel férfi.

A generációk eltérően súlyozott követelményei némiképp átstrukturálják a „fontosnak tartott” politikusi tulajdonságok rangsorát a vizsgált korosztályokban. De így talán pontosabb képet alkíthatunk ki arról, hogy a kívánatosnak tartott férfi és női tulajdonságokról a fiatalok és az idősebbek némiképp máshogy gondolkodnak. Jól illusztrálja ezt a három legfontosabbnak tartott tulajdonság alakulása az egyes korcsoportokban (lásd a táblázatokat az előző oldalon.)

••

A közvélemény-kutatás végeredményeképpen az rajzolódik ki, hogy ma az emberek nem tartják különösen lényeges szempontnak nagyobb számú nő bekerülését a vezető politikusok közé. Ennek a múltra emlékeztető, bürokratikus kezelésmódját, a nők közéletbe történő, erőszakolt bekapcsolását, elvonásukat a megnehezedett családi feladatoktól kifejezetten ellenszenvvel fogadnák. Sokakban élnek azonban előítéletek is: kevésbé tartják alkalmasnak a nőket arra,

hogy vezetői feladatokat oldjanak meg. A múltbéli — és a jelenlegi — tapasztalatok, a mintát nyújtó, mai női politikusok még nemigen segítik elő, hogy ezek az előítéletek egyhamar leépüljenek.

A lakosságnak mintegy egyharmada — főképp a fiatalabbak, az iskolázottabbak, a városokban élők — azonban kifejezetten kívánatosnak tartanák, ha a jelenleginél több vezető politikusnő lenne. Ezt mindenekelőtt arra alapozzák, hogy úgy érzik: a nők jobban értenek a családi és a szociális problémákhoz, mint a férfiak. A politikusi feladatok ellátásához a nőknél is a harciasságot, a vitatkozáskészséget találnák a legfontosabbnak. A legtöbb ember az egyetemi végzettség követelményét férfi politikusok esetében fontosabbnak tartja, mint nőknél, önáluk viszont nagyobb szerepet tulajdonítanak a megnyerő, ápolat küllemnek és az erkölcsös magánéletnek. Az idősebb generáció követelményei kicsit máshogy alakulnak. Politikusi pályán működő nőktől kevésbé várják el a felkészültséget, az aktivitást, mint a fiatalabbak. Mintha titkon arra gondolnának: a nők — ha már politizálni akarnak — éppenséggel szigorúbb erkölcsökkel, nőiességükkel színesíthetnék a politikusok egyébként eléggé szürke és rideg palettáját.

Tízmillió dollárért engedte át az angol Visnews fotó-hírgyűjtemény részvényeinek 37,75 százalékát az amerikai NBC tévéhálózatnak. Az irányítópakett azonban, 51 százalékkal, továbbra is a Reuter kezében van. A maradék 11,25 százalék pedig a BBC tulajdonát képezi. A Visnewsnál egyébként jól megy az üzlet: legutóbb Rupert Murdoch Sky Channelje részére vállalta, hogy öt éven keresztül 30 millió font értékű információs anyagot szállít. (*Dossier de l'audiovisuel*)

Az első svájci magántévé 1991. január 1-jén indul. A gazdasági vállalkozások és reklámcégek által üzemeltetett TV-700 azt vállalta, hogy többnyelvű információs adásai mellett megszabadítja a németajkú svájciakat az eddigi „dialektusok terrorjától”. A TV-700 elutasít mindennemű műsor-megbízást, ugyanakkor „kiegyensúlyozottságra és tökéletességre” törekszik. A reggel 7-től este 11-ig tartó adás az első évben százmillió frankba kerül, a műholdbérlet díja évi 8 milliót tesz ki. (*Kirche und Rundfunk*)

Szilágyi Erzsébet

Változó terek

Az építészet a mindennapi kultúrában és tudatban

„Szép az, ami érdek nélkül tetszik” vallják Kanttal együtt a fiatalok, s szeretnék, ha korunk építészeti kitörnének az eddigi hatalom által diktált merev, jellegtelen stílusvilágból. Az ezzel kapcsolatos vágyakat és véleményeket felmérő vizsgálatból az is kiderült, hogy a jellegtelenség a mindennapi tudat szintjén is megtette a hatását.

A kultúra szintjei

A kultúra a társadalom minőségének mutatója, jelzője. Az ember mindennapjainak, ünnepnapjainak szervezettségét, ritualizáltságát, kognitív és emocionális jelentésrétegeit éppúgy tartalmazza, mint az emberi gondolkodás praktikus, irracionális vagy absztrakt szintjeinek létét vagy hiányát.

A kultúra reprezentálja a hatalmat és a politikát, de az egyén oldaláról egyben műveltséget és ismeretet is jelent. Lineárisan az egyik véglete a magas/nehéz, míg a másik a mély/könnyű kultúra. Ha — még mindig a linearitásnál maradva — közönség nagyságát is figyelembe vesszük, akkor beszélhetünk a keveseknek szóló művészeti kultúráról és a nagy tömegnek szóló tömegkultúráról. Ez utóbbinak a szerepe minden társadalomban, minden történelmi periódusban jelentős, és pontosan mutatja a közösségi gondolkodás, vágy, képzelet igényeit és kielégítésének minőségi színvonalát.

Az igénykielégítés minősége dönti el, hogy milyen a művészeti vagy a tömegkultúra. Mert a művészeti kultúra is lehet nagyon alacsony absztrakciós és esztétikai szintű, akár csak a tömegkultúra. S nemcsak a művészeti kultúra képvisel-

het magas absztrakciós szintet és eredeti esztétikumot, hanem a tömegkultúra is.

A művészeti kultúra és tömegkultúra dichotómia így együtt jellemzi egy-egy társadalom kulturális szintjét. Ha a két ellenpóluson levő kultúra egyaránt originális, magas színvonalú, akkor az adott társadalom a kor szintjén kulturált. Ez áll mind az általános kultúra minőségére, mind annak egyes területeire. Természetesen korszakonként változhat, hogy mi kerül a dichotómia művészeti és mi a tömegkultúra pólusára, illetve hogy a társadalom (hatalmi-ideológiai-politikai berendezkedése) mit emel ki: a művészeti vagy a tömegkultúrát. Mit részesít előnyben: egy szűkebb rétegnek csoportnak szóló művészeti kultúrát, vagy a széles tömegek igényeit, vágyait kielégítő tömegkultúrát.

Ez a linearitás már akkor megtörik, amikor közelebb megyünk a kultúra egyes részterületeire, és itt elemezzük a mindennapok (egészségügy, politika, magatartás, építészet stb.) kultúrájának szintjét, minőségét vagy jellegzetességeit. Továbbá, amikor tüzetesebben szemügyre vesszük a művészeti kultúra (építészet, film, irodalom, zene, képzőművészet stb.) szintjét, minőségét, jellegze-

tességeit. A mindennapok praktikuma mást igényel az egyes részterületek kulturális minőségétől, mint az eltérő absztrakciós szintű művészeti kultúra.

A linearitás megtörik és a valóság összetettsége jobban megnyilatkozik, ha a kultúrát kommunikációs interakciók folyamatoként fogjuk fel. Ez esetben a közönség, az egyén lesz a kultúra meghatározásának az alapja. Ebben az esetben a kultúra olyan kommunikációs folyamat, amelyben az egyén különböző szintű, mélységű érintettséggel vesz részt. Az érintettségben benne van az interakciós folyamatban keletkező feszültség intenzitása és tartóssága. Ez a már meglévő kultúrába való beépülést, tudatos vagy nem tudatos szinten, az attitűdváltozással jelezheti.

Mi most a továbbiakban a kultúrának egy olyan területét választjuk, melynek művészeti kulturális és tömegkulturális jellemzői egyaránt fontosak, és sokat elmondanak egy adott korszak kultúrájának minőségéről.

Ezen általunk kiválasztott terület az építészet, melynek mindkét típusba tartozó kulturális jellege megfogalmazódott egy 1989 májusa és augusztusa között lefolytatott közönségvizsgálat keretében.¹

Az építészet a fiatalok kultúrájában

A különböző kifejezési eszközök, művészeti ágak eltérő módon vesznek részt a mindennapokat átszövő és meghatározó szabadidős tevékenységben. Preferálásukat a könnyű elérhetőség éppúgy elősegítheti, mint egy adott életkor pszichikai igényeinek szerkezete vagy a feszültség-levezetés egyéni módszerei.

A harminc évnél fiatalabbak mindennapjaiban a zene áll az első helyen a legjobban igényelt és legtöbbet használt művészeti ágak között. S a zenének is elsősorban a tömegkulturális igényeket kielégítő alkotásait részesítik előnyben.

A zene mellett a film a második leg-

kedveltebb kifejezési forma, melynek a zenéhez hasonlóan úgyszintén van rituális jellege. Hisz a mozi hozzásegítheti a fiatalokat az együttléthez, a közösségi élmény kialakításához. Ezen a területen is erősen mindentfogyasztó ez a korosztály.

Az irodalom, az építészet, a festészet és a szobrászat — a felsorolás preferencia-rangsort is jelent — már individuálisabb élményekhez juttatja a fiatalokat. Mintha a zene és a film irracionálisabb élményközössége mellett a fentebbiek a racionálisabb és egyben az egyedibb élményátélést és -feldolgozást tennék lehetővé. A tánc, mely a zenét, a filmet és az irodalmat követi a rangsorban, a zenéhez kapcsolható irracionális, pszichikai-hangulati élmény. Bár funkciója az évtizedek folyamán sokat változott, és a korábbi társasági együttlétre, ismerkedésre lehetőséget nyújtó tánc mára erősebben a zenehallgatás lehetőségeinek bővítését szolgálja (lásd a diszkó műfaj kialakulását).

A fiatalok mindennapi kultúrájában, a művészeti ágak kedvelésében az építészet középen foglal helyet. A fiatalok országjáráskor, külföldi utazásaik alkalmával kisebb-nagyobb érdeklődéssel felfigyelnek épületekre, terekre és — még ha nem intenzív művészeti élményként élik is meg, amit látnak — sok minden tetszik nekik az építészetből. Ezáltal az építészetet a tömegkultúra napi jelenléteként élik át, és komfortérzést, kellemes hangulatot kiváltó tényezővé válik gyakori utazgatásaik élményegyüttesében. Ezen túl a gyakori televíziózás is mindennapjaik természetes részévé avatja az építészetet.

Az építészet — mint a szimbolikus kommunikáció része —, tudatosan vagy sem, de jelen van a tömegkultúra fogyasztási szintjén a fiatalok életében, és élménnyé a tetszik-nem tetszik szinten válik. Ezért igen fontos, hogy milyen minőségű, stílusú építészetrel találkozik a fiatal — akár utazgatásai, akár tömegkommunikációs eszközhasználati alkal-

mával —, mert csak abból tud élményt gyűjteni, ami körülveszi, illetve amit a televízió bemutat neki.

Családi életterek

Az építészeti kultúra alakítói lehetnek a családi házak, lakások is. A fiatalok — attól függően, hogy milyen a családi légkör — családi élettereiket hol mintakövetésre alkalmasnak ítélik meg, hol elutasítják. A család szeretetteljes összetartozása még azokat az otthonokat is elfogadhatja velük, melyek nem tetszenek nekik, nem tartják sem modernnek, sem szépnek.

Egyéni életterükkel szemben defetista, fatalista belenyugvás jellemzi őket. Vagy nem mernek, vagy nem tudnak bírálni, másként gondolkodni, mást szeretni. Nem érznek magukban elég erőt a szembenzésre, a másság akarására, az esetleges harcra, szembeszállásra. Belenyugszanak a nem igazán komfortérzést, harmóniát teremtő otthoni terek elfogadásába. Ebben a szubjektív életterben — sem az igények, sem a vágyak szintjén — nem fogalmazódik meg feltétlenül a művészeti vagy a tömegkulturális esztétikum. Mindegyiket háttérbe szorítja a „legalább van hol élnem” praktikuma és megnyugtató bizonyossága (úgyis olyan bizonytalan a jövő, hogy azt igénylik, legalább ezt mondassák magukénak, és máris elégedettebbek lesznek).

Építészeti műveltség

A fiatalok elég közhelyes ismeretekről adnak számot, amikor az építészeti sílusokat és kedvenc építészeik nevét kell felsorolni. Mint a korábbi képzőművészeti ízlésvizsgálatok mutatták, főleg néhány közismert, századfordulón alkotó vagy a közvetlen környezetükben élő modern építész nevét képesek felidézni, illetve a tömegkommunikációs eszközök által gyakran emlegetett, sokszor megszólaltatott építészekét. Természetesen az emlékezet, a tudatos műveltséganyag

jelzője is, hogy valaki mennyi nevet képes említeni egy kérdéses alkalommal.

Az építészeti ízlés konzervativizmusát is jelezheti, hogy a felmérésekben Ybl Miklós nevére emlékeznek a legtöbben, és őt jelölik meg legkedveltebb építészükként. Mindenesetre úgy tűnik, hogy az iskola nem emelte kellőképpen tananyagába az építészetet, és így a fiatalok ízlése megrekedt az aranykorként definiált századfordulós városi építészethöz (lásd ehhez hasonlóan Munkácsy Mihály ismertségét a festészetben). Ez a kör legfeljebb a rádió és a televízió által népszerűsített kortárs építészettel bővül. Az már nyitottságot, érdeklődést jelez, ha a környezetünkben élő építészekre is felfigyelnek és megjegyzik nevüket. Egyébként valószínű, hogy legmélyebben ez válik ízlésalakító tényezővé. Hisz a régi, konzervatívabb építészet ismerete holt műveltséganyaggá merevülhet, a tömegkommunikáció szenzációhajhász tájékoztatása pedig inkább a kuriozitásra irányíthatja a figyelmet. A közvetlen környezet építészete az otthonosság-érzet kialakításával mintakövetésre is sarkallhat (ami persze nem kizárt a kuriozitások megismerése esetén sem, de akkor egy másfajta normához való igazodás zajlik le).

A fiatalok építészeti műveltsége a családon és az iskolán kívüli intézmények hatására is gyarapodik, alakul. A személyközi és a csoportkommunikáció során az építészeti érték és élmény a verbális csatornákon keresztül kerül feldolgozásra, míg a szimbolikus kommunikációs folyamatban, a tömegkommunikációs közleményekben az egyén vizuálisan kerül kapcsolatba az építészettel. A verbálisban értékítéletek, véleményütköztetések zajlanak, a vizuális üzenetekben viszont az építészetnek rejtett, metaszintű jelentésrétegei is megfogalmazódnak. A televízióban az építészeti képi tartalmak egyikeként, illetve a televízió mint kultúra- és művészetközvetítő eszköz témájaként jelenik meg. Ez az adaptációs szint az építészetre irányít-

hatja a befogadó figyelmét, elősegítve, hogy vizuálisan is rögzüljön az ismeret.

Nem feledkezhetünk meg a szenzációs jellegéről, a hivatalossal szembeforduló attitűdről, amikor megemlítjük a kedvelt kortárs építészek közül Makovecz Imrének a fiatalok körében való ismertségét. Egyben hangsúlyozva, hogy nagyon jó, ha a fiatalok építészeti műveltséganyagába, ízlésébe is bekerül az egyéni hangvétel igénylése és a politika kényszerével való szembenállás attitűdje, ami minden nyilvános Makovecz-szeplésben megtalálható. Ezen a területen is ki kell hogy alakuljon a saját magunk felvállalásának az igénye és az ezért való harc. Az „én is beleszólhatok”, a „nekem is bele kell szólnom” viselkedési módnak alapmagatartássá, cselekvés meghatározóvá kellene válnia a hétköznapok és a kultúra minden területén.

Szembetűnő, hogy a fiataloknál az építészet mint művészet és az építészet mint tömegkultúra között elég nagy az eltérés. A fiatalok csak közhelyesen ismerik az építőművészetet, az építészeti tömegkultúrából pedig a protestálást, a hivatalossal való merész szembeszegülést felvállaló építészek gondolkodásmódját veszik át.

Természetesen azok a fiatalok, akik — akár közép-, akár felsőfokon — bővebben tanulnak az építészetről, nem csak közhelyes műveltséganyaggal, információval, ismerettel rendelkeznek. De ez a kettősség bennük is megtalálható: vagyis a klasszikus műveltség mint ha holt anyag lenne, a kortárs építészetben pedig a hatalommal, a politikával való szembenállásuk kifejeződését keresnék és látnák.

A művelődési házak megítélése

Az 1945 utáni magyar építészetet reprezentáló tizenegy magyar művelődési házat mutattunk meg videofilmen a fiataloknak.² A házakon éppúgy nyomonkövethetők az építészeti modernség fogalmának változásai, mint a hatalom

megjelenítésének módosulásai. A hatalom képviselői mindmáig a tömeges népművelés nagy tereit igényelték az építészektől, és nem a kicsoportos, intímebb együttlétekre módot nyújtó megoldásokat. Valószínű, hogy az építészek is ehhez a kívánalomhoz idomultak, s több generációnak kell felnőnie, míg a más-ként való gondolkodás kialakul.

A művelődési házak — a kultúrforradalom, a kultúra látszatjelentőségét túlhangsúlyozva — a hatalom, a politika fontosságát és elsőbbségét sugallták külső és belső megjelenésükkel egyaránt. Ez az ideológiai reprezentáció az ötvenes-hatvanas években egy puritán leegyszerűsítés mögé bújtatta a hatalom megalomániáját. Elszűrkitette, túlzottan geometrizálta a tereket, az épületeket.

A hetvenes-nyolcvanas években a leegyszerűsítést a dekorativitás, a hagyományok felélesztése, a modernségnek a hatalmi ideológiától eltérő értelmezése váltotta fel. Valamifajta építészeti pluralizmus oldotta fel az egyformaságot, a szürkeséget.

Ezt a pluralizmust különösen a fiatalok kedvelik. Nagyon tetszenek nekik a Makovecz Imre tervezte reprezentatív, már-már kultikus hangulatot árasztó művelődési házak, valamint a hagyományörzés Kerényi József-féle építészeti stílusa. A sárospataki és a visegrádi Makovecz tervezte művelődési ház kívül-belül újszerű dekorativitása megnyerte a tetszésüket. A kecskeméti Játékház Kerényi József-féle megoldásai ugyancsak sikert arattak. Az említett két építész által tervezett épületek érzelmileg és értelmileg egyaránt megmozgatták a fiatalokat. Stílusuk egy korábbi szemlélettel való radikálisabb szembenállást jelzett, az újszerűség, a környezethez illeszkedés merészebb változatait alakították ki.

A szépség — ezen tulajdonságokkal együtt, sőt még párosulva a merészséggel és az ideológiamentességgel — a tetszés legfőbb forrásává vált. Mintha Kant esztétikai tétele, a „... szép az, ami érdekek nélkül tetszik” öltene ebben testet.

Vagyis a politikummentes, emberi hangulathoz, irracionalitáshoz köthető építészeti vált ki tetszést. Egy művelődési háznál — az egyszerűség és praktikum nélkül — nyeri el a dekoratív szépség a fiatalok elismerését. Ahogy az említett építészek művelődési házai sem töreksenek a puritán, a praktikus szépség mindenáron való megfogalmazására, úgy a fiatalok sem veszik számításba ezeket a követelményeket. Hangsúlyozni kell viszont, hogy a hatalomellenesség és a politikamentesség a határozottabb preferenciát kiváltó okok között szerepel, s ez valószínűleg minden művészeti ág esetében érvényes. Ez eredményezi, hogy elutasítják az eddig megszokott (kvázi) modernséget, és nagyon tetszik nekik a dekoratív szépséggel, a hagyományörzéssel párosuló másság.

Tetszetős városközpontok

Az előző évtizedek hideg, szürke modernsége, funkciólan városközpontja egyértelmű elutasításra talált, nem fogadták el a fiatalok a hagyományt és modernséget erőltetetten egyesíteni akaró megoldásokat sem. A városközpontnak — akár modern, akár hagyományos — lehetőséget kell adnia a bevásárlásra, a közösségi együttlétre. Városközpont tehát az, ahol az emberi együttlétre alkalmas terek, intézmények (presszók, éttermek stb.) megtalálhatóak, és fellelhetőek a modern fogyasztói társadalom intézményei, és az üzletek is. A centrum ügyintéző, bevásárló, pihenő központot jelent.

De vajon ezek az igények irányítói lehetnek a jövő tervezéseinek is? Ezek az elvárások a jelenlegi városközponttal szemben ma még modernnek mondhatók, de nem biztos, hogy holnap is azok lesznek. Elképzelhető, hogy a jövő nemzedék igényei jelentős mértékben el fognak térni, hisz mind a művészeti, mind a tömegkulturális építészeti ízlés egészen más szempontokat részesíthet majd előnyben. A kommunikációs folyamatok

interakciói, társas igényei tízéves távlatokban oly mértékben változhatnak, hogy a mostani értékkel éppen ellentétes irányú értékek preferenciáját erősíthetik fel. Ezeknek még a csírái sem igen fedezhetők fel városközpontjainkban. Igaz, a kor szintjén álló modernség sem. A fiatalok igényelte bevásároló- és szórakoztató centrumok nem jelennek meg tömegesen. Egészen más tendenciák erősödnek fel. Mintha az mutatkozna, hogy a régebbi korok, a több nemzedéssel korábbi építészeti igények és ízlésszerkezetek föllevenítésére, újragondolásra zajlana. A mindennapi élet igényei, szükségletei ugyan jelentős változáson esnek át, de mintha a pszichikai törekvések (kényelem, örömszerzés, boldogságkeresés, komfortérzés stb.) egy korábbi polgári értékrend felélesztését tűznék ki célul. Az individuum a maga egyediségét szeretné hangsúlyozni középületeivel, városközpontjaival is. A művelődési ház is és a településközpont is az ő kényelmét kell hogy szolgálja, a szabadság érzését kell hogy biztosítsa. Persze ez csak töredékesen sikerül, és így érthető, hogy ezek a terek gyakran nemtetszést váltanak ki.

Gúzsba kötött fantáziák

Sem az egyéni életterek, sem a reprezentációs művelődési házak, vagy a fogyasztást, vásárlást együttlétet biztosító városközpontok minősítései nem azt mutatják, hogy a fiatalok mernének radikálisan elszakadni a jelentől, a jelenben őket körülvevő építészettől. Ezt a jelenséget nagyon keményen meghatározza a kilátástalanság: nevezetesen annak kilátástalansága, hogy lakásuk legyen. Nemcsak a betonrengeteg építése, hanem a magánérv építkezés is szinte teljesen leállt, mintegy jelezvén a jövőnélküliség rémét.

Bár mind a hazai, mind a külföldi turizmus tágítja a fiatalok építészeti szemléletét, és a minőség igényét alakítja ki bennük az anyagok használatában, a te-

rek formálásában mégsem okoz teljes felszabadulást. A nehéz gazdasági helyzet szülte jövőnélküliség, a pénztelenség talaján fakadó igénytelenség mellé párosuló hatalom- és politikaellenesség igen szűkre szabja az építészeti ízlés-fantáziákat mind a művészeti, mind a tömegkulturális póluson. A művészeti vágyakat az ismeret-, a műveltség-, az információ-szükséglet köti gúzsba, míg a tömegkulturális építészeti fantáziákat a nehéz gazdasági helyzet, a pénztelenség. Ezek a frusztrációt és szőnyegalasóprést kiváltó gazdasági-kulturális tényezők természetesen nemcsak az építészet területén működnek, hanem a kultúra minden területén (gondoljunk például az egészségügyi, közlekedési, viselkedési kultúra hasonló színvonalára, vagy a film, a színház és az irodalom egyre szűkülő valódi választékára).

Bár a fantáziálásban a fiatalok nem túl széles skálán mozogtak, mégis elmondható, hogy Makovecz Imre és Kerényi József stílusa, építészeti gondolkodása olyan mélyrétegekben meghúzódó ízlésösszetevőkkel találkozott, melyek révén könnyen elfogadták ezt a két kortárs építész. Nemcsak a reprezentatív művelődési házakban, hanem otthonaikban is szeretnék viszontlátni építészeti megoldásaikat. Ha — művészetszociológiai szemlélettel — az ízlést az élmény-értelmezés ideológiai kereteként definiáljuk, akkor a fiatalok építészeti ideológiája leginkább a Makovecz- és a Kerényi-féle építészeti stratégia és taktika meghatározott stílusjegyeit fogadja el normaként. Legalábbis a fiatalok azon csoportjai, rétegei mondják ezt, akik építészeti tudatossággal rendelkeznek, és vágyott otthonaikat építőművésszel tervezetnék meg.

A mindennapi kultúrában

A videofilm hatásvizsgálata bebizonyította az építészet jelenlétét a fiatalok mindennapi kultúrájában. Az építészet főleg a tömegkultúra részeként él a fia-

talok tudatában. Mindennapi környezetük, a lakás, a ház, melyben élnek, a szűkebb és tágabb lakókörnyezet építészete azonban túl közel van hozzájuk, és vagy félnek, vagy nem képesek építészeti szempontból elemezni, értelmezni ezeket. A pszichikai viszonyulásaik, feszültségeik és harmóniáik éppúgy benne vannak az építészeti elemzéseikben, a művelődési házakról vagy a városközpontokról adott elemzéseikben, mint a műveltségük, a kultúrájuk, melynek forrásai: a család, az iskola és a tömegkommunikáció.

Mivel szüleik építészeti stílusérzékenységét is inkább a gazdasági kényszerek határozzák meg, mintsem a viszonylag nagyobb piaci lehetőségek, ezért az iskolára hárult volna az építészeti kultúra művészeti és tömegkulturális részének megalapozása. De az iskola lemondott erről a szerepről. Minden helyet és terepet a tömegkommunikációnak és a turizmusnak engedett át.

Mondhatni, valamifajta autodidakta módon épült ki a mai fiatalok építészeti kultúrája (értékei, szerkezete, ismeretei, műveltséganyaga), s emiatt erősen esetlegessé is vált, nem rendszereződött. Sok benne a hiányzó elem. Legfeljebb a divat, a politikai állásfoglalás, illetve a hatalomról alkotott pozitív vagy negatív kép határozza meg, hogy mi milyen mértékben van jelen az építészeti kultúra rendszerében.

Nagy felelősség hárul tehát a gyermekek és a fiatalok szocializációjában részt vevő intézményekre csakúgy, mint a tömegkommunikációs eszközökre. Mert mind a személyközi kommunikációs interakcióban, mind a szimbolikus kommunikációs világban megjelenő építészeti értékrendszer mély nyomokat hagyhat, építészeti igényeket, vágyakat alakíthat ki. Ha a fiatalok szabad, önálló személyiségekké válnak, és építészeti kultúrájukba (is) beépül a nyitottság és a tolerancia, akkor a jövő építészetét tudatosabban akarják és fogják alakítani. Talán így nemcsak hatalmi reprezentáció

lenne az építészet, hanem közösségi és egyéni is. Természetesen ehhez nem elegendő a szabad, független személyiség, ehhez megfelelő gazdasági-anyagi feltételek is kellenek.

Mint kommunikációs nyelv

A műveltséganyag a fiataloknál, még az építészetről tanulók között is, nagyon közhelyes. Az építészeti tömegkultúra megítélése csak a rácsodálkozás szintjén zajlik. Az ismeret és a rácsodálkozás között pedig nagy a szakadék. A szakadék csökkentése akkor lehetne hatásos, ha az építészeti ismeretek, műveltséganyag és ízlés egy rendszer részeként funkcionálnak. S ez a rendszer akkor működne

igazán, ha az építészetet kommunikációs aktusként értelmezve, kommunikációs nyelvként tanítanák. Vagyis az építészeti ismeretek nem csupán a klasszikus esztétikai, történeti stúdiumként kerülnének átadásra, hanem szociológiai, szociálpszichológiai, kommunikációs, nyelvi megközelítésben, minden alsó-, közép- és felsőfokú tanintézményben és televíziós ismeretterjesztő sorozatok segítségével.

Ennek a nyelvnek a szabályai egyaránt utalnának a terek jelentőségére, valamint a színek, a térközi távolságok szemiotikai jelentéseire, mert ezek tennek lehetővé a hétköznapi, a mindennapi építészeti gondolkodás kialakulását.

Jegyzetek

1. A felmérések Budapesten, Esztergomban, Pécsen és Székesfehérváron készültek.

A minta összetétele nem és életkor szerinti (százalékban)

életkor	nem		összesen (N=382)
	férfi (N=245)	nő (N=137)	
15—18 év (N=156)	26	15	41
19—22 (N=112)	17	13	30
23—30 (N= 55)10	4	14	
31—40 (N= 34)	7	2	9
41—55 (N= 20)	3	2	5
56 felett (N= 5)	1	—	1
összesen	64	36	100

12 százalékuk szakmunkástanuló, 30 százalékuk középiskolás, 24 százalékuk főiskolás és egyetemista volt, 11 százalékuk pedig ér-

telmségi, 15 százalékuk szakmunkás és 8 százalékuk segédmunkás.

A vizsgálat részletes leírását lásd: Szilágyi Erzsébet: Az építészeti kultúra ma. Néhány városközpontról és művelődési háziról készült videofilm hatásvizsgálatának eredményei. Budapest, 1989. Kézirat.

2. A videofilmen látható művelődési házak és városközpontok (a vetítés sorrendjében) (a videofilmet Makáry István készítette):

1. Tatabánya — A Közművelődés Háza — (építész: Virág Csaba)
2. Győr városközpont (a Megyei Tanács és környéke)
3. Veszprém — művelődési ház — (Zalaváry Lajos)
4. Zalaegerszegi csipkés házak és környékük — (Vadász György)
5. Nyíregyháza — Megyei és Városi Művelődési Központ — (Bán Ferenc)
6. Debrecen — Kőlcsey Ferenc Megyei Művelődési Ház — (Mikolás Tibor)
7. Kecskeméti városközpont (a Kodály Intézet és környéke) — (Kerényi József)
8. Salgótarjáni városközpont
9. Kecskemét — Szórátkaténusz Játékház — (Kerényi József)
10. Veszprémi városközpont (a pártház és környéke)
11. Szekszárd városközpont — (Jurcsik Károly)
12. Sárospatak — művelődési ház (Makovecz Imre)

13. Salgótarján — művelődési ház (Szógh György)
 14. Székesfehérvár — Videoton Művelődési Ház — (Reimholz Péter)
 15. Budapest — a Magyar Optikai Művek művelődési háza — (Dávid Ferenc)
 16. Visegrád — ifjúsági ház (Makovecz Imre)
 17. Budapest — Ady Endre Művelődési Ház (Ferencz István)

3. Az építészet mint kommunikációs nyelv részletes, kísérletekkel alátámasztott szabályainak a leírása megtalálható: Guy Ankerl: *Experimental Sociology of Architecture. A Guide to Theory, Research, and Literature.* Mouton Publishers, The Hague—Paris—New York, 1981.

Gorbacsov megszüntette a televízió állami monopóliumát. Dekrétuma szerint az állami rádió- és tévébizottságot a jövőben nem a párt, hanem a kormány ellenőrzi, és azzal a feladattal bízzák meg, hogy „pártatlan és átfogó tájékoztatást nyújtson az országban zajló folyamatokról”. Az elnöki dekrétum felszólítja a legfelső tanácsot, hogy készítsen elő egy olyan rádió- és televíziótörvényt, mely ezeket a médiumokat alkalmassá teszi arra, hogy „a többpártrendszer körülményei között” működhessenek. A dekrétum, illetve az új szovjet sajtótörvény értelmében a Szovjetunióban ezentúl magánrádiók és televíziók alakulhatnak. (*Kirche und Rundfunk*)

Rendszeres műholdas rádióösszeköttetést létesítenek a Szovjetunió és az Egyesült Államok között — erről kötött megállapodást a Goszteleradio és a washingtoni közszolgálati műholdkonzorcium (PSSC). Ennek keretében a két ország rádióállomásai rendszeresen (ugyanis 1958-tól már folyik időszakos programcsere) átvesznek egymástól különböző kulturális, zenei, drámai és hírműsorokat. Bizonyos adásokat élőben is közvetítenek. Az új műholdas sugárzás kiegészíti az eddigi (elégtelen) rövidhullámú műsortovábbítást, majd talán föl is váltja azt. Egyébként úgy tervezik, hogy ebből a kezdeményezésből egy világméretű rádiós hálózat fog kialakulni. (*World Broadcast News*)

Továbbra is a napilapok az első számú reklámhordozók Nyugat-Németországban. Tavalyi hirdetési forgalmukat 8,5 százalékkal, összesen 7,75 milliárd márkára növelték. A vasárnapi és a hetilapok 0,7 százalékos forgalomnövekedést értek csak el. A reklámmédiumok között a közönséglapok állnak a második helyen 3 milliárd márkás évi forgalommal. Itt 4,9 százalékos volt a növekedés. A harmadik helyen továbbra is a reklámvel áll, melynek tavalyi forgalma 12 százalékos növekedéssel 2,5 milliárdra emelkedett. A negyedik helyen a tévéreklám áll (a közszolgálati és a magántelevízió együttesen) 2,3 milliárd márkás forgalommal — és 23 százalékos növekedéssel. (*Die Zeitung*)

Jókora botrányt okozott, hogy a japán NHK központi tévéhálózat pontatlan eredményeket közölt a legutóbbi parlamenti választásokról. Így a japán közönség döntő többségét félretájékoztatták, mivel 70 százalékuk ezt a hírforrást kísérte figyelemmel. Sőt ezeket az eredményeket továbbították műholdon, rövidhullámon és teletexten is a mintegy félmillió külföldön élő japánnak és a külszolgálati vevőállomásoknak is. Az NHK vezetői utólag természetesen bocsánatot kértek, és azzal magyarázták a tévedést, hogy a tudósítók a nagy izgalomban összekeverték a pontatlan előrejelzéseket a tényleges adatokkal. (*World Broadcast News*)

Kövesdi László

Tévématematika

Egy közszolgálati televíziót gazdaságossági szempontok figyelembevétele nélkül is lehet finanszírozni. Csakhogy a pénz az adófizetőkől származik, tehát jogos, ha elszámoltatják a televíziót. Ez a televízió esetleg tudatosan lemond bizonyos adássávokról, hogy átadja a terepet más adóknak. Ezek viszont ellátják nézőiket olyan műsorkínálattal, amely például ízlés tekintetében nem felel meg egy közszolgálati tévével szembeni elvárásnak. Cserébe ez utóbbi nincs kiszolgáltatva a politikai, kereskedelmi piacnak, viszont gazdálkodása áttekinthető, s ügyeiben bizonyíthatóan a jó gazda gondosságával jár el. Ebben próbál módszert adni e cikk.

Választási dilemmák

Feladatunk megoldásához a műsorok összeállítási szempontjai közül algoritmizálható célokat kell kiválasztanunk. Három kitüntetett cél jöhet szóba, mégpedig komplex mérőszámjellegük miatt:

---

1. Nézőszám (maximalizálás)

A sikerességre lehet következtetni belőle. Itt rögtön tisztázni kell, hogy bár most az abszolút értékeket vizsgálom, fontos szempontot képvisel a relatív nézőszám is, mely egy műsortípus „elvárható” nézőszámát veszi alapul, s ehhez viszonyítja a konkrét művek fogadtatását.

Például egy modern opera 5 százalékos nézettsége siker, hiszen ezt a fajta műsort átlagosan a nézők 3 százaléka nézi. (S vegyük figyelembe, hogy ez utóbbi 3 százalék hazánkban 240 000 nézőt jelent, vagyis majd kétszáz operai előadás közönsége egyetlen este!)

Viszont ha este nyolc órakor összesen négymillióan nézik a két program műsorát, az egyáltalán nem siker, mert ebben időben hat-hét millió körül mozog a hazai átlag.

---

2. Tetszési index

A sikeresség másik mérőszáma. Azt mutatja, hogy mennyire tetszett a nézőknek a műsor. Ez a szám rétegműsoroknál magasabb értéket is elérhet, hiszen akik nézték, azok tudatosan választották az adott programot. Ha viszont ilyen műsort főműsoridőben sugároznak, a fogadtatása vegyes is lehet, hiszen olyanok is megnézték, akik utána mérgeleődtek, s nemtetszésüket az esetleg önmagában kiváló, csak nem megfelelő helyen vagy időpontban közvetített műsorra vetítették vissza. Az eltért tetszési index elsősorban a konkrét műsor érdeme. Elvárható nagyságát meg lehet szabni, de feladatunkban tervszámként nincs szerepe.

Szerkeszteni a várható nézőszámra alapozva lehet — s ez a műsorhely és a műsortípus ismeretében becsülhető. Az egy-egy műfajra vonatkozó potenciális nézőszám-előrejelzéssel négy éven keresztül foglalkoztak Svájcban. ⁽¹⁾ E tanulmány — komoly matematikai eszközhátérrel — egy sokváltozós függvénybe szerkesztette a változókat, amelyek a műfajtól az időjárásig, az előtte, utána és mellette (párhuzamosan sugárzott) műsorokig terjedtek. Az alapos és

részletes elemzésből számomra a következő derült ki:

Az emberek este nyolc órakor a műsorért nézik a tévét, kilenc és tíz között az időtöltésért, majd tíz óra után ismét a műsorért, vagyis akkor kapcsolják be a készüléket, illetve maradnak fenn, ha egy adott cím ígéretes.

Azóta persze sokat változott a világ, a műsorkínálati csatornák megsokszorozódtak, sőt a nézői reagálás is közvetlen módon ellenőrizhető — éppen Svájcban az úgynevezett Telecontroll rendszerrel.

3. Költség (minimálizálás)

Ez utóbbi nem összességében értelmezendő, hiszen az előfizetői díjakat szedő televízióknak kötelessége, hogy a nézők érdekében használja és költse is el a befolyt díjat. A korrekt gazdálkodási cél, hogy a maximális nézőszámot a rendelkezésre álló költségkeret kihasználásával, „0” szaldósan valósítsa meg.

A most következők olyan, két programmal rendelkező televízióra vonatkoznak, ahol az a cél, hogy minden egyes időpontban a műsorok célszerű egymás mellé szerkesztésével a két programon *együttesen* érjék el a nézői maximumot.

A magyar televízió műsora 1988 végéig azért nem felelt meg ennek a célfüggvénynek, mert a szerkesztés az első programot preferálta, s a kettest csak afféle „szükség-tározónak” használta. Emiatt alakult ki a jellemző „másfél csatornás televízió” elnevezés. (Évekig a Maláji tigris volt az egyetlen műsor, ami több nézőt vonzott a kettes programra, mint amennyit a vele szemben sugárzott műsor az egyesen ért.)

1989-től viszont a két program sokszor egymás műsorainak hatását rontja azzal, hogy túl sok az azonos érdeklődésű nézőket egyszerre vonzó adás, s ez veszteséget okoz.

Ezt fejezi ki a

$$c = n_1 + n_2 - u_{1,2} \quad c \rightarrow \max$$

függvény, ahol n_1 és n_2 azok százalékos aránya a lehetséges nézők sokaságán belül, akik az első, illetve a második program műsorát az adott időpontban önmagában megfelelőnek tartják,

$u_{1,2}$ pedig azon nézők százalékos arányát jelenti ugyanezen sokaságon belül, akiknek mindkét csatorna műsora közel egyforma mértékben megfelelő lenne; c értékét (a két műsorral együttesen elégedett nézők arányát) tehát rontják azok a nézők, akik választási probléma elé kerülnek.⁽²⁾

Emlékezzünk a régi szép időkre, amikor joggal állapíthattuk meg: „A magyar televízió tehát megmenti közönségét attól a dilemmától — igaz a választás szabadságától is —, hogy melyik csatorna azonos típusú műsorát nézze.”⁽³⁾ E tanulmány a nézettségi adatok szerepének korlátaira is utal:

„Megállapítható-e a televízió munkájának eredménye pusztán a nézettségi adatokból? A válasz egyértelműen: nem! Ha a televízió szinte csak szórakoztató műsorokat sugározna, akkor e szerint emelkedne a nézettség is. De nem korlátlanul! ... majdnem függetlenül attól, hogy mi a műsor, 20.00-22.00 óra között 60 százalékos az átlagos nézettség.”

Ehhez hozzá kell tenni, hogy e dolgozat óta a nézettségi adatok jelentősége megnőtt a televízió számára, ugyanis sok konkurens támadt (kábel, műhold, video), s a térnyerés vagy a térvesztés figyelemmel kísérése éppen a nézőszámokkal lehetséges.

Reális cél lenne olyan műsorszerkezet kialakítása, mely — a két program felhasználásával — egyidőben eltérő igényeket elégít ki. Ennek következtében az egy vevőkészülékkel rendelkező lakásokban a családtagok azonos érdeklődése esetén a televízió továbbra is családi televízió maradhatna. Ha pedig több vevőkészülék található a lakásban — s a másodkészülék beszerzésének oka lehet akár a választásból fakadó konfliktus feloldásának igénye is —, akkor lehetőség van az eltérő műsorkívánságok

egyidejű kielégítésére. A technika ezt a gondot — „a választás kínját”⁽⁴⁾ — részben növelte a kábelen, műholdon elérhető kínálat bővítésével, viszont megteremtette a „kín” feloldásának lehetőségét is — a video formájában —, mely képes feloldani a műsorfogyasztás időbeli korlátját is.

A magyar televízió műsorainak programgyeztetésével, a műsorok hatásának mérésével több szerző is foglalkozik. A fogalmak meghatározásában, az adatok értelmezésében e szerzők^{(5), (6), (7)} munkáját is figyelembe vettem, de ezeket kiegészítettem saját gazdálkodási szempontjaimmal.

Lendvay Judit az 1980-as nézői szokásokat vizsgálva, a lenti táblázatban foglalta össze következtetéseit.⁽⁸⁾

Hogy a nézői szempontokat is figyelembe véve hogyan lehet a meglegelősen hosszú listákat kezelhetően rövidíteni, arra példa a következő oldalon lévő ábra⁽⁹⁾, ahonnan a „könnyű szórakozás” címszavához „utat” emeltem ki.

A matematikai modell alkalmazása önmagában is átgondolásra, rendszerezésre készzeti használóját: mit akarnak optimalizálni, milyen célt lehet a televíziós műsorszerkesztés elé tűzni? Ha

most eltekintünk a különböző társadalmi csoportok sajátos érdekeitől, akkor a nézők számának maximalizálása látszik a leglényegesebbnek. E cc. fontossága kézzel foghatóvá válik a műsorkínálat bővülése esetén, hiszen azt szeretnénk, hogy a nézők szabadidejüknek minél nagyobb részét fordítsák a mi műsoraink nézésére.

Mint a már említett, nézői szokásokat elemző tanulmányok (3—9) megállapítják, a legtöbben az úgynevezett főműsoridőben (19.30—22 óra között) néznek televíziót, tehát ebben az időszakban a legfontosabb a megfelelő műsorválaszték biztosítása. Ezen időszak kialakulása kétirányú behatás eredménye. Egyrészt a hazai életkörülmények a többség számára ebben az időszakban biztosítanak lehetőséget szórakozásra, másrészt ennek szolgált keretűl a televízió, amikor választványt húzva a napi tevékenységek sorába, a Híradó kezdését este fél nyolcra, vasárnap A Hét kezdését pedig hét órára tette.

Az alábbiakban egy kétprogramos modell műsoregyeztetését vizsgálom, ami egyrészt megfelelt a televízió 1988. december 31-ig érvényes műsorszerkezetének, másrészt annyiban tér el ettől, hogy egyenrangúként kezeli a két programot, mint ahogy azok 1989. január 1-jétől a valóságban is önállóan szerkesztődnek.

A televíziók éves műsorsugárzási elképzeléseiket általában heti bontásba, tehát ötvenkét viszonylag egyforma műsorszerkezetbe foglalják. A viszonylagosság hangsúlyozása két szempontból is szükséges:

— még az átlagos műsorhetek sem lehetnek teljesen egyforma szerkesztésűek (az egyes műsorok tartalmi és formai eltérései miatt sem), továbbá

— évente tíz-tizenkét hét különleges szerkesztést kíván aktuális események, ünnepek miatt.

Marad tehát negyven hét, ami elvileg gépiesen szerkeszthető. Vizsgálatunk célja a legnézettebb időszak, az úgynevezett főidő két programjának olyan

műsортípusok	átlagos nézettség (százalékban)	
	főműsoridő (20 órától)	főműsor után)
politikai műsorok	6	13
dokumentum- és portré- filmek	18	9
ismeretterjesztő és oktató	28	15
irodalmi és versműsorok	19	10
zenei összeállítások	7	14
tévéfilmek, játékfilmek, sorozatok	49	24
szórakoztató műsorok, vetélkedők	50	36
sportműsorok	13	23
gyermek- és ifjúsági műsorok	8	13
információs műsorok	4	6

összefoglalás	főcsoportok	részletes felsorolás
1. könnyű szórakozás	vígjáték	családi helyzetvígjáték sztárszereplő
2. komoly szórakozás	mozifilm kalandfilm	bohózat vetélkedők
3. hírek	könnyűzene könnyű színmű	feinőtt rajzfilm vidám műsor
4. tájékoztatás	sport	
5. minden egyéb		

egyeztetése, hogy egyidejűleg a lehető legtöbb ember üljön le a képernyő elé, illetve hogy minden műsornak a lehetőséghez képest a legnagyobb nézőszámot biztosítsuk.

A korábbiakban említett tanulmányokból kitűnik, hogy a Magyar Közvéleménykutató Intézet a nézői panelek alapján mérni tudja az egyes műsorok nézettségét. Kiderül, hogy két egymás mellett sugárzott műsor közül melyik vonzott több nézőt. Csakhogy ezek az adatok a már lefutott adásnapok konkrét műsorainak adott párosításaira vonatkoznak. Most pedig az a cél, hogy olyan általános ismérveket találjunk, melyek a műsorösszeállítás tervezésekor lehetnek segítségünkre. Mivel az ismert nézőszám- adatok a konkrét napokon adott műsorpárkapcsolatokban mutatják a megvalósult nézettség értékeit, ez tendenciózan szerkesztett műsorhetek esetén jelentősen befolyásolja a kiindulási alapként felhasználható adatokat. A következő példám nézettségi értékei becslült átlagszámok.

A modell kidolgozásakor a következő megállapítást tartottam szem előtt: „Az empirikus ökonometria, amely számára tények a gazdaság számszerűsíthető vonatkozásai, azaz a statisztikai adatok, mind a mai napig nem tudta teljes mértékben feloldani azt a problémát, hogy a gazdaságra vonatkozó megfigyelések nem ellenőrzött és megismételhető kísérletekből származnak. Annak érdeké-

ben, hogy empirikus vizsgálatok eredményeként releváns következtetéseket kapjunk a vizsgált jelenség természetéről, előkészítve a gazdasági döntéseket, meg kell határoznunk a vizsgált jelenség kielégítő modelljét. A kielégítő modell kiválasztását megelőzi az elméleti modellek számszerűsítését lehetővé tevő becslhető modell kialakítása.”⁽¹⁰⁾ Nos, a továbbiakban ez utóbbiról lesz szó.

A modell

Az optimális programstruktúra kialakításához a lineáris programozás hívható segítségül. Ennek ötletét Werner Müller-től⁽¹¹⁾ merítettem, s a hazai körülményekhez igazítottam.

A műsorstruktúra felfogható egy mátrixnak. A cél a nézőszám maximalizálása. Korlátozó feltétel a költségkeret, mellékfeltételek az egyes műsortípusokból minimálisan vagy maximálisan sugározandó mennyiségek.

Valójában tehát tizenegy műsortípusról van szó. (M. Steinmann idézett cikkében — a nézők érdeklődése szerint és számítógépes hátere birtokában — hetven műsortípust különböztetett meg.)

Egyszerűsítő feltételek:

- az időzónák egységesen harminc percesek,
- a műsorok egységesen harminc percesek,
- a nézőszám független a sugárzás

1. táblázat

Műsortípusok

1. aktuális információ
2. dokumentum, riport, magazin
3. intellektuális ismeretterjesztés, komolyzene (saját)*
4. intellektuális ismeretterjesztés, komolyzene (beszerzett)
5. népszerű ismeretterjesztés, vetélkedő, szórakoztató zene (saját)
6. népszerű ismeretterjesztés, vetélkedő (beszerzett)
7. mai könnyűzene (saját)
8. mai könnyűzene (beszerzett)
9. egyedi film, színház (saját)
10. egyedi film, színház (beszerzett)
11. népszerű sorozat (saját)
12. népszerű sorozat (beszerzett)
13. krimi, kalandfilm (saját)
14. krimi, kalandfilm (beszerzett)
15. sportközvetítés (labdarúgás, műkorcsolya) (hazai)
16. sportközvetítés (labdarúgás, műkorcsolya) (beszerzett)
17. egyéb sportközvetítés, illetve sportmagazin (hazai)
18. egyéb sportközvetítés, illetve sportmagazin (beszerzett)
19. szórakoztató műsor (saját)
20. szórakoztató műsor (beszerzett)

• A műsorforrás szerinti megkülönböztetésre azért van szükség, mert a költségeknél nagyságrendi különbségek mutatkoznak aszerint, hogy ugyanazon típusú műsor saját készítésű, vagy vásárlásból szerezzük-e be.

programjától és általában a műsorforrástól. Ez utóbbi lehet saját készítésű vagy beszerzett. Ismétléssel az esti időszakban nem számolunk.

A további vizsgálódások alapja az 1. táblázat lesz, ez kerül át- meg átrendezésre a különböző szempontok szerint.

A nézőszámokat óránként összevontam. Vannak olyan műsortípusok (filmek, sorozatok), melyek átlagos hossza nagyobb, mint a példa harmincperces osztása. E műsortípusoknál a kezdési időpontban elérhető nézőszám értékét vettem irányadónak a számolás során. Ha valamely műsortípusból valamely

időzónában nem kívánunk sugározni, akkor ott a nézőszámpól 0,0 érték szerepel.

Két megjegyzést fontos hozzátenni a 2. táblázathoz:

— Az 1989. január 2-án életbe lépett új műsorstruktúra megszüntette a korábban tabuként kezelt „védett” sávokat. Például a táblázat első sorában szereplő Híradó első kiadásával szemben a második csatornán játékfilmet vetítettek, s így a Híradó korábban szinte biztosra vehető 4,5 milliós nézőtáborra nemegyszer kétmillió alá süllyedt. Az új helyzet a nézők nem kis táborának okozott lelkiismeret-furdalást, hiszen egy nemzedék nőtt fel olyan életritmussal, hogyha „fél nyolc, akkor Híradó”. Ráadásul ez a műsorszerkezet-váltás egybeesett az újságok árának emelésével, aminek következtében még többen hagyatkoztak kizárólagos információforrásként a televízióra.

— A 2. táblázatban a beszerzési forrástól függetlenül vettem sorba az egyes műsortípusok nézettségét. (A műsorok forrásának a költségvektor bevezetésekor viszont már fontos szerepe lesz.)

Az egyes műsortípusok nézettségét, illetve a nézőknek az egyes műsortípusokhoz való „hűségét” tükrözi a következő oldalon lévő ábra.

A grafikonban kifejeződő tendenciát, miszerint mely műsortípusért hajlandók fennmaradni a nézők, figyelembe kell majd venni a nézőszám optimalizálásakor. Meglehet, hogy egy korábbi időzónában érdemes vállalni néhány százalékos veszteséget annak érdekében, hogy későbbi időpontban ne milliós veszteséget kelljen elszenvedni. (A műsortípusok azonosítására a továbbiakban az 1. táblázat számozását használom.)

E nézőszámra hangsúlyt helyező szerkesztés szempontjából így tizenegy féle műsortípust vizsgálunk. A feladat szerint e tizenegy fajta műsor párosával helyezendő egymás mellé.

2. táblázat

Nézettség a kezdési időpont alapján
(millió)

műsörtípusok	Időzónák*		
	1—2 (20.30-ig)	3—4 (21.30-ig)	5—6 (22.30-ig)
1. aktuális információ	3,0	1,0	0,0
2. dokumentum-, riport-, magazinműsor	2,3	2,0	0,5
3. intellektuális ismeretterjesztő műsor	1,5	0,9	0,5
5. népszerű ismeretterjesztő műsor	2,4	1,0	0,4
7. mai könnyűzene	0,8	0,8	0,4
9. színház, egyedli film	4,1	2,6	2,3
11. népszerű sorozat	6,2	6,0	0,0
13. krimi, kalandfilm	5,6	5,0	3,6
15. kiemelt sportközvetítés	2,3	2,0	1,2
17. egyéb sport	0,6	0,6	0,4
19. szórakoztató műsor	3,8	3,0	1,2

*1. időzóna 19.30—20.00, 2. időzóna 20.00—20.30-ig és így tovább.

Jelölések:

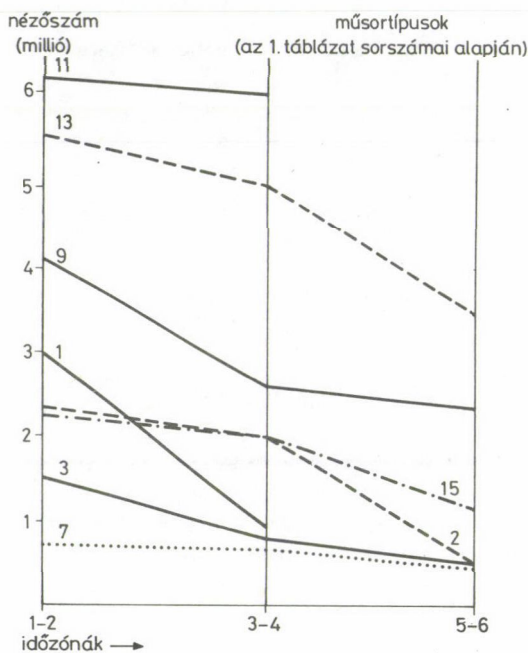
- n_i műsörtípus, ahol $i=1-11$
- T_j időzóna az 1-es programon, ahol $j=1-6$
- t_j időzóna a 2-es programon, ahol $j=1-6$
- z_i az i -edik műsörtípusból sugárzott műsorok darabszáma főidőben
- d_k a napok sorszáma az „átlagos heteken”, ahol $k=1-280$
- L_{ij} az i -edik műsörtípus nézőszáma a j -edik időzónában

$$\sum_{i=1}^{11} n_i \cdot z_i = 3360, \text{ ugyanis}$$

$$\sum_{k=1}^{280} d_k \times \sum_{j=1}^6 T_j + \sum_{k=1}^{280} d_k \times \sum_{j=1}^6 t_j = 3360$$

Vagyis a lehetséges műsorhelyek száma 3360. Ebből következően éves szinten 1680 műsorpárhelyre keressük a maximális nézettséget biztosító műsorvariánsokat. A műsörtípusok elegyítése azonban nem teljesen szabad. Egyes műsörtípusok helye és mennyisége is kötött, más műsörtípusok esetében pedig a minimálisan vagy maximálisan sugárzendő mennyiséget írják elő. (Mivel az az egyszerűsítő feltétellel éltem,

hogy a műsörtípusok nézettsége független a műsor forrásától, a továbbiakban a műsörtípusok számozásánál — az 1. táblázatból kiemelve — csak a saját gyártású műsorokkal számolok. Ez az „autark” televízió természetesen csak a költségvektor figyelembevételéig életképes.)

Az önkényes korlátozó feltételek a példában a következők:

ha $T_j=1$, valamint $t_j=4$, akkor $n_i=1$, egyébként pedig $n_i \neq 1$.

Ebből következik, hogy $z_{i=1} = 560$

$$z_2 \geq 480$$

$$z_3 \geq 40$$

$$z_5 \geq 160$$

$$z_7 \geq 40$$

$$z_9 \leq 640$$

$$z_{11} \leq 280$$

$$z_{13} \leq 160$$

$$z_{15} + z_{18} \leq 320$$

Az átlagnéző valószínűleg azt a struktúrát szeretné, amelyben a Híradón kívül csak szórakoztató műsorokat (zenét, filmet, sportot) sugároznának. Egy közszolgálati televízió azonban indíttatva érzi magát arra, hogy olyan értékeket is megpróbáljon „rátukmálni” a potenciális nézőkre, amelyeknek befogadása esetleg „fáradtságos”. Tehát az egyéb csatornákon beáramló sokféle könnyű szórakoztatás ellenében biztosítson választékot akár néhány szűk, megcélzott réteg számára. E korlátok tehát önkényesek, azt a célt szolgálják, hogy a példa számszerűsíthető legyen. Persze egy direkt irányítású, esetleg nem a nézők érdekét, kedvét leső televízió esetében ezen alsó és felső korlátokon keresztül nagyon könnyen be lehet avatkozni a műsorpolitikába.

Az első korlátozó feltétel pontosan előírja az $n_i=1$ típusú műsorok elhelyezését. A fennmaradó tíz műsortípust a $j=2$ és $j=3$ időzónában lehet korlátozás nélkül párosítani, mert itt mindegyik nézettsége 0,0-nál magasabb. Mivel — példánkban — a nézőszám nagysága független attól, hogy melyik programon sugározzuk az adott műsort, ezért ismétléses kombinációval lehet megállapítani a lehetséges műsorpárosítások számát. A $j=2$ és $j=3$ időzónákban ezek száma tehát ⁽¹²⁾:

$$C = \frac{n(n+1)}{2} = \frac{10 \times 11}{2} = 55$$

Tehát ötvenöt lehetőségből kell választani. Az összes többi időzónában csak ennél kevesebb mérlegelési lehetőségre nyílik mód.

A feladat megoldhatóságát könnyítendő, a 3360 darab éves műsorhely-lehetőséget leszűkíttem egy típushétre. (Hetente hét nap van, naponta háromrai időtartamot vizsgálók. Harmincperces egységek esetén ez adja a napi hat időzónát.) Így negyvenkét műsorpárhely adódik, ami heti nyolcvannégy műsorhely kitöltését igényli. (A későbbiekben nemcsak műsorhelyről, hanem darabszámról is szó lesz. A kettő közötti különbség a harminc percnél hosszabb műsorokkal való számolásból adódik — lásd a korlátozó feltételekhez tett megjegyzést.) Tehát a darab kisebb számosságú, mint a műsorhely, amely elméleti műsoregységnek fogható fel. Az évi 3360 műsorhelyből 1/40-ed, vagyis 84 jut egy hétre.

Az első feladat: optimális párelrendezéssel megállapítani azt a műsorstruktúrát, amellyel a nézői maximum biztosítható. Ezután fog szerepet kapni a költségvektor, mely a saját, illetve beszerzett műsorarányt befolyásolja, vagyis az optimális műsortípus-összetételű struktúrát módosítja a műsorforrások oldaláról úgy, hogy kialakuljon egy lehetséges műsorstruktúra. Már most előre lehet bocsátani, hogy egy ilyen módosítás mind a nézettség, mind a költség szempontjából a műsorszerkezet javára válik, és csak a pénzben ki nem fejezhető *nemzeti jelleg* elvárása korlátozza a (mind valós, mind átvitt értelemben vett) minden határon túli műsorimportot.

A józan ész azt kívánná, hogy a vázolt feladatban (ami egy lineáris programozási feladat jellegét kezdi ölteni) megoldásként csak a nem negatív egész megoldások jöhessenek szóba. Csakhogy „az

• Hosszuk miatt ezek a műsortípusok minimálisan két egymás utáni időzónát foglalnak le.

olyan optimumkeresési feladatokat, melyeknél egész értékű programozásra van szükség, csak reménytelenül sok művelettel lehet megoldani. Tehát meg kell elégedni a gyorsabb, optimumot úgyahogy megközelítő eljárással.”⁽¹³⁾

Az optimális nézőszám keresésekor, a számítástechnikai eljárás során a következő korlátozó feltételt kell figyelembe venni:

az egyidőben sugárzott műsorok együttes nézőszáma nem lépheti túl a 7×10^6 értéket. (Hazánkban az elméleti nézettségi maximum 8×10^6 , a Magyar Közvéleménykutató Intézet is ezzel számol, hiszen ez a felnőtt lakosság lélekszáma. A tapasztalati adatok azonban azt mutatják, hogy hétmilliónál magasabb nézőszámot a két magyar tévéprogram egyidejűleg még nem ért el.)

Ha a példa-párosokban ez az eset mégis előfordulna, tehát ha

$$d_k T_j L_i + d_k t_j L_i > 7 \times 10^6, \text{ akkor} \\ d_k t_j L_i \text{ legyen egyenlő} \\ 7 \times 10^6 - d_k T_j L_i \text{-vel.}$$

Kérdés, hogy mi a célszerűbb? A párosításoknál vállalni a „túlcsoordulásból” eredő veszteséget, ami a gyakorlati nézőszám feletti nézők elvesztését jelenti, vagy pedig ezen határon belül maradni minden áron. (Ez utóbbi hasonló az úgynevezett „hátizsák” feladat célkitűzésével.)

Korábban már szó volt róla, hogy ha a két programon egyidőben azonos típusú műsort sugároznak, akkor a nézőszámokat nem szabad automatikusan összesíteni, hiszen így a közös halmaz — a mindkét műsort szívesen nézők tábora — kétszer kerül számbavételre.

Tehát ha

$$d_k T_j n_i = d_k t_j n_i, \text{ akkor} \\ d_k t_j L_i \text{ legyen egyenlő} \\ d_k t_j n_i L_i \times 0,6 \text{-del.}$$

A műsorstruktúra felfogható egy termékbocsátási mátrixnak. Az első feladat a mátrix elemeinek, az úgynevezett

technológiai együttthatóknak a kiszámítása, mégpedig azon elemekből kiválogatva, melyek a maximális nézőszámot adják. Első lépésként tehát az optimális nézőszámot biztosító párokat keressük. A megoldás módszeréről a keverékszámítást alkalmaztam.⁽¹⁴⁾

A részletszámításokat nem mellékelem, a végeredményből megállapítható a műsortípusonkénti heti, illetve az éves műsorigény is.

3. táblázat

n_i	z_i	$40 \times z_i$ (éves igény)
1	14	560
2	12	480
3	2	80
5	4	160
7	2	80
9	16	640
11	7	280
13	4	160
15	5	200
17	2	80
19	16	640
összesen:	84	3360

Ez tehát a teljesen saját készítésű műsorokra épített negyven átlagos műsorhét műsorigénye műsortípusonként.

Most nézzük a költségvektort, ahol a_i az i -edik műsortípus egy harmincperces egységének műsorgyártási önköltségét jelenti.

4. táblázat

n_i	$a_i (10^3)$
1	357
2	305
.	.
.	.
19	1820
20	171

A 4. táblázatban foglalt termékösszetétel éves önköltségét megkapjuk, ha elvégezzük a $40 z_i \times a_i$ vektorok szorzását. Az eredmény 3 907 400 000 forint. Ha a televízió rendelkezésére álló összeg 3,5 milliárd forint, és ebből a delölti, zömmel ismétlésből álló program

fedezése elviszi az összeg tíz százalékát, a délutáni riport- és gyermekműsoráv huszonöt százalékot, s a tizenkét „ünnepi” hét szintén huszonöt százalékot, akkor a negyven átlagos hét esti műsora maradt az összeg negyven százaléka, jelen esetben 1,4 milliárd. (Vagyis a két program együtt átlagosan ötmilliót költ-het el esténként.)

A műsorszerkesztés — a „nemzeti jelleg” szempontjának érvényesítése érdekében —, ahol lehet, meghatározza a műsörtípusok forrását, vagyis a saját és beszerzett műsorok arányát.

Példánkban ezek az arányok legye-nek:

5. táblázat

ni	saját műsorok minimális aránya (százalékban)
1	100
2	100
3	10
5	20
.	.
.	.

Ennek megfelelően a saját gyártás költségigénye 686,4 millió forint, ami a szóban forgó időszakban elköltethető pénz ötven százaléká, s ezzel a műsorhelyek harminckilenc százalékára jutott műsor. A fennmaradó pénzből kell programokat beszerezni a még kitöltetlen helyekre. A saját gyártású és a beszerzett műsorok költsége együtt a 40 példahétre vetítve 1,2 milliárd forint. A példa feltételrendszere tehát konzisztens, hiszen képződött egy csekély tartalék is, mely alkalmas váratlan események fedezésére, illetve esetleg nagyobb saját gyártású akciók lebonyolítására, sőt a forint hazai „konvertibilitása” esetén például beruházásra, nyugdíjkiegészítésre is fordítható. A kialakított műsorösszetétel a lehetséges döntések halmazából oly módon lett kiválasztva, hogy kielégíti a nézőszám maximalizálásának és a költség minimalizálásának célkitűzését.

Nem ellenezhetem azt a vádat, hogy

az eddigi fejtegetések túl pragmatikusak, túlságosan is gazdasági szemléletűek. A műsorszerkezet kialakítása nem közgazdász feladat. A mérés módszerének kidolgozása viszont az. Egy műsor gazdasági értékelésébe beletartozik, hogy mekkora a veszteség, ha a tervehett este nyolc órai kezdés helyett csak kilenc óra után lehet sugározni.

A rétegigények kielégítése fontos társadalmi szempont. Éppen ezért van szükség a közszolgálati televízióra, ahol nem csak a nézőszám és a bevétel maximalása a cél, hanem mód van a vélemények minél szélesebb körének bemutatására is. Ez a televízió piaci szempontok miatt nem zárkózik el elgondolkodtató dokumentumfilmek vetítésétől és helyt ad az árnyalatoknak.

Irodalom

1. Mathias F. Steinmann: A nézettség előrelézése. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1979.
2. Korodi Péter — Miskolci Tamás: Számítástechnikai eszközökkel támogatott műsorszerkesztési módszerek, különös tekintettel az ún. „ütközési” problémára. Név nélküli PJT. Budapest, 1985. 39—40. old.
3. Hanák Katalin: A televízió 3 hetének műsorstruktúrája. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Műhely 1981/3.
4. Wisinger István: Többcsatornás stratégia, avagy a „választás” kínja. Jel-Kép 1984/4.
5. Lendvay Judit: A televízió műsorainak közönségfogadtatása 1977-ben. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Panel elemzés, 1978.
6. Révész Klára: Válogatnak-e a nézők a televízió programja között? Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Közlemények 1979/4.
7. Nagy Márta: A tetszési indexek háttere. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Panel elemzés, 1980.
8. Lendvay Judit: A műsorpolitika és a nézők. Televíziózás 1980-ban, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok, beszámolók, jelentések.

9. Gary A. Steiner: Az emberek televíziót néznek. MRT-Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Szakkönyvtár, 1971. II. köt. 223—225 old.
10. Király Júlia—Székely István: Alkímia vagy tudomány? Statisztikai Szemle, 1989. február.
11. Werner Müller: Die Ökonomik des Fernsehens. Eichorn Verlag, Göttingen, 1979. 235—243.old.
12. Grész Leó: Algebra és geometria. Németh József könyvkereskedése. é.n.
13. Lovász László—Gács Péter: Algoritmusok. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1978. 115.old.
14. Gömböcz Lajos—Tardos Béláné: Gazdasági számítások. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965.

Többlitmunkát jelent a szerkesztőségek komputerezálása Ausztriában, legalábbis az újságírók számára. A Grafischer Bildungsverband által 28 helyen végzett felmérés szerint a többlitfeladat elsősorban abból adódik, hogy számítógépes szövegszerkesztés esetén elküldik a korrektorkat, s az újságíróknak kell ellenőrizniük a szöveget. Ennek „köszönhetően” a példányszámonkénti átlagos hibamennyiség 24-ről 151-re nőtt. További terhet jelent, hogy ha az újságírók közvetlenül a számítógépbe írják cikküket, akkor részben a grafikus munkáját is el kell látniuk. Mindent összevetve úgy tetszik, hogy a komputerezálás célja nem a munka könnyítése, hanem a költségmegtakarítás volt. (*Entwicklungstendenzen der Massenmedien*)

A bűnözők a legmegfizetettebb sztárok között szerepelnek az olasz televízióban. S minél nagyobb gázságot követtek el (vagyis minél érdekesebb az eset), annál nagyobb gázsíra számíthatnak az interjúkészítésnél. Berlusconi például 34 ezer nyugatnémet márkának megfelelő összeget fizetett egy bestiális gyilkosnak, amiért a Canale 5 tévécsatornán részletesen ecsetelte bűntettét. Ennyi pénzért a riportalanyok még azt is elviselik, hogy hazugságvizsgáló gépet alkalmazzanak a műsor során. (*Journalist*)

Bealkonyult a svájci reggeli tévének, az European Business Channel nevű svájci műholdas magántévé-programnak. A legmodernebb technikával készített, kifejezetten profi gazdasági magazin bizonyára szűk témaköre és szokatlan adásiideje miatt került abba a mély gazdasági válságba, hogy száztíz munkatársát már csak egy igen gazdag pénzbefektető menthetné meg. Ez jelentkezett is, az amerikai „Time-Warner” konzern formájában, csak hogy Warnerékat nem elégítette ki az 1994-ig érvényes engedély és az a tény, hogy Svájcban legfeljebb 50 százalékban részesedhetnek külföldi cégek az alaptökből, s egy cég maximum 30 százalékot tudhat magáénak. (*Kirche und Rundfunk*)

Új szolgáltatással jelentkezik a Seattle Times Infoline nevezetű rendszer. A telefonon hallott hirdetés után az érdeklődő egy gombnyomással közvetlen kapcsolatba léphet a hirdetővel. A telefonos hírszolgálat egyébként 1987 óta működik, s ma már hetente 50 ezer információs kérést kapnak a legkülönbözőbb témákban. A következő újításuk az lesz, hogy hirdetőik az újságokban közölt reklámjuk mellett egy telefonszámot is megadnak, melynek tárcsázásával az érdeklődők bővebb felvilágosítást kaphatnak az illető termékről. (*Editor and Publisher*)

Büky Béla

Az álidézetekről

A szakirodalomban viszonylag keveset foglalkoznak az álidézetek mibenlétével. (Maga a fogalom sem túlságosan ismerős.) Most itt az alkalom, hogy betekintést nyerjünk erre a területre.

Három tudományág foglalkozik behatóan az idézéssel, illetve az idézetekkel: a filológia, a dokumentációelmélet és ez utóbbi megállapításait felhasználva az úgynevezett scientometria.

Matematikai egzaktuságot az utóbbi terület ért el. Ez nem veti fel az idézet fogalmát, annak meghatározását, mivel teljesen nyilvánvalónak tartja. Egyébként az idézetet majd minden lexikon definiálja. Csak példaképpen hozom fel a húszkötetes Brockhaus Enzyklopädie (1974) meghatározását: „Az idézet ... egy író vagy költő művéből szó szerint kiragadott részlet, amelyet nyomtatásban többnyire idézőjelben és a szerző nevének feltüntetésével közlünk.”¹ Nyilvánvaló, hogy a tudomány is él idézetekkel, jóllehet erre a fenti meghatározás nem utalt, minthogy arra sem, hogy az idézetnél nemcsak a szerző nevét, hanem a mű címét, lapszámát is illik megadni.

A scientometria az idézetek vizsgálatának két — egyaránt fontos — területét különíti el; 1. a hivatkozások anyagát egy munkán belül; 2. az idézettséget. Adott művekben felbukkanó hivatkozások elemzésénél az egyik legjellegzetesebb matematikai mutatószám az, ami kifejezi, hogy a hivatkozások milyen évszámokra nyúlnak vissza (mondjuk, hogy hányszor fordul elő még ma is Einstein, Oppenheim, Neumann és más régebbi fizikusok említése, és milyen mértékben a legújabbaké).

Az idézettség viszont nem egy műben levő idézetek anyagára vonatkozik, hanem egy adott szerzőre, és azt fejezi ki, hogy a tudományosan jegyzett szakmai folyóiratokban az adott szerzőre milyen mértékben hivatkoznak egy adott évben.

E jelenségekkel a dokumentációelméleti folyóiratok kiterjedten foglalkoznak, úgyhogy a philadelphiai tudományos információkat szolgáltató intézet (Institut for Scientific Information — ISI) számítógépes adatbázisa az utolsó három évre vonatkozóan elég nagy anyagot adott közre, kiírva az idevágó cikkeket (ezzel kapcsolatban szeretném megköszönni Klein Ágnes segítségét az Akadémiai Könyvtár informatikai csoportjának részéről).

Meglepő viszont, hogy az idézetekkel, illetve az idézésekkel való filológiai foglalkozás milyen csekély anyagra terjedt ki az imént említett számítógépes adatbázis útján.

A dokumentációelméleti idézés kutatás kiírt anyagának ismertetésétől — ennek nagy száma miatt — itt most eltekintek, és csak azon négy tételt ismertetem, ami a humán tudományok részéről jelentkezett e téren az utóbbi néhány évben: 1. Anderson, H.: Idézetek és hivatkozások. Az angol nyelv használatának egy aspektusa. (Quotations and allusions. An aspect of the use of English = Modern Sprak 79/1985/, 289—97); 2. Capps, E.: Javaslat a latin és a klasszikus görög

igék újfajta idézési formáira. (A proposal for new citation forms for Latin and classical—Greek verbs = Classical Journal 83/1988, 310—4; 3. Mieder, W.: A Schiller—idézetek használata a mai német nyelvben. (The use of quotations from the works of Schiller in contemporary German = Muttersprache 95/1985, 284—306); 4. Richard, M.: Idézet, nyelvtan és homályosság. (Quotation, grammar and opacity = Linguistical Philosophy 9/1986/, 383—403).

Látható, hogy az 1. és a 3. tétel nyelvhelyességi vonatkozású, a 2. tétel lexikológiai jellegű és csak a 4. tétel elvi érdekességű, s talán ez áll legközelebb jelen vizsgálatunk anyagához.

Magyar viszonylatban a nyelvészeti idézőkutatás elég fejlett: Dömötör Adrienne *A grammatikailag jelölt idézések a könyvnyomtatás első évtizedében* című tanulmányában² kitérő áttekintést ad (Klemm Antalra, Eckhardt Sándorra, Szabó Dénesre, Deme Lászlóra, H. Molnár Ilonára és másokra hivatkozva) az idézetről vallott nyelvészeti felfogásokról. Majd áttér azokra a „bevezetésekre” vagy „utózmányokra”, melyek a mondatban utalhatnak arra, hogy itt más személy véleményéről lesz, illetve volt szó. Dömötör arra is utal, hogy „az alluziók, reminiscenciák az eddig említett idézőpéldák sorába illeszkednek”.³

Az általunk tárgyalt egy-kétszavas idézőjeles nyelvi elemekről azonban nem szól.

Ugyanígy nem tesz ezekről említést Károly Sándor *Az idézés módjairól* írt, még kéziratban levő munkájában.

Mielőtt továbblépnénk, határozzuk meg, hogy mit is értünk álidézeten. Álidézet az a két idézőjel közé tett szó vagy néhány szavas szövegrész, melynél nem szerepel forrásközlés, mert ilyen nem is határozható meg. Grammatikailag sohasem önálló mondatok, hanem ragozott, képzett elemek. Jellemzője az effajta idézetnek, hogy néha előtte állnak ilyen rámutató formulák: „az a bizonyos”, az „úgynevezett”, igék előtt

„úgymond”, vagy ha ilyen rámutató elem nem előzi meg, elvben oda tehetnénk ilyen elemet. Az álidézet sokszor mégis ismert forrásra vezethető vissza: forrás a „hic et nunc” beszélő személy, illetve az író egyén, hiszen ő használ adott szót, kifejezést vagy nevet, amit stilisztikailag bele nem illőnek ítélni saját beszédébe, szövegébe. Arra azonban még egyetlen példát sem találtam, hogy az álidézetet alkalmazó személy megjegyezte volna „az idézőjelbe tett rész saját kiemelésem!”, pedig joggal megjegyezhetné ezt valaki, hiszen sokszor a nyelvi használat egész történetében esetleg ő alkalmazza először adott értelemben, adott stílárius értékkel azt az idézőjelbe tett szót, kifejezést.

Megjegyezzük még — pedig erről egész bekezdést is írhatnánk —, hogy az imént definiált álidézetekeket egyes szerzők (különösen az angol nyelvterületen) sokszor nem idézőjelbe, hanem úgynevezett félmacskakörömbe (‘ ’) illesztik, vagy egyszerűen aláhúzással emelik ki. Becslésünk szerint azonban kilencven százalékban idézőjel szerepel a megkülönböztetés céljából.

Az álidézetekeket többféleképpen osztályozhatjuk. Először tekintjük át a *műfaj szerinti* osztályozást.

Pusztán gyakorlati céllal bontsuk szét azokat a szövegeket, melyekben a nevezett álidézeteke előfordulását, jelentkezését nézzük 1. szépirodalmi, 2. publicisztikai-újságírói, 3. tudományos és 4. magánlevelezési szövegekre.

1. A szépirodalmi művekben — úgy tűnik — a legtrikább az álidézet, illetve az álidézés. A szépirodalom lehetősége igen tág: az írónak joga van bárkinek bármilyen szöveget a szájába adni. Tegyük fel (miként ez például Kolozsvári-Grandpierre Emillel gyakran előfordul), hogy argó vagy a diáknyelvhez közelebb álló fattyúnyelvi szavak szerepelnek egy irodalmi szövegben. Ezeket nem kell az írónak idézőjelbe tennie, hiszen joga van használni őket szégyenkezés nélkül. Az olyan irodalmi műveknél,

ahol különféle jellemű emberek szerepelnek, elképzelhető, hogy egy adott szereplő személyéhez, egyéniségéhez nem illő szót — az illető szövegében — idézőjelbe tesz az író. Ez különben előfordulhat drámai művekben, színdarabokban.

Szöveggyűjtemények anyagában vizsgáltuk a szóban forgó álidézések előfordulását, és azt láttuk, hogy igen vékony sávban jelentkezik álidézet a költeményekben, regényekben és novellákban, viszont az esszéekben már sokkal nagyobb ezek száma.

Itt adatszerűen csak novellákra hivatkozom, mivel közelebről csak ezeknél néztem e sajátos idézetek gyakoriságát. Az Országos Széchényi Könyvtár szabadpolcos anyagában a következő elbeszéléseket vizsgáltam: Kármán József: Fanni hagyományai; Eötvös József: Téli vásár; báró Kemény Zsigmond: Két boldog; Bérczy Károly: Egyszerű történet; Petőfi Sándor: A fakó leány s a pej legény; Madách Imre: A Kolozsiak; Vas Gereben: Egy falu, két bakter.

A fenti forrásokban nem találtam álidézetet! Más volt a helyzet a 20. századi novellairodalom anyagában. Itt a következő elbeszéléseket tekintetem át: Babits Mihály: Az angyal; Csáth Géza: Trepov a boncolóasztalon; Csáth Géza: A Vörös Eszti; Hunyady Sándor: Razzia az „Arany Sas”-ban; Hevesi András: Születésnap; Kosztolányi Dezső: Béla, a buta; Radnóti Miklós: Ikrek hava. Babitsnál nem találtunk ugyan álidézetet, de olyan stíliromantikát valósított meg egyes szavaival (például „az eső *megpötyögösti* az, ijamnak húrjait”), hogy ezeket egy mai író nagyrészt idézőjelbe tenné. Csáthnál csak a második novellában találtunk álidézetet: „becsület útja” szerepelt itt ’szüzesség’ értelemben. Hunyady használja a „nőpárti” megnevezést álidézetként. Hevesi az „élet”-ről beszél, a „boldog ifjúság”-ot említi és az „égették le” kifejezést. Kosztolányi sokszor alkalmaz álidézetet: „fiatalok”, „kész ember”, „értik a módját”, „vizsga-

díj” ’kenőpénz’ értelemben, „bizonyos” cím. Végül Radnóti „új világ”-ról, majd a tyúk „átalakulásáról” ír, és megjegyzi, hogy Jacques bácsi „ismerős”.

Mint említettem, az esszéirodalomban jóval nagyobb mennyiségben találtam álidézetet. Itt arra is utalok, hogy az esszék, tanulmányok anyaga a maguk könnyed hangjával, úgy látszik, közelebb állnak a publicisztikai irodalom jellegzetességeihez. Ha már erre utalok, vegyük most másodikként a publicisztikai anyagban szereplő álidézést.

2. Széchenyi István publicisztikai írásaiban — úgy láttam — igen kevés álidézet szerepel. A *Hitel*-ben, ami immár nem publicisztika, szintén alig fordul elő álidézet. „Sok ... a „ki bírta rá”-t veti szememre”,⁴ ilyesmi fordul elő.

Kossuth — hiába rendelkezik számos publicisztikai írással — szintén alig produkál álidézetet. A *Bot, vessző, korbács* című írásában beszél egy deresnél működő foghízi emberről, mint „derék legény”-ről,⁵ de ezt csak aláhúzással emeli ki.

Báró Kemény Zsigmond Gyulai Párról írt publicisztikai írásában leljük a „*ve-to*” és *viszály*⁶ szövegrészt, itt azonban több ilyen idézést nem találunk.

Változik a helyzet a századforduló után. Az újságokban egyre nagyobb számban tűnik fel az álidézés. Most itt csak egy jóval későbbi hírlapra, egy a 30-as évek közepén megjelent írásra utalok, melyben Tóth Tihamér püspök éppen az újságírók felelősségéről értekezik. A szöveget, ahol az aláhúzott részek jelzik az álidézete ld. az 1. ábrán.

Végül áttérve napjaink újság- és hírlapirodalmára, megjegyezzük, hogy egyes lapok: így például a *Reform* című hetilap, már kezdi megközelíteni a külföldi álidézési gyakoriságot.

Elsőként azonban nézzünk egy mai politikai napilapot! Jó lesz e célra a *Magyar Hírlap*. Az alábbi hasonmás a fejlődésben jelzett nap anyagának álidézéseit mutatja néhány cikk vonatkozásában. Gyakoriságát illetően alig mutat eltérést

Az új alkotmány és a tanácsok

Németh Miklós elnöklétével tegnap ülést tartott a Parlamentben a Minisztertanács Tanácsai Kollégiuma. A testület elfogadta idej munkatervét, majd Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter és Gál Zoltán belügyminiszter-helyettes ismertette az új alkotmány szabályozási koncepcióját, különös tekintettel a tanácsokra vonatkozó tervezett változásokra. Ezután a belügyminiszter-helyettes a megyei tanácsok szervezetkorszerűsítéséről adott képet. A kollégium ülésén felszólalt Kilenyi Géza igazságügyminiszter-helyettes is.

Az ülést megnyitó kormányfő mindenekelőtt a Minisztertanács előző napi döntéséről tájékoztatta a testület tagjait. Elmondta, hogy a tanácskozás egyetlen napirendje az volt: *hogyan lehet a jelenlegi szorító helyzetben olyan korszerű kormányzati stílust és munkamódszert teremteni — megújuló tartalommal —, amely lépésként a haladás útjára mutatja a kormány következetes elszántáspárt, hogy a stabilizáció törekvéseit megvalósítsa. Egyszerűsége mutatja azt is, hogy minden erejével a kibontakozáshoz szükséges fordulat legfontosabb céljait, feladatait az év közepére — hat-nyolc pontban — markáns elmozdulásra utalóan megfogalmazza. Határozott törekvés,*

Gál Zoltán, Kulcsár Kálmán és Németh Miklós

Fotó: Sárközy György

állami életünkben fontos — intézmény vezetőjének tanácskozássá válnak. A különböző főhatóságoknak, szervezeteknek, az előkészítésben jut nagy szerep.

A miniszterelnök felvázolta az úgynevezett *hátrésszel kormányzati elképzelést, amely a kormány, a kormányon belül most megalakult „hátrésszel” kabinet, valamint az előkészítő felhatóságok, illetve kollégiumok közötti munkamegosztást jelenti. A kabinethez nem járul semmilyen jelző, tehát nincs*

adatokra, majd pedig az *ülések után, a kormány minden esetben értékelte az országgyűlési tapasztalatokat. Az eddig elmondottakkal szorosan összefügg, hogy növelni kell a miniszteri önállóságot és felelősséget — hangsúlyozta a kormányfő —, hiszen valójában ezzel a kormány ugyancsak az operatív munka terheitől mentesül.*

A következőkben — miniszterelnök indítványára — a kollégium testülete *elfogadta éves*

2. ábra. Magyar Hírlap, 1989. január 21.

Bizonyításként az alábbi folyóiratokból vettem álidézetpéldákat: Acta Orientalia Acad. Sci. Hung.; Finnisch-Ungarische Forschungen; Langages; Magyar Tudomány; Onomastica; Die Sprache. Zeitschrift für Sprachwissenschaft; Studia Slavica Hung.

Látható, hogy zömmel nyelvtudományi folyóiratokról van szó. A teljes oldalakat mellékelem, mivel csak a szövegkörnyezet döntheti el, hogy idézetről vagy álidézetről van-e szó. Például a Studia Slavica idézendő oldalán két rövid, idézőjelbe foglalt rész van: „Sich-Erneuerung” és „Einflusses”. Ezek közül csak az első ilyen általunk tárgyalt idézésforma, a második adott szerzők

kifejezése. (Hogy kiké, valamint hogy hol használják ezt, azt a szerző — Fried István — meg is adja.)

Az a benyomásunk — hangsúlyozom, hogy ez csak sokféle folyóirat megtekintése utáni becslés —, hogy az elvi cikkek gyakrabban tartalmazznak álidézetek minősülő szavakat: az ilyenek átlagosan oldalanként egy-egy ilyen szózt említenek. A leíró szavaknál ez az elem sokkal ritkább. Tudományos műismertetésében csak látszólag szerepel sok álidézet, az idézőjelbe tett szó, kifejezés az ismertetett műből is jöhet, s igen sokszor metaforák kerülnek idézőjelbe. Igaza van Solomon Marcusnak, aki úgy látja, hogy a tudományos nyelv sem nélkü-

Scinteia

A Románia szilárdan kitart az a szabad és független nemzetek, a béke és az együttműködés, egységes Európáért" című cikkében az RKP KB központi lapja a többi között kifejti: a zárdokumentumban nem szerepelnek az államok arra irányuló szilárd vállalásai, hogy biztosítsák a földrészen élő széles társadalmi rétegek létfontosságú, lényeges problémáinak megoldását, a méltó civilizált élet szavatolását. Bécsben kezdetől nyilvánvalóvá vált egyes országoknak az a törekvése, hogy diverziós célokkal eltérítsék a viták menetét az illető országokban élő, milliókat érintő súlyos jelenségektől. A bécsi összejevetelt arra használták fel, hogy eltorzítva mutassák be egyes szocialista ország problémáit, a szocializmus megfigyeltének céljából. Az ilyen befeketítő felvetések mélységesen eluntanonandak az államok közötti megértés és együttműködés szellemének.

Az osztrák fővárosban nem törekedtek arra, hogy közös erőfeszítésekkel találjanak választ a földrészt népeit aggasztó tényleges problémákra. Ellenkezőleg, a résztvevők megpróbálták leekelt adni, fenntartva azt a jogot, hogy magaviseleti bizonyítványt állítsanak ki. Annál Romániát illeti, országunk határozatlan visszautasítja ezeket a próbálkozásokat. Országunk, a román nép — valamennyi nép — nem kért és nem is kér engedélyt semkitől Tejlődési útjának megválasztásához. Építő tevékenységét a szocializmus általános törvényeivel, a tényleges helyzettel, az egész nemzet közös óhajával és akaratával összhangban bontakoztatja ki.

Az emberi jogok kérdéseivel összefüggésben a Scinteia megállapítja: a román álláspont szerint a zárdokumentum „nem tükrözi megfelelően a Románia által javasolt módon, az államok vállal-

nemzetközi közveleménye.

Az aláírók között van Rene Böll, a nagy nyugatnémet író fia, a Zöldek pártjához közel álló „Heinrich Böll”-alaptöbny-képviselője, Hermann Scheer szocialdemokrata, dr. Hildegard Hambrücher szabaddemokrata és Petra Kelly zöld Bundestag-képviselő, a parlament külügyi bizottságának tagja, valamint néves művészek, a Nemzetközi Orvosmozgalom a Nukleáris Háború Megelőzéséért megbízottja, az Amnesty International, a Fenyegetett Népek Tár-

tájékoztató, a közvelemény feltétele.

A Szerb Köztársaság illetékes szerveinek gyakrabban kell szorgalmazniuk a romániai délszláv nemzeti kisebbség helyzetének rendezését. Érdekeik védelmére minden alkalmat fel kell használni. A probléma megoldása a Romániával nyílt és jó szándékú megbeszéléseket kell folytatni. Így határozott a szerb köztársasági képviselőház külügyi állandó bizottsága.

Az ügyészség a Vencel téri tüntetésről

(MTI) Tegnap erőszakmentlenül akadályozott meg a rohamrendőrség újabb tüntetést a prágai Vencel téren. A csütörtöki kemény beavatkozás ellenére délután több száz fiatal gyűlt össze a téri felső részén. Hangszórókon távozásra szólították fel őket, majd a rohamrendőrség fokozatosan kiszorította a tömeget a térről.

A vasárnap óta tartó demonstrációkkal tegnap ülésén foglalkozott a CSKP KB Elnöksége is. Elutasította a társadalom destabilizálására tett próbálkozásokat, és támogatja a rend biztosítására tett intézkedéseket.

A cseh főügyészség tegnap állásfoglalásában „külföldről, ideodiverziós kampánnyal ösztönözött, belső illegális struktúrák által szervezett utcai demonstrációknak” nevezte az utóbbi napok eseményeit. Azt a látszatot akarják kelteni, hogy az ellenzéki struktúrák a közvelemény széles támogatását élvezik.

A Szlovén Irószövetség a Cseh és a Szlovák Irószövetséghez intézett levelében tiltakozott a prágai tüntetések résztvevőinek tömeges letartóztatása miatt.

„Csúcslakoma” Brandt tiszteletére

Flesch István, az MTI bonnai tudósítója jelenti:

„Még mindig nemzetközi csúcsalkalmazó volt tegnap a bonnai Hammerschmidt-villában: a világpollitika és a szocialdemokrata munkásmozgalom nagy bregje, Willy Brandt 75. születésnapja alkalmából disztribúcióval egybekötött banketten látta vendégül több ország állam- és kormányfőit, ismert közéleti személyiségeket Richard von Weizsäcker, az NSZM szövetségi elnöke.

Ott volt Francois Mitterrand francia és Carlos Andres Pérez venezuelai köztársasági elnök, Gro Harlem Brundtland norvég

kancellár; Bécsből Franz Vranitzky és Helmut Kohl, „munka-szünetesnap másodikhízigazdáknak”. Rajtuk kívül Mário Soares portugál államfő, Jacques Delors, az Európai Közösség (EK) bizottságának elnöke.

Kohl többször beható tárgyalást folytatott Rakowskival arról, hogy még ebben az évben áttörést érjenek el a nyugatnémet-lengyel kapcsolatban, és megerősítsék annak a feltételét, hogy a kancellár még ebben az évben látogatást tessen Lengyelországban.

Weizsäcker fogadta előbb Valentin Felint, az SZKP KB pre-

3. ábra. Magyar Hírlap, 1989. január 21.

lőzheti a metaforát, sőt kiemelő, gondolatmegfogó, tömören magyarázó vagy meghatározó céllal elég gyakran él is vele (6., 7., 8. és 9. ábra).

4. Végül néhány sorban arra utalok, hogy magánlevelekben milyen mértékben fordul elő álidézet.

Ez a kérdés eléggé messzemató. A

szépirodalom, a publicisztikai irodalom és különösen a tudományos szakirodalom létrehozása magas műveltségű, az értelmiség rétegéhez tartozó személyek teljesítménye. Úgy tűnik, hogy alacsonyabb műveltségi szint esetén ez a stilisztikai jellegzetesség kevésbé jellemzi a szöveg létrehozóját. Azonban hogy

Berija dühödten a díszpáholy sarkába rugta a székét

Harmincmillió?

... az államnak meg kell adnia a szükséges támogatást az államot megillető jogok gyakorlásához. Ez a szöveg az államot illető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel. A javaslatot az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel. A javaslatot az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel.

„Csak 10 év? Az felmentés?”

A balfedezet mellől nem szabad góli löni e Börtönben is szép a foci e Terroristából edző

Az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel. A javaslatot az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel. A javaslatot az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel.

A képen látható a törvényjavaslatot előterjesztő miniszter.

Az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel. A javaslatot az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel. A javaslatot az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel.

Levetkőztette a halott főnácit?

Az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel. A javaslatot az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel. A javaslatot az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel.

Zsarolt Hess börtönre e Féligmúlt márkát követeltek a spandau hagyókérek e Döleltivék vártak rá

Az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel. A javaslatot az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel. A javaslatot az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel.

Az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel. A javaslatot az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel. A javaslatot az államot megillető jogok gyakorlásához szükséges támogatásról szóló törvényjavaslat egyik pontjában szerepel.

RÖVÜT NEM TÜKÖR

Megjegyzés: A szöveg a nyelvhasználatról és a nyelvtudományról szóló tanulmányokból válogatott szövegeket tartalmaz. A szöveg a nyelvhasználatról és a nyelvtudományról szóló tanulmányokból válogatott szövegeket tartalmaz. A szöveg a nyelvhasználatról és a nyelvtudományról szóló tanulmányokból válogatott szövegeket tartalmaz.

BUDATAxi
204-000

Személyszállítás

00-24 88-888
00-24 88-888

BUDATAxi
TRANS

Tel.: 00-17 88-888
00-24 88-888
Budapesti
Erőtel!

4. ábra. Reform, 1989. február 24.

milyen mértékben jelentkezik ez az elem a különböző társadalmi rétegek írott szövegeiben, ezt leginkább a magánlevelek alapos tanulmányozásával lehet majd feltárni.

Ilyen szociolingvisztikai felmérés, de még csak összehasonlítást sem végeztünk. Annyi azonban bizonyos, hogy magánlevélszövegben sem ritka az álidézet. Példaként idézünk néhány mondatot egy német nyelvű levélből: »Míg „normálisan” itt Közép-Ázsiában február végén kezdődik a tavasz, most hideg ... és hő fogadott minket. ... Közvetlenül a „kiruccanás” után továbbképzési hetem volt, számos előadással. Általában mindennap azonos időben „kilöttem magam”, és így persze a hét végére „ki-nyúltam”. ... A fiam „birtokba vett” egy picit lakást...«

Ebben a műfajban a baráti közelség, a bizalmasság is felsorakozik azon más

meghatározó szempontok (érdekesség, figyelemfelkeltés) mellé, melyek az álidézetek kiváltói lehetnek.

5. Felmerül, hogy a névanyag szolgálhat-e az álidézet elemeként. A név, mint nyelvi elem, a közsztól eltérően viselkedik: bárki adott hangsort névként alkalmazhat, ehhez nem kell kollektív elfogadottság. Inkább mondhatjuk, hogy maguk az álidézetek viselkednek névszerűen, pseudonimaként, hiszen az álidézetek létrehozásában is az egyénnek bizonyos nyelvi önkényessége érvényesül.

Miután számos példa felsorakoztatásával meggyőződhetünk az álidézetek létéről, kísérjük meg ezeket a nyelvi célok, funkciók szerinti csoportosítását. Ehhez vegyük igénybe az R. Jakobson által adott nyelvi funkciórendszerét. Ez a következő funkciókkal számol:

Áremelés nélkül nem megy?

A legnagyobb veszély egy szűk elit uralma, ami lehet a sztálinizmus restaurációja, de fehérterror is • Le kell bontani a korlátokat a tőke előtt! • Közös játékszabályok kellenek

Hangos nemtetszés kísérte a kormány gazdaságpolitikáját. Együtt fuji a lakosság majd minden rétege, s akik egyébként „egy más szagát sem bírják” – például a szakszervezetek és az alternatívok – az áremelések ellen „népfrontba” tornulnak. Valóban csak kompenzáció nélküli áremelésekkel lehet kikerülni a gazdasági válságból? Milyen más lehetőség van még? Hogyan tud megbirkózni ekkora ellenállással a válságmenedzselés?

Tardos Márton, a Pénzügykutató Rt. elnök-vezérigazgatója, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének főmunkatársa:

– A hitefelvételek, a magyar gazdaság bekapcsolódása a nemzetközi folyamatokba, a gazdaság működőképességének megőrzése mind-mind szükségessé teszi, hogy a vállalati támogatásokat megszüntessék. De a lakosság fogyasztásának támogatását ilyen módszerekkel nem célszerű megszüntetni. A nem lépésenként hozott intézkedések végső soron – tapasztalatok bizonyítják – gerjesztik az inflációs folyamatot, amely újra csak szubvenciót, támogatást tesz szükségessé. Például: megemelkedett az inflációs ráta, tehát szükségessé vált a lakáshitelezés rendszerének átalakítása,

Tardos Márton

Fotó: ANTALL PÉTER

azaz a kamatemelés. A magasabb költségek nagyobb erőfeszítéseket igényelnek a lakosságtól, de a növekvő infláció a kamatot végül megeszi.

• **Elkerülhető-e az áremelés?**

– A kérdést úgy kellene feltenni: szabad-e az áremeléssel – a fogyasztói árak támogatásának megszüntetésével – együtt más inflációs intézkedéseket fogaratosítani – például az új adórendszer bevezetését. Nem, ezt nem kellett volna együtt megtenni. Ez az, ami rendkívül elenszenves a lakosságnak: a kettős teher. Másrészt nem lehet állítani, hogy egyértelműen elkerülhető volna a lakosság fokozódó terhelése. A reform, a piacgazdaság megteremtése ugyanis kétségtelenül együtt jár a támogatásoktól mentes, valóságos árendrendszer kialakításával. De ezt a kormányzat most túl direkt módon hártja a lakosságra. Nem csoda, ha a többség nem támogatja a reformtervkéseket.

• **Önnek volt egy javaslata.**

– Évekkel ezelőtt a szubvenciók megszüntetésének módszereként ajánlottam: „fagyasszák be”, kezeljék külön az elvonó támogatások összegét. Bizzák az Országgyűlésre, ott döntsek el demokratikusan, mikor mit vagy kiket támogatnak belőle, amikor az áremeléseket – fokozatosan – végrehajtják. Akkor persze még egy számjegyű volt az infláció. Előnye lett volna még az eljárásnak, hogy a nép választott képviselői beleszólási jogot kaptak volna, a Parlament a nyilvánosság előtt a problémák megoldásának

lehetőségét kezében tarthatta volna. Másrészt, a fokozatosság által nem gerjesztették volna inflációt. A kellemetlen lépések következményei a következő kellemetlen lépések idejére elenyésztek volna. Nem csökkent volna az áremelések mértéke, csak az érzése.

• **Ön alapító tagja az Új Márcusi Frontnak és a Demokrata Fórumnak. Tekint-hetjük-e nézeteltérő testületi véleménynek?**

– Szó sincs róla. Beszéltünk ott gazdasági kérdésekről. **Antal Lászlóval** együtt, de ez nem jelenti azt, hogy gazdasági programot fogadtak volna el. Ha a politikai változás lehetőségére céloz, el kell osztanom egy tévhitet: a következő kormányoknak ugyanezekkel a nehézségekkel kell szembenéznie.

Antal László közgazdász, a kormány gazdasági tanácsadója:

– A komoly, antiinflációs politika egyenlő a monetáris politikával, azaz a pénzmennyiséget szűkítő politikával. Ilyenkor kevesebb a hitel, növekszik a kamat. Ez népszerűtlen politika. Ha most csökkentenénk az árandexet, aláásnánk a következő két-három évet. Ha a költségvetés most támogatást adna, a következő generáció drágán megfizetné érte. Ezt a gazdaságpolitikát folytatják 86–87 között. Egy évig sikerpolitika volt, most ennek isszuk a levét. **Elkártyázták** a következő nemzedék jövedelmét. (Olyan ez, mint a lakáshitelezés! Akik régen lakáshoz jutottak, most alacsony kamattal töltesztek, a fiatalok, az új lakásépítők viszont magas kamatot, nagyobb terheket kénytelenek vállalni. Tehát a „szegények” támogatják a „gazdagokat”).

• **Hogy létezik ebből a helyzetből kiá-balni?**

– Le kell bontani a korlátokat a tőke mozgása előtt. Ne legyen olyan támogatás, amely eltakarja a tőke hasznosulásának mértékét.

• **Ebben egyetértés van a kormányon belül?**

– Nincs. Nyíltan nem ellenzik, csak amikor az ebből következők kerülnek sorra. Mert a piaci rendszernek durva következményei lesznek az iparpolitikában, a társadalompolitikában is. Érdekel a sért. **Angyal Ádám** például a szocialista-export-támogatások elvonását kifogásolja, a Videotont a katonai kiadások csökkentése sodorta nehéz helyzetbe. De ezek elől nem lehet kitérni. Ráadásul az

Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Tomus XL (2-3), 217-240 (1986)

STATE AND SOCIETY, CRISIS AND REFORM, IN
15th—17th CENTURY OTTOMAN MIRROR FOR
PRINCES*

PÁL FODOR

From the latter half of the 16th century, the Ottoman Empire had to face up to a number of new and unfamiliar challenges. Internally, the difficulties, invariably exacerbated into disasters, resulted from both economic and social troubles. The population growth, the production crisis, and primarily the debasement of the coinage and the ensuing price rises were detrimental to the economy, all of which incited social unrest which, intensified by the diffusion of fire-arms, later flared up in massive uprisings. The cracks in the traditional social and military structure grew ever wider. Outside the empire, a new power constellation was emerging: the balance of forces had changed, absolute Ottoman supremacy was being eroded (nevertheless, the campaigns went on), and the economic influence of the West European countries was on the ascent. Ultimately, these challenges elicited changes¹ — substantial though not essential ones — in the country's body politic, military organization and taxation system. It is also illuminating to cast a glance at how these factors affected Ottoman "political thought", and more important still, how the Ottoman "intellectual and political elite" responded to these challenges. Especially these responses greatly influenced the possible ways of solution.

The conceptions of the Ottoman thinkers of the regime and its operation can best be understood from the genre "mirror for prince/kings" included in the title of this paper and what is variously labelled by research also as political tracts, memoranda, socio-political treatises, reform proposals, or advice literature. That I did not utilize any of these definitions or the most frequent self-identification of the writings at hand (*risāle* = treatise, *naşihat-nâme* = counsel book), but settled for the "mirror for princes", a designation of Eurip-

* Text completed in 1983

¹ A most recent and significant review of the theme is: Inalcik, Halil, Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600—1700. In: *Archivum Ottomanicum* VI, 1980, pp. 283—337. Cf. also Klem, The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle-East. In: *War, Technology and Society in the Middle East*, V. J. Perry and M. E. Yapp ed. London, 1978, pp. 195—217.

1*

*Acta Orientalia Hung. XL, 1986
Stomat. Kiadó, Budapest*

6. ábra. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. 1986. XL. kötet 2 - 3.

referenciális
emotív poétikai fatikus konatív
metanyelvi

1. A referenciális célú álidézetek száma igen magas. Sokszor — például a

gyorsan fejlődő műszaki vagy természettudományi szakirodalomban — a szerző tudja, hogy az adott kifejezést az olvasó még feltehetően nem hallotta: ekkor ezt, idézőjelbe téve, kiemelheti. Ilyen például a következő népszerűsítő csillagászati szöveg: ezeket az állócsillagokat „törpéknek” nevezzük.

F. GARDES-MADRAY
Groupe de recherche en linguistique praxématique
Université Montpellier 3
B. GARDIN
U.A. CNRS 1164
Université de Rouen

PRÉSENTATION

Il n'est sans doute pas d'enquêteur qui, interviewant des ouvriers, ne se soit entendu dire : « Mais ça vous intéresse vraiment ce que je dis... J'espère que vous corrigerez mes fautes » : figures bien connues de la parole exclue qui entérine cette exclusion en s'autodévaluant. On peut être plus surpris de constater que dans ce cas les linguistes, généralement si méfiants à l'égard des opinions des locuteurs sur leurs propres pratiques, croient souvent sans sourciller les ouvriers sur parole. Force est bien de reconnaître que la linguistique, au sens large du terme, n'a pas jusqu'à ces dernières années très bien traité la parole ouvrière. Lorsque la sociolinguistique s'intéresse aux ouvriers, c'est généralement en les considérant comme représentants des couches populaires, « socio-culturellement défavorisés », affligés de « handicaps » langagiers, fournisseurs d'énoncés représentatifs d'une parole pauvre dont l'observation ne va pas sans quelque condescendance. De toute façon des locuteurs dont les énoncés sont saisis dans un mouvement non-critique de reproduction de l'apparence, sous la catégorie unique du manque, et de fait sans que, dans le terme, « ouvrier » renvoie à autre chose qu'à une simple étiquette sociale.

Certes l'analyse de discours française s'est intéressée aux discours des organisations ouvrières : syndicales (B. Gardin, 1977 ; Bergougnoux et autres, 1982) et surtout politiques (J. B. Marcellesi, 1971 ; L. Courdesse, 1971) mais les études portent alors sur des énoncés la plupart du temps écrits, émanant des niveaux les plus élevés de ces organisations, c'est-à-dire de locuteurs déjà légitimés. Mentionnons cependant la revue *Mots* dans laquelle alternent de plus en plus des études portant sur différents discours ouvriers et syndicaux, et notamment le numéro 14 : *Discours syndical ouvrier en France*.

On peut se demander pourquoi les études de corpus d'origine ouvrière restent rares. L'une des raisons se résolve-t-elle dans la position des linguistes dans la division du travail ? Leur appartenance à la catégorie des professionnels de la parole les conduit souvent à aller interviewer leurs homologues. Et puis, il faut le dire, on n'entre pas dans une entreprise comme dans un moulin, et constituer des corpus du type de ceux qui sont étudiés ici prend du temps pour toutes sortes de raisons, ne serait-ce que parce que les entreprises ne jouxtent généralement pas les universités.

L'ensemble des articles réunis dans ce numéro privilégie l'oral : oral d'interviews semi directives, de conversations, de débats ; ou bien articule ces

7. ábra. Langages, 1989. március

A referenciális célú álidézet lehet metaforikus, mint a fenti példa is mutatja, és lehet metonímikus jellegű, tehát érintkezési asszociáció révén is keletkezhet. Sokszor előfordul, hogy a szövegben valamely fogalom szokásos megnevezése áll, majd mellette, értel-

mezőszerűen, az álidézettel való megnevezés.

2. Igen gyakori, sőt talán a leggyakoribb az álidézet a poétikai, tehát az esztétikai szépségre, hatásra törekvő szövegekben. Amikor például „aranykor”-ról beszél valaki, mondjuk egy férfi életé-

On the case of the object in Finnish:
A typological, diachronic and comparative analysis*

0. The aim of this paper is to describe the distribution of the cases of the direct object (DO) in Finnish, and to provide a plausible explanation for it. The behaviour of the DO in Finnish has already been extensively studied and debated both in Finnic and Finno-Ugric literature; furthermore, it has been touched upon in several interesting studies and publications on general linguistics, typology, universals of language, and so on. However, in my opinion, the apparently "fuzzy" behaviour of the DO has up to now neither been understood completely nor explained in a totally satisfactory and coherent way.

In section one, the distribution of the cases of the DO will be presented, together with the relevant data regarding the distribution of the cases of the subject (S). In section two, I shall discuss various proposals which have been advanced so far to describe the complicated case system in Finnish. In section three, I shall propose my interpretation of the facts, trying to show that they can be easily described and explained by adopting a well-founded, coherent, typological model. Finally, in section four, I shall discuss how several morphosyntactic peculiarities of Finnish and Hungarian, which have been considered as problematic for general linguistics, fit in the proposed typological model.

I argue that the case ending (which have traditionally been interpreted in terms of a nominative vs. accusative, ergative/anti-ergative vs. absolutive splitting) are not "real" case endings, in that they do not code any grammatical rule. I propose that a) the partitive vs. non partitive division is more appropriate and gives a better understanding of Finnish; b) the ending *-n* (the alleged accusative/ergative/anti-ergative marker) is an original "topic" marker, a relic deriving from the oldest stages of Finnish.

*I wish to thank Giorgio Cardona, Mikko Kurhonen, Auli Hakulinen, Eeva Uotila, Pirjo Nuunnenaho, Terry Moore and Robert Brady for their comments and suggestions. Of course, I take full responsibility for the entire content of this paper.

8. ábra. Finniŝch-Ungarische Forschungen, XLVIII. kötet 2-3.

nek korai időszakát jellemezve, akkor ez az elem színezi a leírást, t ht kifejezetten esztétikai célt szolgál.

3. Az úgynevezett emotív nyelvi cél, mint közismert, az érzelmek szabadjára engedését valósítja meg. Az ilyen céllal mondott szövegek inkább besz ltnyelvi

szinten maradnak, és ha írott formát  ltenek, már sokat veszítenek erejükből. A szitkozódás, a szerelmi vágyódás, az elkeseredettség és egyéb érzelmi állapotok kis mértékben kiválthatnak belőlünk olyan szöveget, ahol szerepet nyer az lid zet. Főleg a szitkozódás, a maga

Tudomány és gyakorlat

Vajda György

AZ ENERGETIKÁRÓL — ÜSZINTÉN

Nehéz ma dönteni energetikai kérdésekben. Nem elég a műszaki és gazdasági mérlegelés, a környezetvédelem figyelembevétel, a társadalmi következményekkel is szembe kell nézni. A sajtóban szinte naponta szerepel az energetika valamilyen vonatkozásában, és ritkán az elismerés hangján. Mi lehet tenni, hogy ez a „brünnösi ijaróg” hatékonyan tudja betölteni feladatát, hogy ne húzza vissza a múlt a jövő alakítását? Az egyik legfontosabb lépés a nyílt és nyíltan szembeesés a problémákkal és az ellentételezőkkel. A szerző írásában ezt kívánja előmozdítani.

1. A helyzet

Közhely, hogy mindenféle emberi tövékenység energia felhasználásával jár. Az energiaellátás szövényes hálózata szinte észrevétlenül húzódik meg a gazdaság hátterében, folyamatosan biztosítva a társadalmi életéhez a végerőforrást. De ha kialszik a villany, megszakad a távfűtés, nincs szén a tüziptelepeken, vagy bosszú sorok alakulnak ki a benzinkutaknál, megjelennek a szemrehányások a tömegtájékoztatásban, megindul a sürgötő telefonok és a vezetői számonkérések lavínja. Az energia magától értetődő, folyamatos rendelkezésre állása gyakran embort próbáló munkát követel, bányászati, csatlakozások, szabályozók helyreállítása a legzordabb időjárás körülmények között, és hasonlók gyakran szolgáltatják a hőves helytállás példáit. Nem könnyű munka a szükséges anyagi és emberi feltételeket, oldandó munkaszellemet biztosítani, különösen az energetikával szemben érvényesülő meglehetősen oltomondák követelményrendszerben. Az energetika (szén- és uránbányászat, közle- és földgázipar, villamosenergia-rendszer, hőszolgáltatás) vállalatainak érdekeltége gazdálkodásuk hatékonyságához fűződik; de ennek rovására is ki kell olgátonilk a fogyasztói igényeket, mert felelősségüket az ellátásért magasabb szintű jogszabályok — a vilamos energiánál egyenesen törvény — írják elő (a szén tekintetében a vállalatokat most ez alól felmentettük, de az irányító szerveket nem); mivel kormány-szintű határozatok az energetikarökömégért is ezeket a vállalatokat teszik felelősök, törhetik a fejüket, hogyan mérsékeljük értékesítésüket érdekeik

9. ábra. Magyar Tudomány, 1989. 5. szám.

számtalan durva pseudonímájával, tartalmaz ilyen elemet. Mindenesetre sokkal csekélyebb számban, mint az előbbi két nyelvi funkció révén keletkező szöveg.

4. A fatikus, tehát a közlési csatornát, ennek minőségét nyelvi információkkal

és utasításokkal szabályozó nyelvi funkció teljesen mentes az ilyen álidézetektől. Ha ilyen szövegben előfordul álidézet, ez valójában emotív szöveghez kapcsolódik, és pusztán beleágyazódik a fatikus szövegbe. Például, amikor telefonálás közben az egyik fél a másik túl

hangos beszéde miatt durván ráripakodik partnerére, és álidézeti formát használ, hogy e durvaságát aláhúzza.

5. A metanyelvi szöveg álidézeteiről keveset szólhatunk. A metanyelvi szöveg: szövegről szóló szöveg. Nos, itt a nyelvészeti leírás, a nyelvhelyességi elemzés, a beszédpszichológiai jellegű tanács kap helyet. Ilyen szövegekben — melyek valójában referenciális szövegek, csak tárgyuk adott irányú — viszonylag kevés az álidézet, de illusztratív vagy kiemelési céllal mégis néha előfordul.

6. Térjünk most rá a Jakobson-féle modell utoljára hagyott funkciójára, a konatív nyelvi funkcióra. Azt mondhatjuk, hogy az esztétikai, azaz a poétikai nyelvi funkció mellett az ilyen céllal mondott, leírt szöveg tartalmaz legnagyobb mennyiségű álidézetet.

A konatív cél a másik fél befolyásolását, bizonyos irányú tevékenységre való késztetését, gondolatának bizonyos irányba való terelését célozza, tehát valójában a paranccsal, az imperatívusszal kifejezett mondanivaló jegyében működik.

Az egyik legjellegzetesebb típusa e nyelvi törekvésnek, amikor valaki „ellenfelét” — és itt magam is álidézetet használtam — úgy akarja nyelvi befolyásolni, hogy annak gyűlölete, támadó kedve vagy egyáltalán támadási joga csökkenjen. Ha tehát szexuális témáról beszél valaki, könnyen lehet, hogy latin szavakat, körmönfont körülírásokat fog alkalmazni egyes, a nemi érintkezést jelölő fogalmak megnevezésére. Ez a védekezés egyik lehetősége. De ha politikai szövegről van szó, akkor is szerepe van az ilyen — elmarasztalással szembeni nyelvi — védekezésnek: az ellenpárt által alkalmazott terminológiát az adott politikus teljességében álidézetként kezelheti, jelezvén ezzel, hogy ő e fogalmakkal nem azonosítja magát, nem fogadja el ezek nyelvi létezését.

Az álidézetek alkalmazása egy sajátos cél: a meggyőzés (e tipikus konatív cél)

szolgálatában áll oly módon, hogyha valami idézőjelben szerepel az adott szövegben, ez a pusztán tény növeli a szöveg hitelességét. Ha tehát ilyen hamis módon „hitelesség-növelést” érünk el, ezzel tulajdonképpen *manipulálni* tudjuk olvasónkat, „behízelegtetünk” tudatába bizonyos dolgokat (ismét saját álidézetem).

Végül megemlíthetjük, hogy sok esetben a nyílt támadás és ezzel a hallgató, a megszólított kedvezőtlen pozícióba szorítása is ilyen álidézetek segítségével zajlik.

Itt van szerepe a gúnynak, a szatírának, a szarkazmusnak. Úgy tűnhet, hogy ezek a célirányulások az esztétikai szöveg elemei. Lehet, hogy az irodalom esztétikussá tette az ilyen nyelvi megnyilvánulásokat (vö. például a Gascogni legények című verses részletet a Cyrano de Bergerac című darabban), de ha nem irodalomról van szó, a gúny, a szatíra, a szarkazmus igenis konatív célzatú.

Amikor Nixon elnököt sokan támadták a Watergate-ügy kapcsán, és le kellett mondania, előzetesen megjelent egy cikk az egyik amerikai lapban „The serious man” címmel. Ez a „komoly ember” Nixon volt, akinek a komolyságát éppen a cím utáni rész volt hivatva cáfolni. Ime a cím, ami valójában támadást tartalmazó konatív célzatú álidézet volt. (A példát a Nemzetközi Szemiotikai Társaság I. kongresszusán mutatta be egy referens.)

Az eddigiekben épp hogy csak rávilágítottunk a kutatandó területre, ám e sorok szerzője úgy látja, hogy miként az atomfizikában egyes nyomelemek s ezek statisztikája igen messze vezető következtetésekre adhat alkalmat, ugyanígy az álidézetek elkülönített elemzése, ezek gyakorisága, tipológiai rendszerezése, az egyes funkciók szerinti elemzése adott szövegegyüttesben (például a sajtó anyagán belül) szintén valóban új és érdekes következtetéseket eredményezhet.

Jegyzetek

1. i. m. 20. kötet, 715. old.
2. Magyar Nyelv 84. kötet, 1988. 283—295. old.
3. i. m. 285. old.
4. Szöveggyűjtemény a reformkor irodalmából. Budapest, 1955. 165. old.
5. Szöveggyűjtemény a forradalom és

szabadságharc korának irodalmából. Budapest, 1980. 117. old.

6. Bisztray Gyula (szövegösszeállító): Új magyar próza. Budapest, 1948. 572. old.

7. R. Jakobson: Hang—Jel—Vers. 2. kiadás. Budapest, 1972. 241. old.

Kilencszázan veszítik el állásukat az NDK rádiójának racionalizálása és föderalizálása következtében. A rádió munkatársai az Alexander Platzon is tiltakoztak már állomásuk felosztása és az elbocsátások ellen. Feloszlott az NDK újságírószövetsége is. A kilencezer tag eldöntheti, hogy melyik szakszervezethez kíván csatlakozni a jövőben. (*Fernseh-Informationen*)

Megkezdte működését az első szovjet magánrádió-adó, az MI Ifjúsági Rádió. A technikai berendezéseket a Süddeutscher Rundfunk segítségével, illetve közvetítésével szerezték be. Az SDR biztosítja a műszaki feltételeket és a zenei anyagot is. A hatórás adást Vilniusból közvetítik litván és orosz nyelven. (*World Broadcast News*)

Újdonsággal jelentkezik a francia Télécon cég 1990 júniusától. Visio-pass nevű készülékük a különböző tévéprogramok szelektálását végzi. Elkülöníti egymástól a kábel- és műholdas programokat, s dekóderként szolgál fizetett műsorok esetén, valamint az új D2 MAC csatorna használatánál (ezen fogják közvetíteni a nagyfelbontású tévéadásokat). Kezdetben a cég körülbelül havi húszezer darabot tud biztosítani az új termékből. (*IOJ Newsletter*)

A Wallenberg-csoport, Svédország erős gazdasági köreinek egyike szeptember közepén indította az ország negyedik tévéprogramját. A reklámból finanszírozott TV-4 széles körű, komoly műsort ígér, amelyet műholdon keresztül lehet venni nemcsak Svédországban, hanem Norvégiában is. Az állomás saját hírügynökség kialakítását is tervezi. (*Fernseh-Informationen*)

Az USA tévétársaságainak versenyében 1989/90-ben még mindig az NBC állt az első helyen, de nézettségi rátája az előző évihez képest 9 százalékkal visszaesett. A második helyen változatlan nézettséggel az ABC állt, míg a harmadik helyen álló CBS 4 százalékos visszaesést könyvelt el. (*Fernseh-Informationen*)

Az ORF monopóliumának megszüntetése mellett foglalt állást az osztrák rádió és televízió kuratóriumának elnöke és a közönségképviselők elnöke. A két elnök, az általuk vezetett grémiumoktól függetlenül, személyes véleményének adott kifejezést, amikor egy harmadik tévé- és egy negyedik rádióprogram bevezetését javasolták, melyeket részben az ORF, részben magánvállalkozások hoznának létre. (*Kirche und Rundfunk*)

Stejler Sándor

A kábeltelevízió arcai

A televízió manapság már nem korlátozódik kizárólag szórakoztatási célokra. A kábeltelevízió pedig nemcsak korszerű tömegkommunikációs médium, de korunk egyik legsokoldalúbb hírközlőrendszere is. Jelenleg ugyan műsorszétoztó jellege dominál, de több helyen már használják adatátvitelre is.

Mi a jövője ennek az eszköznek a távközléstechnika szédületes fejlődésének a tükrében?

Főleg a különböző elveken működő, szelektív előfizetői hozzáférést megvalósító, korszerű kábeltelevízió-hálózatok kínálnak az üzemeltetőknek eddig még nem tapasztalt szintű sokoldalúságot. Ezek a hálózatok kezdetben csak a műsorszétoztás magasabb igényével indultak, megvalósulásuk során azonban a szélessávú integrált hálózatok képességeit vetítik előre: nemcsak képi (video-) jelek átvitelére alkalmasak, hanem éppúgy továbbítják a szöveg- és adat- (sőt beszéd-) jeleket is. A rendszerek teljesen számítógép-vezérlésűekké váltak, ami lehetővé teszi a kábeloperátorok számára, hogy egészen új szolgáltatások széles körét ajánlhassák az előfizetők számára (például interaktív otthoni és munkahelyi, illetve üzleti szolgáltatásokat). Ezenkívül a nagyfokú automatizáltság révén igen gazdaságossá, költségtakaróssá válik a hálózat irányítása, üzemeltetése és a tevékenységek adminisztrálása.

A szórakoztatási célból indított fizető-tévé-rendszerek egyes fajtái (különösen a kapcsolt csillag, illetve a ministar hálózatok) által kínált értéknövelt kommunikációs szolgáltatások képessége és jövőbeli jelentősége szinte felmérhetetlen, mivel a szolgáltatások választéka és mennyisége egyre növekszik. Általában a főállomás gyűjti össze a különböző forrásokból eredő műsorcsatornákat, és

ezeket osztja szét különböző topológiájú hálózatokon az előfizetők felé. Ugyancsak a főállomásnál futnak össze az interaktív szolgáltatásoknak az előfizetőktől kiinduló és egy másik előfizető számára irányuló válaszai. Ezt szemlélteti a következő oldalon lévő ábra.

A kábeltelevízió-hálózatokban jelenleg a következő szolgáltatásokat nyújtják:

- egyes kiválasztott tévécsatornák meghatározott időre szóló bérleti lehetősége a pay-tv (fizetőtévé);

- az előfizető által interaktív módon megrendelt műsorok, melyeknek a nézési idővel arányos számlázása is folyamatosan történik (pay-per-view);

- kulcsszavakkal védett műsornézési lehetőség (például kisgyermek elől elzárt programok);

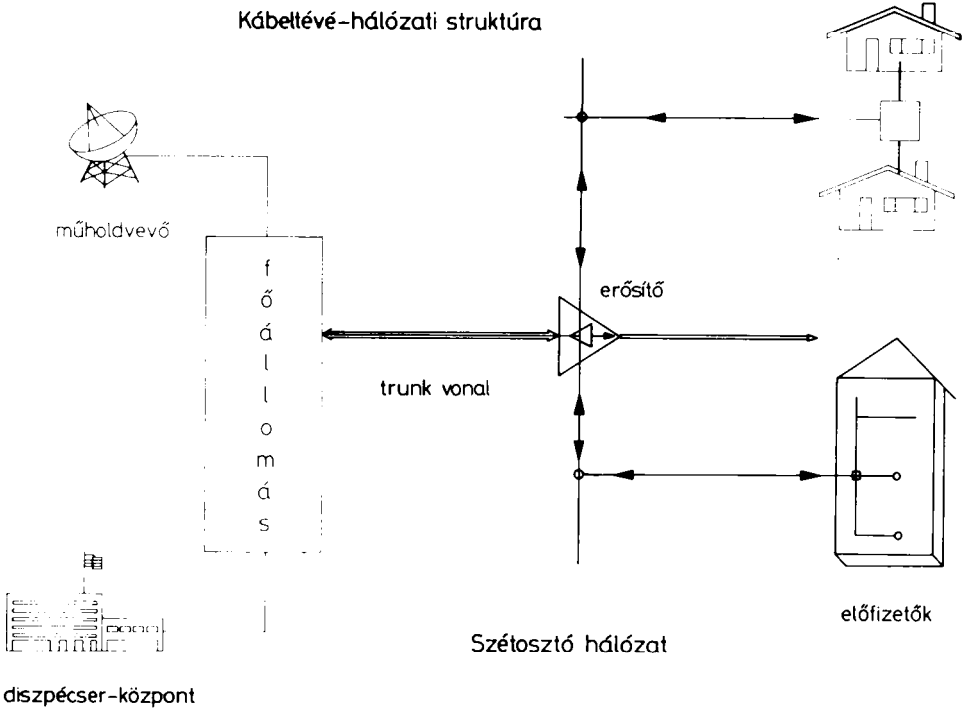
- közvélemény-kutatás, véleménykérvés valós időben történő szavazással;

- elektronikus levélküldés, megrendelések leadása áruházak csomagküldő szolgálata részére, különböző pénzügyi műveletek intézése stb.;

- szociális, egészségügyi, vagyonevédelmi célzatú, az előfizetőtől a diszpécserszolgálat felé irányuló jelzésátvitel;

- kommunális, illetve közműszolgáltatások távfelügyelete, számlázásának automatizálása stb.

Lényegében véve így egy sokállomásos helyi adathálózat (LAN) képződik az előfizetők és az üzemeltetők között,

amit egyaránt használhat a lakossági és a professzionális szektor. A távközlési szolgáltatások postai monopóliumának liberalizálódásával egyre szélesebb körben terjednek és egyre sokoldalúbb szolgáltatásokat nyújt ez a rendszer.

Az elmondottak alapján a kábeltévé nyugodtan nevezhető egyfajta sokszolgáltatású, *analóg* szélessávú hálózatnak. De mégsem tévesztendő össze a manapság szakmai körökben oly sokat emlegetett „integrált szolgáltatású *digitális* hálózattal”, az ISDN-nel, noha bizonyos szolgáltatási szempontból hasonlít ehhez. Mi a kettő viszonya egymáshoz, és mi a jövőjük? — erről szólunk a továbbiakban.

A kábeltévé értelmezése

A kábeltélevíziós rendszerek alapvetően tömegkommunikációs eszközöknek tekintendők, így vizsgálatuknál a műszaki

szempontok mellett figyelembe kell venni a szolgáltatási és népszerűségi szempontokat is. Különösen ez utóbbi nehezen megfogható, hiszen ezek a rendszerek az (elvárhatóan) professzionális ipari termékek nem mindig professzionális (kisipari) összeszereléséből és többféle műsorszolgáltató meglehetősen vegyes programjaiból állnak, melyeknek az eredőjét valamilyen (Magyarországon sajnos többnyire szintén nem professzionális szintű) szervezet üzemelteti. Ezek együttesen határozzák meg a szolgáltatás népszerűségét, ami végül is ennek a tevékenységnek a célját jelenti. A fenti okok miatt kiemelt figyelmet kell fordítani a kábeltélevízió infrastruktúrájára is.

Sok félreértés származik (különösen összehasonlításoknál) abból, hogy a kábeltélevíziózás területén használt rövidítésrendszer nem egyértelmű. Ezért az alábbiakban röviden definiáljuk az angol és a magyar rövidítések tartalmát.

A magyar szabvány (MSz 11458/1—86) szerinti jelölésrendszer:

KVR — Közösségi vevőantenna-rendszer. Kizárólag kisszámú műsor szétszórására szolgál. Ez lehet:

KKVR — Kisközösségi vevőrendszer (egy épületre vagy kisebb épületrészre), vagy:

NKVR — Nagyközösségi vevőrendszer (több épületre, lakótelepre vagy akár egész településre).

KTV — Sokféle műsorforrásból táplálkozó, sokcsatornás kábeltévérendszer, amely (gyakran interaktív) kiegészítő szolgáltatásokat (például visszirányú analóg és/vagy digitális jelátvitelt) is biztosít.

KMJR — A KTV-nek az MSz 11458/2—87-ben alkalmazott új elnevezése.

Az angolszász jelölésrendszer:

CATV — Community Antenna Television: közösségi vevőrendszer. Lehet kisközösségi vagy nagyközösségi.

MATV — Master Antenna Television: kisközösségi antennarendszer.

SMATV — Satellite Master Antenna Television: műholdas adások vételével kiegészített (többnyire kisközösségi) rendszer.

Cable TV — Így jelölik általában a nagyközösségi, néha különszolgáltatásokkal (például fizetőtévével) kiegészített (korszerű) rendszereket. A magyar KTV megfelelője.

A kábeltévé lehetőségei

A kelet-európai országokban a kábeltévé-rendszerekre nézve (tudomásunk szerint) átfogó felmérés, illetve erről szóló publikáció még nem készült. Informális értesülések alapján nagyon valószínű, hogy 1985-ig az NDK, Csehszlovákia és Magyarország kb. egyformán, mintegy öt-tíz százalékos KVR ellátottsággal rendelkezett. Bulgária és a Szovjetunió lényegesen ezen szint alatt volt (és valószínűleg van is). 1985 után Magyarországon az eszközpolitikai liberalizáló-

dás (közösségi stúdiók, majd műholdas műsorok engedélyezése) következtében gyors ütemben megkezdődött a magasabb igény szintű KTV hálózatok kialakítása.

A KGST-országokban (Magyarország kivételével) a KTV területén általában nem folyik rendszertechnikai fejlesztés kutatóintézeti szinten. Magyarországon is csak a Posta Kísérleti Intézet, illetőleg jogutódja, a Hírközlési Kutató-Fejlesztő Kft. foglalkozik (1982 óta) kábeltévé-televízióval, rendszer- és mérés-technikával, műszaki előírások, szabványok kidolgozásával. Ehhez a lökést a műholdas műsoroknak a KVR-ekbe való bekapcsolási lehetősége adta. Az ipar azonban csak lassan követi a teljesen lakossági erőforrásokra támaszkodó hálózatfejlesztések megnövekedett mennyiségi és miniségi igényeit. A gyárakban csak mérsékelt ütemű gyártmányfejlesztés és gyártás folyik, ennek következtében a KTV építőelemek területén is hiánypiac alakult ki.

Noha a KGST-ben az NDK koordinálta ezen a területen a termékszabványokat (REAB 7. szakcsoport), korszerű KTV miniségi előírások, ezeket teljesítő építőelemek és (főleg hosszútávú) rendszertechnikai koncepció csak Magyarországon alakult ki. A termékvalasztékot azonban mindeddig mégis csak az általában szűk látókörű hazai (kis)ipari fejlesztések és a kismértékű szocialista (NDK) import határozta meg. Újabb viszont megjelentek — a különböző kooperációs vállalkozások eredményeképpen — a nyugati eredetű KTV hálózati elemek is.

Talán érdemes végigtekinteni a kábeltévé-televíziós történetének egyes lépcsőfokait a világ e téren legnagyobb tapasztalattal rendelkező országában, az *Egyesült Államokban*. Itt 1952-ben, két évvel az első kis hálózat üzembe helyezése után már hetven rendszer működött tizennégyezer előfizetővel. A szabályozás a szövetségi hírközlési tanács, az FCC kezébe került. 1970-ig a nem regionális

eredetű műsorokat nem volt szabad bevinni a rendszerekbe. Ezen kötöttség felszabadítása után kezdte meg az első fizetőtévéműsorok közvetítését a HBO társaság. A műsorválaszték és a nézettség rohamosan emelkedett, az előfizetői sűrűség pedig 1985-re elérte az ötven százalékot.

Az igazi kábeltévékorszak azonban csak ezután következett be, a műholdas közvetítések beindulásával. Ebben az időben tűnt fel Ted Turner, a mai médium-óriás. A HBO-nak ekkorra már négyszázötvenezer előfizetője lett. A gyors növekedést segítette az FCC négy évig tartó, új tévéadók üzembe állítását tiltó rendelkezése. A feloldás után viszont kötelezővé tették a helyi és a regionális műsorok bevitelét a hálózatokba. Megkezdődött egy átfogó és sokszintű jogi szabályozás is. Az új kábeltévétörvényt (a CCPA-t) 1984-ben hagyta jóvá Reagan elnök. Ez a „must carry rule”-nak nevezett törvény szabályozza, hogy hol, milyen műsorokat, hogyan kell továbbítani. A nagy műsorszóró társaságok azonban felléptek ez ellen a szabályozás ellen, és nyomásukra az FCC megkísérelt egy kompromisszumos újraszabályozást, ez azonban nem sikerült.

Miután az 1970-es évek végén az FCC részben megszüntette a kábeltévé-üzemeltetőkre vonatkozó korlátokat, rohamosan növekedett mind az előfizetők, mind pedig a kábeloperátorok száma. 1980-ban jött létre a híres CNN, majd pedig más, speciális (üzleti, egészségügyi, oktatási, politikai stb.) célú műsorszolgáltatók alakultak. Ezek közül egyre több csak különdíj megfizetése ellenében nézhető. Létrejött a csatornák tartós bérletén alapuló fizetőtévé (pay-tv), majd pedig a nézési idővel arányosan számlázó pay-per-view rendszer. (Az első fizetőtévé 1972-ben próbálkozott, 1986-ra pedig már kb. 37 millió előfizető jutott így műsorokhoz.)

A „pay cable” nagy sikere lett a reklámmentes moziműsorok kínálata. Ezek átlagos díja tíz-tizenegy dollár havonta,

a pay-per-view azonban költségesebb megoldás (ugyanis itt kétirányú adatcsatornát és hozzáférés-korlátozó megoldásokat — például scramblinget — kell biztosítani). Manapság különösen a műholdas műsorokat terjesztik így (kb. nyolcmillió descramblert adtak el eddig). Nagy konkurenciát jelentenek azonban a videokazetta-kölcsönzők. Mivel az USA-ban szinte minden műsorszolgáltató a reklámokból él, ezért céljuk a minél nagyobb nézősereg; ez viszont a fizetőtévé ellen szól, ami úgy tűnik, már megfelelően telített.

Az USA kábeltévé-rendszereinek főbb jellemzői tehát:

- a minél nagyobb műsorszámra (30—60—120 csatorna) való törekvés,
- a fizetőtévé magas aránya,
- a hálózatoknak kizárólag műsor-szétosztásra való használata,
- a minőségi jellemzők alárendelt volta,
- az egyszerű megoldások keresése (főleg a hálózat telepítése során).

Nyugat-Európában a kábeltévé kialakulása másként ment végbe. A legutóbbi időkig csak kisszámú nemzeti műsor jó minőségű, országos szétosztása volt a cél. A fizetőtévé nehezen terjed. A képminőségre és az építési technológiára nagyobb súlyt fektetnek. Nem alakultak ki nagy kábeltévé-operátor szervezetek sem. Érdekes, hogy a hálózatépítés úttörői közé a kis országok tartoznak, mint például Írország, ahol már az angol televíziózás kezdete óta szembe kellett nézni azzal a problémával, hogy a távoli brit tévéadók vételét biztosítsák, először legalábbis, a nagyvárosok számára. Ezt csak nagyméretű vevőantenna-rendszerekkel és erősítőkkel tudták megoldani, amelyeket nem lehetett minden nagyvárosi lakásban felszerelni, ezért a központi vevőantenna-rendszerek már az ötvenes években elkezdtek működni.

A másik véglet például Svédország, ahol (néhány egészen kis közösségi rendszertől eltekintve) 1985-ig jóformán

ismeretlen fogalom volt a kábeltévé. Csak ezután kezdtek bele (bár intenzíven) a fejlesztésbe.

A legsűrűbb kábeltévé-hálózatot a kis államokban — Hollandiában és Belgiumban — alakították ki, a sűrűn lakott és több nyelvet beszélő körzetekben. Az NSZK és Franciaország lemaradt a fejlesztésben a Benelux államokhoz képest, bár ma már mindkét ország jelentősen megnövelte (nagy mértékű állami, illetve postai segítségével) a hálózatát és így az előfizetők számát is. Az igazi lökést azonban a műholdas műsorszórás megjelenése okozta, mivel a műsordömping itt is megnyitotta a fizetőtévé előtt az utat. Ennek két fő műszaki megoldása alakult ki: a scrambling és a szelektív (intelligens) kapcsolós technika, mindkettő számítógépes vezérléssel. Elterjedésük már gyorsuló tendenciát mutat, mert csak ezek a járulékos bevételi források biztosítják az üzemeltetők számára a jövedelmezőséget.

Egy piackutató társaság (Saatchi & Saatchi) 1989. évi felmérése alapján a nyugat-európai országokban a kábeltévé-előfizetők százalékos megoszlása a következő:

Ausztria	18%
Belgium	89,1%
NSZK	26,1%
Franciaország	1,2%
Hollandia	75,7%
Svédország	25,9%
Svájc	65%
Anglia	0,4%

Magyarországon ez az érték kb. 10%.

A fenti adatok azóta minden bizonyosan jelentősen változtak, részben a különböző (gyakran postai!) hálózatfejlesztések, részben pedig a gyorsan szaporodó kábeltévé-üzemeltetők tevékenysége következtében.

A nyugat-európai kábeltévé-hálózatokat (szemben az amerikaiakkal) a következők jellemzik:

— viszonylag alacsony programszámok (4—20),

— pontosan szabályozott követelményrendszer,

— magas műszaki (főleg építőelem-) színvonal,

— a fizetőtévé lassú terjedése,

— elsősorban a saját és a szomszédos országok nemzeti műsorainak a továbbítása,

— jelentős arányú (például az NSZK-ban kb. 70 százalék) a postai létesítésű hálózat,

— általában KTV-s adatátviteli rendszer iránt nincs igény,

— határozott törekvés tapasztalható (hosszabb távon) a B-ISDN szolgáltatások biztosítására, amit néhány futurisztikus, nagyvonalú mintarendszer (pilot-project) is bizonyít (például Biarritz Franciaországban, a BIGFON az NSZK-ban, vagy Skarpnack Svédországban);

— a KTV területén nincs nemzetközi együttműködés,

— megjelentek (ha kísérleti jelleggel is) az értéknövelő szolgáltatások (például tévéújság, lapozós teletext, zárt előfizetői körök számára történő műsorszórás) üzleti, oktatási vagy szociális célból.

A műszaki különbségek is jelentősek az Egyesült Államok és Európa kábeltévé-hálózatai között. Például a tengerentúlon gyakori az 550 MHz sáv szélességű rendszer két trunk-kábellel, egyesek több mint száz műsorcsatornával, Európában viszont (Franciaország kivételével) legfeljebb 450 MHz sáv szélességű rendszereket építenek egy trunk kábellel. A fizetőtévé céljaira az USA-ban szinte kizárólag különböző scrambling technikákat alkalmaznak, szemben az Angliában, Hollandiában és az NSZK-ban helyenként kialakuló kapcsolt csillagpontos (úgynevezett SSP, illetve FAT) megoldásokkal. Az USA-ban a kábeleket többnyire szabadon vezetik, oszlopokra felfüggesztve, ami Nyugat-Európában szinte elképzelhetetlen. (Sajnos Magyarországon is ez az általános gya-

korlat, méghozzá azon műszaki intézkedések nélkül, amelyek ilyenkor is stabil és jó képminőséget biztosítanak.)

Most nézzük, melyek a kábeltelevízió jellemző jegyei *Kelet-Európában*:

— igen alacsony a programok száma (2—6),

— kevésbé szabályozott a követelményrendszer,

— alacsony (néha primitív!) a felhasznált termékek, de főleg az üzemeltetés műszaki színvonala,

— nincs vagy jelentéktelen a hálózatokban a postai érdekelttség,

— az interaktív szolgáltatások irányában látszólag nagy az igény, de kevés az eredmény (csak Magyarországon van ezen a téren fejlesztés és néhány működő rendszer),

— műholdas műsorok csak Magyarországon vannak a KVR rendszerekben,

— nincs látható törekvés a különböző célú hálózatok integrálására,

— a KGST keretében a nemzetközi együttműködést ugyan deklarálták, de nem valósult meg.

A felsorolt eltérések okai a különböző gazdasági-társadalmi rendszereken kívül főleg a hiányzó infrastruktúrákban keresendők.

Kutatás—fejlesztés

A kelet-európai országokban a kábel-tévé-hálózatok színvonala (hasonlóan a távközlési hálózatok színvonalához) jelenleg mennyiségi és minőségi szempontból is alacsony. Ezért a következő évtizedben a távközlési alaphálózatokra kell összpontosítani a fejlesztést, mert a KTV-hálózatok másodlagos felhasználása adatátviteli célra, az országok elegendően távbeszélő és adathálózati képességei miatt, csak kényszer- és nyilvános postai hálózatnál többnyire költségesebb megoldás. A magasabb műszaki színvonalú és gazdaságos üzemeltetés érdekében célszerű a kisebb méretű és autonóm (KKVR) hálózatok összevonása, és (nem feltétlenül sokszolgáltatású)

NKVR hálózattá való átépítése. (Ma Magyarországon ez a fő tendencia.) A műholdas műsorok bevitelle ezekbe a rendszerekbe elkerülhetetlen lesz még ott is, ahol ezt jelenleg még a műszaki megoldások nem teszik lehetővé. Ez pedig a rendszerek csatornkapacitásának a növelését igényli, amire viszont a régi főállomások és szétosztóhálózati elemek nem alkalmasak. Ezért a kilencvenes évek során a KGST-országokban elsősorban a főállomásokat és a trunk-, illetve vonalerősítőket kell lecserélni. Költségeik miatt csak ezek után kerülhet sor a (különben nem kevésbé fontos) házhálózati korszerűsítésekre. A későbbi szolgáltatásbővítések érdekében és az előfizetők „barkácstevékenysége” miatt a ház-hálózatokban feltétlenül át kell térni az úgynevezett *felvezetéses rendszerről* a *csillagtopológiára*, először passzív, majd aktív elosztó ponttal.

Valószínűleg hamarosan fel kell adni azt az eddigi „demokratikus” műsorszétosztási elvet, amely azonos (alacsony) díjfizetés mellett azonos mennyiségű (és többnyire alacsony színvonalú) szolgáltatást biztosított mindenkinek. Tehát a műsorok, illetve a szolgáltatások választékának és minőségének növelése maga után kell hogy vonja az úgynevezett „differenciált előfizetői csatorna hozzáférést”, azaz a fizetőtétét. Ennek intelligens megoldásokkal történő kidolgozása látszik a kilencvenes évek legjelentősebb kábel-tévé-fejlesztésének.

Annak ellenére, hogy — mint mondtuk — a kábeltelevízió nem az ideális adathálózat, mégis számítani lehet arra, hogy a diszpečser-, illetve egyéb jelzőrendszerek egyre növekvő mértékben fognak rátelepülni ezekre a hálózatokra (legalábbis a gyéren ellátott országokban). Ez az értéknövelő szolgáltatás lehet az egyik gazdasági motorja a KVR hálózatok rekonstrukciónak is.

A műsorok számának (főleg a műholdak jövőtől történő gyors növekedése — az alkalmazott FDM technika miatt — megköveteli a felhasználható sáv-

szélességek növelését is. Ez egyaránt jelent frekvenciagazdálkodási és építőelem-fejlesztési problémákat. Mindkét területen jelenleg is folyik és várhatóan a jövőben is lesz kutatásfejlesztés Magyarországon. A többi „szocialista” ország közül — véleményünk szerint — elsősorban az NDK fog a szélesebb sávú (450·550—860 MHz-es) építőelemek kifejlesztése területén tevékenykedni (EGB, Burgstadt). A többi ország nem jelezte ilyen irányú elkötelezettségét.

Fényvezetők alkalmazására az előfizetői kábeltévé-hálózatokban valószínűleg nem kerül sor a kilencvenes évek vége előtt, a trunkhálózatban is legfeljebb az évtized közepén (az optoelektromos csatolók, gyors AD és DA átalakítók, valamint optikai multiplexerek, leágazók stb. beszerezhetőségi nehézségei és költségei miatt).

A fejlett ipari országokban a kábeltévé technológiai szintje magas, elterjedtsége pedig több helyen már elérte a telítettségi szintet. Jelentős újdonság ezen a területen nem várható, bár a mennyiségi és minőségi fejlődés azért nem állt le.

Szolgáltatási oldalról szemlélve a (régi és új) rendszereket, többféle próbálkozás tapasztalható:

— A műsorválaszték növelése műholdas és kisebb közösségek által előállított programok révén. Ezek között növekszik a korlátozott hozzáférésű (fizetős vagy memóriakártyával jogosított, zárt előfizetői csoportok számára fenntartott — például szakmai jellegű) műsorok aránya. Úgy látszik Európa nem kíván mennyiségi versenyre kelni az USA-val, és itt valószínűleg nem mennek har-

minc-negyven csatorna fölé (szemben az USA és Japán százhusz csatornás rendszereivel).

— Különszolgáltatásként fennáll a kábelújság, a távvásárlás, valamint a számítógépes bank- és információs hálózatokba való belépés lehetősége. Mindennek elsősorban az igény szintje tisztázatlan, a műszaki megoldások készen vannak.

— Speciális szociális szolgáltatási kísérletek tapasztalhatók már most is, és várhatók a jövőben. Ilyen például egyedülálló, idős személyek távfelügyelete, esetleges vészriasztások automatikus vagy félautomatikus kezelése, de vannak távoktatási elképzelések is a beteg, hátrányos helyzetűek számára.

Technológiai oldalról szemlélve, a legjelentősebb várakozás a fényvezetők alkalmazását előzi meg. Ezek eddig — elsősorban gazdaságossági okok miatt — nem tudtak igazán betörni a kábeltelevízió területére, de a szélessávú ISDN fejlődésével, a kritikus optoelektronikus elemek szériagyártásával (a kilencvenes évek végén) várható az eddig még csak mintarendszerekben bemutatott AM-, FM-es digitális technika szélesebb körű elterjedése.

A tévéképek (és a kísérő hangok) jobb minősége érdekében kifejtett nemzetközi fejlesztések eredményeképpen valószínűleg csak a következő évtizedre érnek meg az előfeltételei a HDTV, illetve a HD-MAC kábeles továbbításának. Ez azonban megköveteli a szabályozások fejlődését is, mivel az erre szolgáló frekvenciasávokat (és rendszereket) egyelőre még nem dolgozták ki.

Négymillió tévékészüléket vásároltak tavaly az NSZK-ban. Túlnyomórészt asztali készülékek kerültek eladásra, és elenyésző volt a zsebtévék és az óriásképernyős készülékek forgalma. (*Fernseh-Informationen*)

Az RTL reggeli tévéműsora évi 12 millió DM-be kerül. Ugyanakkor a „Halló Európa — Jó reggelt Németország!” adása egyelőre 2—3 millió márka reklámbevételt hoz. (*Fernseh-Informationen*)

Husztly Gábor

Európa mással beszél

Európa egyelőre többszörösen is mással beszél. Egyrészt sokszor nem velünk beszél, mert nem tud velünk beszélni, hiszen távközlés-technológiánk között több évtizedes különbség van, a mi muzeális eszközeink nem alkalmasak az újszerű követelmények kielégítésére. Európa mással beszél, mert velünk még nem találta meg a hangot, a mi szabványaink, előírásaink (még) nem európai szabványok, ezért hálózatunk nem (vagy csak minimális szinten) kompatibilis Európával. Európa mással beszél, más készülékekkel, más szolgáltatások igénybevételével kommunikál, mert számára ezek az eszközök és eljárások már most a valóságot jelentik.

Mielőtt az olvasó kedveszegetten tovább lapozna a lemondást sugalló cím olvastán, meg szeretném nyugtatni, véleményem szerint van megoldás. Mégpedig az ISDN, az integrált szolgáltatású digitális hálózat gyors hazai bevezetésével. A továbbiakban azt szeretném bemutatni, hogy

- mi az ISDN,
- miért kell az ISDN és
- mi az ISDN bevezetésének feltétele.

A századvég Magyarországa előtt a távközlés terén is megnyílik az európai-vá válás lehetősége. Ehhez azonban a műszaki szemléletben rendszerváltásra van szükség. A régi tudás sajnos nem, vagy alig konvertálható. A megújulás új műszaki és gazdasági ismeretek elsajátítását feltételezi.

A távközléspolitikának is fel kell adnia hatalmi pozícióit, és menedzser-szemléletű, korszerű ismeretekkel rendelkező, a nemzetközi szellemi piacon is versenyképes szakértők által irányított liberalizált távközlésre van szükség. Most olyan lehetőség nyílik előttünk, amire évek óta áhítózunk. Ezt elszalasztani már több mint tévedés lenne.

Válság és fejlesztés

A huszadik század megpróbáltatásai nem kímélték a magyar távközlést sem. Puskás Tivadar nem lenne büszke hazája jelenlegi távközlési helyzetére.

A körülöttünk lévő világot egy évvel ezelőtt még egyszerűen három politikai kategóriába lehetett sorolni, és meglepő módon ez a besorolás jól illeszkedett a távközlési infrastruktúrához: a fejlett (nyugati avagy tőkés) országok kitűnő távközléssel, a szocialista országok igen gyenge és fejlődés helyett stagnáló telekommunikációval, a fejlődő országok viszont óriási erőfeszítések árán és elmentmondásosan, de mégis fejlődő távközlő—hálózatokkal rendelkeztek.

Mára ez a helyzet, úgy tűnik, megváltozott, a kategóriák már nem ilyen egyszerűek. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni: egy távközlési rendszerváltás hihetetlen pénzügyi-gazdasági megterhelést, óriási szellemi és fizikai munkakapacitást, nagyfokú átgondolt előkészítést és kitartó, egyenletes tevékenységet igényel. A távközlésben a nagy ugrás nem lehetetlen, de csak akkor nem vezet nagy bukáshoz, ha min-

den területen megfelelően előkészítjük. Egyetlen példát említve: ha hosszú éveken át csekély számú távközlési mérnököt, technikust, szakmunkást képeztünk, akkor ezeket a semmiből nem lehet előteremteni; ha éveken át nem sürgöttük a szakmai (és nyelvi) továbbképzést, akkor most az új technika nem barátja, hanem ellensége lehet sokaknak.

A helyzet jelenleg egyértelműen biztató, erre számtalan bizonyítékból csak egyet emelek ki. A hetvenes évek nagy olajválságai következtében valóban fellépő recesszió az egyébként is élenjáró távközlési gyártókat és postákat arra ösztönözte, hogy minden erejükkel új fejlesztésekbe kezdjenek, és (többek között) „kitalálták” az ISDN-t, az integrált szolgáltatású digitális hálózatok koncepcióját és berendezéseit. Természetesen utólag, tíz év távlatából már jól látszik, hogy ez a koncepció a megelőző fejlődés logikus következménye, de a hetvenes évtized végén mindez még igencsak egzotikus ötletnek tűnt.

Ami a gazdasági válságot illeti, nem panaszkodhatunk, alaposan benné vagyunk. Hogy lesz-e képességünk ezeket a hátrányokat — a nagy nyugati országokhoz hasonlóan — előnyünkre fordítani, azt most csak remélhetjük. Egy biztos: a távközlés területén ők belekezdtek az ISDN-be. Azt mondom, hogy nekünk is bele kell kezdenünk.

De mi az ISDN? Erre kívánunk választ adni a következőkben.

Jelenünk

A nemzetközi távközlés elképesztő fejlődéséről beszélni ma már szinte közhelynek számít, de mégis tény.

Az elmúlt évtized hazai távközlési politikája mára meghozta kétes „gyümölcsseit”: elavult infrastruktúra, muzeális értékű távközlési eszközök és évtizedes várakozás csak a telefonra.

A távbeszélőszolgálat területén az utóbbi két évben megkezdődött az előre-

lépés, ám ezt a külső szemlélő egy ideig még nem fogja észrevenni, hiszen a minőségi javulást egyelőre csak kismértékű, mennyiségi fejlődés kíséri. A minőségi javulás alapjait az új, digitális technikán alapuló távbeszélőközpontok üzembe helyezése adja meg (Szombat hely, Székesfehérvár, Budafok stb.). Az új technika valóban sikert hozhat. A jelenlegi helyzetet azonban még nem a célok és lehetőségek összehangolása jellemzi.

A korszerű digitális technika új megközelítést igényelne a tervezés, döntéshozatal, kivitelezés minden szintjén, és ezekhez a változásokhoz, úgy tetszik, még idő kell. A gyorsuló fejlődés kezdeti, átmeneti időszak az egész hálózatfejlesztési stratégia újragondolását igényli. A korábbi hálózatszerkezetet felülvizsgálva új, döntően az üzleti, fizetőképes keresletet magas színvonalon kielégítő lefedő (vagy átfedő, overlay) típusú hálózat kiépítésére van szükség.

A köztudatban elterjedt fejlesztési irányszámok újragondolása sem látszik elkerülhetőnek. Több olyan számítás ismeretes, mely a nemzetgazdaság teherbíróképessége alapján a jelenleg tervezett mennyiségnél kevesebb, de struktúrában újszerű bővítési igények kielégítését javasolja. A jelenlegi hálózatbővítés keretében még a hagyományos göckörzeti struktúrához igazodóan kerülnek új központok a hálózatba. Remélhetően olyan átgondolt döntések fognak születni, hogy az új rendszerek típusa majd illeszkedik a hálózatfejlesztés során telepítendő további központok típusához. Ez azért lényeges, mert nálunk nagyobb országokban is általában csak kettő vagy legfeljebb három típusú digitális távbeszélőközpont üzemeltetésére szoktak vállalkozni a távközlési vállalatok.

Az adatátviteli szolgálatok terén a problémák még bonyolultabbak, a szolgálatot nyújtó vállalat és az azt igénybevevő felhasználó egyaránt megsínyli a hiánygazdálkodást. A szolgáltató Posta, illetve a Távközlési Vállalat már csak

azért sem folytat igazi aktív üzletpolitikát, mert meglévő monopolhelyzete és a hiányzó piac erre messzemenően nem ösztönzi. A felhasználók viszont többnyire maguk sem tudják jól megfogalmazni igényeiket, hiszen itt a számítástechnika és a távközléstechnika olyan komplex együttműködéséről van szó, melynek elsajátítását nem támogatja az átlagos hazai szakképzettségi színvonal.

A vonal-kapcsolt adatátviteli szolgáltatnál az aránylag kis sebességű (2400—4800 bit/s) átvitel is csak nehézkesen nyújt országos lefedést. A csomagkapcsolás korlátait a hazai távközlési ipar elmaradottsága és az elmúlt évek kemény embargópolitikája határozta meg, így a jelenleg működő kis hálózat inkább kísérlet és kutatás, mintsem szolgáltatás.

A telematikai (videotex, teletex, fakszimile) szolgálatok helyzete sem tér el az általános képtől. Ennek oka egyrészt az elavult irodatechnika, másrészt a jelenlegi bürokrácia információs kapcsolataiban meglévő merev bizalmatlanság, az aláírások és pecsétek fetiszizálása. A fakszimile (képtávírás) nyilvános változata, a *postafax* igazán nem nyerte meg az előfizetők tetszését, hiszen a dokumentum feladásához el kell menni a megfelelő (sokszor nem is közeli) postahivatalba, és a címzett postai küldemény formájában kapja meg a másolatot, ha nincs saját fakszimile berendezése.

Ezzel ellentétben a telefonvonalon kapcsolt saját tulajdonú távmásolók száma nem várt ütemben terjed, és igen rövid időn belül a több tízezres mennyiség is eléri. Ezzel a fakszimile szolgálat át fogja venni a második helyet a távközlőszolgálatok sorában.

A videotex szolgálatot egyelőre a sikertelen kategóriába sorolhatjuk. Mentiségünkre legyen mondva, hogy az ötmillió videotex-(minitel-) előfizetőt kiszolgáló franciaországbeli rendszeren túl a többi nyugat-európai rendszer is éppen csak felfutóban van, sőt egyes helyeken csökkenés mutatkozik. Mindenesetre a

hazai rendszerbeállításra kiszemelt nyugatnémet és osztrák mintájú videotexrendszer aligha fogja megnyerni az előfizetők tetszését, legalábbis bonyolult kezelésű terminálja, egyelőre elenyésző nagyságú adatbázisa és kialakulatlan piacpolitikája nem ezt jósolja. Ez a „szolgálat” nálunk pillanatnyilag inkább kutatási kísérlet, mintsem üzleti vállalkozás.

A teletex mint a telex igényesebb és gyorsabb változata egyelőre igen lassan terjed nálunk. Az ok vélhetően az, hogy a még mindig erőteljesen fejlesztett — bár már igencsak elavult — telexszolgálatot az előfizetők szívesebben veszik igénybe világméretű kiterjedése, megszokott minősége miatt. Az is döntő szempont, hogy a teletexhálózatot nálunk csak a vonalkapcsolt adathálózaton lehet elérni. A legfőbb gát a drága végberendezés. A rövidesen lehetővé váló telex—teletex kapcsolat változtatni fog a helyzeten.

Érdeemes még megemlíteni a Magyarországon minitex néven bevezetett (c-mail) elektronikus szövegpostaláda (üzenetrögzítő és közvetítő) szolgálatot, mely elsősorban az utazó menedzserek segítőeszköze lesz. Ez utóbbi szolgálat vezet át a mozgó szolgálatokhoz, melyek közül hazánkban a nyilvánosság a rádiótelefon igénybevételére számíthat a közeljövőben.

Látható, hogy jelenlegi helyzetünk igen sok gondot és ellentmondást tartalmaz. A következő néhány év azt követelné a magyar távközlési szakemberektől, hogy — önmagukon túlnöve, évtizedes beidegződéseiket s a megszo-kásokat levetve — újszerű megközelítéssel kezdjenek az elmaradás felszámolásához. Európa úgy közeledik az évezred fordulójához, hogy új távközlési infrastruktúra kiépítésével új szolgáltatások halmazát kínálja előfizetőinek, s új távközlési dimenziókat nyit meg az egész földrészre, majd az egész fejletf világra kiterjedő szolgáltatás-integrálási stratégia alkalmazásával. Mindennek

alapja az ISDN (Integrated Services Digital Network) koncepciójának tervszerű és széleskörűen összehangolt megvalósítása.

Az ISDN kialakulása

Kövessük végig vázlatosan a távközlés fejlődését napjainkig a telefóniára koncentrálva.

A meglévő távbeszélő-hálózat analóg távbeszélő-készülékekből, fémes érintkezőket tartalmazó, jelfogós vezérlésű távbeszélő-központokból és analóg előfizetői vonalakból áll. A hálózat központjai között fémes érpárokat, analóg vivőhullámú frekvenciaosztásos sokcsatornás átviteli rendszereket alkalmaznak. A hálózatot hasonlóképpen analóg alközpontok teszik teljessé. A hálózat így 3,4 kHz sávzélességű csatornákon analóg jelek átvitelét teszi lehetővé.

A következő fejlődési fázisban, elsőként a nagyvárosi helyi hálózatokban, megkezdik az átviteltechnika digitalizálását; sokcsatornás digitális, impulzus-kód moduláción (PCM) alapuló rendszereket telepítenek a központok elé. A 64 kbit/s-os sebességű, illetve átviteli kapacitású rendszerek digitalizált beszédjeleket, valamint kis és közepes sebességű adatjeleket továbbítanak.

Az átviteltechnika után a kapcsolástechnikában is megjelennek a digitális eszközök: elsőként többnyire azokat a tranzitközpontokat váltják ki, melyek között már amúgy is digitális jelek haladnak, és így a feleslegessé váló analóg/digitál visszaalakítás minőségjavulást is eredményez. Az igazán nagy előnyt a vezérléstechnika változása hozza: a tárolt programú vezérlés, vagyis a célszámítógéppel megvalósított központvezérlés új távlatokat nyit a szolgáltatások sokrétűségében. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy egy távbeszélőközpont vezérlése csupa valós idejű feladat megoldását jelenti, itt tehát a számítógépnek folyamatok so-

kaságát kell megoldani előre meghatározható időn belül.

A tranzit központokkal egy időben, vagy azok után, a helyi hálózatok síkjában is megkezdődik a digitális kapcsolástechnika bevezetése, amire az integrált áramkörti technológia egyre újabb eredményei adtak lehetőséget. A digitalizálás az alközpontokat sem hagyja érintetlenül, sőt sok esetben a hálózat számos részén a főközpontoknál előbb jelennek meg digitális kapcsolómezejű tárolt programvezérlésű alközpontok.

Az előző fejlődési lépések teremtik meg a lehetőségét az integrált digitális hálózatok (IDN) kialakulásának. Ezekben a hálózatokban a beszédjelet a központok előfizetői kapcsolainál alakítják át digitális jellé, így a jelek a hálózat döntő részében digitálisak. Az ilyen hálózatot egyetlen szolgáltatóra épített távbeszélő- vagy adatszolgáltatást nyújtó IDN-nek nevezzük. Lényeges szempont tehát, hogy ezek a hálózatok *egyetlen szolgáltatót* (például telefont) nyújtanak.

A távbeszélő IDN sok digitális központot tartalmaz, és a központok vezérlőinek együttműködése új módszert igényel. A számítógép-hálózatokban már korábban alkalmazott üzenetkommunikáció módszerét átvéve a központok között úgynevezett közös csatornás jelzés-technikát használnak. Ennek korszerű változata a nemzetközi szabványoknak eleget tevő No. 7-es jelzésrendszer. Ez teszi lehetővé, hogy az egy-egy központban igénybe vehető sokrétű szolgáltatást hálózati szinten is nyújtani lehessen.

A nemzetközi gyakorlat azt mutatja, hogy az integrált szolgáltatású digitális hálózatok kialakulásának műszaki alapja a távbeszélő IDN. A digitális távbeszélő-hálózatok és adathálózatok továbbfejlődését két tényező motiválta.

Az IDN előfizetők (felhasználók) világában alig érzékelik, hogy egy döntően digitális hálózathoz csatlakoznak, hiszen az előfizetői vonal továbbra is ana-

lóg. Tehát logikusan merült fel a digitális előfizetői csatlakozás megvalósítása.

Másrészről a sokféle végberendezést használó előfizető csak külön vonalakon tudja csatlakoztatni különféle berendezéseit, tehát ahány szolgálat (berendezés), annyi hálózat: külön távbeszélő-hálózat, külön (vonalkapcsolt) adathálózat, külön telexhálózat és külön vonalak a többnyire távbeszélő-hálózaton működő fakszimile, videotex és teletex berendezéseknek. Nyilvánvaló, hogy ez hosszú távon kifejezetten pazarlás.

Az ISDN leglényegesebb alapgondolata az, hogy — az előfizetőnél elhelyezett hálózatvégződő egységgel — szabványosított csatlakozási felületet (interfészt) nyújt, melyen a legkülönbélebb távközlési végberendezések kapcsolhatók. A hálózatvégződő egység olyan digitális úton csatlakozik a kapcsolt digitális távközlőhálózathoz, mely 64 kbit/s-os felhasználói csatorná(ka)t és külön 16 kbit/s-os vagy 64 kbit/s-os jelzőcsatornát nyújt. A felhasználói csatornák tetszőleges digitalizált információ továbbítására képesek.

Az ISDN koncepció

Az integrált szolgáltatású digitális hálózat alapgondolata az, hogy a beszéd- és nem beszéd- (adat, kép, szöveg stb.) szolgálatokat ugyanazon a távközlőhálózaton nyújtják. Ennek két kiindulási feltétele van: a felhasználói információcsatornák egységesítése és a felhasználó-hálózati csatlakozások szabványosítása. Ebben lényeges új fogalom a felhasználó (user), amely a szolgálat(ok) előfizetője által kijelölt személy, esetleg gép, aki (ami) jogosult igénybe venni az integrált távközlőhálózat szolgáltatásait és szolgáltatásait.

Az ISDN tulajdonképpen több hálózat egymásra épülését jelenti, nevezetesen:

— a kapcsolt, 64 kbit/s-os csatornából álló információtovábbító hálózatot;

— a hálózatelemek együttműködésére szolgáló jelzeshálózatot, amely vezéri a

végberendezések és a hálózat kapcsolását;

— az átviteli eszközökből felépülő alaphálózatot (infrastruktúra) és a hálózatigazítási (üzemeltetési-fenntartási) hálózatot.

Az ISDN-ben az integrálásnak több szempontja érvényesül:

— a *műszaki integráció*, amely már a távbeszélő integrált digitális hálózatban megvalósult, és amely a digitális átvitel és digitális kapcsolás együttes alkalmazásával kezdődik és a csatlakozás funkcionális egységesítésével, az interfészek szabványosításával teljeseedik ki;

— a *hálózatintegráció*, amely a korábban egyedi szolgálatok megvalósítására létesített különálló hálózatokat egyetlen hálózattal helyettesíti;

— a *szolgálatintegráció*, amelynek alapja a valamennyi szolgálatot egységesen kapcsoló ISDN—központ;

— a *szolgáltatásintegráció*, amely egységes eljárásokat alkalmaz ugyanazon szolgáltatások (például hívásátírányítás, híváskezelés) megvalósítására a különféle szolgálatoknál; és

— az *üzemeltetés integrációja*, amely ugyanazon személyzet, ugyanazon eszközök és eljárások keretében egységesíti a hálózat üzemeltetését, adminisztrációját és fenntartását.

Az egységes csatlakozási rendszer szabványosítása alapján az ISDN a jövőben bármely új szolgálatot képes lesz befogadni. Az ISDN kiépülése nyomán a felhasználókat nem kell többé más hálózatokhoz csatlakoztatni, a koncepció lényege éppen abban rejlik, hogy ugyanazon a hálózaton nyújtja a beszéd- és nembeszéd-szolgálatok széles körét.

Alapelvek

Az ISDN megvalósításának kulcskérdése a felhasználó (előfizető) és a hálózat csatlakozásának egységesítése. Mivel az analóg előfizetői vonal és a digitális központ előfizetői egységében lévő A/D átalakító alkalmazása akadályozza digi-

tális végberendezések csatlakoztatását, kidolgozták a felhasználó-hálózat interfész hálózatoldali NT végződő egysége és előfizető-oldali végberendezésének összekapcsolási módjait.

Az ISDN jel- és jelzésátvitel megvalósítása különféle ISDN-rendeltetésű integrált áramkörcsaládok kifejlesztését igényelte, ezek nagy része beépített mikroprocesszort alkalmaz, amelynek programját gyárilag építik be.

A szabványosított felhasználó-hálózat-csatlakozás alapvető jelentősége a terminálok áthelyezhetőségében rejlik. Ez lehetővé teszi egyrészt a megfelelő szabványok alapján tervezett ISDN kompatibilis végberendezések közvetlen csatlakozását, másrészt a meglévő különféle szolgálatokhoz tervezett végberendezések terminálillesztő útján való közvetett kapcsolását. Azonos csatlakozók, hardver és szoftver eszközök egységesen alkalmazhatók terminál és nyilvános ISDN, terminál és ISDN alközpont, valamint ISDN alközpont és nyilvános ISDN között.

Az ISDN alapszolgálati és azok leírási módszerei kialakultak, az ISDN szolgáltatások pedig a korábban egyetlen digitális központra kialakított szolgáltatások hálózati méretű általánosítását jelentik.

Helyzetkép

Az ISDN gondolatát, specifikálását és létrehozását a fejlett távközléssel rendelkező észak-amerikai és nyugat-európai postaigazgatóságok és hálózatüzemeltető szervezetek kezdeményezték. A vezető távközlési ipari vállalatok már az előzetes specifikációk elkészülte után megkezdték az ISDN megvalósításához elengedhetetlenül szükséges eszközök (integrált áramkörök, végberendezések, terminálillesztők, mérő- és vizsgálóműszerek) fejlesztését és sorozatgyártását.

Az ISDN a digitális távközlés és számítástechnika korábban nem tapasztalt

összefonódásához vezet, ezért megvalósítása korántsem korlátozódik távközlési fejlesztési elgondolásokra. Az ISDN megvalósítása a fejlesztők, felhasználók és üzemeltetők (szolgáltatók) új alapon szervezendő együttműködésére kell hogy épüljön.

A fejlett távközléssel rendelkező országokban az ISDN-igények a nagy információbességet igénylő előfizetők-nél jelentkeztek. A fejlettebb nyilvános hálózatot üzemeltető országokban az ISDN-termékek megjelenése az irodátávközlésben és a helyi hálózati környezetben várható, ezért az ISDN-hatások tanulmányozása kiterjed a magáncélú távközlőhálózatokra is.

Az ISDN felépítése, szervezése, kialakítása és bevezetése korábban még nem ismert nemzetközi szabványosítást, együttműködést, valamint az eszközök elismerését és elfogadását feltételezi. Ezért szükségessé vált az európai összehangolás (harmonizálás) is. Ez a munka az 1980-as évek közepén az Európai Postaigazgatóságok Szervezetének (CEPT) keretében indult, s az ISO-CCITT együttműködésben kidolgozott nyílt rendszerek összekapcsolása (OSI-Open Systems Interconnection) elveire épült. (A CEPT-nek huszonhat európai tagországa van, Magyarország jelenleg még nem tagja.) Az ISDN szabványosítás a CCITT-nek az 1984-1988 közötti tanulmányi időszakban kidolgozott, valamint 1989-ben a Kék Könyvekben megjelent ajánlásaiból indul ki.

Az Európai Távközlési Szabványosítási Intézet (ETSI) a CEPT eredményei alapján megkezdte az európai távközlési szabványok (NET) kidolgozását, amelynek során egyedi specifikációk készülnek a végkészülékekre. A magyar távközlés érdekében életfontosságú lenne az azonnali bekapcsolódás ebbe a szabványosítási tevékenységbe.

Az ISDN kidolgozásának eddigi mérőföldkövei a következők:

1984 — A CCITT közzétette az ISDN alapspecifikációkat és az ISS'84 kapcsolt

lástechnikai szimpóziumon a vezető távközlési cégek mintahálózatokat mutattak be. Ekkorra már általánosan elfogadottá vált a távbeszélő kapcsolórendszerek tárolt program vezérlése, kialakultak a digitális átviteli hierarchia szintjei és közegei, igazolódott a digitális helyi és tranzit kapcsolórendszerek gazdaságossága, megjelentek a digitális alközpontok és kialakultak a digitális központok távbeszélő-szolgáltatásai.

1988 — A CCITT és a CEPT kidolgozta az ISDN specifikációk végleges változatát. Az 1985—1988 közötti időszak az ISDN megvalósítása szempontjából jelentős előrehaladást mutat, amely az integrált digitális távbeszélő-hálózat eredményeire épült. Az 1987. évi távközlési világtalálkozás, a TELECOM'87 jelszava ez volt: Az ISDN valóság lett.

1992 — a közös piaci országok 1989-ben szándéknyilatkozatot írtak alá (MOU — Memory of Understanding) — amelyhez később a CEPT valamennyi tagállama csatlakozott — arról, hogy jelentős állami támogatást nyújtanak a nemzeti ISDN-ek megvalósításához és az európai ISDN-ek összekapcsolására. Tervezett határidő: 1992.

Itthoni reményeink

Az átviteltechnika digitalizálása jelenleg is folyik, ma a PCM technikát használjuk az átviteli közeg többszörös kihasználásra. Országos szinten ma még nincsenek összekapcsolva digitális átviteltechnikával a gerincirányok főbb pontjai. A kapcsolástechnikában 1988 végétől indult meg a digitalizálás.

Először digitális nemzetközi távhívóközpontot létesítettünk (AXE), majd a belföldi távhívóközpontot bővítettük digitális központtal (ADS). 1990 végére több digitális helyi és tranzit központ jelenik meg a hálózatban (Szombathely és göckörzete, Sopron és göckörzete, Zalaegerszeg, Lenti és göckörzete, Székesfehérvár és göckörzete, Budafok), összes-

ségében nyolcvanötezer előfizetői vonnalal.

A különféle hosszabb, rövidebb távú fejlesztési programok szerint:

— 1995 körül valamennyi megyeszékhelyhez elérhet az országot lefedő digitális gerinchálózat, és a többi város közel fele is elérhető már digitális átviteli úttal.

— 1995-ben már legalább Ausztria, Jugoszlávia és Csehszlovákia felé rendelkezhetünk digitális nemzetközi összeköttetésekkel.

— 1995-ben Budapesten már több mint tíz digitális főközpont üzemelhet, és a várost átszövik a nagy kapacitású digitális átkérőhálózati összeköttetések.

A vonalkapcsolt adathálózatok remélhetőleg rövidesen, a csomagkapcsolt hálózat pedig a kilencvenes évek közepétől lesz elérhető az egész országban. 1995 után a vonalkapcsolt adathálózat mennyiségi fejlődése lelassul, a csomagkapcsolt hálózatban pedig nagyarányú mennyiségi fejlődés várható.

Az alközponti piac liberalizálásának következtében várhatóan igen gyorsan fognak terjedni a korszerű digitális alközpontok, és megjelennek az ISDN funkciókkal rendelkező alközpontok (ISPBX).

A korszerű, nyilvános digitális hálózati távbeszélőközpontok közötti jelzésátvitelre már 1992-től meg kellene kezdeni a No.7-es közöscsatornás jelzésrendszer alkalmazását, hiszen ez az IDN és az ISDN alapja is.

Budapesten lehetőleg még 1992 vége előtt kísérleti mintahálózatot kellene létrehozni, az ISDN modullal rendelkező főközpontok megjelenését pedig legkésőbb 1993-ra kellene biztosítani. Ekkor Budapesten és a digitális régiókban ISDN főközponti modulokkal megindulhatna a nyilvános ISDN szolgálat.

Ezt az elképzelést alátámasztja az újabb mind nagyobb elismertségnek örvendő lefedő hálózati koncepció, mely szerint a lefedő telefon IDN-t már ISDN alapokon kellene kiépíteni, tehát a fő-

ként üzleti felhasználók igénye szerint bárhol nyújtható lenne az ISDN szolgáltatás is. A teljes ISDN lefedést 2000-re kellene elérni.

Nem szoltunk eddig a mobil rádiótelefonok témaköréről. Ez az önmagában is hatalmas műszaki feladatot jelentő terület 1990-től örvendetes változás előtt áll: a monopóliumát veszítő Távközlési Vállalat mellett megjelenik az e célra szerveződött Hungaria Telecom Kft. mint második szolgáltató. A két szolgáltató versenyéből és bizvást remélt műszaki együttműködéséből a közel száz-ezer majdani rádiótelefon-előfizető kell hogy a legnagyobb hasznot húzza. (A helyzet időközben némileg változott, ám a versenyzés reménye most is fennáll.)

Európa '89

Ausztriában az alap- és a primerhozzáférés pilot szinten 1989-ben indult. A kereskedelmi bevezetés az 1990-es évek elején várható. [Az alkalmazott központtípus EWSD és a módosított DMS (ADS).]

Belgiumban a kísérletek 1985—86-ban kezdődtek. A pilot-rendszerek 1989-ben indultak. A kereskedelmi bevezetés 1991—92-ben várható. (Az alkalmazott központtípus SYSTEM 12 és EWSD.)

Dániában a pilot működés 1987—88-ban indult. A kereskedelmi bevezetés a kilencvenes évek elején várható. A tarifapolitika készen van. (Központtípus: SYSTEM 12 és AXE.)

Finnországban a helsinki telefontársaság 1986-ban kezdte meg a kísérletet, az alaphozzáférésmód vizsgálatai 1987-ben kezdődtek. A kereskedelmi bevezetés során az 1990-es évek közepére egész Helsinkit lefedik. Az állami postai pilot kísérlet 1988—89-ben indult, és ezt közvetlenül követi a kereskedelmi bevezetés. (Központtípus: DX200, SYSTEM 12 és EWSD.)

Franciaországban a RENAN kísérlet a nyolcvanas évek közepén kezdődött. A kereskedelmi bevezetés, elsőként a vilá-

gon, 87 végén alaphozzáférésmód nyújtásával indult. Az ISDN és a TRANSPAC csomagkapcsolt hálózat közötti gateway már működik. A primer hozzáférésmód 89-ben indult. Az egész országot lefedő hálózat a kilencvenes évek második felében alakul ki. A tarifát bejelentették. (Központtípus: E10B, E10MT, AXE.)

Az NSZK-ban az alaphozzáférésmód-kísérletek 84—85-ben indultak. A pilot-szolgálat 87-ben indult. A kereskedelmi bevezetés 1988 decemberében megkezdődött, az egész országot 1993-ra fedik le. Hosszabb távon a csomagkapcsolást is integrálni kívánják. A tarifát bejelentették. (Központtípusa: EWSD, SYSTEM 12.)

Olaszországban az alaphozzáférésmód-szolgálat megindult. A kereskedelmi bevezetés 90—91-ben várható. A tarifát bejelentették. (Központtípus: PROTEO Ut, PROTEO GTD—5, SYSTEM 12, AXE.)

Hollandiában az alaphozzáférésmód pilot kísérlete 1989-ben indult. A kereskedelmi bevezetésről még nincs döntés. A tarifát sem döntötték meg el, de várhatóan az NSZK-hoz hasonló fognak használni. (Központtípus: AXE, No.5 ESS, PRXD.)

Norvégiában az integrált hálózati kísérletek 1984-ben indultak. Az ISDN primer hozzáférésmódot 1988 óta vizsgálják. A kereskedelmi bevezetés 1989 végén indult. (Központtípus: SYSTEM 12, AXE.)

Spanyolországban a pre-ISDN szolgálatok 1980-ban indultak, és IBERCOM néven kvázi ISDN szolgálatokat is bevezettek. Az alap és primer ISDN hozzáférés-kísérletek 87-ben indultak. A kereskedelmi bevezetés 1989 után várható. (Központtípus: AXE, SYSTEM 12, No.5 ESS.)

Svédországban a kísérletek 86—87-ben kezdődtek, a primer-és alaphozzáférésmód-pilot 88—89-ben indult. A kereskedelmi bevezetést 90-re tervezik. (Központtípus: AXE.)

Svájcban az alaphozzáférésmód-pilot 1988—89-ben indult. A kereskedelmi bevezetés 91-re várható. (Központtípus: EWSD, SYSTEM 12 és AXE.)

Nagy-Britanniában integrált digitális hozzáférés (IDA) néven 1985-ben indult szolgáltatás. A többvonalas IDA 30x64 kbt/s-os kiépítéssel 88-ban kezdte meg működését. A British Telecom hálózat kvázi ISDN-je 88 őszén startolt. Kereskedelmi bevezetés a primer sebességre 89-ben kezdődött. (Az alkalmazott központ típus: SYSTEM X, AXE.)

1992-ben egész Nyugat-Európa ISDN szintű összekapcsolását tervezik. A megfelelő fejlesztések 1988 óta folynak.

Kelet-Európára vonatkozóan még nincs adat.

Kapcsoljunk!

A fentiekben megkíséreltük bemutatni az ISDN tématerületének néhány főbb jellemzőjét és a hazai távközlési környezetet. Minden reményünk megvan arra, hogy az itt vázolt elvek fokozatosan valósággá váljanak, és Magyarország is bekapcsolódjék az európai távközlési vérkeringésbe. Mindezekhez olyan távbeszélő IDN kiépítésére van szükség, mely már indulásakor feltételezi az

ISDN rövid időn belüli belépését. Ehhez a távközlésfejlesztési tervekbe haladéktalanul be kell építeni az ISDN két-három éven belüli megvalósítását. A rendelkezésre álló rövid idő alatt aktívan, szakértői szinten be kell kapcsolódnunk valamennyi lényeges nemzetközi távközlési szervezet munkájába.

A mielőbbi átgondolt liberalizálás és az ennek műszaki alapját adó, az ISDN szempontjait is figyelembe vevő távközlési szabványok elkészítése adhatja meg a műszaki-gazdasági háttérrel a belföldi és külföldi működő tőke bevonásához. A nyereséget ismét a távközlési infrastruktúra fejlesztésébe fektető tőke bevonása minden szempontból előnyösebbnek tűnik, mint a katasztrofális adósságteher további hitelfelvételekkel való növelése.

A távközlés irányításában mindenképpen rendszerváltás szükséges, a korszerű szemléletben, tudásanyagban, műszaki, jogi közgazdasági és humán kultúrában járatos, nyelveket beszélő szakembergárda nélkül a fejlődés folyamata megakadhat. Ehhez az oktatás különböző szintjein jóval nagyobb súlyt kell fektetni a megfelelő távközlési szakemberek képzésére. Ez a minimális feltétele annak, hogy néhány éven belül távközlési csatornákon is „beszéljünk Európával.

Mikrohullámú összeköttetés jött létre Egyiptom és Líbia között 180 telefonvonal, 3 rádió- és 1 tévécsatorna segítségével. Ezzel Líbia vált a központjává annak a kommunikációs rendszernek, amely összeköti Egyiptomot és a Maghreb országokat. Természetesen így fölöslegessé vált az eddigi tenger alatti kábelvezeték. (World Broadcast News)

Az angolok nem kedvelik a szinkronizált vagy feliratos műsorokat, így a BBC programjainak túlnyomó részét maga állítja elő. Például a múlt évi 11 500 óra műsoridőből 8500-at saját stúdióiban készített. Az importált műsorok jó része is angol nyelvű országokból — többnyire Ausztráliából, Új-Zélandról és Kanadából — érkezik. (Dossier de l'audiovisuel)

Tölgyesi János

Csúcstechnológia a mindennapok számára

A 21. IFABO kiállítás tanulságai

Május közepétől öt napra a bécsi Práterben felépített vásárközpontban adott találkozót egymásnak a fejlett világ számítástechnikával, kommunikációval és a szellemi munka környezetének megteremtésével foglalkozó cégeinek java része. A szemlélőnek úgy tűnhetett, hogy a tavalyi, jubileuminak számító huszadik rendezvény után némileg megtörik az a felfelé ívelő fejlődési pálya, ami az IFABO kiállítások sorát jellemezte. Az akkori kiállítás szervezői érthetően rekordokra törekedtek. Az addigi vásárok legnagyobb látogatószámát tudták felmutatni, a kiállítás beépített területe is a legnagyobb volt. Az ideai, huszonegyedik kiállítás azonban ezeket a csúcspontokat is túl tudta szárnyalni. Tehát úgy tűnik, hogy folytatódik annak az ipari-fejlesztői komplexumnak a konjunkturája, amelyik az IFABO kiállításokon lép a közönség elé eredményeivel.

A közel 50 400 négyzetméter kiállítási területen 1553 cég mutatkozott be, ebből 175 osztrák és 1378 külföldi — ezek harminc országból sereglettek össze. A legmagasabb bérleti díjat is ebben az évben számolták föl, például az egyik cég az ötnapi standért mintegy ötvízezer nyugatnémet márkát fizetett.

Integrált szemléletmód

Hosszabb ideje tanulmányozva az IFABO kiállításokat eltűnődhethünk, vajon minek köszönheti népszerűségét, töret-

len felfelé ívelését, évről évre való növekedését ez a rendezvény.

Az első ok talán az, hogy az IFABO mint nemzetközi vásár alapkonceptiója egyre inkább megfelel az információtechnológiák fejlődésének. Ez a fejlődés pedig az integrálódás irányába halad. Közeledve az ezredforduló felé, kirajzolódní látszik egy olyan sajátos, kommunikációs környezet, amelyben a szellemi munka, az információk termelése, cseréje és a velük való gazdálkodás egy magas színvonalú technikával támogatott környezetben zajlik le. Ez a környezet felerősíti és meghatványozza a szellemi munkát végző emberek tevékenységét, hatékonyságot és eredményességet biztosít. Hovatovább csakis ilyen, a csúcstechnológia eredményeivel kiépített környezetben lehet élenjáró szellemi és gazdasági tevékenységet folytatni.

Második szempontként talán azt érdemes megemlíteni, hogy Bécs igen alkalmas nemzetközi szintű találkozóhely. Bár a korábbi kiállításokon a német elektronikai ipar egyértelmű túlsúlyát láthattuk, mára ez a tendencia kiegyenlítődt. A francia, olasz, távol-keleti és japán cégek ugyanúgy képviseltették magukat, mint az amerikai élenjáró vállalatok. Az utóbbi két-három évben a kelet-európai országok cégei is jelen voltak: eleinte a nagy állami vállalatok az NDK-ból, Csehszlovákiából, Magyarországról, majd legutóbb már kicsiny magánvállalkozások is feltűntek.

Harmadik s talán legjelentősebb ösz-

Új irodabútor-stílus: a célszerűség és az esztétikum összhangja

szetevőként az osztrák ipari és fejlesztő vállalkozók jelenlétét és törekvéseit kell említeni. Szerencsés módon Ausztria nem a legnagyobb tőke- és szellemi erőforrás-igényes csúcstechnológiák fejlesztésébe szállt be (mint amilyenek a számítógép-hardver, a háttértárak vagy a gyors kommunikációs rendszerek), hanem egy kezdetben periférikusnak tűnő területre, a másológépek gyártásába. Nagy hagyományai és kiterjedt háttér-ipari bázisa van az irodai környezetet megteremtő tevékenységeknek, a speciális bútoroktól kezdve a különböző típusú rendezőkig, dossziékig, irodai kellé-

kekig. Ezek a gyártmányok évről évre jelentős helyet kaptak a kiállításon és sajátos karaktert adtak a rendezvénynek.

Bécs földrajzi helyzete az utóbbi másfél évben hirtelen felértékelődött. Korábban Nyugat-Európa keleti peremén helyezkedett el, most Európa közepén találta magát: az osztrákok egyre inkább ráébrednek arra, hogy milyen előnyökkel jár az a sajátos földrajzi, gazdasági, politikai klíma, ami az országot jellemzi. Ehhez járul a nagy hagyományokkal rendelkező idegenforgalom, vendéglátás és kereskedelmi hálózat. Mindez olyan háttérrel és támogató infrastruktúrát je-

lent, ami eleve sikeressé tesz egy ilyen világméretű léptékkal mérve is kiemelkedő rendezvényt. Amikor a leendő közös világkiállítás esélyeiről gondolkodunk, érdemes ezekre a körülményekre is figyelnünk.

Fejlett környezetben sikeres eszközök

Az IFABO koncepciója nem olyan magától értetődő, mint a nagy készülék- és gépbemutatóké, hardver-parádéké, amelyen a SICOB vagy a CEBIT. A szellemi munka tartalmi és környezeti oldalának középpontba állítása csak a nyolcvanas évek elején körvonalazódó információtechnológiai fejlődés nyomán vált lehetővé. A számítógépek és a távközlési csatornák integrációja nyomán kialakult adatkommunikációs ipar és annak termékei voltak azok az első eredmények, amelyek érintették a szellemi munkavégzés környezetét, hatékonyságát és szervezését. Mára ez az integráció kiszélesedett és egyre több és több területet vont hatókörébe. A kiállításon ezeknek a tendenciáknak elsősorban az eszközökben megjelenő újabb és újabb lehetőségeit, használati mintáit szemlélhetjük. Maga a komplex környezet csak jelzésekben, a háttérben van jelen. Minden cég elsősorban új fejlesztési eredményeit, eladásra szánt termékeit mutatja be és reklámozza, de egyre inkább kikapintható és érzékelhető az a modern ipari környezet, amelybe ezek a gépek a kiállítás bezárása után beilleszkednek, s egyre nagyobb számban dolgozni kezdenek.

Ennek a fejlett ipari környezetnek legelső és legfontosabb eleme a modern távközlési infrastruktúra. Erre épülnek a legkülönfélébb irodai kommunikációs rendszerek, a számos újszerű és (Nyugaton) megszokott szolgáltatást nyújtó telefonok. Az adatátvitel manapság természetes követelmény és lehetőség, amelynek irodai végberendezései és csatlakozó eszközei állandóan megújulnak, és egyre kényelmesebb szövegkommunikációt

és adatátvitelt tesznek lehetővé. Az utóbbi egy-két év látványos felfutását produkáló telefax gépek is telefon-infrastruktúrára épülnek. Érdekes módon népszerűségüket a hagyományos irodai ügymenethez közel álló szemléletnek köszönhetik. Lényegében csak a papíron rögzített szövegek átvitelét gyorsítják. Való igaz, hogy világsikerükben jelentős szerep jutott a japán fejlesztőknek, akik elsősorban a japán írással elkészített dokumentumok gyors továbbítását akarták megoldani. Talán épp a kicsiny lépésekben végzett modernizálódás a fax sikerének kulcsa.

A lokális számítógép-hálózatok egy-egy irodaépületen belül teremtenek gyors kommunikációs lehetőségeket, de speciális távközlési csatornát igényelnek, többnyire saját, másra nem használható kábelhálózatot. Az 1990-as IFABO kiállítás újdonsága volt, hogy megjelentek az első eredményei a Siemens által készített nagyvárosi méretű hálózatnak (Metropolitan Area Network), amely nagyvárosi méretekben teszi elérhetővé a lokális hálózatokban megismert és megszokott szolgáltatásokat. A tervek szerint 1992-re Bécsben is üzemelni fog egy ilyen hálózat.

Számítógépes erőforrások: töretlen fejlődés

Néha már-már kételkedve tekintünk a számítógépek változatlan ütemben növekvő teljesítménymutatóira. Az egyre gyorsabb processzorokra, az egyre nagyobb memóriákra, az egyre tekintélyesebb méretű háttértárakra. A kiállításon azonban számtalan példa bizonyította, hogy szükség van az egyre nagyobb számítógépes erőforrásokra. A gyors kommunikáció éppúgy egyre nagyobb teljesítményű gépeket igényel, mint a különböző, speciális igényeket szolgáló munkaállomások. A lokális hálózatokban mind gyakrabban kerülnek beépítésre integrált feladatvégzésre tervezett, UNIX alapú rendszerek, amelyek a hálózati kom-

Anatómiail tanulmányok egy székáraml kialakításához

munikáció mellett lehetővé teszik az adatbázis-kezelést és egyéb feladatok végzését is.

A leglátványosabb és a leginkább számítógéperőforrás-igényes eszközök a grafikus munkaállomások. Ezekon számítógépes mérnöki tervezést lehet végezni (CAD, CAMD, illetve kiadványszerkesztő rendszerek részeként üzemelnek). Ezek a grafikus munkaállomások egyre kifinomultabb képfelbontást nyújtanak, mind több színnel és mind jobban megoldott, gyors képváltásokkal, manipulációs, mozgatási lehetőségekkel működnek. A beviteli eszközök választéka csak lassan bővül, a sztenderd billentyűzet és egér mellett a képek bevitelét szolgáló kamerák és scannerek gazdag választéka is megtalálható. Egy-egy felbukkanó szellemes eszköz — mint amilyen a kézírás bevitelére szolgáló tábla — ígérhet fényes sikert, de sorsa lehet az elfelejtés is.

Az egyes szakmák normáit maximálisan figyelembe vevő specializált munkaállomások, szoftverek természetes tartozékai az igényes kiviteli eszközök. A nyomtatók grafikus lehetőségei egyre bővülnek, a megszokott hét-kilenc tűs nyomtatók mellett huszonnégy tűs fejek jelentek meg. A lézernyomtatók terén is egyre gyakoribbak a színes képek előál-

lítására alkalmas eszközök. Mintha háttérbe szorulna a levél minőségű nyomtatók képességeinek kiemelése: a nyomtatási minőség javulásával elveszti értelmét e megkülönböztetés.

Érdekes tendencia, hogy technikájukat, szolgáltatásaikat tekintve egyre inkább közelednek egymáshoz olyan, alapján különböző funkciójú eszközök, mint a számítógép-nyomtatók, a fénymásoló gépek, a telefaxok és az irodai szövegbeviteli terminálok, írógépek. A lézernyomtatók, a fénymásolók és a fax-gépek lényegében hasonló képtároló és megjelenítő egységeket tartalmaznak, s nagyban hasonlítanak számítógép alapú vezérlőegységeik is. Ezek az eszközök talán egy közös, univerzális berendezés kifejlődése felé haladnak. Ugyanerre az irányba mutat a hagyományos írógépek változása is. Szövegbeviteli komplex terminálként vizsgálhatjuk a szabványos írógép-billentyűzetet, hozzákapcsolva egy jó minőségű nyomtatóegységet és kiegészítve a szövegjavítást és -szerkesztést biztosító kijelző egységgel; újabb változataiban már lapos plazmakijelzővel, nagy kapacitású háttértárral.

A modern iroda lényegében jól felszerelt kommunikációs centrum. Az újabb telefonkészülékek kisebb telefonköz-

pontként is üzemelnek, önállóan hívásokat bonyolítanak le, adatvonalakat tudnak kiszolgálni. A szövegbeviteli, titkárnői szerkesztőterminálok — az írógépek modern megfelelői — mai formáikban nem könnyen mozgatható eszközök. A gyors, helyszíni szöveg- és adatgyűjtésre egyre szélesebb választékban állnak rendelkezésre a hordozható számítógépek, amelyeknek elterjedésre legesélyesebb változatai a jól ismert IBM XT, AT típusokkal kompatibilis gépek.

Népszerű mobil eszközök

Külön gondolatkört érdemes szentelni a mobil eszközök fejlődésének, s hogy ezek hogyan illeszkednek bele a kommunikációs hálózatként felépülő irodák rendszerébe. Az érdekes itt az, hogy nem volt és jelenleg sincs átfogó elképzelés arról, hogy ezek a mobil használatra szánt eszközök egységesen, rendszerbe illesztett módon kerüljenek kifejlesztésre. Sokkal inkább az a helyzet, hogy egy-egy cég saját belső fejlesztési logikája nyomán dob piacra ilyen eszközöket, és leginkább a számítógépek nyújtotta kommunikációs lehetőségek adják azt a közös alapot, ami a modern információs környezetbe való integrá-

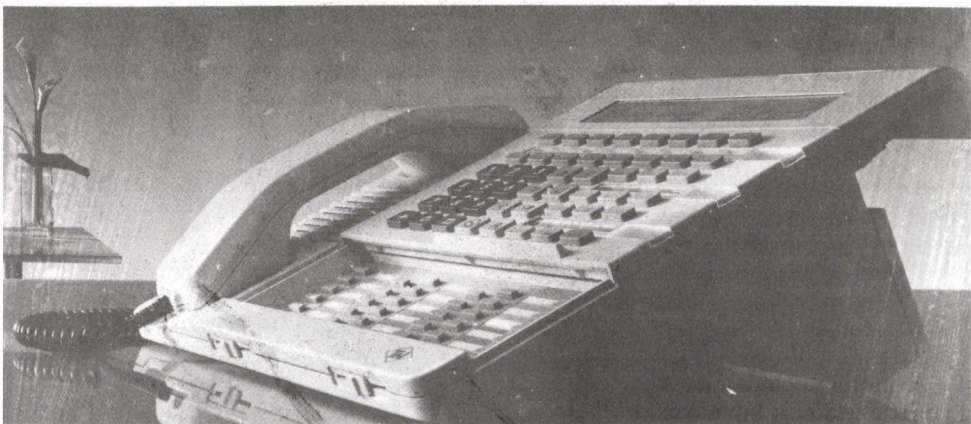
lást biztosíthatja. Tény, hogy ezek a hordozható eszközök valószínűleg meglévő, jól kitapintható igényekre épülnek.

Viszonylag önállóan fejlődött ki a képrögzítés technikája, elsősorban a japán videoipar fejlesztési elképzelései szerint. A mai, tenyérbe illeszkedő kamerák és rögzítőegységek a csúcsteljesítményei ezeknek a fejlesztéseknek.

A mobil technika másik pillérét a laptop típusú hordozható számítógépek jelentik. A bárhol végezhető szöveg- és adatrögzítés, s általában a számítógépes munka jelentős része válik elérhetővé általuk bármilyen környezetben. A nagy rendszerekhez, irodákhoz való kapcsolódásukat a telefonvonalai interfész, a szabványos floppy háttértár és az elegánsan kidolgozott szoftver eszközök segítik, amelyek egyszerű kábelrel át kényelmes integrált használati módot kínálnak a hordozható és a helyhez kötött házi rendszerek között.

A hordozható elektronikus írógépek mintha veszítenének jelentőségükből. Ha már valaki megismerte a számítógép előnyeit, akkor csak korlátozottan fordul az írógépekhez. Mindenesetre nagy vetélytársnak számítanak a javuló teljesítményű lap-top gépek, bár ezek nem nyújtják az azonnali kinyomtatás lehetőségét.

Sokfunkciós telefonkészülék, a jövő ISDN-hálózatának eleme

Írógépek és számítógépek, a jövő eszközei

PHILIPS

Rechnen mit Philips

A kalkulátorok a számolás mellett egyéb kényelmi szolgáltatásokat is nyújtanak

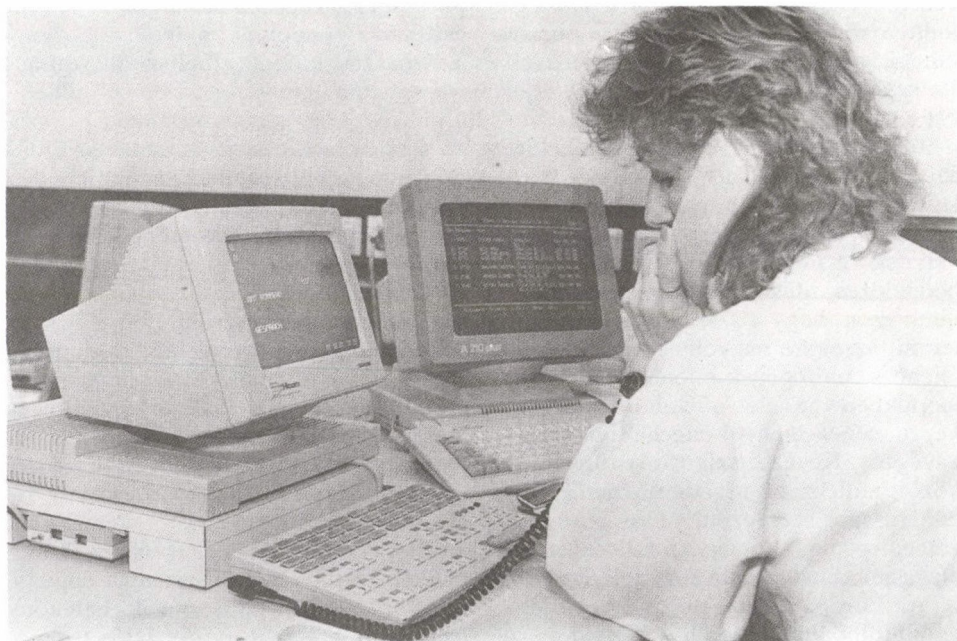
A mobil kommunikáció talán legklasszikusabb eszközei a rádió adó-vevők. Ezek újabb generációi inkább hasonlítanak tenyérszerű számítógépekre, mint rádiókra. még fokozottabban igaz ez a rádiótelefonokra, a cella rendszerű rádióhálókön alapuló mobil telefonrendszerekre. Ezekből az eszközökből egyre gazdagabb választék áll rendelkezésre, a piacon is gyorsan terjednek. Talán még hazai, nyomorúságos távközlési helyzetünkben is megoldást kínálhatnának, különösen akkor, ha elterjedésükkel jelentős áresés is együtt járna.

A kalkulátorok is újabb és újabb generációkat érnek meg, különféle szolgáltatásokat és ezek kombinációit nyújtják. A drágább változatok egy zsebben hordozható számítógép képességeit rejtik, kényelmessé téve a mindig elfoglalt, mindig úton lévő menedzserek életét.

A mobil technika eszköztára nem ér véget ezekkel a látványos, kézbe simuló apró eszközökkel. A „nehéztűzérseget” a

konténerekbe szerelt nagyteljesítményű, gyorsan telepíthető kommunikációs központok, a személykocsira szerelhető műholdas kommunikációs állomások, a napenergiával működő, sivatagba vagy hegytetőkre telepíthető átjátszó és ismétlő állomások képviselik. Ezek tervezésében és felépítésében koncentrálódnak a modern, energiatakarékos megoldások és a hatékony erőforrás-kihasználási törekvések (például rádiós csatorna osztott használata, pillanatnyi igénybevételhez igazodó vezérlés).

Az IFABO a látogató számára leginkább nyomasztó méretű számítógépbemutatónak tűnik. Ezt az érzést erősíti a Programma elnevezésű szoftverkiállítás és -vásár is, ahol hatalmas csarnokban a világ legkülönbözőbb cégei mutatják be legújabb program-termékeiket. A kiállításnak talán ez a legkevésbé áttekinthető része. Az igazi újdonságokról a mélyebben érdeklődő is csak majd az utólag megjelenő szaklapok hasábjairól tud

Nagyvárosi méretű számítógép-hálózat munkaállomása

tájékozódni. Viszont ha valaki egyetlen témában szeretné áttekinteni az újabb kínálatot, akkor jó lehetőséget nyújt számára a fejlesztők koncentrált együttléte. A szoftverbemutató és -kínálat ilyen mennyisége azonban az átlagos látogatóra inkább nyomasztóan hat.

A szellemi munka környezete

Az IFABO-nak van még egy témaköre, amely a kiállítási területet tekintve jelentős helyet foglal el, és megadja az egész kiállítás sajátos karakterét is. Ezek azok a pavilonok, amelyekben elsősorban az osztrák ipar irodatechnikával, irodaberendezésekkel és -felszerelésekkel foglalkozó cégei állítanak ki. A korábbi kiállításokon is feltűnhetett, hogy hagyományos német alaposággal milyen kifinomult megoldásokat, sokféle és differenciált igényt kielégíteni képes irodai segédeszközöket gyártanak. A tervezés átgondolt és különféle szem-

pontokat integrálni képes megoldásai éppúgy dokumentálva vannak, mint az újszerű ötletek és szellemes trükkök. Az előbbire példa lehet az irodai ülőbútorok átgondolt tervezése és precíz kivitelezése, az utóbbira egy-egy szellemes tartóállvány, forgatható kar vagy iratrendező eszköz. A hagyományos szemléletű irodai munkát könnyítő eszközök fejlesztését sem hanyagolják el. Bizonyítja ezt a számtalan irattároló rendszer, a postai pénzszámológó gépek, a levélválogató automaták.

Az integrált szemléletet találóan példázta egy körülbelül két méter hosszú s mintegy fél méter széles gépsor, amely egy nagyobb íróasztalon elfér. Egy általános célú számítógép vezérli, s a kiállításon szórólapok borítékolását végezte. A többféle reklámlapot összehajtogatta, betette egy borítékba, azt lezárta és lepecsételte. A mini méretű gépsor kiszolgálása annyit jelent, hogy a nyomdából áthozott lapokat a megfelelő tartókra

kell helyezni, és a vezérlő programot elindítva rövidesen elkészülnek a postára viheto, névre szóló reklámküldemények. Ha szakszervezeti nézőpontból tekintjük ezt a gépsort és az általa végzett, automatizált munkát, akkor sajnálkozhatunk azon, hogy jó néhány hivatalban feleslegessé válnak az egyhangú borítékoló munkát végző képzetlen munkaerők, akiknek feladatait képes átvállalni ez a berendezés. Másrészt el kell gondolkodnunk azon, hogy a szellemi munka színterein, az egyre nagyobb számban megjelenő számítógépek ellenére is, milyen mértékben van jelen a lélekölő, alacsony képzettséget igénylő mechanikus munkavégzés. Kevésbé szigorú körülmények között alulfizetett segédmunkaerők végzik, rosszul szervezett, pazarló környezetben pedig, „amúgy mellékesen”, a magasan képzett munkaerő feladata.

Az Európa keleti feléről érkező látogató eltűnődhet, vajon mivére az a sok és sokféle papíraprító, -zúzó, -tömörítő gép a kiállításon. Ha azonban nyitott szemmel járunk, feltűnhet az is, hogy nemcsak az irodai hulladékhasznosítás, de a városi szemetkezelés is kiegészül ilyen gépekkel. Talán azt is mondhatjuk, hogy az integrált szemlélet jeles példái lehetnek ezek a masinák. A legkisebb méretűeket akár egy néhány személyes iroda papírhulladékának feldolgozására is érdemes beszerezni és üzembe állítani, míg a többmázsás tömörített bálákat préselő gépek igen nagy mennyiségű pa-

pírszemetet képesek feldolgozni. Ha kicsit utána gondolunk, nyilvánvaló, hogy az íróasztal mellett elhelyezett papíraprító és -tömörítő gép nem luxus. Lehetőséget nyújt egy drága nyersanyag ésszerű újrahasznosítására, a szemétszállítás és -kezelés költségeinek radikális csökkentésére és egyfajta takarékos szemlélet kialakítására és megerősödésére. Elterjedésük kulcsa az, hogy a különböző költségekből és megtakarításokból ki milyen arányban részesül.

Talán ez az a gondolatkör, amit az 1990-es IFABO kiállításról érdemes magunkkal hozni. Ezt kellene eltanulni és meghonosítani ahhoz, hogy igazán közelíteni tudjunk Európa fejlettebb részéhez. Az erőforrásokkal való ésszerű bánásmódot, s az integrált szemléletet, amelyben helyet kap magának a hulladékkezelés és -újrafelhasználás éppúgy, mint az emberi erőforrások hatékony hasznosítása s az új információs technológiák eredményeinek beépítése a mindennapi munkafolyamatokba. Ezek a törekvések persze csak mozaikokban, egy-egy újabb, csillogó eredményben lehetnek jelen egy ilyen hatalmas kiállításon, mégis érzékelhető az a társadalmi, gazdasági és emberi környezet, amelyben ezek a termékek a mindennapok részévé válnak. Úgy hírlík, 1991-ben Budapesten is rendeznek a bécsi IFABO-val egy időben fiók-kiállítást. Kíváncsian várjuk, mit üzen majd egy ilyen, mindenképp újszerű vállalkozás.

Ismét Chiléből sugároz a Radio Magallanes és az Escucha Chile adó, amely 1977 januárjától (az Allendé bukását követő cenzúra hatására) Moszkvába költözött, s onnan közvetítette adásait. Most azonban, Pinochet választási vereségét követően ismét szabad út nyílt hazai tevékenység előtt. (*World Broadcast News*)

Spanyolországban a filmszínházak 42 százalékát kellett bezárni az elmúlt években. A mozitulajdonosok most a mozi további elhalásától tartanak, különösen, hogy az ősszel megkezdődik rendszeres működését a Canal Plus España, és évente négyszáz filmet kínál a nézőknek. (*Fernseh-Informationen*)

Hoppál Mihály

A magyar etnoszemiotikai kutatás

Magyarországon az etnoszemiotikai kutatások megindulását a hatvanas évek végére tehetjük. A humántudományok (elsősorban a filozófia, a nyelvtudomány, az esztétika és a filmtudomány) képviselői ebben az időszakban kezdtek új szemlélettel különböző kulturális jelrendszerek vizsgálatához. A hazai néprajzkutatók közül néhányan a kezdetektől részt vettek a tudományközi konferenciákon. Az eltelt két évtized lehetőséget ad a törekvések és az eredmények áttekintésére.

Az utóbbi évek szervezett kutatásainak ismertetése előtt azonban a szerző felhívja a figyelmet néhány olyan gondolatra és munkára, amelyek a magyar (etno) szemiotika előtörténetéhez tartoznak. Ritkán emlékeznek meg a két világháború közötti munkákról, és még ritkábban idézik a múlt századi vagy a korábbi műveket, pedig minden fiatal kutatási iránynak szüksége van a tudománytörténeti előzmények felidézésére. Ezért a következőkben néhány általános kérdésekkel foglalkozó jel- és közléseleméleti munkáról is szó lesz, olyanokról, amelyeknek van mondanivalójuk a hazai etnoszemiotika számára.

Az előtörténet

A szemiotika történetével foglalkozó tanulmányok a régi európai orvostudomány körébe vezetik az olvasót, megállapítva, hogy az orvosi jeltan a betegségek tüneteit leíró tudományból alakult ki, ott nyerte el első megfogalmazását. A magyar orvoslás történetének egyik jeles alakja az erdélyi Pápai-Páriz Ferenc (1649—1716). Az ő szemléletét minden bizonnyal meghatározta a korabeli orvosi jeltan — ez látszik híres művének, a „test békéjéről” szóló *Pax Corporis*nak betegségeírásain, melyekből álljon itt egy példa:

„A 'Gutta-ütésről

A 'Gutta ütésnek mind eredete, természet s'okai ugyan tsak azok, a'mellyeket oda-fel a'tag Elesésében előszámláltam: Tsak annyiban különböznek, hogy az az egész testet, imez pedig valamelyik bizonyos részt fogja-el.

E' nyavalya találván az embert, annak mind mozgását, mind érzését, mind elméjét elvész épen, az egy lélegzet vételen kívül; noha azis mindenkor megbántódik, néha inkább, néha pedig kevésbé.

Jelei: Jele ennek a'nyavalyának a'hirtelen és nagy hortyogással való

---

*Voigt 1977a: 39, valamint lásd a bevezető tanulmányt in: Hoppál—Szekfű (szerk.) 1974:10—13.

A magyar szemiotika történetében külön fejezet illeti az európai jelentőségű humanistát Zsámboki Jánost: Sambucus 1564. vö. Voigt 1986a:394

leroggyanás, mellyben gyakorta az ábrázat is elfordul, könyvei akarattya ellen folynak, szája eltátódik, szeme béhunyva, vagy pedig kinyitva marad, gyakorta tajték túsás: noha mikor igen nagy grádusban vagyon, néha minden tajték és hortyogás nélkül el-oltya az embert...

Jelentései: E'nyavalyában mennél jobb a'lélegzet, annál jobb a'reményesség; ellenben pedig, valóba vékony. Néha ugyan olly kitsiny a'lélegzet, hogy az ember épen holt számban vagyon; akkor így próbáld-meg ha él-é: Tégy vizet a'mellyére egy edényben; ha a' víz ingadoz, jele hogy még, hogy gyengénis, vészen lélegzetet. Vagy tarts egy tükört a' szájához, ha lélegzetet vészen, meg-homályosodik a' tükör...

Orvosságai: Mivel e' nyavalya igen nagy, hamar elvégzi az embert; azért siettetni is a segítségét. E'nyavalyákban, mihelyt megesik, mindjárt rázni és ingatni kell erősen a'betegét: dörgöilyék erősen kezeit, lábait, és mindjárt jó idején a'gyengébb részen a'shediát vágják meg, nem kell sok vért venni, tsak szintén hogy a'vér jobb mozgást vehessen magának; de ha ifjú erőben véres tagos az ember, jótskán kiheverni a'vérben..." (Pápai-Páriz 1984: 42—44).

A betegségek „jelei”, „jelentései” és „orvosságjai” a modern szemiotika hármas felosztásának — szintaxis, szemantika és pragmatika — előképének tekinthető. Ne feledjük: Pápai-Páriz könyvének előszavát 1687-ben írta.

A tizenharmadik században és a tizenkilencedik század elején különösen az erdélyi értelmiség igen élénk kapcsolatot tartott fenn a nyugat-európai szellemi központokkal, többek között a göttingai és az utrecht-i egyetemek szellemi műhelyeivel. Sok esetben az ottani eredményekkel egy időben igen jelentős, új felfedezések születtek a tudós férfiakkal mostohán bánó Erdélyben. Gondoljunk

Bolyai Farkasnak, illetve fiának Bolyai Jánosnak (1802—1860) a művére, akik elsősorban a matematika és a nem-euklideszi geometria elméleti kérdéseinek kidolgozásával alkottak maradandót. Kévéssé ismert viszont Bolyai János jel- és közléstana. A marosvásárhelyi Teleki Könyvtárban található többszáz lapos kéziratos hagyaték megőrizte az ifjabb Bolyai korai, 1823 körül keletkezett jel-elméleti gondolatait. Ezek rendkívül árnyaltak és minden részletre kiterjednek:

„Gondolatainkat, érzelmeinket, óhajainkat általában szellemünk állapotját nemcsak fogható, látható vagy hallható, hanem illő előzetes értesítés után, bármiféle érző-szer által észrevehető jelek által is kifejezhetjük másokkal... ...minden előforduló esetre kiterjedő s ezért egyedül is általában célszerű jelek felfoghatók vagy tapinthatók, vagy tapogathatók, az iratiak s mozdulatiak, mely utóbbiak által a süketnémák értekeződnek, s végre a hallhatók vagy hangzók, melyenek a beszédiek, s lehetnének a hangszeri vagy éneki hangok is, be-tűk helyett zenehangokat téve. Bármilyen jelek- vagy jegyekkel éljünk vagy bármelyiket használjuk azonban, bizonyos az, hogy miben áll a jel vagy jegy fő becse, vagyis hogy a jegy értelmes, azaz mind magunk, mind másokra nézve meghatározott...

A látható jelek kétfélék tudniillik (...) megmaradók vagy elműlők. Az elsők közé sorolható az írás. Az elműlőkhöz tartoznak a különféle tag-, főleg kézjárás, jártatás vagy mozgás, meg a hallható jelek” (Balog 1979:11).

Az erdélyi tudománytörténet-írás kimutatta, hogy Bolyai János nyelvtudományi érdeklődése arra irányult, hogy felépítsen egy átfogó és lehetőleg ellentmondásmentes „jegytudomány”-t (Utunk XXXI:1976/42:8).

Megemlíthető, hogy a reformkori Er-

délyben nem állt egyedül jeleméleti érdeklődésével. A kiválóan képzett, kevésbé ismert utópista gondolkodónak, Gyulai Lajosnak a naplójában található néhány sor a szemiotikáról is: „A' szó jegye a' gondolatnak, az Irás pedig a szó-
nak a jegye: a' Jegytudományt pedig nevezzük Semiotikának” — 1835-ben kelt a bejegyzés (Benkó 1977:392). A fenti tudománytörténeti tények egyik tanulsága az, hogy volt hazai előzménye a jeleméleti gondolkodásnak, a másik pedig az, hogy elnevezése is volt a szemiotikának: „jegytudomány” formájában. (Ha tehát az idegen elnevezést használjuk, akkor az elődök nyomán a *szemiotika* alakot részesítsük előnyben, szemben a francia *szemiológival*; ennek kialakulásáról lásd Sebeok 1981.)

1841-ben Eperjesen jelent meg a — feltehetőleg — első magyar antropológiai tanulmány, Vandrák András (1807—1884) *Lelkileges embertan, vagyis pszichikai anthropológia* című munkája. Ebben szintén található egy meghatározás a jelek tudományára: „A semiotika a gondolatok bélyegzésének vagy jeggyel ellátásának tanja” (idézi Gajdos 1979:181).

A tizenkilencedik század közepe táján a jelekkel való foglalkozás benne volt a levegőben. Erdélyi János, a magyar folklórkutatás megteremtője „aesthetikai előtanulmányai”-nak egyikében megadta a jelképfogalom meghatározását: „Mert a tünemény, mely valamit jelent, nem magát, mint külsőt állítja elének, hanem mást, mikép a *jelvben* (symbolum), hol minden szó valamely jelentvényre mutat és nem pusztán magára nézve érvényes” (Erdélyi 1898:29). A *Magyar közmondások könyve* című gyűjteményében a szólásokra alkalmazza ezt a szemléletet:

„Közmondások fogalma alatt gondol-

juk mindazon rövid szólásmódokat, melyek a népnél örökölt formában mint jelvi értemények (sententiae symbolicae) szájrul szájra élnek. Természetökhöz tartozik ennél fogva, hogy a nép azokat magyarázat és fej-törés nélkül értse, mikor szükség, alkalmazni tudja, habár szórul szóra való jelentésöket régen elvesztette is.” ... „a közmondások elmélete a jelviség, gyakorlata pedig az élet. Amonnan elvét veszi, itt formáját leli s eme két sarok az, mi körül a közmondások lényege forog. Világosabban lehet symbolikus előadási formája valamely eszmének, de ha életben el nem fogadtatik, nem lesz abból közmondás; valamint az is igaznak látszik, hogy az élet által felkapott illetén szólásmódok alapja, rendesen mindig valami tapasztalás, megtörtént dolog, mi a közmondások természetét előlegesen megkülönbözteti a fejben csinált, bölcseleti úton létrehozott igazságoktól.

Jelv tulajdonlag minden képes előadás, ha mögötte valamely eszme áll. Az ős népek minden tanítmányai jelvekbe voltak foglalva, s nem mondhatni a kora emberiségről jellemzőbbet, mint ha állítjuk, hogy előbb érezte, mint tudná az igazságokat” (Erdélyi 1851:436, 439).

Az 1851-ben megjelent mű nemcsak a szimbólumképzés folyamatát látta világosan, de a jelképes értelmű szóképek és szólások társadalmi beágyazottságára is figyelt. Ma azt mondjuk, hogy a jelhasználat pragmatikai oldala is érdekelte.

Ipolyi Arnold (1823—1886) nagy összefoglaló művében, a *Magyar Mythologiában* egy külön fejezetet szentelt a „jelvek”-nek. Felsorolta, hogy a néphitben milyen jelek, előjelek és jelképek mit jelentenek (Ipolyi 1854).^{*} Példái azt

^{*}A hasonmás kiadás 1987-ben jelent meg az idegen nyelvű szövegek fordításával, részletes tárgymutatóval és irodalomjegyzékkel, amelyek az eredetiből hiányoztak

sugallják, hogy ráérezett arra a modern szemléletre, amely a mitológiát mint a jelek rendszerét személi (Hoppál 1975b).

A kezdetek

A két világháború közötti időben, az európai tudományosság irányzataival együtt, nálunk is megjelent az emberi viselkedés egész területét átfogó elmélet megteremtésének igénye. A magyar nyelvészek, elsősorban Gombocz Zoltán és Laziczius Gyula munkáiban jelentek Ferdinand de Saussure és a prágai nyelvészeti kör strukturalista és preszemiotikai gondolatai.

1944-ben készült el Rezessy Zoltánnak a *Közléstudományról* szóló kézírata (Rezessy 1982),^{*} mely, célját tekintve, elsősorban a publicisztikát kívánta önálló tudományként meghatározni, de a hazai szemiotika terén is üttörő munka volt. Így például a *Jelalakzatok* című fejezetben (Rezessy 1979:189) a közlés elemi formáit: a *jel*, *jelvény*, *jelzés*, *jelkép* fogalmát definiálta, majd pedig a jelalakzatok megnyilvánulási formáit vette sorra, s mint ilyen, ez az egyik első (ha nem is a legelső) hazai jeltipológia.

A két világháború közötti időben alkotó, Bergson-fordító filozófus Dienes Valéria, aki a magyar művészeti avantgárd egyik érdekes egyénisége, kidolgozott egy átfogó elméletet a mozgások jelrendszerének rögzítésére. Ha ez közismertté válik, a tánc és mozgásművészet jelvilágának elemzése alapján kialakított szimbólumelméletének lett volna mondandója a néprajz számára. (Csak az 1974-es tihanyi szemiotikai konferencia után jelentek meg részletek *A szimbolika főbb problémái* címmel — Dienes 1981.)

A pedagógia területén a Gombocz-tanítvány Karácsony Sándor ismerte fel a kultúrát irányító jelrendszerek fontosságát. Véleménye szerint a magyar nyelv sajátos világszemlélete, többek között a mellérendelő szerkezetek gyakori használata, meghatározza „a magyar észjárás” alapvonásait.^{**} Nagy kifejezőerővel megírt könyveiben a jelek és jelképek használatának megértése képezi a pedagógia alapját. Szerinte a közösség életét a nyelvnek mint jelrendszernek és a művészetnek mint jelképrendszernek a társas használata teszi lehetővé (Karácsony 1941).

Karácsony Sándor tanítványa volt Lükő Gábor, akinek 1942-ben megjelent könyve a népművészet jelképrendszerét vizsgálta. Elemzéseit nem szűkítette le a népi díszítőművészetre, hanem bekapcsolta a népdalok szövegeit is. Ilyen irányú kutatásait később is folytatta, így 1957-ben a Magyar Néprajzi Társaságban előadást tartott *Képek és jelképek a magyar népköltészetben* címmel. Az etnopszemiotikai elemzés lépéseinek korai, de lényegében máig helytálló programját fogalmazta meg *A magyar lélek formái* című könyvében:

„A népművészettel, népköltéssel és népzénnel kapcsolatban egyaránt három kérdés merül fel bennünk, s ezek, a nyelv analógiájára, jelentéstani, mondattani és hangtani természetűek. A művészet jelentése képes: szimbolikus, egyetemes, de mindig a jel (szó vagy kép) eredeti, egyetlen jelentésén épül. Ennek a kétfőnek a viszonyát kell vizsgálnunk, ha meg akarunk ismerkedni népünk jelképrendszerével. A jelképek viszonyításának módja a művészet mondattani problémája, technikai kidol-

* A háborús események miatt kéziratban maradt munka egyes fejezetei csak a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején jelentek meg.

** Főleg pedagógiai elveibe ad betekintést egy újabb válogatás: „A jelrendszer a leglelke a beszédnek, de az artikuláció a legteste, a grammatika viszonyítja egyiket a másikhoz” (Karácsony 1981:48)

gozásuk pedig a nyelv hangtani problémáival rokon. Az idegen nyelveket nem ismerhetjük meg pusztán hangtanukból. Meg kell barátkoznunk mondattanunkkal és jelentésstanunkkal is, ha érteni akarunk belőlük” (Lükő 1942:5-6).

A harmincas és negyvenes években több, adatokban gazdag tanulmány született a hagyományos népi kultúra tárgyi világáról. Megállapították, hogy egyes mindennapi tárgyak a társadalmi használat során jelképes értelemmel telítődtek (így például a jegyajándék és a pártatöv — Szabó K. 1933, 1934), és fontos szerepük van a közösségek életének szabályozásában (például a tulajdonjegyeknek és határjeleknek — Fél 1940; Szabó T. A. 1940, 1941; Györffy 1942 —, vagy a megkülönböztető értékű öltözet — és viseletjeleknek — Szendrey 1931, Palotai 1942). Szendrey Ákos A magyar nép jelnyelve címmel 1941-ben közölt egy cikket az Ethnographiában, (Szendrey 1941). A sokat sejtető cím ellenére azonban csak a gesztusokkal foglalkozik, nem több egyszerű adatfelsorolásnál, amely más, korábbi gesztusnyelv—közlemények hatására született.

Mai értelemben véve is meglepően korszerű szemiotikai szemlélettel írt egy fiatalon elhunyt kutató, Putz Éva egy felvidéki lakodalomról (Putz 1943).

A magyar etnoszemiotika kezdeteinek történetéhez sorolható néhány olyan munka, amelyek értékes kultúrtörténeti anyagot közölnek, így például a régi „magyar” virágnyelvről (Rapaics 1931, 1932, valamint Gaál 1932:49. Érdemes idézni józan, megfontolt gondolatait: „... egyfelől a legkülönfélébb virágnyelvekben is szembeűnők bizonyos egyezések, másfelől méginkább szembeszökő, hogy a népdalok virágszimbolikája mindegyik szerző művéhez nagyon közel áll. S úgy vélem, még föltevésnek is képtelenség, hogy legtöbbnyire írástudatlan 'nótafák' merítették volna Boschius, Camerarius s

a többiek 'tudományos' munkáiból. Ennek fordítottja viszont nagyon érthető, sőt természetes.”) Más tanulmányok az elmúlt századok folyamán használatban volt tárgyi jelekkel foglalkoznak: a cégekkel, céhjelvényekkel és a házjelekkel (Hadik 1927, Horváth 1935, Huszár 1961, Csatkai 1971).

Gazdag történeti anyaggal egészíti ki a háború előtti könyvek sorát az 1941-ben kiadott *Jelek könyve*, mely a jelek minden fajtáját tartalmazza, „ahogy azokat az ősidők, az ókor, a korai kereszténység s a középkor népei használták” — ez egy angol munka fordítása, „itt-ott magyar példákkal kibővítve” (Szentkuty 1941). Néprajzi szempontból az utolsó lapok érdekesek, melyeken régi magyar tulajdonjegyeket mutatnak be: egy család különböző tagjai által használt jelváltozatokat.

Az ötvenes éveket is még a kezdetekhez számítjuk. Ekkor indult egy folyóirat a Néprajzi Múzeum kiadásában: az Index Ethnographicus. Ebben cikksorozatot jelent meg A kifejezés etnográfiaja összefoglaló címen. A szerzők a népi társadalomban megtalálható jelhasználattal foglalkoztak, gazdag példatárat mellékelve. A sorozat nem minden előzmény nélkül indult meg, hiszen Gunda Béla már 1941-ben publikált egy dolgozatot: *A kereszt mint mágikus jel az agyagedényeken*, majd ezt folytatta „a lakóházat védő mágikus jelek” felsorolásával (Gunda 1941, 1957). Ide kapcsolódik Csaba József két cikke (Csaba 1956, 1958): az egyik a kereszt-jelképnek óvó és védő szerepkörben való használatáról szól; a vonatkozó irodalom ismertetése elvezette a szerzőt a népművészetben oly nyilvánvaló szimbólumhasználat vizsgálatához.

Dömötör Sándor a fejfák szimbolikus díszítményeivel foglalkozott, és korábban megpróbálkozott egy elméleti összegzéssel is *A jelkép mint néprajzi fogalom* címmel (Dömötör, 1944, 1960). Dankó Imre az alma-szimbolikára vo-

natkozó adatokat gyűjtötte össze a népszokásokból és a népdalok szövegeiből. Tanulmánya jelentős hozzájárulás a népdalok jelképeinek megértéséhez (Dankó 1962). Ugyanebben a témakörben úttörő munkát végzett Erdélyi Zsuzsanna, aki a magyar népköltészet jelképhasználatának egy sajátos módját, népdalaink színszimbolikáját vizsgálta, és ki tudta mutatni a népdalokban meghatározott színek jelképes értelmét (Erdélyi 1961). Jó tíz évvel később pedig az Ethnographia lapjain közölte új irányba fordult kutatásainak eredményeit az archaikus népi imádságokban megtalált középkori motívumokról. Ennek a tanulmánynak az egyik része az imák jelképrendszeréről szól (Erdélyi 1971, 1974), a keresztény fényszimbolikáról (például az „arany templom”), amely állandóan visszatérő eleme a szövegnek. A további kutatások számára az imák jelképrendszerének feltárása kimeríthetetlen kincsesbánya a magyar néphit régebbi rétegeinek megismeréséhez.

A népi kultúra más ágainak vizsgálata is meggyőzte a kutatókat, hogy lehet és érdemes keresni a jeleket a díszített tárgyakon. Fél Edit és Hofer Tamás ezt írta: „A népművészet emberalakjainak és mozdulatainak jelképes értelmük van. Épp ez a jelképes értelem teszi rendkívül kifejezővé a szűkszavú ábrázolásokat. A paraszti ábrázolás az egyéni, személyes vonásokat elhagyja, más vonásokat, attributumokat, gesztusokat azonban megőriz, hangsúlyoz. Bizonyos attribútumok, mint valami jelrendszer, lépten-nyomon visszatérnek az ábrázolásokon és megkülönböztetik az emberi típusokat” (Fél—Hofer 1966:38). Az idézetből kitűnik, hogy a népi ábrázolóművészetben is lehet jelrendszert keresni.

Az Index Ethnographicus már említett sorozatához tartoznak azok a hosszabb-rövidebb közlemények (Dömötör 1960, Csaba 1958, Fél 1956, Gunda 1957, Tárkány-Szücs 1958), amelyek a különféle tárgyakon, szerszámokon található meszter- és tulajdonjegyeket ismertetik. A

magyarországi égetett jószágtulajdonjegyeket Tárkány-Szücs Ernő dolgozta fel és közölte a megközelítő teljesség igényével (Tárkány-Szücs 1959, 1965).

Az első két évtized

A hazai etnoszemiotika történetében új fejezetet jelent, hogy a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a hatvanas évek végén (az 1968—69-es tanévben) Voigt Vilmos szemiotikai szakkollégiumot hirdetett meg. Az általános bevezető stúdiumok mellett a kultúra egyes jelenségeinek szemiotikai elemzésére is sor került, így elmondható, hogy Európában először a budapesti egyetem folklór tanszékén hangzottak el etnoszemiotikai előadások a rendszeres oktatás keretében. 1970-ben például egy egész szemeszteren keresztül a szovjet szemiotikai kutatások ismertetésére került sor, különös tekintettel a szövegfolklór- és a mitológiai kutatásokra (Hoppál 1975; a szovjet szemiotikai kutatások történetéről — Hoppál 1977:227—286). A későbbi publikációk szerzőinek egy része éppen ezeknek az első előadásoknak a hallgatói közül került ki.

A tudománytörténeti igazsághoz hozzátartozik, hogy a hazai etnoszemiotikai kutatások elindítói azok a nyelvészek voltak (Szépe György, Papp Ferenc és Petőfi S. János), akik már évekkel korábban rendre ismertették az amerikai és a szovjet szemiotikai kutatásokat, valamint a jelelmélet alapvető módszereit. Különleges szerepe van a nemzetközi szemiotika történetében Thomas A. Sebeoknek, vagyis a Magyarországról elszármazott Sebők Tamásnak, aki a hazai kutatásokra is jelentős hatást gyakorolt, többek között egyik, a hatvanas évek elején megjelent cikkével, amely a kódolás (az analóg és a digitális típusú kódok) szerepéről szól a jelező viselkedés fejlődésében (Sebeok 1964). Nagymértékben hozzájárult a magyar etnoszemiotika fejlődéséhez, hogy ezekben

az években egész sor alapvető külföldi munka fordítása jelent meg, melyeknek szerzői a jelelmélet régi vagy még élő klasszikusai.

Mindezen előzmények után, s talán azok hatására, 1971-ben egyszerre jelent meg két olyan cikk, amelyben az etnoszemiotikai módszer mint kutatói program megfogalmazódott. Voigt Vilmos szerint már a szemiotikai kutatások kezdetén felsejlett az elgondolás, hogy a kulturális jelek rendszerét a nyelvi rendszer mintájára lehet elképzelni. Az egyes néprajzi jelenségek kifejezetten jeltermészetűek, ezért az etnoszemiotika az etnikum lényegét, a népre jellemző hagyományok elemzését és megértését segíti elő (Voigt 1971:577—580).

A másik dolgozat *Jegyzetek az etnográfiai szemiotikához* címmel jelent meg (Hoppál 1971), s a szerző abból indult ki, hogy a paraszti kultúra kommunikációs jelenségei jelfolyamatok, s ezért alkalmazhatók a szemiotika módszerei. Az elméleti kérdések taglalása során meghatározta az (etno)szemiotikai elemzés lépéseit, végül példákön mutatta be, hogyan sikerült az elemi jelek kapcsolódási rendjét feltárni. Az etnográfiai jelenségek jelfolyamatait vizsgáló tudomány szak elnevezésére javasolta — először még 1969 novemberében Moszkvában — az *etnográfiai szemiotika* vagy rövidebben az *etnoszemiotika* elnevezést. A hazai eredmények túlbecsülése nélkül érdemes hangsúlyozni, hogy mindez nemzetközi mértékben is úttörő jelentőségű volt, hiszen az etnoszemiotika fogalmát és tárgykörét külföldön is éppen akkor határozták meg, az elnevezés használatát is ugyanebben az évben

javasolták. Az orosz J. Sztjepanov (1971) könyvében külön fejezet található ezzel a címmel, javaslatát azonban a szovjet etnográfiai tudományosság figyelemre se méltatta. Nagyobb szakmai visszhangot váltott ki viszont a SIEF (európai etnológiai társaság) 1971 augusztusában Párizsban megrendezett első kongresszusa, amelyen A. J. Greimas (1973) tartotta az egyik fő előadást, melynek tárgya az etnoszemiotika volt.

A hazai etnoszemiotikai kutatás elméleti és módszertani kérdéseinek tisztázásához nagy mértékben hozzájárult, hogy 1972-ben megalakult a Magyar Tudományos Akadémia Szemiotikai Munkabizottsága, és hogy megjelent a Szemiotikai Tanulmányok (Semiotic Studies) című különnymomat-sorozat, amelynek már több mint száz füzetet látott napvilágot. A társadalomtudományi kutatás egyik alapelve, hogy ki kell dolgozni az egyes diszciplínák tudományos metanyelvét. Ez a nyelv az elméleti kifejezések olyan szótára, amely pontosan meghatározza az egyes területeken állandóan használt fogalmakat, hogy a konkrét elemzések során már ezekkel a definiált fogalmakkal lehessen dolgozni.

Ezt célozta a hazai kutatásban egész sor elméleti és tudománytörténeti áttekintés. Elsősorban Voigt Vilmos tanulmányait kell megemlíteni, amelyekben a folklór és a szemiotika viszonyával, a társadalmi szemiotika, valamint a kultúra szemiotikájának kérdéseivel foglalkozott (Voigt 1975a, 1975b, 1976a, 1976b, 1977b, 1978b, 1979c, 1979d). Különösen jelentős problémátörténeti összefoglaló a Szemiotika és folklór című írása, amelyben etnoszemiotikának tekint min-

*de Saussure, Schaff, Jakobson, Lotman, Sztjepanov, Barthes, Eco, Ivanov, Toporov művei jelentek meg magyarul, további fontosabb fordításgyűjtemények: Hoppál—Szekfű (szerk.) 1974, Horányi—Szépe (szerk.) 1975, Hoppál—Vándor (szerk.) 1977, Hoppál (szerk.) 1980. Kelemen (1984) válogatott tanulmányainak kötetében több olyan írás található, amelyeknek közvetlen kapcsolata van/volt az európai etnoszemiotikai gondolkodás történetével. Lévi-Strauss, Derrida, Eco, Barthes, Foucault műveinek magyar ismertetései utat mutatnak az etnoszemiotika felé.

den etnikai irányultságú szemiotikát és minden szemiotikai irányultságú etnológiát. Megállapította, hogy minden jó etnoszemiotika és folklorisztikai szemiotika egyúttal adekvát társadalomtudomány (Voigt 1976a:360, 372), s ezzel mintegy kijelölte a társadalmi hasznosítás területét.

Az etnoszemiotika kialakulását ismerető tudománytörténeti tanulmányok (Hoppál 1976, 1977a, 1977b, 1977c, 1979c; Gunda 1979), valamint önálló kötetek sora járult hozzá általában a szemiotika, s azon belül az etno-, illetve a kultúrszemiotika helyének meghatározásához. Elsőként a kommunikációelmélet körében született könyvekben kaptak helyet az etnoszemiotikai szempontok, majd megjelentek az átfogó szemléletű, elméleti igényrel elkészített szemiotikai munkák.

Voigt Vilmos könyve (Voigt 1977) eredetileg társadalomszemiotikai bevezetésnek készült, de lényegében ez az első rendszeres, magyar nyelven megjelent munka, amely ismerteti a jeltudomány alapfogalmait, valamint kialakulásának történetét a kezdetektől a huszadik századi fellendülésen át a napjainkban működő szemiotikai műhelyekig. A szerző egyformán ismeri a tartui—moszkvai szemiotikai iskola és az amerikai szemiotikusok (elsősorban a Sebeok-féle bloomingtoni központ körül csoportosulók) törekvéseit, valamint a nyugat-európai eredményeket. Végül sorra veszi a szemiotika területeit, témáit, határait és jövőjét. A munka a hazai etnoszemiotika egyik alapműve.

Jelentős hozzájárulás a magyar kultúra szemiotikájához Józsa Péter munkássága (Józsa 1973, 1976, 1977a, 1980). Hihetetlen munkabírású kutató volt, aki a társadalmi kommunikáció, a társadalmi tudat formáinak és megnyilvánulási módjainak vizsgálata felől jutott el a

strukturizmus, majd a szemiotika kérdésköréhez. Lévi-Strauss gondolatainak kritikus értőjeként kifejtette — halála után megjelent könyvében —, hogy a francia tudós strukturizmusa magában hordozza a társadalomszemiotikai elmélet alapjait. Meggyőződése volt: a társadalmi jelfolyamatok elemzése elvezethet a társadalmi tudat marxista elméletének megalapozásához.

Andor Csaba tudományokat átfogó szempontokat érvényesített a kultúrkutatásról szóló könyvében: *Jel — Kultúra — Kommunikáció (Interdiszciplináris szempontok a kultúrakutatásban)* (Andor 1980). Lényegében információelméleti alapozású kultúrszemiotikát ad, bőséges etnológiai példaanyaggal, s a végén az ünnepekről szóló etnoszemiotikai elemzéssel.

Az egyes szerzők művei mellett egész sor tanulmánygyűjtemény is megjelent: 1975-ben az első szemiotikai tanulmánygyűjtemény (*Jel és közösség — Voigt—Szépe—Szerdahelyi* [szerk.] 1975), hogy aztán szinte minden esztendőben újabb és újabb gyűjtemények gazdagítsák a magyar nyelvű szakirodalmat. Az *Ethnographia* 87. évfolyamának (1976) harmadik számát teljes terjedelmében az etnoszemiotikának szentelte (a kötet végén — 443—480 old. — bőséges tájékoztató található az etnoszemiotika szakirodalmáról Voigt Vilmos összeállításában). A következő években több kötet látott napvilágot a Népművelési Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia Szemiotikai Munkabizottságának kiadásában, így a *Jel és jelentés a társadalmi kommunikációban* (Józsa [szerk.] 1977b), valamint *A társadalom jelei* (Gráfik et alii [szerk.] 1978). Az 1979-ben Budapesten megrendezett szemiotikai konferencia alkalmából több kötet jelent meg angol nyelven — részben eredeti tanulmányok, részben rep-

*Szecső—Szépe (szerk.) 1969, Szecső 1971, valamint egy falu kommunikációs rendszerét bemutató kis monográfia: Hoppál 1970a, melynek kritikai ismertetését lásd Voigt 1981b

rintek, kutatási beszámolók, illetve az előadások kivonatai (Józsa [ed.] 1979a, 1979b) —, s minden kötetben található etnoszemiótikai tanulmányok. Két művészetszemiótikával foglalkozó tanulmánygyűjteményt is kiadtak: az egyik a magyar—szovjet irodalomszemiótikai konferencia anyagát tartalmazza, a másik a népművészet jelrendszereit feltáró szovjet kutatásokból közöl szemelvényeket *Etno-art és (nép)művészet-szemiótika* címmel (Hoppál [szerk.] 1980).

Ugyanezekben az években, bizonyos fokig a magyarországi kutatások hatására, Erdélyben és a jugoszláviai Újvidéken is megjelentek magyar szerzőktől etnoszemiótikai dolgozatok. Az Erdélyben megjelenő Korunk Évkönyv 1979-es kötetében, melynek tanulmányai a romániai magyar népelet köréből vették témáikat, több igen értékes etnoszemiótikai tárgyú cikk található. Ugyanez vonatkozik a Tett című ismeretterjesztő folyóirat 1979/3-as szemiotikai különszáma. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének kiadványaiban (a 12—13. összevont füzetben, 1979—80. Újvidék — szerkeszti: Bori Imre) több etnoszemiótikai dolgozat jelent meg, a fiatal szerzők Voigt Vilmos vezetése alatt ismerkedtek meg a jelelmélet módszereivel, s végezték el a köznapni kultúra egy-egy területének leírását.

Itthon az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának kiadásában pedig napvilágot látott az első tematikus kötet folklórszövegek szemiotikai elemzéseivel (Hoppál [szerk.] 1981). A hazai szemiotikai kiadványok közül kiemelkedik a tihanyi nemzetközi szemiotikai konferencia anyagát közreadó kötet, mely *Kultú-*

ra és szemiotika címmel jelent meg (Gráfik—Voigt [szerk.] 1981)*. Ez a kötet méltó lezárása a magyar szemiotika első évtizedének. A több mint száz tanulmány és a körülbelül félszáz szerzőtől származó önálló kötet már nem nevezhető pusztán tudományos divatjelenségnek. Inkább arról van szó, hogy a hetvenes években az etnoszemiótika volt az egyik legjobban szervezett, módszeriben átgondolt tudományos irányzat a hazai néprajzkutatásban. Kutatók jelentős csoportja a kultúra különféle területeit vizsgálta, azonos elméleti alapokból kiindulva. A következőkben ezeket az elemző etnoszemiótikai tanulmányokat tekintjük át témák szerinti csoportosításban.

A mindennapok jelvilágáról

A köznapni kommunikáció jelenségvilága — a maga gazdag jelkészletével, jelképeinek sokaságával — kimeríthetetlen területe az etnoszemiótikai vizsgálódásnak. Iránymutató elméleti eligazítást ad a közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségeiről Buda Béla több kiadást megért monográfiája (Buda 1979, 1988³). Egész sor tanulmányban írták le a részterületek jelrendszereit — így többek között a gesztusokat (Hoppál 1972), az ózdi hengerészek kézzel-nyelvét (Vass 1977), valamint a köszönés (R. Hidasi 1975, Papp 1979—80) és a társalgás (Egyed 1976) szemiotikáját. A jelszavak, jelmondatok és a reklám szerepét a mindennapi élet jelrendszerében Egyed Péter elemezte (Egyed 1977, 1980, 1985). Vizsgálták a gépkocsivezetők (Junger 1979—80) és a szabók (M. Takács 1981) konvencionális jelrendszerait, a falvédők és a tetoválások (Hoppál

* A konferencián 1974. május 27-én került sor A népi kultúra jelrendszerei című szekcióülésre. Az ülést, elnökként, Voigt Vilmos vezette, a témáról bevezető összefoglalást Hoppál Mihály adott, melynek során Ju. M. Lotman kultúra-definíciójából indult ki, és hangsúlyozta a népi kultúra kód-központúságát. Ennek megfelelően az etnoszemiótika soron következő feladata az egyes kódok külön-külön való vizsgálata és egyúttal kapcsolódási rendszerük feltárása. Az ülés részletes ismertetését lásd: Joób 1981.

1986, 1987b) jelképvilágát, valamint a falusi harangozás jelzéseinek jelentését (Ullmann 1980, Tari 1978). Készültek tanulmányok a játékok, a sport (Láncz 1979-80, Kövecses 1976, 1978) és más szórakozások (például a kártyajóslás: Szuhay 1976 és a kávéjóslás: Reffle 1979-80) szemiotikai leírásával.

A térhasználat mintáinak vizsgálata szintén megindult, s e nagyon is rejtett jelrendszer működési szabályainak feltárására elkészültek az első hazai proxemikai tanulmányok (Gráfik 1976b, Hop-pál 1977b, 1987c).

Az alföldi pásztorélet mindennapjaihoz hozzátartozott egy sor különleges, a pásztorok által használt jelrendszer. Gunda Béla alföldi kutatóútjai során figyelt fel a pásztorok jeladásaira, s már a hetvenes évek elején elkészült két etnoszemiotikai írása: az egyik — a Pásztorok és jelek (Gunda 1975) — pontos megfigyelések tárháza (többek között a csend szerepéről), a másik tanulmány pedig a szerelmi jeladásokról szól (Gunda 1973, 1979). Nádudvar környékén gyűjtött adatokat a gémeskúttal történő jeladásról Szabadfalvi József, ezekből idézünk:

„1. jel: a kútgém fel van eresztve, hogy a vízmérő dézsa a kút állójára van állítva, oda ahol a pásztor vízhezjárásnál áll. *Jelentése:* Vigyázz, hivatalos ember érkezett.

2. jel: a kútgém kútostorral fel van eresztve úgy, hogy a dézsa üresen himbálódzik. *Jelentése:* segítségül hívás, mert nagy baj (emberhalál) történt.

3. jel: a dézsa nincsen a kútostoron és el fel van téve a kútágas tetejére. *Jelentése:* a kút vize nem iható (például azért, mert állat döglött bele).

4. jel: a vízmérő dézsa a kút állóján van, a kútostor hegyére kendő vagy női kötény van kötve. *Jelentése:* nő tartózkodik a pásztorszálláson, aki elvégezte a mosást és hajlandó volt szerelmi szolgáltatásokra is” (Szabadfalvi 1981, vö. Gunda 1965).

A régi paraszti élet mindennapjaiban használatos jelrendszerek voltak még a jószágbélyegek (*bélyog*), a határjelek és a tulajdonjegyek. A jószágjelölésnél használt jelfajttakkal Tárkány-Szücs Ernő foglalkozott (cikkeire már utaltunk), de mások (Varga 1952, Szilágyi 1978, Tárkány-Szücs 1987) is közöltek adalékokat. A jószágra égetett családi tulajdonjeleknél fontosabb volt a földbirtokot jelölő határjelek szerepe. Takács Lajos két tanulmányában a jel értékű társadalmi gesztusokat mutatta be. Az egyikben egy európai jogszokás hazai történetét elevenítette föl, amikor a birtokbavétel jelének tartott „hant-átadás” szokását írta le, míg a másik cikkben szintén egy régi szokást, a „megcsapatást” elevenítette föl, melynek lényege az volt, hogy a megvert fiatal évtizedek múltán is emlékezik megszégyenítésének helyszínére, arra a határrészre, ahol megverték (Takács 1983a, 1985). Egy harmadik tanulmánya szintén történeti, etnoszemiotikai témájú, s ebben a régi határjelölő bálványokról írt (Takács 1983b — összefoglaló monográfiája a határjelölésről 1987-ben jelent meg).

Gráfik Imre egész tanulmánysorozatot szentelt a tárgyi világ jelrendszerei közül a tulajdont jelölő jelek vizsgálatának. Egyik első cikkében abból indult ki, hogy a népi kultúrában különféle jelrendszerek vesznek részt a társadalmilag fontos cselekvések lebonyolításában és irányításában (Gráfik 1972, 1974), ezek közé tartoznak a tulajdonjegyek is. Alapvető célkitűzése, hogy a korábbi kutatások anyagát és eredményeit felhasználva, a jelelmélet segítségével közelítse meg ezt a mindennapokban működő jelrendszert. A tanulmány első részében a tulajdonnak, mint jelképző kategóriának, az emberiség történeti-társadalmi fejlődésében betöltött szerepével foglalkozott. Egy másik tanulmányában a tulajdonjegyek által történő információközlés belső rendszerének szabályszerűségeit vizsgálta, különös tekin-

tettel a családon belüli tulajdonjegyekre. Az információelmélet matematikai apparátusával (entrópia-analízissel) vizsgálta, hogy egy-egy családon belül milyen törvényszerűségek szerint változhat az eredeti családi tulajdonjegy a családtagok egyéni jeleiben (Gráfik 1975, Gráfik et alii 1978). Gráfik tanulmányai jelentős mértékben hozzájárulnak nemcsak az etnoszemiotikához, de a hagyományos értelemben vett történeti néprajzkutatáshoz is (Gráfik 1976a, 1981).

Itt kell megemlíteni a kolozsvári Korunk Évkönyv két rövid, de annál érdekesebb cikkét a zsákokon látható jelekről. A beleszótt csíkok tulajdont jelölő szerepéről írt Kabay Béla (Kabay 1978), míg egy másik tanulmány a csíkirás kódolási elveit elemezte, s megállapította, hogy „az etnoszemiotikai hagyomány nem más, mint az idők folyamán optimálisnak bizonyuló jelhasználati szokások összessége” (Meer 1978). Az erdélyi kutatók mintaszerű leírást adtak arról, hogy miként alakult ki a megkülönböztető tulajdonjegyek mikrovilága a régi paraszti életben, ugyanis egy székér több gazda búzáját vitte örletni a malomba, s ezért volt szükség a zsákok és tartalmuk azonosítására.

A tárgyak világában maradvá közismert, hogy milyen gazdag irodalma van a hazai sirjelek közül a fejfáknak. Kós Károlynak még 1968-ban készült egy tanulmánya, amely széles körű helyszíni gyűjtésen alapult, s amelyben leírta a fejfák egyes részeit, megkülönböztetve a férfi és a női fejfák jellegzetes díszítéseit, a színezés és a faragott jelek szimbolikus jelentését. Egyszóval leírta a fejfa-jelnyelv „olvasatát”, és megállapította, hogy még további feladat a sírfák társadalmi és kultikus vonatkozású jelbeszédének a megfejtése (Kós 1975).

Mintegy a körvonalazott feladat megoldásához láttak hozzá azok a szinte egy időben jelentkező fiatal kutatók (Kunt 1975, 1977; Hoppál—Novák 1982c, Imreh—Hoppál 1977, Novák 1978, Kunt 1981), akiket a tárgyi jelnyelv formális

elemzésén túlmenően érdekelt a társadalmi háttér és a történeti beágyazottság kérdése is, így dolgozataik etnoszemiotikai alapozásúak. Zentai Tünde például egy alföldi falu, Nádudvar temetkezési hagyományait, a fejfákhoz fűződő emlékanyagot dolgozta fel egy kiváló adatközlő elbeszélése alapján. Módszerét tekintve irányadó volt számára, amit kiindulásként megállapított: „... a fejfák csoportja és a temető felfogható olyan jelrendszernek, amely tárgyi jelközlés útján, nyelvi segédeszköz nélkül is tükrözi az illető közösség szokásrendszerének, társadalmi állapotának egy körülhatárolható, a közösség által fontosnak ítélt részét” (Zentai 1972:305, ide kapcsolódik Dankó 1977)

Lényegében ugyanez mondható el a temető és a társadalom viszonyáról, hiszen a temetés, és azon belül például a koporsó körüli felállás, régebben még pontosan ismert volt (Őrsi 1982, Kunt 1982, 1987), ma már viszont alig-alig tudatos, ezért megőrkítésére különösen szükség van. A jelképek használata sem tudatos már — figyelmeztetett László Gyula (László 1982), aki a régész szemével nézi a régi temetési szokásokat, s azok lehetséges jelentéseit. A történeti adalékok, előzmények feltárása és kritikai értelmezése igen fontos, mert a vita még nem zárult le fejfáink eredetét illetően (Kovács 1982, Hoppál 1980c), noha néhány új eredmény látszik felsejleni annak a szimpóziumnak az anyagában, amelyet a halottkultusz kérdéseinek szenteltek 1980-ban Nagykőrösön (Hoppál—Novák [szerk.] 1982c).

A szokások szemiotikai elemzése

A hétköznapi jelrendszerei mellett szintén érdekes feladat az ünnepeknek és az ünnepi szokásoknak a szemiotikai leírása. A hazai kutatásban Niedermüller Péter munkáiban egyértelmű a jeleméleti irányultság, ő vizsgálta a „vesszőzés” szokását, az átmenet rítusait és általában a szokáskutatás szemiotikai as-

pektusait (Niedermüller 1978, 1981, 1983). A fiatalon elhunyt erdélyi folklorista Salamon Anikó egy kalotaszegi népszokás jelhasználatáról készített mintaszerű szemiotikai elemzést, munkája azon ritka szokásleírások közé tartozik, melyek kódok szerint csoportosítják az eseményeket (Salamon 1981).

A hazai etnoszemiotikai szokáskutatás hőskorából valók a hetvenes évek május elsejei ünnepeinek jel- és jelképhasználatáról készült tanulmányok (Munkaközösség 1975, 1981; az eredmények angol nyelvű összefoglalása Voigt 1980b), amelyekben leírták a felvonulások idő- és térszerkezetét, elemezték a felvonulók viseletét. A jelképek vizsgálata külön területet képez az etnoszemiotikán belül (ezek a vizsgálatok érintkeznek az úgynevezett szimbolikus antropológiával — Hoppál—Niedermüller [szerk.] 1983 — kutatásaival). A népszokásokban, de gyakran a köznapi életben is egyes cselekvések szimbolikusan felértékelődnek, s mint jelképek újra- és újratermelődnek a társadalmi gyakorlat során. Ilyen például Erdélyben a kalács, a kölcsönös segítés társadalmi intézménye, ami a „kollektív összefogás” (Hajdú 1981:28) szimbólumává lett. Megfigyelhető „jelképeink szerepváltása” (Bodó 1987:49) is, s különösen a „folklorizmus” jelenségvilágában következik be törvényszerűen, hogy egy-egy tárgy (népművészeti alkotás) átértékelődik, s a népi kultúra vagy az egész népművészet jelképévé lesz (a folklorizmus szimbólumhasználatáról lásd Voigt 1978a, 1980a; az etnikus jelképekről Hoppál 1989c).

Különösen fontosak, mert kevés van belőlük, az olyan elemzések, amelyek nyomon követik a szokások és a hozzájuk kapcsolódó tárgyak változásait, a hagyományos jelrendszerek átalakulását Erdélyben (Oláh Csiki—Oláh 1987, Balázs et alii 1987) és a Délvidéken (Kálózi 1979—80, Silling 1979—80). (Például az ünnepi népviselet hogyan jelezte a családi és vagyoni állapotot, sőt a polití-

kai magatartást.) Ezek a tanulmányok a mai falu tárgyi világába vezetik az érdeklődőt, mint ahogy S. Nagy Katalint is a paraszti kultúra tárgyainak továbbélése és használata érdekelte a városi és a falusi lakásokban (S. Nagy 1981, 1982). Hernádi Miklós, elsőként a hazai szociográfiában a tárgyak szemiotikájával foglalkozik, könyveiben bevezeti az olvasót a tárgyak közvetítette jelentésvilágba, leírja, hogyan működik a tárgyak jelbeszéde (például a státusszimbólumok) (Hernádi 1982). Mint szociológus, évek óta (az etnometodológia hatására) olyan elemzéseket publikált, amelyekben a mai kultúra sok jelenségét jelképteremtő folyamatként próbálja elemezni. Utolsó könyvében hosszasan fejezetet szentelt az ünnepi viselkedés elemzésének (Hernádi 1985), s megállapításai minden bizonnyal hasznosíthatók a házi néprajzkutatásban is.

Ezek a tanulmányok (Hernádi, S. Nagy) a magyar társadalomszemiotika egyik vonulatát jelentik, s lényegében a városi élet jelfolyamatainak kezdeti, elemző feltárását jelzik a szociológia felől közelítve. Kunt Ernő, a magyar parasztság halálképerőlt írt könyvében, töretlenül folytatja szemiotikai elemzéseinek sorát. Rendszerelmélettől áthatott látásmódja a „dinamikus szimbolika” bemutatását célozza, a szemiotikai módszerre jellemző bináris ellentétpárokat használja a halál- és időkép megrajzolásához (Kunt 1987:47, 73). Ez a pragmatikai elemzés megmutatja az etnoszemiotika társadalmi hasznosításának irányát.

A temetők és a temetés világa elválaszthatatlan a tudatformák világától, a hiedelmek vizsgálatától, s egyáltalán a társadalmi tudat jelenségei kezdetétől fogva a strukturalista, majd pedig az etnoszemiotikai kutatások homlokterében álltak. A kezdeteket illetően Józsa Péter (Józsa 1974) nevét kell megemlíteni, aki a hazai társadalomtudományban az egyik első szemiotikai módszerű kandidátusi értekezés szerzője volt. Javasolta,

hogyan hasonlóan a marxista gazdaságelmélethez, melynek központi kategóriája a csere, a korszerű társadalomelmélet számára a jel fogalma legyen a rendező kategória. 1975-ben külön szimpóziumot szenteltek a hiedelemrendszer és a társadalmi tudat összefüggéseinek (Frank—Hoppál [szerk.] 1980), s itt többben rámutattak a hiedelemfogalom társadalomtudományi terminusként való használatának fontosságára. A népi hiedelmek elemzése lehetőséget nyújt a társadalmi tudat működésének bemutatására (Hoppál 1969, 1970b, 1971, 1982a, 1988a; Fejős 1981, 1983). A szemiotikai módszerű elemzések alapul szolgáltak a mitológiai rendszerek vizsgálatához, illetve a mitológiának mint jelrendszernek a tételezéséhez (Hoppál 1975b). Ezt a gondolatot először a szovjet szemiotikus és mitológiakutatók (vö. Ivanov 1983) vetették fel és dolgozták ki, majd módszereik alapján magyar szerzők is végeztek hasonló elemzéseket a finnugor és ázsiai népek mítoszait vizsgálva. E sorok írója a moszkvai tanulmányútjai során megismert módszertani elveket konkrét mitológiai anyagon is kipróbálta az uráli népek mitológiájáról írt tanulmányában (Hoppál 1975a).

Ehhez az utóbbi tematikához kapcsolódik Veres Péter több munkája (Veres 1975, 1976, 1981), melyekben ismerteti a bináris szemiotikai oppozíciók elméletét, és eljutott etnogenetikai következtetések levonásához is. Megállapításai, a szovjet összehasonlító mitológiai kutatás szemiotikai irányzatához kapcsolódva, már egy történeti szempontú etnoszemiotika kialakításához nyitnak lehetőséget: „Bármennyire szkeptikusak is egyes kutatók a különböző népek kultúrájában egyaránt megtalálható közös jelenségek vizsgálatának szükségességét illetően, e kérdéskör vizsgálata egyre inkább elkerülhetetlen lesz a történeti etnográfiaiban. A szemiotikai univerzálék ismerete nélkül nem lehet tisztázni a kultúrák belső integráló és külső elkülönítő funkciójának mechanizmusát sem.

A bináris oppozíciókon alapuló duális szimbolikus osztályzó rendszer által létrehozott kulturális izomorfizmusok feltárása elkerülhetetlen a történeti rekonstrukciók objektivitásának biztosítása érdekében” (Veres 1981:385).

A szövegek szemiotikája felé

A hazai irodalomelmélet viszonylag korán, még a hatvanas évek végén tájékozódott a strukturalizmus eredményeiről, s mivel ezekben az úttörő jelentőségű munkákban aránylag sok folklór jellegű példát említettek, ezeket a dolgozatokat joggal tekinthetjük a hazai szöveg-szemiotika, s azon belül a folklorisztikai szemiotika előfutárainak. Elsősorban Petőfi S. János cikkét kell megemlíteni az összehasonlító strukturális elemzésekről: ez lényegében általános szöveg-szemiotikai alapelveket fogalmazott meg az egyik legelső hazai strukturalista konferencián, amely a társadalmi tudat formáinak modelljeit vizsgálta (Petőfi 1969; a konferenciát ismertette Voigt 1969). Néhány évvel később az általa kidolgozott szövegelmélet elveit a mítoszszövegek elemzésére alkalmazta egy hazai mítoszkonferenciára készített tanulmányában, amelyben meghatározta a szövegelemzés legfontosabb lépéseit (Petőfi 1978).

Hankiss Elemér még a hatvanas évek végén foglalkozott a kommunikációelméleti modellek felhasználási lehetőségeivel a népdalkutatásban. Az irodalmi mű modelljellegéről szóló megállapításai alapvetőek a folklórelmélet és szövegelemzés számára; azt írta, hogy az irodalmi alkotások (például versek vagy népdalok) esetében a felhasznált nyelvi jelek jelentését különféle kommunikációs tényezők módosítják. Mivel a költő („népdalköltő”) az esetek többségében nincs közvetlen kapcsolatban az olvasó-hallgatóval, ezért kénytelen belefűzni — a szemiotika szaknyelvén szólva „belekódolni” — a versbe a hiányzó kommu-

nikációs tényezőkre vonatkozó információt. Ez a belekódolási kényszer fontos alakító, formáló tényező a lírai költészetben, hatása jól kimutatható a magyar népdalok többségében. Olyannyira, hogy például a népdalokban az úgynevezett természeti kezdőképpel már az első szavakkal, az első sorban előkészíti a hallgatót a versbeli üzenet befogadására. Kimutatható, hogy a népdalokban az első, intonáló sorok erősebben ritmizáltak, jelzőkkel, metaforákkal és egyéb poétikai mozzanatokkal telítettebbek, mint a későbbi sorok (Hankiss 1969). Itt érdemes megemlíteni, hogy a „természeti kezdőkép” szimbolikus jelentéstartalmanak megfejtéséről az utóbbi években több tanulmány született, kiderítve, hogy ezek lényegében a népdalokba rejtett szerelmi üzenet jelképes kifejezései (Bernáth 1981, 1987; legújabban Vargyas 1987).

Noha Voigt Vilmos rendszeresen felhívta a figyelmet a folklórelmélet és az elemző gyakorlat újabb eredményeire (Voigt 1971b, 1972a, 1974, 1975a), ezek az elvek, elméletek meglehetősen lassan hódítanak tért a hazai narratív kutatásban (Fröhlich 1975, Bihari—Szuhay 1978, Küllös 1980, Hoppál 1979e, 1979f; Biernaczky 1978, Vargyas 1987). Időközben elkészülnek az első példamutató elemzések a szólások anyagán Szemerkenyi Ágnes és Voigt Vilmos munkálkodásának eredményeként (Szemerkenyi 1969, Voigt 1972b, Szemerkenyi 1972, 1974, 1975). Önálló kandidátusi értekezés is született az „egyszerű formák” elméletének szemiotikai értelmezéséről, amelyben Kanyó Zoltán a közmondás szemiotikai elemzésével foglalkozott. A folklorisztikát közvetlenül érintő megállapításaiból idézünk: „Ezek az 'egyszerű formák', mint folklór jellemző alkotások, a társadalmi kódokon nyugszanak, s a nyelv elsődleges és az irodalom másodlagos kódjának oppozíciójából jönnek létre ... A szemiotikai alapokon álló szóláskutatás kulcskérdése abban áll, hogy hogyan kapcsolhatók

össze a logikai, grammatikai, tematikai, poétikai aspektusok...” (Kanyó 1975, 1976). Kanyó Zoltán körül kialakult egy modern szemléletű szövegelméleti műhely, őt magát azonban korai halála megakadályozta, hogy kiteljesítse életművét. Munkájából levonható tanulság, hogy a nyelvtudomány új eredményeinek felhasználása el nem hagyható lépésnek tekinthető egy korszerű szövegelmélet kiépítésében, ez hasznosítható egy megújító hatású szemiotikai folklór-szövegelemzésben is.

Érdekes módon az ország határain kívül élő kutatók — szövegnyelvészeti és szövegelméleti eredményeik integrálásával — jelentősen hozzájárulhatnak a narratív szemiotika hazai továbbfejlesztéséhez (Murvai [szerk.] 1979, Penavín—Thomka [szerk.] 1982, Szabó 1982). A szemiotikai alapozású szövegelméletek (Petőfi 1978) a népköltészet — különösen a prózai narratívok — jobb megértését, a pontosabb analízis módszereinek kidolgozását ígérik. A határainkon túl élő magyar kutatók könyvei azonban csak részben kapcsolódnak a hazai kutatásokhoz, jobbára nemzetközi szinten is példamutató saját eredményeiket közlik. Témájánál fogva kiemelkedik ezek közül az erdélyi Vőő Gabriella mintaszerű elemzése és szövegközlése a tréfás népi elbeszélések műfajáról, az egyes típusok szerkezetéről és a használó közösség életében betöltött szerepéről (Vőő 1981).

Különösen fontos itt hangsúlyozni a szövegvizsgálatok pragmatikai oldalát, melyet meglehetősen elhanyagolt a hazai folklorisztika. Még 1974-ben A folklór poétikája és stilisztikája című szimpóziumon hangzott el e sorok írójának előadása Az első mese címmel (Hoppál 1980a). Ez a dolgozat a nyugat-európai szöveg-szemiotikai iskolák eredményeinek figyelembe vételével elemezte az úgynevezett láncmesék egy csoportját, megállapítva az ikonikus jelek szövegépítő szerepét e mesetípusban. A nyelvtudomány legfrissebb eredményeit fel-

használó szövegméleti iskolák elgondolásainak beépítése a folklórszövegek elemzésének gyakorlatába minden bizonnyal új távlatokat nyit majd a folklorisztika elméletében, és megnyitja az utat a verbális szövegek szemiotikájának kidolgozása felé (Hoppál 1978, 1979e, 1979f, 1984).

Vizuális szövegmélet és népművészet-szemiotika

Újabb fejlemény a magyar szemiotikai kutatásban, hogy a nyelvi szövegek elmélete mellett kidolgozásra került a képek mint kulturális szövegfajtanak az elmélete „vizuális szövegmélet” néven (Horányi 1976a). Ennek az elméletnek a tanulságai minden bizonnyal hasznosíthatók a népművészet etnoszemiotikai elemzése során. Ismerünk ilyen törekvéseket, noha meglehetősen ritkák a hazai etnográfiaiban (Nagy G. 1975).

A magyar népművészet jelképeiről és azok jelentéséről meglehetősen kevés szó esett még a reprezentatívnak szánt munkákban is (Hofer—Fél 1975). A ritka kivételek közé tartozik Kresz Mária munkássága (Kresz 1978, 1979, valamint Kresz—Szabolcsi [szerk.] 1973 — ez utóbbi tanulmánygyűjtemény), valamint Valkay Erzsébet cikke (Valkay 1976), amelyben a kalotaszegi varrottások hímzésnyelvét elemezte, sorra véve a főbb motívumokat — az őrszem, a lét-rás életfa, a napkorong (kép)írástos változatait. A dolgozat kísérlet arra, hogy rávilágítson a távoli kultúrtörténeti összefüggésekre, de sajnos arra is példa, hogy korántsem elegendő az adatok ötletszerű egymás mellé rendezése, ha

nincs a szerzőnek átgondolt módszertani vezérfonala. Másfelől viszont az is igaz, hogy — s erre Verebéllyi Kincső mutatott rá — még sok a megoldatlan kérdés és elméleti probléma a népművészet kutatásában (Verebéllyi 1976). Még csak az előkészületei folynak egy népművészeti motívumkatalógus (Verebéllyi 1983) megteremtésének, pedig az utóbbi évtizedben több, gazdag anyagot közreadó monográfia jelent meg, melyeknek anyaga kiválóan alkalmas lenne egy ilyen kataszter összeállítására (Végh 1977, a hímzésekről: Varga 1981, V. Ember 1981, a fejfákról: Nagy D. 1974, Imreh—Hoppál 1977, Péterfy 1977).

Az előmunkálatok között kell megemlíteni Kocsi Márta és Csomor Lajos többéves lelkes erdélyi gyűjtőmunkáját, melynek eredményeként sok száz rajzzal közreadták a korondi székely fazekasság és a székelyföldi festett bútorok motívumkincsét (Kocsi—Csomor 1981, 1982). A szótárszerűen összeállított anyag legfőbb értéke a variánsok gazdagságában áll, azonban az egyes jelekhez, jelképekhez fűzött magyarázatok sokszor elvesznek a parttalan képzettársítások tengerében.

Sajátos megközelítésmódot jelentenek Pap Gábor (Pap 1977, 1978) szerves művészet- és műveltségkutatásai, melyek során az asztrális jelképrendszer segítségével próbálja leírni és megérteni, többek között, a népművészet jelenségeit. Tanítványainak köre egyfajta pszeudo-szemiotikai szemlélettel próbálja megfejteni a népművészetet és a népi kultúra világát. Így például a kalotaszegi szobaberendezés rendszerszerűségét, „jelfogó rendszer”-ként

* A szemiotikai szakosztály ülésén több érdekes előadás hangzott el a nem verbális jelrendsze-
rekről — Gráfik Imre: Nem verbális kommunikációk a népi kultúrában; Kresz Mária: Kerá-
mia-formák — társadalmi funkciók; Novák László: A verbális szimbólumrendszerek és a
tárgyalkotó tevékenység; Niedermüller Péter: A társadalmi tér és a térbeli viselkedés szabá-
lyai városban és falun.

való működését. (Máté 1977, Lugosi 1977)* Makoldi Sándor és M. Pap Gizella elvégezte egy szuszék jelvilágának elemzését: az ácsolt ládák rovott-vésett díszítéseit jelképnyelvnek tekintették, azonban ennek értelmezése egyelőre nem hozott egyértelmű eredményeket (Makoldi—M. Pap 1982). (M. Pap Gizella 1987-ben ezt a szemléletet alkalmazta a hímestojások motívumkincsének megértéséhez.)

Korábbi ismertek Lükő Gábor hasonló törekvései és jelmagyarázatai, amikor anya- és csecsemőővő jelképeket fedezett fel az ácsolt ládák díszítvényeiben (Lükő 1975). A nyolcvanas évek elején nyílt lehetőség rá, hogy közreadja hosszú évek munkájával a Kiskunságon összegyűjtött művészeti katalógusát. Ez az eddig talán legteljesebb jelképtár (Lükő 1982:287—300), amely a rokon népek köréből idézett párhuzamokkal kiegészítve, igen tanulságos anyagot ad, s a további kutatások alapjául szolgálhat.

A szemiotikai elemzés-módszertan alapján is készült néhány olyan munka, amelynek célja egyes jelképek jelentésének a megvilágítása. A szerelmi szimbolika két jeléről: a tulipánról és a szívről van szó, melyekről megállapították, hogy a női és a férfi princípiumok jelképei (Novák 1976, Hoppál 1979b, Hoppál 1983a; a téma bővebb, újabb adatokkal kiegészített feldolgozása megjelenés alatt áll. Voigt Vilmos több tanulmányában rámutatott a szexuális szimbólumok megfejtésének nehézségeire és igen összetett voltára (Voigt 1986a).

••

Egy ilyen kutatástörténeti áttekintés szükségképpen csak vázlatos lehet, nincs lehetőség az egyes dolgozatok mélyebb kritikai értékelésére, inkább csak a főbb tendenciákhoz tartozó művek rövid ismertetésére, és arra, hogy nyomon követhessük egy tudományos gondolat fejlődésének útjait. Az etnozemiotika hazai kialakulásának és fejlődésének története meggyőzően bizonyítja, hogy ez a tudományág a kultúra egész területét átfogó elméleti megközelítést kíván nyújtani azáltal, hogy a jelek használatát a társadalmi lét alapvető tényeként kezeli.

Irodalom

ANDOR Csaba

1980 Jel — Kultúra — Kommunikáció — Interdiszciplináris szempontok a kultúrakutatásban. Budapest: Gondolat.

BALÁZS Lajos et alii

1987 A lehető legszebb ruhában (Szempontok a paraszti öltözködési kultúra változásának vizsgálatához) in: Biró Zoltán et alii (ed.): Néphagyományok új köntösben. 211—229. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

BALOG G. Attila

1979 Bolyai János jel- és közléstana. Tett No.16. 3: 11—12. (Bucuresti)

BENKŐ Samu

1977 Szemiotika — ma és tegnap. in: A helyzettudat változásai. 391—392. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

*Falvy Károly tánckutató, Pap Gábertől függetlenül, a román kaluser táncok és a magyar körtáncok elemzése során használta az állatöv-csillagkép szimbolikát, mint a megértés belső jelképrendszerének metanyelvét (Falvy 1984—85, 1986—87). Jankovics Marcell pedig a népmesék és a Szent László-legenda jelképrendszerének egyik lehetséges magyarázatát adta (Jankovics 1980, 1987). Bartók Cantata profanájának értelmezéséről lásd: Pap 1988.

BERNÁTH Béla

1981 A magyar népköltés szerelmi szimbolikája. in: Hoppál Mihály (ed.): *Folklór tanulmányok* 16—83. EMN 9. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

1987 A szerelem képes nyelvén. Budapest: Gondolat.

BIERNACZKY Szilárd

1978 Mítosz, folklór, etnológia, irodalom. (Pavese folklorizmusa, mint művei szemiotikai rendszerének tengelye.) A társadalmi jelei 21—31. in: Budapest: Népművelési Intézet.

BIHARI Anna—SZUHAY Péter

1978 Mítosz és történelem. in: Hoppál Mihály—Istvánovits Márton (ed.): *Mítosz és történelem* 167—178. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

BODÓ Julianna

1987 Jelképeink szerepváltása. in: Bíró Zoltán et alii (ed.): *Néphagyományok új környezetben*. 49—62. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

BUDA Béla

1979 A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. (Második bővített kiadás) Budapest: MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont (Harmadik átdolgozott kiadás, 1988).

BURGYÁN Miklós

1972 Magyarországi szív alakú sírjelek. *Ethnographia* 83:330—344.

CSABA József

1956 Kereszt alakú varázsjelek alkalmazása a vendeknél. *Néprajzi Közlemények* I:1:102—109.

1958 Mágikus jelek egy nárai kúton. *Index Ethnographicus* 3:2:229—231.

CSATKAI Endre

1971 *Cégérek*. Budapest.

DANKÓ Imre

1962 Az almaszimbolika magyar vonatkozásai. *Ethnographia* LXXIII:558—589.

1977 Fehér fejfa — kék fejfa. *Múzeumi Kurir* 24:53—57.

DIENES Valéria

1981 A szimbolika főbb problémái. in: Gráfik Imre—Voigt Vilmos (ed.): *Kultúra és szemiotika*. 15—37. Budapest: Akadémiai Kiadó.

DÖMÖTÖR Sándor

1944 A jelkép mint néprajzi fogalom. *Ethnographia* LV: 39—69.

1960 Abádszalóki fejfadiszítések (A kifejezés etnográfijához) *Index Ethnographicus* 5:1:81—94.

EGYED Péter

1976 Társalgásszemiotika. *Korunk Évkönyve* 307—312. Kolozsvár—Napoca.

1977 Jelszerkezetek a mindennapi életben. *Korunk Évkönyve* 131—144. Kolozsvár—Napoca.

1980 A jelszó és a mindennapi élet értékstruktúrája. *A Hét* No. 6:8; No. 7:8.

1985 A reklám és a jelmondat a mindennapi élet rendszerében. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XIX:2:95—102.

EGYÜD Árpád

1978 Adatok a láncoversek szimbolikájához. in: *Somogyi Múzeumok Közleményei*. III:271:309. Kaposvár.

ERDÉLYI János

1851 *Magyar közmondások könyve*. Pest.

- 1898 Aesthetikai előtanulmány. Budapest.
- ok. Emberábrázolás a magyar népművészetben. Budapest: Corvina Kiadó.
- ERDÉLYI Zsuzsanna**
- 1961 Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához. Ethnographia LXXII:173—199. uo. 406—429. uo. 583—596.
- 1971 Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. Ethnographia LXXXII:343—363.
- 1974 Hegyet hágék, lőtöt lépék... (Archaikus népi imádságok) Kaposvár.
- FALVAY Károly**
- 1985 A román kaluser táncok tartalmi és formai vizsgálata. Tánc tudományi Tanulmányok (1984—1985) 109—139. Budapest
- 1987 Szempontok körtáncaink tartalmi és funkcionális vizsgálatához. Tánc tudományi Tanulmányok (1986—1987) 211—235. Budapest
- FELJÓS Zoltán**
- 1981 Mitikus lények Karancseszi hiedelemrendszerében. in: Hoppál Mihály (ed.): Folklor Tanulmányok 88—117. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- 1983 Hiedelemrendszer, szöveg, közösség (Esettanulmány Karancseszi példáján) I—II. Néprajzi Közlemények XXVII. Budapest
- FÉL Edit**
- 1940 Adatok a tulajdonjegyekhez. Néprajzi Értesítő XXXII:386—395.
- 1956 Adalékok az életfa magyarországi ábrázolásához. Index Ethnographicus 1:1:65—68.
- FÉL Edit—HOFER Tamás**
- 1966 Parasztok—pásztorok—betyár -
- FRANK Tibor—HOPPÁL Mihály (ed.)**
- 1980 Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. I—II. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- FRÖHLICH Ida**
- 1975 A mesei ellenfél szemiotikája. in: Szerdahelyi István—Szépe György—Voigt Vilmos (szerk.): Jel és közösség 37—43. Budapest: Akadémia Kiadó.
- GAÁL István**
- 1932 A magyar virágnyelv eredetének kérdéséhez (Virágszimbólumok a népdalokban) Debreceni Szemle VI:2:42—49.
- GAJDOS Attila**
- 1979 Bolyai János és a jeltan. in: Jeltudományi Dokumentumok 181—187. Budapest: MTA Szemiotikai Munkabizottság.
- GRÁFIK Imre**
- 1972 A tulajdont jelölő jelek rendszere a népi műveltségben. Néprajzi Értesítő 54:69—105.
- 1974 Jelek a népi kultúrában. A tulajdonjelek. Művészet XV:1:17—19.
- 1975 Property Sign Examination Through Entropy Analysis. Semiotica 14:3:197—221.
- 1975 A családon belüli tulajdonjelek. in: Szerdahelyi I.—Szépe Gy.—Voigt V. (ed.): Jel és közösség 67—81. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1976a Tulajdonjelek a kommunikációs helyzetben. Ethnographia 87:3:327—348.
- 1976b The Motion Pattern of the Co-

- urtyard and the House. *Acta Ethnographica* 25:51—74.
- 1981 Betűjegyet tartalmazó tulajdonjeleinkről. in: Gráfik I.—Voigt V. (ed.) *Kultúra és szemiotika* 221—238. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1981 On Property Marks Containing Letters. *Acta Ethnographica* 30:1—2:33—51.
- GRÁFIK Imre et alii (ed.)
- 1978 A társadalom jelei (Szemiotikai Tanulmányok) Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- GRÁFIK Imre—HOPPÁL Mihály—VOIGT Vilmos
- 1976 Ethnosemiotics in Hungary. *Acta Ethnographica* 25:393:395.
- GRÁFIK Imre—VOIGT Vilmos (ed.)
- 1981 *Kultúra és szemiotika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- GREIMAS, A. J.
- 1973 Réflexion sur les objets ethno—semiotiques. Manifestations poétique, musicales et gestuelle. *Actes du premier Congress International d'Ethnologie Européenne* 63—72. Paris: Maissonneuve—Larosse
- 1978 Gondolatok az etnoszemiotikáról. *Folcloristica* 2—3: 272—290.
- GUNDA Béla
- 1941 A kereszt mint mágikus jel az agyagedényeken. *Ethnographia* LII:66—67.
- 1957 A lakóházat védő mágikus jelek. *Index Ethnographicus* 2:2:192—198.
- 1965 Signal by Sweep-well in the Great Hungarian Plain. *Acta Ethnographica* 14:394.
- 1973 Sex and Semiotics. *Journal of American Folklore* 86:143—151.
- 1975 Pásztorok és jelek. in: Szerdahelyi I.—Szépe Gy.—Voigt V. (ed.): *Jel és közösség* 11—22. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1979 Semiotische Probleme in der Ungarischen Volkskultur. *Traditiones (Acta Instituti Ethnographiae Slovenorum)* 5—6:171—176. (Ljubljana)
- GYÓRFFY István
- 1942 Régi határjelzések és nevek. in: *Magyar nép, magyar faj* 50—52. Budapest.
- HADIK Béla
- 1927 Korcsmacégérek történetéhez. *Néprajzi Értesítő* XIX:19—78.
- HAJDU FARKAS Zoltán
- 1981 Jelképek és intézmények. *Korunk* XL:1:21—27.
- HANKISS Elemér
- 1969 Kommunikációelméleti modellek és a népdalkutatás. *Ethnographia* 80:354—355.
- 1978 A rajzfilmbeli Donald kacsa és a szemiotika (Mindennapi jelrendszereink karbantartó rutinjairól) in: Gráfik Imre et alii (ed.): *A társadalom jelei* 58—63. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- 1979 Megismerés és értékelés. Az ember és a társadalom két jelzőrendszeréről. *Rendszertanulmányok* 1:69—84.
- 1982 *Diagnózisok (1)* Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- HERNÁDI Miklós
- 1982 *Tárgyak a társadalomban. Bevezetés a tárgyak rendszerébe*. Budapest: Kozmosz Könyvek.

- 1985 Ünneplő társadalom — Ünnepi viselkedés a mai Magyarországon. Budapest: Gondolat. IX:5:3—98. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- HOFER Tamás—FÉL Edit
1975 Magyar népművészet Budapest: Corvina Kiadó. 1978 Mítosz: kép és szöveg. Hoppál M.—Istvánovits M. (ed.): Mítosz és történelem 301—337. Budapest.
- HOPPÁL Mihály
1969 A magyar lidérc hiedelemkör szemantikai modellje. *Ethnographia* LXXX:3:402—414. 1979a Mother and Child in Hungarian Folklore: An Ethnosemiotic Approach to the Study of Belief System. in: *Ethnomedicine in Hungary* 89—102. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
1970a Egy falu kommunikációs rendszere. Budapest: MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 1979b A szerelmi ajándékok jelkép-rendszere. *Folklór Archívum* 9:9—19.
1970b Az „igézés” hiedelemkör alkotóelemei. *Népi Kultúra—Népi Társadalom* IV:259—296. 1979c Semiotic Studies in Hungary. in: Józsa P. (ed.): *Semiotic Studies of Hungarian Researches — A Collection of Reprints* 72—83. Budapest: Institute for Culture.
1971 Jegyzetek az etnográfiai szemiotikához. *Népi Kultúra—Népi Társadalom* V—VI:25—43. 1979d Codes and/or Cultures — Approaches to Ethnosemiotics. in: Józsa P. (ed.) *Studies in Cultural Semiotics* 5—32. Budapest: Institute for Culture.
1972 Gesztus-kommunikáció. Általános nyelvészeti tanulmányok VIII:71—84. 1979e Elbeszélés és emlékezet — Tolsztoj-novella egy paraszti-elbeszélő emlékezetében. *Literatura* VII:2—3:338—349.
1975a Az uráli népek hiedelemvilága és a samanizmus. in: Hajdu Péter (ed.): *Urali népek* 211—233. Budapest: Corvina Kiadó. 1979f A szöveg, a környezet és a megértés. *Korunk* XXXVI-II:7—8:579—586.
1975b A mitológia mint jelrendszer (Szemiotikai irányzatok a szovjet összehasonlító mitológiakutatásban) in: Voigt V.—Szépe Gy.—Szerdahelyi I. (ed.): *Jel és közösség* 93—105. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1980a Az „első” mese — Az ismétlés szerkezete a folklórban. in: Horváth Iván—Veres András (ed.): *Ismétlődés a művészetekben* 244—266. Budapest: Akadémiai Kiadó.
1976a A magyar etnoseszmiotikai kutatás. *Ethnographia* 87:3:411—432. 1980b Hiedelmek és hagyományok. *Híd* XLIV:2:241—254. Újvidék
1977a Bevezetés az etnoseszmiotikába. *Népi Kultúra—Népi Társadalom* X:45—74. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1980c Népművészet és etnoseszmiotika (A magyar fejfák jelvilága)
- 1977b A tér, a közösség és a kommunikáció. TK Tanulmányok

- Népi Kultúra—Népi Társadalom XI—XII: 191—217. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1981a Jelképek és jelentések (szerkesztői bevezető) in: Hoppál M. (ed.): *Folklór Tanulmányok* 7—15. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- 1981b Elosztás és egyenlőség — A kommunikáció rejtett csatornái a közösségben. MTA I. Oszt. Közleményei 32:1—2:139—154.
- 1981c A mindennapi folklór—tények tipológiája. in: Niedermüller P. (ed.): *Folklór és mindennapi élet* 7—30. Budapest: Népművelési Intézet.
- 1982a Hogyan cselekszünk a hiedelmekkel? *Jel-Kép* III:1:25—32.
- 1982b Varsányi hiedelmek. *Folklór Archivum* 14—224—249.
- 1982c Fejfáink keleti hátteréről. in: Hoppál M.—Novák L. (ed.): *Halottkultusz* 325—367. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- 1983a Jelrendszerek a népművészetben. *Népi Kultúra—Népi Társadalom* XIII:275—297. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1983b From Structuralism to Ethnosemiotics. in: Oosten, J.—de Ruijter, A. (eds.): *The Future of Structuralism* 75—94. Göttingen: Herodot.
- 1984 Szent Antal-lánc avagy a szerencse lánclevele. *Világosság* XXC:19:769—776.
- 1986 A mindennapok mitológiája — Falvédő-szövegek Magyarországon. *Világosság* XXVII:4:243—248.
- 1987a Technika és rítus: egy lakodalom jelrendszerei. *Népi Kultúra—Népi Társadalom* XIV:353—397. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1987b Test-jelek — Tétova jegyzetek a tetoválásról. *Forrás* (Kecske-mét) XIX:366—369.
- 1987c Proxemic Patterns, Social Structures and World View. *Semiotica* (Bloomington) 65:3/4:225—247.
- 1988a A nyelv és a hiedelmek. *Jel-Kép* IX:3:117—128.
- 1988b Ethnosemiotics and Semiotics of Culture. in: Broms, H.—Kauffmann, R. (eds.): *Semiotics of Culture* 17—33. Helsinki: Arator.
- 1988c A szemiotika és a hermeneutika között. *Valóság* XXXI:2:71—83.
- 1990 Tulipán és szív. Jelképek a magyar népművészetben. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- HOPPÁL Mihály (ed.)
 HOPPÁL Mihály—SZEKFŰ András (ed.)
 1974 *A mozgókép szemiotikája*. Budapest: MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- HOPPÁL Mihály—VÁNDOR Ágnes (válogatta és szerkesztette)
 1977 *Jel—Kommunikáció—Kultúra — Szovjet tanulmányok a tömegkommunikációról és a szemiotikáról*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- 1980 *Etno-art és (nép)művészetsemiotika*. in: (Kapcsolatok) ed.: Zelnik József. Bevezető 3—10. Budapest: Népművelési Intézet
- 1981 *Folklór Tanulmányok. Előmondatok a Magyarság Néprajzá-*

- hoz 9. kötet, Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- HOPPÁL Mihály—NIEDERMÜLLER Péter (ed.)**
1983 Jelképek — Kommunikáció — Társadalmi gyakorlat. Budapest: MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- HOPPÁL M.—JANKOVICS Marcell—SZEMADÁM György—NAGY András**
1990 Jel-kép-tár. Budapest: Helikon Kiadó.
- HOPPÁL Mihály**
1989a Das Zeichensystem der Grabzeichen — Eine Semiotische Analyse der ungarischer Volkskunst. Zeitschrift für Semiotik 11:2—3:221—235.
1989b A jelképkutatás történetéből. Jel-Kép VIII:4: (megjelenés alatt).
1989c Etnikus jelképek egy zempléni és egy amerikai magyar közösségben. Folklór Archívum 18:11—61.
- HORÁNYI Özséb—SZÉPE György (ed.)**
1975 A jel tudománya. Budapest: Gondolat.
- HORÁNYI Özséb**
1976a Adalékok a vizuális szöveg elméletéhez. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI:14.
- HORVÁTH Henrik**
1935 Budai kőfaragók és kőfaragójelek. Budapest.
- HUSZÁR Lajos**
1961 Merchant's Seals of the 16th and 17th Centuries. Folia Archeologica 13:187—194.
- IMREH Pál—HOPPÁL Mihály**
1977 Fejfák és temetők Erdélyben. Folklór Archívum 7:5—77.
- IPOLYI Arnold**
1854 Magyar mythologia. Pest: Heckenast (Reprint: Budapest: 1987).
- IVANOV, V. V.**
1973 The Category of Time in Twentieth Century Art and Culture. Semiotica VIII:1:1—45.
1983 Nyelv — mítosz — kultúra. Budapest: Gondolat.
- JANKOVICS Marcell**
1980 A népmesék és a csillagos ég. in: Bak Imre (ed.): Mítoszok, mesék, jelek. 51—63. Budapest: Kultúrakutató Intézet.
1987 „Csillagok között fényességes csillag” — A Szent László legenda és a csillagos ég. Budapest: Képzőművészeti Kiadó.
1988 Jelképkalendárium. Budapest: Medicina Kiadó.
- JOÓB Emőke**
1981 Összefoglalás az etnoszemiotikai szekció megbeszéléseiről. in: Gráfik Imre—Voigt Vilmos (ed.): Kultúra és szemiotika 435—442. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- JÓZSA Péter**
1973 A társadalmi tudat kódjai. Kandidátusi értekezés (kézirat). Budapest.
1974 A társadalmi tudat kódjai — Strukturális szemiotika és marxista ideológiai elmélet (Kandidátusi értekezés tézisei). Budapest.
1976 Claude Lévi-Strauss és a „Homológ-metaforikus” kód. Ethnographia 87:3:378—387.
1977a Kód — Kultúra — Kommunikáció. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.

- 1977b Jel és jelentés a társadalmi kommunikációban. Budapest: MTA Szemiotikai Munkabizottság — Népművelési Intézet.
- 1979a Studies in Cultural Semiotics. Budapest: Institute for Culture.
- 1979b Semiotic Studies of Hungarian Researchers. (A Collection of Reprints) Budapest: Institute for Culture.
- JUNGER Imre**
1979—
80 A gépkocsivezetők konvencionális jelzései. in: Tanulmányok 12—13:21—27. Újvidék.
- KABAY Béla**
1978 Csíkvilág — jelvilág. Korunk Évkönyv 139—146. Kolozsvár.
- KÁLÓZI Aranka**
1979—
80 A gombosi női viselet szemiotikai leírása. in: Tanulmányok 12—13:29—33.
- KANYÓ Zoltán**
1975 Zur Theorie der Einfachen Formen (Sprichwörter) — Ein semiotisch—literaturtheoretische Untersuchung (Kandidátusi értekezés tézisei).
- 1976 A közmondások szemiotikai analízise. Ethnographia 87:3:389—393.
- 1981 Sprichwörter — Analyse einer Einfachen Form. Ein Beitrag zur Generativ Poetik. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KARÁCSONY Sándor**
1941 A könyvek lelke — Jelrendszer és jelképrendszer. Budapest: Exodus.
- 1981 A magyar észjárás. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- KELEMEN János**
1971 Mi a jeltudomány? Valóság 15:10:16—29.
- 1974 Szemiotika és kultúra. Working Paper for a Semiotic Symposium in Tihany.
- 1984 A nemes hölgy és a szolgálóleány (Tanulmányok) Budapest: Gondolat.
- KOCSI Márta—CSOMOR Lajos**
1981 Korondi székely fazekasság. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- 1982 Festett bútorok a Székelyföldön. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- KÓS Károly**
1972 Népélet és néphagyomány. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- 1975 Ékes fejfáinkról. in: Olasz Ferenc: Fejfák 171—190. Budapest: Magyar Helikon.
- 1979 Észköz, munka, néphagyomány. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- KOVÁCS László**
1982 A honfoglaló magyar lándzsás sírjelölés és néprajzi megfelelői. in: Hoppál Mihály—Novák László (ed.): Halottkultusz 58—85. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- KÖVECSES Zoltán**
1976 Toward the Semiotics of Sport. Semiotica 18:4:313—338.
- 1978 Népi játékok, sport, mindennapi élet. in: A társadalom jelei 124—131. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- KRESZ Mária**
1975 Property Marks in a Village of Kalotaszeg. Acta Ethnographica 24:3—4:415—430.
- 1978 Virág és népművészet. Buda-

- pest: Népművelési Propaganda Iroda.
- 1979 Népi szücsmunka. Budapest: Corvina Kiadó.
- KRESZ Mária—SZABOLCSI Hedvig (ed.)**
- 1973 A népművészet felfedezése — Tanulmányok a népművészet-ről és az iparművészetéről 1875—1899. Documentatio Ethnographica No. 4. Budapest—Szolnok.
- KUNT Ernő**
- 1975 A magyar népi temetők szemiotikai elemzése. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XI—XIV:475—505.
- 1977 Fejfa — Über das hölzerne Grabmal in Ungarn Tribus 26:37—61. (Stuttgart)
- 1978 Temetők az aggteleki Karszt falvaikban. Debrecen.
- 1981 Adalékok a magyar népi temetők szemiotikai vizsgálatához. in: Gráfik I.—Voigt V. (ed.): Kultúra és szemiotika 401—410. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1982 Temető és társadalom. in: Hop-pál M.—Novák L. (ed.): Halottkultusz 243—235. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- 1983 Temetők népművészete. Budapest: Corvina Kiadó.
- 1987 Az utolsó átváltozás — A magyar parasztság halálképe. Budapest: Gondolat.
- KÜLLŐS Imola**
- 1972 Strukturalistische Folkloristik und ethnographische Semiotik. Acta Ethnographica 21:3—4:390—393.
- 1980 Csillag Boris. Egy gyermekjártékdal szövegelemzése. in: Szemerkenyi Agnes (szerk.): Nógrádsípek — Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról. 151—182. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- LÁNCZ Irén**
- 1979—
- 80 Néhány szabadkai népi gyermekjáték alapszituációja, elemei és szabályai. in: Tanulmányok 12—13:49—63. Újvidék.
- LÁSZLÓ Gyula**
- 1982 A temetők jelvilága. in: Hop-pál M.—Novák L. (ed.): Halottkultusz 13—17. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- LOTZ János**
- 1956 Symbols Make Man. in: White, L. (ed.): Frontiers of Knowledge in the Study of Man 207—231. New York.
- 1976 Szonettkoszorú a nyelvről. Budapest: Gondolat.
- LUGOSI György**
- 1977 A „benapozás” vizsgálata. Művészet XVIII:3:12—13.
- LÜKŐ Gábor**
- 1942 A magyar lélek formái. Budapest: Exodus (Pécs: Pannonia Könyvek. 1987).
- 1975 Anya- és csecsemőóvó képek a régi magyar szekrényeken. Orvostörténeti Közlemények Supplementum 7—8: 177—223.
- 1982 Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Művelődési Központ.
- MAKOLDI Sándor**
- 1979 Gondolatok a palóc szuszékről. Palócföld No.6. 24—25.
- 1980 Csillag Boris. Egy gyermekjártékdal szövegelemzése. in: Szemerkenyi Agnes (szerk.): Nógrádsípek — Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról. 151—182. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- MAKOLDI Sándor—M. Pap Gizella
1979 A virágnyelv — világnyelv. Palócföld No.3:23—25.
- 1982 Egy szuszék etnológiai elemzése. in: Balassa Iván—Ujváry Zoltán (ed.): Néprajzi Tanulmányok (Dankó Imre tiszteletére) 483—503. Debrecen.
- MAKOLDINÉ PAP Gizella
1987 Húsvét és világkép — A hagyományos magyar húsvéti tojásírás jelentősége. (Kézirat) Debrecen: KLTE Közművelődési Titkárság.
- MÁTÉ Ferenc
1977 A „tisza” szoba mint jelfogó rendszer. Művészet XVI-II:3:11.
- MEER Péter
1978 A „csíkírás” kódolási elvei. Korunk Évkönyv 147—150. Kolozsvár-Napoca.
- MOLNÁR V. József
1987 Vázlat a természetes modellezéshez. (Kézirat gyanánt) Debrecen: KLTE Közművelődési Titkárság.
- M. TAKÁCS Lajos
1981 A szabómunka információs rendszerének szemiotikája. in: Gráfik Imre—Voigt Vilmos (ed.): Kultúra és szemiotika 389—400. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MUNKAKÖZÖSSÉG
1975 Az 1972. május elsejei budapesti felvonulás társadalmi szemiotikája. in: Szerdahelyi I.—Szépe Gy.—Voigt V. (ed.): Jel és Közösség 187—199. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1981 Adatok május elseje szemiotikájához. in: Gráfik I.—Voigt V. (ed.): Kultúra és szemiotika 239—256. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MURVAI Olga (ed.)
1979 Irodalomszemiotikai tanulmányok. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- NAGY Dezső
1974 A magyar fejfák és díszítményeik. Folklór Archivum No.2.
- NAGY Géza
1975 A népművészeti motívumok és a szemiotika. in: Szerdahelyi I.—Szépe Gy.—Voigt V. (ed.): Jel és Közösség 45—55. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NIEDERMÜLLER Péter
1978 A „vesszőzés” és analóg népszokások szemiotikai elemzése. in: Gráfik I. et alii (ed.): A társadalom jelei 150—163. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- 1981 A szokáskutatás szemiotikai aspektusai. in: Hoppál M. (ed.): Folklór tanulmányok 177—199. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 9.) Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- 1983 Az akció mítosza (Szempontok az átmenet rítusainak szemiotikai értelmezéséhez) in: Novák L.—Ujváry Z. (ed.): Lakodalom 409—417. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék.
- NOVÁK László
1976 Egy mángorló néprajzi és szemiotikai vonatkozásai. Művészet 17:1:39—41.
- 1978 A Duna-Tisza köze temetőinek néprajza. Cumania V. Ethnographia 219—296. Kecskemét.
- 1980 Fejfák a Duna-Tisza közén. Nagykorös.
- OLÁH CSIKI Irén—OLÁH Sándor
1987 Kapcsolattartó formák változása Homoródalmáson. in: Bíró Zoltán et alii (ed.): Néphagyó-

- mányok új köntösben 109—119. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- ÓRSI Julianna**
1982 Az alföldi mezővárosok temetkezési rendje. in: Hoppál M.—Novák L. (ed.) *Halottkultusz* 257—274. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- PALOTAY Gertrud**
1942 Megkülönböztető öltözet- és viseletjelek Kalotaszegen. *Ethnographia* LIII:233.
- PAP Gábor**
1977 Képketrek — életketrek. *Művészet* XVIII:3:22—25.
1978 Világmodell és trafipax (Adalékok a szerves és szervetlen műveltség típusok kérdéskörében) *Művészet* XIX:1:2—7.
1988 „Csak tiszta forrásból...” Adalékok Bartók Cantata profanájának értelmezéséhez. Debrecen: KLTE Közművelődési Titkárság.
- PAPP György**
1979—
80 A köszönés szemiotikai megközelítése. in: *Tanulmányok* 12—13:89—103. Újvidék
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc**
1984 *Pax Corporis* (Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Szablyár Ferenc) Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- PENAVIN Olga—THOMKA Beáta** (ed.)
1982 *Szövegelmélet* (Tanulmányok). Novi Sad: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- PETŐFI S. János**
1969 Az összehasonlító strukturális elemzésről. *Ethnographia* 80:112—121.
1974 *New Trends in Typology of Texts and Text Grammars*. General report delivered at First Congress of the International Association for Semiotic Studies. Milano.
- 1978 *Szövegelemzés — szövegelmélet*. in: Hoppál M.—Istvánovits M. (ed.): *Mítosz és történelem* 275—296. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- 1990 *Szöveg — Szövegtan — Műelemzés*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- PÉTERFYLászló**
1977 Faragott sírkövek és díszítmények a nagykendi temetőben. *Folklór Archívum* 7:79—160.
- PUTZ Éva**
1943 *A kolonyi lagzi*. Pozsony.
- RAPAIICS Raymund**
1931 *A magyar virágnyelv*. *Ethnographia* LXII:1—12.
1932 *A magyarság virágai — A virágkultusz története*. Budapest.
- REFFLE Gyöngyi**
1979—
80 *A kávéjósítás szemiotikája*. in: *Tanulmányok* 12—13:105—112. Újvidék
- REZESSY Zoltán**
1979 *A közlés elemi formái — A jelalakzatok*. in: *Jeltudományi Dokumentumok* 189—207. Budapest: MTA Szemiotikai Munkabizottság.
1982 *Közléstudomány*. TK Műhely XIII:No.7. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- R. HIDASI Judit**
1975 *A köszönés szemiotikájához*. in: Szerdahelyi I.—Szépe Gy.—Voigt V. (ed.): *Jel és közösség* 181—186. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- SALAMON Anikó
1979 Egy büntető rítus jelentései. *Tett* No.3:23—25.
- 1981 Életbe játszott hagyomány — Egy rítus felhasználata. *Korunk* XL:1:21—27.
- SAMBUCUS, Johannes
1564 *Emlemata et aliquot. Nummi antiqui operis. Antverpiae: Plantin* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.)
- SEBEOK, Th. A. et alii (eds.)
1964 Kódolás a jelező viselkedés fejlődésében. *Nyelvtudományi Közlemények* 66:285—302.
- 1972 *Perspectives in Zoosemiotics.* London: The Hague—Paris: Mouton.
- 1973 *Problems in the Classification of Signs.* *Acta Linguistica* 23:1—2:7—17. Reprint in: *Semiotic Studies* No.9.
- 1976 *Contributions to the Doctrine of Signs.* Bloomington: Indiana University — Lisse: Peter de Ridder.
- 1978 *Semiosis in Nature and Culture.* Lisse: Peter de Ridder.
- 1979 *The Signs and Its Masters.* Austin—London: University of Texas Press.
- 1981 A jelek sokrétű azonossága — A jel tudomány nevének kialakulása. in: Gráfik I.—Voigt V. (ed.): *Kultúra és szemiotika* 39—50. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1984 *Symptom.* in: Copeland, J. E. (ed.): *New Directions in Linguistics and Semiotics* 211—230. Houston, Texas: Rice University Studies.
- SEBEOK, Th. A.—UMIKER—SEBEOK, J. (eds.)
1986 *The Semiotic Sphere.* New York—London: Plenum.
- SILLING István
1979—
80 *A kupuzinai női viselet változásának szemiotikai vizsgálata.* in: *Tanulmányok* 12—13:115—125.
- S. NAGY Katalin
1981 *A paraszti kultúra tárgyainak továbbélése.* in: Niedermüller Péter (ed.): *Folklór és mindennapi élet* 131—156. Budapest: Népművelési Intézet.
- 1982 *Lakásmód, lakáskultúra Telki-bányán 1975—1978.* Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- SZABADFALVI József
1981 *Pásztori jelzések, pusztai híradás Nádudvaron.* *Ethnographia* XCII:2:478—481.
- SZABÓ Kálmán
1933 *Jegyajándék volt-e a cifra gatyamadzag?* *Ethnographia* XLIV:77—78.
- 1934 *Pártaöv. Kecskemét.*
- SZABÓ T. Attila
1940 *Határjelek a XVIII. században.* *Ethnographia* LI:258.
- 1941 *Egy erdélyi határjárás adat a XVI. századból.* *Ethnographia* LII:284.
- SZABÓ Zoltán (ed.)
1982 *A szövegvizsgálat új útjai* (Tanulmányok) Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- SZECSKŐ Tamás—SZÉPE György (ed.)
1969 *Nyelv és kommunikáció.* Budapest: MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

- SZECSKŐ Tamás**
1971 Kommunikációs rendszer — Köznapi kommunikáció. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZEMERKÉNYI Ágnes**
1969 A proverbiumok logikai-szemantikai összehasonlító vizsgálatához. Népi Kultúra — Népi Társadalom II—III:225—233.
1972 The Connection of Theme and Language in Proverbs Transformation. Acta Ethnographica 21:1—2:95—108.
1974 A Semiotic Approach to the Study of Proverbs. Proverbium 24:934—936.
1975 A szólások szemiotikai analízise. in: Szerdahelyi I.—Szépe Gy.—Voigt V. (ed.): Jel és közösség 57—65. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZENDREY Ákos**
1931 A népi ruházatkodás életkorjelző jelentősége. Ethnographia XLII:76—85.
1936 Symbolic Dances in Hungarian Folklore. Hungarian Quarterly I:1:124—135.
1941 A magyar nép jelnyelve. Ethnographia LII:260—264.
- SZENTKUTY Pál (ford.)**
1941 Jelek könyve... (Gyűjtötte, rajzolta és magyarázta Rudolf Koch. Fordította és kibővítette Szentkuty Pál.) Budapest: Hungária Könyvek.
- SZÉPE György**
1961 Hozzászólás. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Közlemények XVIII:102—107.
1969 Nyelvi funkció, generatív nyelvészet, népköltészet. Valóság XII:6:20—32.
- SZÉPE György—VOIGT Vilmos**
1972 Szemiotikai alternatívák. Valóság 15:7:40—49.
- SZILÁGYI Miklós**
1978 A lovak tulajdonjegyei. Gyomán 1828—1831-ben. Ethnographia LXXXIX:2:286—290.
- SZTYEPANOV, Yu.S.**
1976 Szemiotika. Budapest: Akadémiai Kiadó (Eredetileg oroszul: Moszkva: Nauka, 1971) Semiotics (in Russian).
- SZUHAY Péter**
1976 Kártyajóslás. Ethnográfia. LXXXVII:3:402—410.
- TAKÁCS Béla**
1986 Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben. Budapest: a Református Egyház Sajtóosztálya.
- TAKÁCS Lajos**
1983a Hantátadás mint a birtokbavétel jele — Egy európai jogszokás hazai történetéhez. Ethnographia 94:573—577.
1983b A bálvány mint határjel. Népi Kultúra — Népi Társadalom XIII:173—192.
1985 Megcsapatás emlékezet okáért. Ethnographia XCVI:1:30—41.
1987 Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tanulmányok*
1979—
80 A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének kiadványa. (ed. Bori Imre) Újvidék.
- TARI Lujza**
1978 Szignálhangszerek és dallama-

- ik. Zenetudományi Dolgozatok 125—148. Budapest.
- TÁRKÁNY-SZÚCS Ernő**
 1958 Régi vásárhelyi tulajdonjegyek. Index Ethnographicus 3:2:210—228.
- 1959 Körösfői „örökségek” tulajdonjegyei. Néprajzi Közlemények 4:1—2:47—50.
- 1965 A jószág égetett tulajdonjegyei Magyarországon. Ethnographia LXXVI:187—199; uo. 359—410.
- 1987 A jószágellenőrzés égetett jeleinek regionális rendszere Magyarországon. Népi Kultúra — Népi Társadalom XIV:103—157.
- TÖLGYESI János (ed.)**
 1974 1973. május 1. (MRT TK Tanulmányok) Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- ULLMAN Péter**
 1980 A harangozás hagyományai egy erdélyi faluban. Zenetudományi Dolgozatok 131—137. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet.
- VALKAY Erzsébet**
 1976 Órszem, létrás életfa, szárnyas napkorong. A kalotaszegi képrészes varrottások jelhasználatáról. Művészet XVII:10:39—44.
- VARGA Gyula**
 1952 Kismarja község jószágbélyegei 1844-ben. Ethnographia LXIII:167—170.
- VARGA Marianna**
 1981 A turai hímzések motívumvilága. Folklor Archívum No.13.
- VARGYAS Lajos**
 1987 Szerelmi-erotikus szimbolika a népköltészetben. in: Hoppál Mihály—Szepes Erika (ed.): Erosz a folklórban 20—39. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- VÉGH Olivér**
 1977 A kalotaszegi fazekasság. Budapest: Kriterion Könyvkiadó.
- VASS Tibor**
 1977 Jelbeszéd az ózdi finomhengerműben. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.
- V. EMBER Mária**
 1981 Úrihímzés (A Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjteménye) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- VEREBÉLYI Kincső**
 1979 Megoldatlan kérdések és módszerek a népművészet kutatásában Magyarországon. in: Előzmények és tervek a Folklore Tanszékről No.7. Budapest.
- 1983 Egy népművészeti motívumkatalógus előkészületei. (Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság Szemiotikai Szakosztályán.)
- VERES Péter**
 1975 Jobb: bal — Férfi: nő. in: Szerdahelyi I.—Szépe Gy.—Voigt V. (ed.): Jel és Közösség 82—83. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1976 Duális osztályozó rendszerek. Ethnographia 87:3:348—357.
- 1981 Az etnoszemiotika és a „finnugor néprajz”. in: Gráfik I.—Voigt V. (ed.): Kultúra és szemiotika 385—387. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- VOIGT Vilmos**
 1969 A társadalmi tudat formáinak modelljei. Valóság 12:4:34—55.
- 1971a Etnoszemiotikai jegyzetek. Ethnographia 82:577—581.

- 1971b Ösvény vezet a műalkotások szemiotikája felé. *Kritika* 9:3:28—30.
- 1972a A folklór alkotások elemzése. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1972b A szólások változatainak szintjei. *Magyar Nyelvőr* 95:1:29—34.
- 1972c A folklór-alkotás szerkezetének szerkezete. in: Szerdahelyi István (ed.): *Művészet és közérthetőség* 76—91. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1974 A mondák strukturális-morfológiai vizsgálata. *MTA I. Osztály Közleményei* 29:309—326.
- 1975a A folklorisztikai szemiotika szövegelemzés-eszközei. *Szemiotikai Tanulmányok No.11.* Budapest.
- 1975b Az etnoszemiotikáról. *Magyar Tudomány No.11:* 677—681.
- VOIGT Vilmos—SZÉPE György—SZERDAHELYI István (ed.)
- 1975 Jel és közösség (Szemiotikai tanulmányok) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- VOIGT Vilmos
- 1976a Szemiotika és folklór. *Ethnographia* 87:3:359—377.
- 1976b Miért hiszünk a hiedelmekben? A hiedelem paradigmikus és szintagmatikus tengelye. *Ethnographia* LXXXVII:4:559—568.
- 1977a Bevezetés a szemiotikába. Budapest: Gondolat.
- 1977b A jelentés a társadalmi szemiotikában. in: Józsa P. (ed.): *Jel és jelentés a társadalmi kommunikációban* 81—91. Budapest: Népművelési Intézet.
- 1978a A folklorizmus a szimbolizmusban. *Hungarológiai Közlemények X:No.35:*5—25.
- 1978b A társadalmi szemiotika alapkérdései. in: *A társadalom jelei* 186—199.
- VOIGT Vilmos (ed.)
- 1979a Előadások — Proceedings of the Conference on Semiotic Terminology. Budapest: Institute for Culture.
- 1979b Abstracts and Papers of the Conference on Semiotic Terminology. Budapest: Institute for Culture.
- VOIGT Vilmos
- 1979c Szemiotika és folklór. in: Barabás, J. J. (ed.): *Szemiotika és művészet* 126—139. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1979d A kultúra szemiotikája. *MTA I. Osztály Közleményei* 30:281—295. (Szemiotikai Tanulmányok 54.)
- 1979e *Semiotik in Osteneuropa. Zeitschrift für Semiotik* 1:267—279.
- 1979—
- 80 A jelrendszerek tudománya (Posztgraduális képzés — irodalomjegyzék) in: *Tanulmányok* 12—13:131—135.
- 1980a *Folklore, Folklorism, Symbol, Symbolism.* Proceedings of the Folklore Department No.21. Budapest: ELTE.
- 1980b *First May in the 1970th years in Budapest.* Proceedings of the Folklore Department No.20. Budapest.
- 1981a Az ünnepi viselkedés szociológiai vizsgálata. *Előzmények és tervek a Folklore Tanszékről No.19.* Budapest.

- 1981b Egy falu kommunikációs rendszeréről. in: Dankó Imre (szerk.): Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 30. évfordulójára 241—247. Túrkeve.
- 1986a Early Forms of Iconicity in Ethnic and Folk Art. in: Bouissac, P.—Herzfeld, M.—Posner, R. (eds.): Iconicity: Essays on the Nature of Culture 385—400. Tübingen: Staffenburg.
- 1986b Ethnosemiotics in: Sebeok, Th.A. (ed.): Encyclopedic Dictionary of Semiotics 1:235—237. Berlin—New York—Amsterdam: Mouton — de Gruyter.
- 1986c Semiotics in Hungary. in: Sebeok, Th. A.—Ümiker—Sebeok, J. (eds.): The Semiotic Sphere 279—292. New York—London: Plenum.
- 1988 Between Eastern and Western Semiotics. in: Broms, H.—Kaufmann, R. (eds.): Semiotics of Culture 51—56. Helsinki: Arator.
- VÖÖ Gabriella
1981 Tréfás népi elbeszélések. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- ZENTAI Tünde
1972 Nádudvari sírjelek. Ethnographia 88:305—309.

Tajvant is elérte a politikai olvadás. Negyvenévi tilalom után a kínai nemzeti szigeten engedélyezik szovjet filmek és tévéműsorok bemutatását. Az első menetben húsz filmet importáltak, köztük az Anna Kareninát és a Háború és békét. (*Fernseh-Informationen*)

Lengyel filmek bemutatási jogairól kötött szerződést a japán állami televízió, az NHK a Film Polskie vállalattal. A jövőben közös produkciónak gyártását is tervezi a két társaság. (*Fernseh-Informationen*)

Harmincmillió német nézte a futballvébé döntőjét az ARD első műsorában, vagyis a közvetítés nézettsége 65 százalékos volt. Összehasonlításképpen: az USA-ban a TNT kábeladónak fél százalékos volt a nézettsége a döntő közvetítésének idején. (*Fernseh-Informationen*)

Belgiumban a legsűrűbb a világon a kábelhálózat. A hárommillió tévétulajdonos 91 százaléka csatlakozik a rendszerhez, ami azt jelenti, hogy 21 csatorna közül választhatnak (ezek közül 16 külföldi). (*IOJ Newsletter*)

Domány András

Egy amerikai sikersztori: a C-SPAN

Amikor az amerikai képviselőház 1979-ben — tulajdonképpen meglepően későn — úgy döntött, hogy megengedi üléseinek televíziós közvetítését, egy harmincas éveinek végén járó újságíró, Brian Lamb, aki akkor éppen a Fehér Ház szóvivői irodájában dolgozott, rögtön úgy érezte: itt az ő ideje. A parlamenti üléseket meg kell mutatni a lakosságnak, a választópolgároknak! Tizenegy év alatt kifejlődött vállalkozása számos okból — például a két ország méretének különbözősége miatt — nem lemásolható példa minálunk, de úgy vélem, érdemes bemutatni.

Kalapácstól kalapácsig élőben

A képviselőház és a szenátus plenáris ülései mindig nyilvánosak. Ez a nagyközönségre is vonatkozik. A karzati helyek száma persze véges, de sokan amúgy is csak néhány percre kíváncsiskodnak. Így rövidebb—hosszabb sorban állás után mindenki bejut, és aki akarja, az egész napot végigülheti. Meghívó, belépőjegy csak különleges alkalmakra szükséges (például az elnök évi üzenetének vagy egy-egy neves külföldi vendég beszédének meghallgatásához). A műszaki berendezések a parlament tulajdonát képezik. Miután a kissé lassabban mozduló szenátus is beeresztette a tévét 1986-ban, mindkét ház üléstermében megtalálhatók a távirányítású kamerák, amelyek több oldalról tudnak totálképet adni, továbbá közelít a szónokokról, az elnökről és az elnöki emelvényről. Az irányítás a vezérlőteremből történik, innen utasítják a képviselők és szenátorok publicitását segítő stúdiókat és más berendezéseket is. Az összes dolgozó a kongresszus alkalmazottja, a költségvetésből fizetik őket és tartják fenn az egész üzemet.

A vezérlő technikusainak feladata az

is, hogy rendszeresen megjelentessék a képernyőn azokat a feliratokat, amelyek megmagyarázzák az ügyrend különböző zsargonszavait, s hogy éppen mi miért történik. A közvetítés alatt többször olvasható az a figyelmeztetés, hogy a parlamenti ülésekről készülő felvétel nem használható sem politikai (értsd: pártpolitikai, választási kampánypropagandai), sem kereskedelmi reklámcélra.

A „jelet” bármely, engedéllyel rendelkező televízióállomás átveheti. (Éppen ezek nagy száma indokolta, hogy az üléstermekben a kongresszus saját kamerái működjenek.) Azonban kezdettől nyilvánvaló volt, hogy a már létező televíziók csak rövid, pár perces részeket fognak felhasználni híradóik vagy politikai vitaműsoraik illusztrálására. Brian Lamb ötlete Kolumbusz tojása volt: az Egyesült Államok elég nagy ország ahhoz, hogy érdemes legyen egyenesben közvetíteni egy — illetve a szenátus bekapcsolódása után két — tévécsatornán a törvényhozás üléseit. E célra jött létre — a Worldnet révén a magyar kábeltévé-nézőknek sem teljesen ismeretlen — Cable Satellite Public Affairs Network (közügyekkel foglalkozó műholdas kábeltévé), a C-SPAN.

Sajátos televízió ez: arra büszke, hogy nem vág, nem szerkeszt, nem kommentál. A fő jelszó: „gavel-to-gavel”, azaz „kalapácstól kalapácsig”. A gavel az a kis elnöki kalapács, amely az ülés kezdetét és végét jelzi. A két ház plenáris üléseit tehát *mindig elejétől végig élőben* közvetítik, akármilyen hosszúak. Emiatt szükség esetén egyéb műsorokat is csúsztatnak vagy elhagynak. Ez különösen akkor furcsa, ha délután — csak a jegyzőkönyv és a történelem kedvéért — egy-egy képviselő hosszú, akár egy-órás beszédet tart a teljesen üres terem és az unatkozó elnök előtt. De a C-SPAN lényege éppen ez: lényegében videojegyzőkönyv a műsor, történelmi dokumentáció. Nem véletlen, hogy az országos archívum és a kongresszusi könyvtár letétbe helyez egy-egy példányt, bár ez saját felvételük. Viszont az indianai Purdue Egyetem a C-SPAN adásából rögzíti ugyanezt, és felhasználja, illetve más egyetemeknek is árulja politológiai, alkotmányjogi, történelmi oktatás céljára.

Kilépés az ülésteremből

1979-ben a műsor kizárólag a plenáris ülések közvetítéséből állt, mással nem is foglalkoztak. Ma már mindkét C-SPAN csatorna huszonnégy órás, és a két ház plenáris ülései csak 11,4 százalékot képviselnek. Ám a többi is szigorúan politikai műsor, jórészt kapcsolódik a kongresszushoz. Elsőként említendőek a bizottsági ülések, amelyek túlnyomórészt szintén nyilvánosak. (Ismét megjegyzem: ezekre is beülhet a nagyközönség, bárki, amíg hely van a teremben. Igen sokan élnek is a lehetőséggel. Különösen kellemes látvány, hogy rengeteg a diák, középiskolás és egyetemista. Részben magánszorgalomból, részben tanári megbízásból tanulmányozzák a gyakorlatban az órákon tanult alkotmányos rendszer működését.) Ez alól legfeljebb a védelmi, a nemzetbiztonsági és a törvényhozók saját ügyeivel foglalkozó

házbizottság, illetve az etikai bizottság ülései képeznek időnként kivételt.

A két házban összesen negyvenhét bizottság és kétszáznegyvennégy albizottság működik, így naponta akár tizenöt-husz ülésre is sor kerülhet. Ezek közül a legfontosabbnak ítélt bizottsági tanácskozást — ha nem folyik egyidejűleg plenáris ülés is — élőben közvetíti a C-SPAN, további néhányat — műszaki kapacitásának függvényében — felvesz, és néhány órával vagy legfeljebb egy-két nappal később lead. Ezt minden délután fél négykor dönti el az értekezlet, és ritkán van vita: a gyakorlott szerkesztők a témából, illetve a tanuskodni meghívott kormányhivatalnokok vagy szakértők személyéből elég nagy biztonsággal megállapítják, mi lesz érdekes és fontos. A bizottsági ülésekre is érvényes, akár élő, akár rögzített adásról van szó, hogy rövidítés, szerkesztés és kommentár nélkül, teljes egészükben kerülnek képernyőre. A bizottsági üléstermekben egyébként minden televízió a saját stábjával dolgozik, akár egy percet használ fel, akár több órányit. Sokszor tíz—husz stáb is fősorakozik egyszerre, a termék ehhez műszakilag kellően fel vannak szerelve.

Az ezek után fennmaradó műsoridő zömét a parlamenten kívüli politikai rendezvények töltik ki. Gyakran jelen van a C-SPAN a Fehér Ház és a külügyminisztérium sajtóértekezletein, az elnök, az alelnök, a fontosabb kormánytagok különböző fórumokon elmondott beszédein és egyéb politikai gyűléseken, vitákon. E rendezvényeket is — többnyire felvételtől — az említett módon, tehát teljes egészükben, vágás nélkül adják. (Mivel a legfelső bíróság üléstermébe még ma sem mehet be a televízió, az amerikai jogrendszerben rendkívül fontos szerepet játszó főbírói határozatokról stúdióbeszélgetések keretében szoktak beszámolni.) Fontos közszolgálatnak tekintik, hogy rendszeresen leadják az „elnöki osztály”-nak nevezett válogatott tizenéves csapat vezető politikusokkal

tartott, kemény kérdéseket sem nélkülöző találkozásait. E rendezvények kiválasztása az elképesztő mennyiségű meghívóból már hosszabb vita tárgya a délutáni értekezleten, hiszen ennek határt szab mind a műsoridő, mind a kiküldhető stábok száma. Mivel előre nem tudni, hogy a találkozó milyen hosszú, a műsorszerkesztés rugalmas.

1989 ősze óta, amikor a brit alsóház megnyitotta üléstermét a televízió előtt, ez is szerepel a C-SPAN műsorában. Itt már természetesen csak részletekről van szó. Némi kezdeti habozás után a legizgalmasabb csemegét, a miniszterelnök heti kétszer negyedórás Question Time-ját, interpellációs időszakát választották ki, és ezt az amerikaiak roppantul élvezik, mivel teljesen eltér az amerikai jogrendszerétől és parlamenti stílustól. Szoktak adni a kanadai alsóházból is, és volt már egy-egy összeállítás az izraeli knesszet, illetve a lengyel szejm üléséről. (Természetesen szinkronfordítással.) Mire e sorok megjelennek, remélhetőleg egyesbe kerül a magyar országgyűlés üléseiről készülő válogatás sorsa is, amelyet a tervek szerint negyedévente tűznének műsorra.

A politizáló kisebbségnek

A fentiekből úgy látszik, hogy ennél a televíziónál nem is folyik igazi újságírói munka. Nos, a műsorok zömében valóban nem, de azért vannak kivételek. Mindennap kétszer, reggel és délután rendeznek egy-egy másfél órás élő stúdiobeszélgetést politikusokkal, újságírókkal, szakértőkkel, aktuális témákról. Ennek első fél órájában a műsorvezető tesz fel kérdéseket — gyakran a cég elnöke, Brian Lamb —, utána egy óra hosszát a nézők telefonon. Élőben kapcsolják be őket, késeltetés sincs, de szükség esetén — például ha valaki túl hosszan fecseg — a műsorvezető maga meg tudja szakítani a vonalat.

Nagyjából ebből áll a C-SPAN műso-

ra. Alapjában véve azoknak szól, akik nem újságírói beszámolókra kíváncsiak, hanem végig akarnak hallgatni egy parlamenti vitát, egy politikai gyűlést, előadást — csak éppen nincs módjuk személyesen odamenni. Akik bizalmatlanul fogadnak bármilyen vágást, rövidítést, és nem kíváncsiak semmilyen kommentárra, mert maguk akarják levonni a következtetéseket. Az ilyen emberek természetesen Amerikában is kisebbségben vannak. Ráadásul az ő kiszolgáltatásuk miatt néha rendkívül unalmas dolgok kerülnek a képernyőre. De egy kétszázötvenmillió országban erre is van elegendő közönség, és különben se felejtjük el: a polgárok húsz, ötven vagy néhol száz csatorna közül választhatják ki, mit néznek.

Mindenesetre tény, hogy a C-SPAN nézői fontosabbak, mint azt feltételezhető létszámuk (a parlamenti plenáris ülésenként kb. tizennégy millió) mutatná. Ez az igazán politizáló és részben politikacsináló réteg. Amióta van C-SPAN, azóta az elnökig bezárólag számos politikus, továbbá vezető üzletember, újságíró irodájában szinte automatikusan ráállítják a készüléket képviselőházi és szenátusi viták esetén. Akinek addig beszámolókra kellett hagyatkoznia, az személyes benyomásokat szerezhet, még ha nem is tud mindent végignézni.

De a szélesebb közönség számára is azt jelenti, hogy megismerheti saját képviselője, szenátora működését. (A többi televízióban csak az ismertebb törvényhozók bukkannak fel, és zömük csak néhány perc.) A legeldugottabb vidékeken is figyelemmel kísérhetik és kiértékelhetik saját választott emberük felszólalásait, állásfoglalásait. Hogy mi minnek a következménye, tehát hogy az érdeklődés volt-e előbb vagy az ismeret, azt nehéz megállapítani, de tény, hogy a C-SPAN-nézők közül háromszor annyian olvasnak naponta újságot és néznek tévéhíradót, mint átlagosan, továbbá két és félszer annyian ismerik képviselőjük nevét, mint a többi polgár.

De miből telik minderre?

Persze, amikor Brian Lamb mindössze két munkatársával meg akarta alapítani a C-SPAN-t, nem volt pénze. De úgy vélte, hogy e hazafias, nevelési, tájékoztatási célokat is szolgáló különleges misszióra hajlandók lesznek azok, akiknek majd később értékesíteniük kell a műsort: a kábeltársaságok. Ők alapították a C-SPAN-t szövetkezeti jellegű közös vállalként. A társaság nyereségérdekelttség nélkül működik: ez azt jelenti, hogy nem fizet adót, viszont nem is oszthat nyereséget semmilyen formában. Természetesen hirdetések sincsenek. Ha a bevétel meghaladja a kiadást, azt fejlesztésre, béremelésre vagy esetleg alapítványi adakozásra lehet fordítani.

Ebben a konkrét esetben a bevételek és kiadások nagyjából egyensúlyban vannak, az alapítóknak az alapításkori tőkejuttatáson felül tehát nem kerül pénzebe a vállalkozás, viszont hoz némi dicsőséget. Ez nem gazdag televízió, a vezetőség féltrefásan azzal büszkélkedik, hogy ők akkora összegből gazdálkodnak egész évben, amennyit a három nagy hálózat (ABC, CBS, NBC) bármelyike egy hét alatt elfogyaszt. Ennek ellenére anyagi-műszaki ellátottságuk így is álomszerű egy magyar látogató számára. Túlfizetve viszont nincsenek. Igaz, a két huszonnégy órás csatornát műsorral ellátó és működtető mindössze százötven ember kétharmada harminc évnél fiatalabb, de az évi harminchatezer dolláros átlagfizetés sem mondható magasnak. (Csaknem mindenki diplomás, a technikusok és ügyintézők zöme is.) Csak az összehasonlítás kedvéért: egy kisebb helyi tévéállomás híradó-műsorvezetője megkeres évi száz-százötvenezer, egy nagy országos hálózat neves műsorvezetője vagy sportriportere pedig kétfélmilliót, ami pontosan tízszer annyi, mint az Egyesült Államok elnökének fizetése.

A néző a C-SPAN-ért mindössze négy centet fizet havonta. Amikor megtudtam, hogy a cég bevételei csaknem kizá-

rólag ebből állnak, akkor számolni kezdtem, és nem értettem, honnan jön össze az évi tizennégyemillió dolláros költségvetés. Aztán kiderült, amit a témával foglalkozó szakemberek nyilván tudnak, engem viszont először meglepett, pedig már itthon is így van: a nézők nem választhatnak egy-egy műsort. A helyi kábelüzemeltetők — akik a szabad vállalkozás hazájában sincsenek versenynek kitéve, mert egy területen csak egy van belőlük — csomagokat, package-eket ajánlanak fel. Van kisebb és nagyobb, olcsóbb és drágább, de mindegyikben van komoly és szórakoztató, kereskedelmi és közszolgálati adás egyaránt. Vagyis az önmagában amúgy sem jelentős négy centet nem csak a C-SPAN nézői, a politika iránt ily mértékben érdeklődők fizetik ki, hanem mindaz a csaknem ötvenmillió háztartás (adatokat lásd az alábbi táblázatban), amelynek az előfizetett kábelcsomagjában ez a műsor is szerepel, noha jelentős részük bizonyára soha nem nézi.

Egyébként a vállalat ismertetett működési formájából következően a kábeltársaságok képviselőiből áll az igazgatótanács, ők nevezik ki a C-SPAN vezetőit, értékelik a működést, és ők fogadják el a költségvetést. Ebből azonban nem következik automatikusan, hogy ők kínálják is saját fogyasztóiknak a C-SPAN-t. Többnyire így van ugyan, de mivel a csatornák száma mindenütt véges, egy érdekes új műsor megjelenése veszélyeztetheti a régieket. Ha a közönség érdeklődése ezt indokoltá teszi, lemondhatják bármelyik addig továbbított műsort az új javára. (Ebből származik a profit, a C-SPAN-ból nincs.) Továbbá természetesen nem az ország összes kábelüzemeltetője tartozik a C-SPAN „gazdái” közé. Ezért, noha a számok szerint a C-SPAN I-nél alig van már fémér folt az országban, állandóan nagyon intenzív marketingmunka folyik. Ennek célja egyrészt annak a már igen kevés kábeltársaságnak a meggyőzése, amelyek még nem voltak hajlandók felvenni

C-SPAN I. (képviselőház)				
egy rendszerre jutó előfizető	rendszerek száma	ebből C-SPAN-t kínál (%)	előfizetők száma	ebből C-SPAN-t kap (%)
20000 fölött	589	96	28 732 258	97
5000—19999	1150	87	11 929 104	88
1000— 4999	2086	54	4 909 683	58
1000 alatt	3831	20	1 411 510	22
összesen	7656	45	46 982 555	89

C-SPAN II. (szénátus)				
egy rendszerre jutó előfizető	rendszerek száma	ebből C-SPAN-t kínál (%)	előfizetők száma	ebből C-SPAN-t kap (%)
20 000 fölött	589	38	28 732 258	44
5000—19999	1150	21	11 929 104	22
1000— 4999	2086	7	4 909 683	8
1000 alatt	3831	1	1 411 510	2
összesen	7656	9	46 982 555	33

(Forrás: C-SPAN marketingosztály, 1989-es adatok)

kínálatukba ezt a műsort, másrészt — és valójában ez a fontosabb — a már meglévő partnerek folyamatos győzködése, a kapcsolat elevenen tartása: nehogy lemondják. (A C-SPAN II. most van bevezetés alatt.)

Rendszeresen meghívják hús—harminc helyi kábelcég marketinges, műsorösszeállító szakembereit, igazgatóit, és nagyon elegáns programot adnak számukra. Már az is sokat számít, hogy ezek az emberek drága washingtoni szállodákban lakhatnak a C-SPAN számlájára, hogy étkezésük sem kerül pénzbe, hogy a C-SPAN elnöke személyesen látja őket vendégül vacsorán egy igen jó étteremben, és általában mindenki az ő fontosságukat bizonygatja. Eközben folyik a gyűrés: előadások hangzanak el arról, milyen fontos ez a műsor politikailag, mit mutatnak a nézői telefonok, a közvélemény-kutatások, mi a vezető politikusok véleménye. A helyi illetékesek előre tudomást szereznek az esetleges új műsorokról, és kapnak ingyen pár perc beharangozó kazettákat is, amelyeket egyrészt leadhatnak a saját reklámidéjükben (más csatornán is), másrészt helyi közintézmények, iskolák rendelkezésére bocsáthatják. Ilyen reklámkam-

pány folyt például a brit alsóházi közvetítések bevezetésére, vagy a „C-SPAN a tanteremben” program keretében, amely a középiskolákat igyekezett meggyőzni a műsor nevelési fontosságáról.

Ez a reklám a kábelüzemeltetőnek hasznos, hiszen neki is érdeke, hogy körzete közönségének a nagyobb, drágább programcsomagot adja el, így pedig ingyen kapja az ehhez szükséges propagandaanyag egy részét. Kifejezetten élmény volt meghallgatni ezeket a tájékoztatókat: a sokat utazó, közepesen fizetett, hajsolt marketingesek olyan fantasztikus lelkesedéssel, lendülettel, szónoki tehetséggel beszéltek, hogy a hallgató meggyőződhetett róla: a C-SPAN nemcsak ezeknek az embereknek az életében fontos dolog, hanem általában is ez a világ legfontosabb és legizgalmasabb témája.

Mindent összevetve biztos állíthatjuk: a tizenegy éve kezdett vállalkozás valódi amerikai sikertörténet, része a kábeltelevíziózás fantasztikus gyorsaságú és méretű fejlődésének. Nem hiszem, hogy nálunk egyhamar lesz hasonló. Mégis jó, ha tudunk róla. Aki pedig a Worldnet segítségével nézni tudja, annak figyelmebe ajánlom.

„Szerföltött időszerű” tudósítás a finn műsorszórásról

Az Yleisradio programjai legyenek sokoldalúak, tartalmukat és formájukat tekintve értékesek, tárgyilagosak, kiegyensúlyozottak, alkalmasak a szabadidő hasznos eltöltésére. Törekedni kell arra, hogy a műsorok emeljék a lakosság általános műveltségét, hasznos információkkal szolgáljanak oly módon, hogy senkinek a jogát ne sértésék. — Ezek a gondolatok a finn állami rádió és televízió működési engedélyéből valók.

A részvénytársaság

A Finn Néprádió (Yleisradio) nevű részvénytársaság 1926-ban tartotta alakuló ülését Helsinkiben. A négy legnagyobb részvényesi csoport kezdetben a következő volt: rádiós egyesületek, bankok, újságok, kereskedelmi szövetkezetek.

Jelenleg az Yleisradio, a mai finn állami rádió és televízió olyan részvénytársaság, ahol — a rendelkezések értelmében — a részvényeknek legalább 90 százalékát a finn állam tulajdonában kell tartani. Az alaptőke 46,8 millió finn márka, amelyből 99,8 százalék az államé, a maradék pedig ötvenhét különböző részvényes között oszlik meg (például Mainos TV, napilapok, könyvkiadók, bankok, Finn Irodalmi Társaság). A részvényeseket évente hívják össze tanácskozásra, ahol többek között meg tárgyalják a pénzügyi mérleget, vagy a szervezeti egységekre vonatkozóan megszorításokat hoznak, illetve törölnek el.

Az Yleisradio tevékenységének alapját egy 1927-ben kelt régi rádiós törvény képezi, amely lényegében a mai napig változatlan, módosítások csupán a gazdasági és igazgatási kérdéseknél követ-

keztek be. A kormány hagyja jóvá működési engedélyét öt évre, ebben határozzák meg az egyéb előírásokat is — a mostani 1990-ig érvényes. Az Yle a műsorkészítésben támaszkodhat az 1957-ben alapított Mainos TV (független kereskedelmi adó) és az új Kolmos TV (a televízió harmadik csatornája) részvénytársaságokra, melyek reklámokat is sugároznak. Az Yle a saját műsorában nem ad hirdetéseket.

Más magán és helyi rádiók is rendelkeznek az Yléhez hasonló működési engedéllyel. Az új technikák megjelenésével (kábeltevé, műholdas tévé, video) elsősorban a nemzetközi műsorkínálat növekszik, s így a nemzeti és nemzetközi versengésben egyre hangsúlyosabbá válik a közszolgáltatás. Az Yle fő feladatának tekinti a nemzeti kultúra ápolását, valamint a körzeti és helyi nézőpontok előtérbe helyezését.

Az Yle szolgáltatási rendszerének sajátosságai a következők:

- sokoldalú és többretegű műsorkészítés
- az egész népességnek egyforma és méltányos feltételekkel azonos szolgáltatás biztosít
- a műsorszolgáltatás kiterjed a svéd

és lapp nyelvű kisebbségre, valamint a különböző közönségszerepekre*

— a parlamentáris rendszert támogatja

— az egy működési engedély elve érvényesül

— a működéshez szükséges költséget elsősorban (78 százalékban) az előfizetési díjakból fedezik, de

— a televíziós reklámokért fizetett összegek is ide folynak be

— saját elosztó és műsorátjátszó hálózattal rendelkezik.

Az Yle dolgozóinak létszáma:

	fő
rádió	717
TV 1	1121
TV 2	543
svéd nyelvű program	315
körzeti programok	542
technikai részleg	1132
igazgatás	242
központi hivatal	140
tervezési- és oktatási osztály	66
összesen:	4818
	(1989/90-es adat)

Szervezeti felépítés

Az Yle legmagasabb döntéshozó szerve a tizenkét-huszonegy tagú felügyelő tanács, amelybe a parlamenti erőviszonyok szerint delegálnak a pártok tagokat — a testületet az államtanács erősíti meg négy évre. A felügyelőtanács nevezi ki a vezetőség tagjait, valamint dönt a részvénytársaság működéséről, gazdasági terveiről, a költségvetésről és általában felügyeli a műsor készítést.

A részvénytársaság felügyelőtanácsa három országos programtanácsot hozott létre:

1. a rádiós programtanács a rádió finn nyelvű,

2. a televíziós programtanács a tévé finn nyelvű,

3. a svéd programtanács a tévé és a rádió svéd nyelvű műsorait felügyeli. E tanácsok feladata a felügyelőtanács által jóváhagyott műsorpolitika ellenőrzése; a működési engedélyben és a részvénytársasági előírásokban foglaltak betartása; a különböző osztályok, részlegek programterveinek megtárgyalása; a közvetített műsorok értékelése; a felügyelőbizottság részére műsorpolitikai és egyéb javaslatok készítése.

A televízió programtanácsa ellenőrzi a Mainos TV és a Kolmos TV adásait is.

Tevékenységi csoportonként:

szerkesztőségi feladatok	fő
— műsorirányítók	52
— szerkesztőségvezetők	25
— szerkesztőségi titkárok	65
— szerkesztők	848
— egyéb (szerkesztőségeken foglalkoztatottak)	137
színészek, rendezők, zenészek stb.	141
biztosító személyzet	789
műsorkészítők	653
technikai személyzet (mérnökök, technikusok, szerelők)	861
személyzeti és gazdasági feladatokat ellátók	389
házon belüli szolgáltatás (számítógépezelő, gondnok, telefonközpontos, szerviz, egészségügyi stb.)	588
igazgató, osztályvezető, kutató	233
egyéb (mozgó státusok)	17
összesen:	4818

Programok

Az Yle programjainak hatvan százaléka hazai gyártású, a megvásárolt műsorok közel harminc százaléka az Egyesült Államokból, húsz százaléka Angliából származik, és csak tíz százaléka svéd.

* Az ország lakosságának 6,6 százaléka svéd nyelvű, 0,04 százaléka pedig lapp.

Az Yle tagja számos nemzetközi televíziós szervezetnek, így az EBU-nak és az OIRT-nak is. Az évenkénti programcserék kilencven százaléka sport- vagy hírműsor.

A programok szinte mindenki számára elérhetők: a rádió 1-es, 2-es, 3-as csatornája, valamint a tévé 1-es és 2-es csatornája jól fogható Nyugat-, Közép- és Dél-Finnországban. A Kolmos TV (a 3-as csatorna) a lakosság ötven százalékához jut el. Az Yle és a Mainos TV most arról folytat tárgyalásokat, hogy a kereskedelmi televízió műsorait áthelyezik a 3-as csatornára, és ezt kiterjesztik az egész országra.

Néhány adat röviden:

— *Rádió 1:* országos hálózat, amelyben klasszikus zenei, művészeti, társadalompolitikai, egyházi, oktatási, kulturális műsorok, színházi közvetítések, dokumentumműsorok szerepelnek.

— *Rádió 2:* országos hálózat. A három fő rádiócsatorna által készített, főként az ifjúságnak szóló műsorokat közvetít.

— *Rádió 3:* az 1989-re országos hálózattá bővített csatornán a helyi műsorokat, illetve az országos hírszolgálatot, valamint aktuális politikai műsorokat lehet fogni.

— *Rádió 4:* Nyugat- és Dél-Finnországban hallgatható svéd nyelvű csatorna.

— *Radio Finland:* a porii rövidhullámon sugározna külföldre (az összes földrésze) finnül, svédül, angolul, németül és franciául.
(Minden adás sztereóban hallható.)

— *TV 1:* országos hálózat, amelyben a TV 1, valamint a svéd nyelvű részleg (FST) és a Mainos TV műsorai kerülnek adásba.

— *TV 2:* országos hálózat. Ezen látható a TV 2, a svéd nyelvű részleg produkciói és a Mainos TV.

— *TV 3:* a Kolmos TV által sugárzott, reklámokból finanszírozott tévécsator-

na, az Yle is felhasználja műsorait. Részvényesei: Yle 50, Mainos TV 35, Nokia multinacionális vállalat 15 százalék. A program elsősorban szórakoztató jellegű (filmek, sport, nemzetközi műsorok).

— *TV 4:* a svédországi tévé adását közvetíti, jelenleg még csak Espoo környékén (főváros és körzete), de 1990-re Turku, Fiskars, Pernaja területén is látható lesz.

— *Nacka program:* a Nagy-Stockholm területére szórt finn nyelvű program egyelőre a TV 1, a TV 2 és a Mainos TV saját készítésű műsoraiból áll össze.

— *Képujság:* megfelelő berendezéssel aktuális szöveges szolgáltató program a TV 1-en és a TV 2-n reggeltől estig, kb. 400 oldal.

— *Országos rádióadások:*

finn nyelvű:	15 648 óra
svéd nyelvű:	6682 óra

Körzeti és helyi rádióadások:

finn nyelvű:	18 664 óra
svéd nyelvű:	2925 óra
lapp nyelvű:	536 óra
Külföldre szóló rádióadások:	11600 óra

A körzeti adások részlege a területi, valamint a helyi rádió- és televízióadásokért felelős, az Yle hazai műsorkészítő hálózatként működik közös munkában a többi részleggel és szerkesztőséggel.

A svéd nyelvű adások részlege a műsorkészítéshez szükséges technikát és helyiségeket a kétnyelvű településeken a helyi szerkesztőségektől kapja. Adásidő: hétköznap 6.30—7.40, 16.15—17.30, vasárnap 9.00—10.00.

A lapp nyelvű programokat a skandi-

* Svédországban közel kétszáz ezer finn él.

náv együttműködés keretében készítik Észak-Lappföldön.

A körzeti rádióadásokat naponta rendszeres időben sugározzák a 3-as csatornán (hétköznap 6.15—10.00, 11.05—12.00, 16.10—17.30, szombaton 8.00—11.00). A körzeti műsorok helyi programokra bomlanak (összesen tizenhét), így hallgatóságuk egy-egy megye, illetve még ennél is kisebb terület lakosságából kerül ki.

A helyi magánrádiók száma is növekszik, eloszlásuk elég egyenetlen az országban, elsősorban a nagyvárosokban veszik fel a versenyt az Ylével.

A körzeti rádióadások keretében 1975 óta vannak helyi műsorok is. Ezeket kezdetben a felesleges közepes hatótávolságú urh-adókon továbbították a nagyvárosokban és ezek vonzáskörzetében. Amikor az Yle megkapta a nemzetközi engedélyt a 3. finn nyelvű urh-hálózat finnországi kiépítésére, akkor már a körzeti és helyi rádiók adásainak országos hálózattá történő fejlesztésére összpontosítottak (1989).

1988 tavaszán a részvénytársaság felügyelőtanácsa jóváhagyta a rádiócsatornák profiljának új alapelveit. Eszerint a 3-as csatorna 1990-től huszonnégy órás programot ad, a körzeti műsorokat pedig települési csoportosításban alakítják ki. Így minden körzetnek hetente kb. negyvenórás adásideje van. A kis helyi rádióktól az Yle lassan halad egy földrajzilag is szélesebb programkínálat felé.

Az oului rádió és az Ylen aikainen* (Helsinki) által elindított állampolgári rádió nagyon fontos intézménnyé és egyben értékes műsorformává vált, mivel lehetőséget ad az egyéneknek és a szervezeteknek a saját programelképzeléseik megvalósítására. A műsorok szerkesztéséért a készítő állampolgár vagy szervezet vállalja a felelősséget, az Yle körzeti adások részlege pedig biztosítja a technikai feltételeket és a műsorkészí-

tési ismeretek átadását. Rendkívüli népszerűségnek örvend, a hallgatók szeretnék, ha kiterjesztenék a többi körzeti adásra is.

Költségvetési okok miatt a rendszeres körzeti tévéadás még nem kezdődött el. Az egyetlen ilyen jellegű kezdeményezés Vaasában van, ahol a svéd nyelvű műsorkészítés mellett reménykeltőek a finn nyelvű stúdióprogramok. A körzeti szerkesztőségekhez telepített televíziós forgatócsoportokat elsősorban az országos hír- vagy aktuálpolitikai adások készítésénél használják. Ilyen például a Hazai körkép című sorozat, melyet szerda esténként a 2-es csatornán sugároznak, vagy az ennek megfelelő svéd nyelvű Regionalen körkép minden második héten.

Költségvetés

Az Yle működését elsősorban az előfizetésekből és a Mainos TV-től kapott összegekből fedezik, de bevétel származik például a Kolmos TV által fizetett csatornahasználati díjból, a különböző meghatározott célokra kapott állami támogatásokból, a műsorokért és a technikákért befolyt díjakból, valamint a beadásokból és a kamatokból.

Bevételek:

előfizetési díj	1265,2 millió Fmk
Mainos TV	270,- millió Fmk
Kolmos TV	24,4 millió Fmk
állami támogatás	16,9 millió Fmk
egyéb	46,- millió Fmk
összesen:	1622,5 millió Fmk (1989/90-es adat)

A tévéelőfizetések (külön a fekete-fehér és külön a színes készülékre) összegét a kormány határozza meg. A díjak egy pénzügyminisztériumi rádióalapba kerülnek, amely az állami költségvetéstől független, innen aztán az Yle szük-

* Szójáték: 1. az Yle ideje, 2. szerfözlött időszak, 3. teljesen nagykorú.

ségeinek megfelelően utalják át az összegeket.

Tévéelőfizetések hat hónapra:

— fekete-fehér készülékre	202 Fmk
— színes készülékre	352 Fmk

Előfizetett készülékek száma

(1988. december 31.):

— fekete-fehér	185272 db
— színes	1677207 db

Valamennyi tévéelőfizetéssel kapcsolatos teendő, többek között a korábban az Yle által végzett ellenőrzés is, 1988 óta a postaigazgatósági központ feladata.

Az Yle összes kiadását 1990-ben 1706,5 millió Fmk-ra tervezték, ebből: a működési költség 1409,7 millió Fmk, beruházás 245,6 millió Fmk, egyéb finanszírozás pedig 51,2 millió Fmk.

Egy rádióműsor első sugárzásának előállítási költsége átlagosan 7200 Fmk/óra, ismétléskor 3000 Fmk/óra. A költségek programtípustól függően 3700—89000 Fmk/óra között változnak.

A tévé esetében az előállítási költség — valamennyi műsor átlagát számolva — 98000 Fmk/óra; saját készítésű program első sugárzása 191000 Fmk/óra, az ismétlés 11000 Fmk/óra, a külföldi programoknál 22000 Fmk/óra. A saját műsorok költsége, programtípustól függően, 84000—895000 Fmk/óra.

Az utóbbi évek legnagyobb beruházásai között említik a következőket: műsorszóró központ (300 millió Fmk), a porii állomás (100 millió Fmk), a TV-3 hálózata Dél-Finnországban (77 millió Fmk), a tamperei központ bővítése és a készülékek felújítása (100 millió Fmk).

Technika

A rádióműsorok közvetítésére négy, illetve részben öt urh-hálózatot használnak, valamint hosszuhullámú és középhullámú adókat, a külföldnek szánt programokra pedig rövidhullámú adó-

kat. Az ország különböző területeire telepített állomások ellenőrzését fokozatosan automatizálták, ennek centruma a programátjátszó központban található.

A rádió- és tévétechnika felújításában, a beszerzésben és a telepítésben az elmúlt években a berendezések sokoldalúságára, gyorsaságára és a könnyűségére helyezték a hangsúlyt (például digitális technika, video, Beta SP-rendszer, CD-lemezek, RDAT-technika, vezeték nélküli műsorátjátszó rendszer, az egyetlen személy által kezelt hangpult, digitális NICAM-többhangrendszer, RDS-rendszer, VPS-rendszer). Az 1990-es évek második felében indul meg a HDTV-sugárzás, jelenleg a tesztelés folyik, de már a háromdimenziós tévéképpel is kísérleteznek.

Hírszerkesztés

Az Ylénél számos szerkesztőségben foglalkoznak híröszeállítással, közülük a rádió és a tévé finn és svéd nyelvű hírösszefoglalóiban, valamint a Képújságnál. Hírszerkesztés huszonnégy órán át folyik, ám hírműsort nem közvetítenek éjszaka, egészen kora hajnalig, kivéve a rádiót bizonyos különlegesen indokolt esetben.

A tévé és a rádió finn nyelvű hírszerkesztőséggel rendelkezik, a svéd nyelvű szerkesztőség közös. A szerkesztőségekben kb. kétszáz munkatárs dolgozik, akiket jelentős számú technikai személyzet segít. A hírek egy részét saját forrásból szerzik be, ezek legnagyobb része közvetlenül a hírszerkesztőség számítógépes rendszerébe fut be. A saját készítésű képanyagok mellett természetesen használják az Eurovisio, az Intervisio, a CNN és más hírügynökségek szolgáltatásait.

Az Ylének tudósítói vannak Moszkvában, Stockholmban, Bonnban, Londonban, Nairoiban, Washingtonban és Hongkongban, de rajtuk kívül a világ minden tájáról küldenek riportokat az ott élő finnek, alkalmi munkatársként.

Az otthoni eseményekről a hazai tudósítók számolnak be, nagyban építve a körzeti adások szerkesztősegeire.

1990-ben megváltozik a televízió híradásainak kezdési időpontja: a 2-es csatornán 18.30-kor indulnak a hírek, a híradó 20.30-kor kezdődik és csak az 1-es csatornán közvetítik, a késő esti összefoglalót megszüntették. A rádióban hetente összesen 2 óra 15 perc (svéd nyelvű 1 óra 55 perc), a tévében 45 perc (svéd nyelvű 20 perc) a hírműsorokra fordított idő. A hét végén még ennél is kevesebb. A rádióban hetente egyszer jelentkezik a Világpolitika hétköznapi című műsor, a televízióban pedig havonta egyszer a Külföldi beszámoló című összeállítás. A svéd nyelvű szerkesztőség önállóan készít aktuális politikai riportokat. A felsoroltakon kívül a Finn Távirati Iroda naponta jelentkezik friss hírekkel: 35 perc a rádióban és 20 perc a Mainos TV programján.

Egyéb tevékenységek

Az Yleisradio tevékenységéről összefoglalóan és az egyes szerkesztőségekre lebontva rendszeresen (általában évente) készülnek tájékoztatók, amelyeket bárki megrendelhet az információs szolgálatól.

Az oktatási műsorokhoz gyakran készítenek segédanyagokat (füzeteket, kazettákat), amelyeket az érdeklődők megvásárolhatnak, s ezen túlmenően több mint kétszázötven különféle műsor (sorozat, film, zenés összeállítás, gyermekprogramok, színházi közvetítés stb.) kazettája kikölcsönözhető az archívumból vagy a könyvtárakból.

Az Yle technikai tanácsadása ingyenes, a rádió- vagy tévéadást zavaró bármilyen esetben igénybe lehet venni, vidéken a körzeti technikusok szolgálnak tanácsokkal. Helsinkiben látható egy nyilvános kiállításuk a rádió- és televíziótechnikáról. A pasilai (Helsinki) és a tamperei központtal szerda délutánonként — előzetes bejelentkezés után

— ismerkedhet meg a látogató. Az Yle saját múzeuma Lahtiban van.

A TV 1, a TV 2, a TV 3 és a Mainos TV állandó telefonszámokon programügyeletet tart (8.00—22.00). A rádiótörvény előírásai szerint a közönségnek lehetővé kell tenni, hogy megtudja a műsorokért felelős szerkesztő nevét (ez a lista hivatali időben megtekinthető az intézmény egyik épületében).

A programok legnagyobb részét a pasilai rádió- és tévéközpontban, a tamperei tévéközpontban és a tűz körzeti vagy helyi szerkesztőségben készítik. Pasilában most tervezik az adatszolgáltató és az igazgatási épület, valamint az ügynevezett tévéház felépítését, amelyeket egy régi épület eladásából finanszíroznak. A további tervek között szerepel egy új könyv- és hangtár, majd pedig egy szakiskola kialakítása.

Rádiózási és televíziózási szokások

A rádióprogramok kínálata az 1980-as években ugrásszerűen megnőtt a három finn nyelvű csatornán, és beindult az éjszakai adás is. 1985 óta gombamódra szaporodnak a helyi magánrádiók. Mindezek együttesen megsokszorozták a rádióhallgatási időt.

A finn nyelvűek naponta 2 óra 52 percet hallgatnak rádiót, ebből az egyes programot húsz százalék, a kettést ötvenhét százalék, a svéd nyelvű csatornát egy százalék, a helyi Yle rádióadásokat nyolc százalék, a magánrádiókat tizenöt százalék — mindez megközelítően hárommillió hallgatót jelent naponta (1988 őszi adat).

A svéd nyelvűek 2 óra 23 percet töltenek el naponta rádióhallgatással, az egyes programot három százalék, a kettést tizenegy százalék, a svéd csatornát hatvanegy százalék, az Yle helyi rádióit két százalék, a magánrádiókat nyolc százalék, a svédországi rádiót tizenegy százalék hallgatja (1988 tavaszi adat).

Rádiót egész nap hallgatnak az emberek, de leginkább reggel, hiszen este a

tévé foglalja le a közönség jelentős részét. A szórakoztató programok bővülésével egyre gyakrabban rádióznak napközben is: otthon vagy a munkában. Hétköznapokon többen hallgatnak rádiót, mint hét végén, mivel ekkor újra a tévé felé billen az érdeklődés.

A legsikeresebbek a hírek és az aktuális kérdésekkel foglalkozó műsorok; egyes híradások akár egymillió hallgatót is vonhatnak. A könnyűzenei műsorok rendkívül kedveltek, de például az Erdőrádió, az Este a természetben, a Könyvnapló adásait vagy az egyházi programokat is több százezren kísérik figyelemmel.

Az új csatornák és a video elterjedésével megnövekedett televíziós kínálat eddig nem gyakorolt jelentős hatást a képernyő előtt eltöltött időre: ebben az évtizedben ez napi másfél—két óra között mozog. Az egyes programok nézettsége azonban azt mutatja, hogy számottevően csökkent az egy időben ugyanazt a műsort nézők száma. A legnézettebb műsorok közönsége sem közelíti már meg a hárommilliót, sőt többnyire kétmillió alatt marad. Az utóbbi évek legnézettebb közvetítései — a híradó mellett — a következők: a függetlenség napja (december 6.) alkalmából adott fogadások az elnöki palotából, a Miss Finnország verseny, néhány hazai szórakoztató produkció és természetesen a jelentősebb sportesemények.

A tévéműsorok nézettsége 1988 őszén átlagosan 1 óra 50 perc volt naponta, ebből a TV 1 harminckét százalék, a TV 2 tizenöt százalék, a svéd nyelvű program

három százalék, a Mainos TV huszonhét százalék, a TV 3 tíz százalék, a video hét százalék, kábeltévé és műholdas tévé négy százalék.

1987-ben vezették be az elektromos nézőszámológót, melynek segítségével kiderült például, hogy a közönség továbbra is az 1-es csatornát részesíti előnyben. A Kolmos TV-ről nem lehet megbízhatóan nyilatkozni, hiszen ez még nem vehető az egész ország területén. A fő csatornákon kívül a video, a kábeltévé, a műholdas tévék, a svédországi tévécsatornák és a szovjetunióbeli tévé összesen kb. tizenöt százalékot visz el a televíziózásra fordított időből.

A legtöbbet a hét végeken, valamint a sötét és hideg évszakokban néznek tévét a finnek. Az átlagnál több időt töltenek a képernyő előtt az idősek és a vidéken élők. De a felmérések azt mutatják, hogy a tévé mindenkinek fontos, mindenki minden műsorba belenéz, a különbség csak az időtartamban és a gyakoriságban van.

Összeállította: Szabó Ágnes

Irodalom

1. Yleisradio tänään (Az Yleisradio ma). Helsinki, 1990.
2. Yleisradion ohjelmatoiminnan säännöstö (Az Yleisradio működésének előírásai). Helsinki, 1972.
3. Kaarle Nordenstreng — Osmo A. Wiiio: Suomen viestintäjärjestelmä (Az üzenettovábbítás rendszere Finnországban). Tampere, 1986.

* Itt a tallinni tévéről van szó, az észet és a finn nyelv közeli rokonsága miatt.

A status quo felbomlása

Az ARD nyugatnémet televízió műsora negyven éven át az NDK nézői számára is az első műsor volt: többen és többször nézték, mint a saját televízióműsorukat, amely az NSZEP által irányított, egyetlen vélemény szócsöve volt. A nézők politikai információikat teljességgel az NSZK médiumainak adásaiból nyerték, míg a keletnémet műsorok a szórakoztatás területét igyekeztek meghódítani — nem sok sikerrel.

Az állampolgárok nyugat felé fordulását oly módon akarta az Ulbricht—Honecker-rezsim megakadályozni, hogy a „junge pionírokkal” letépette a háztetőkről a televízióantennákat. Az eredmény azonban siralmas volt, az NDK állampolgárai rádióikon döntő mértékben a RIAS Berlin vagy a Deutschlandfunk, televízióikon az ARD vagy a ZDF adásait keresték.

Kelet-Közép-Európa volt szocialista országaiban a pártállamhatalom látványos összeomlásában komoly szerepet játszottak a nyugati tömegkommunikációs eszközök, az információ szabad áramlását biztosította számukra a helsinki egyezmény „harmadik kosara”, amelyet az említett országok korábbi kormányai is aláírtak. Különösképpen áll ez a megállapítás a rádióra és a televízióra, amelynek útjába nem állhatott a vasfüggöny (amint a nyomtatott sajtó útjába igen!), és amelyek „ha nyugtalanságot nem okoztak is, de a latens feszültséget erősítették”.

Ezt a szerepet sem túlbecsülni, sem alábecsülni nem szabad. A médiumok a polgári demokráciában élő európai állampolgárok számára a vélemény- és szólásszabadság, a tele üzletek és az

utazási szabadság világának a szerves tartozékát jelentették. Az NDK és más kelet-európai országok polgárai ugyan ezeken a médiumokon keresztül szereztek tudomást és alkottak képet maguknak „a szabadság és a demokrácia hétköznapijairól”, magát a változást azonban nem a médiumok, hanem a felelősen gondolkodó és cselekedni akaró állampolgárok hozták létre, akik a politikai struktúrák nyomása és kényszere alól szabadulva felismerték lehetőségeiket és meg tudták fogalmazni kívánságaikat.

A televízió egyszerre volt formálójá és ábrázolója ennek a történelmi-társadalmi drámának. 1989 forró őszén minden más fiktív kitalációt, krimit vagy hőskölteleményt háttérbe szorított a valóság száz helyszínén, milliónyi ismeretlen szereplővel játszódó, kontinensnyi méretű sorozatműsora. A televízió maga aligha volt felkészülve erre a gyors és gyökeres változásra. Keletnémet és magyar ellenzékiek amatőr videofelvételeiből kölcsönzött képekkel egészítette ki híradásait, és a sebtében összeállított budapesti, prágai és kelet-berlini háttéranyagokban is több (és érdekesebb) volt az archív vagy korábban dobozba zárt anyag, mint az élő helyszíni felvétel. A kelet-európai országok ellenzéki és reformmozgalmi — úgymond — a televízió tudta nélkül váltak társadalmi és politikai tényezővé.

A „televízió a forradalom ékszíja” volt mindenfelé Kelet-Európában: Leningrádban ötven városi tanácsos a helyi televízió adásában mutatta be dokumentumait a városi funkcionáriusok korrupciójáról, a vetítés jogát előzőleg tüntetésen követelte ki a város népe; Prágában

a televízió szerkesztőségét a pártállam utolsó napjaiban a titkosrendőrség szállta meg, és elbocsátották a reformpárti szerkesztőket, akik a híradóban Václav Havel nyilatkozatát olvasták be; Bukarestben a forradalom első lépése volt a televízió épületének elfoglalása, hogy az ország egész lakosságát képpel és szóval mozgósítsák a Ceausescu-rendszer ellen. A televízió stúdiójában a házi őrizetből akkor szabadult Mircea Dinescu költő jelent meg és kezdett beszélni, minden egyzetetés vagy próba nélkül — miközben a stúdióban a kondukátor újévi beszédének a felvételére készültek. Dinescu a televízió megvédésére hívta fel Bukarest lakóit, akik közül sokan a televízió környékén estek el, a televíziót támadó — és a régi rendszert védő — állambiztonságiak fegyvereitől.

Más volt a helyzet Lengyelországban, ahol a Szolidaritás szakszervezet alulról jövő forradalmát a médiumok nem támogatják, ezek megmaradtak a konzervatív erő kezén. Később a televízió adásideje kvótarendszer szerint megosztott a pártok és más politikai szervezetek között, a kritika tehát továbbra is egyoldalú maradt. Csehszlovákiában az osztrák televízióknak volt ugyanolyan élesztő szerepe, mint az NDK-ban a nyugatnémet médiumoknak, itt a lakosság 20 százalékát képes folyamatosan figyelemmel kísérni Bécs híradásait.

A politikai elemzések és az újságírói jelenlét ellenére miért nem volt képes a nyugati televízió a keleti változásokat előre jelezni, miért „rögződött meg a status quo a fejekben”? — vetik fel a kérdést nyugati médiumszakemberek. A válasz nem egyértelmű. A román televízió kommentátora szerint: „Kelet-Európában a forradalom a fejekben még máig sem történt meg”, a lengyel példa viszont azt mutatja, hogy a változás a fejekben hamarabb ment végbe, mint a médiumokban.

A változások lezajlása után a médiumok ismét csak passzív szerepet játszottak, a változásban megbújó egyéni véle-

mények, a markáns eltérő álláspontok megszólaltatására alig voltak képesek, afféle fekete-fehérre véglegesítették a változások hasonló tendenciájú, de százféle motivációjú összetevőit. Erre a homogenizálási tendenciára utal az az eset is, amikor az NDK televíziója a korábbi intendánsainak javaslatát, hogy a két nyugatnémet műsor mellett hozzanak létre egy harmadik programot is, amelyet a volt keletnémet televíziósok szerkesztenének, szinte vita nélkül söpörték le az asztalról. Az NDK-ban befolyó előfizetési díjak bőségesen fedeznék ennek a tervezett harmadik csatornának a költségeit. A gond egyelőre az, hogy az NDK helyén létrejövő tartományok most egytől egyig saját rádióadó felállítását tervezik, amitől negyven éve megfosztották őket. A tömegkommunikáció józanabb központi vezetői azonban abban reménykednek, hogy legfeljebb két-három tartományi rádió és egy berlini rádiós szolgáltató központ fog létrejönni, ennél többet nem bírnak el az állami szubvenciót nélkülöző rádiók.

A kelet-európai politikai változások során nemcsak a nyugatnémet tömegkommunikáció aktivizálódott különösen, más országok is új nemzetközi együttműködési és műsorformákat dolgoztak ki. A francia médiumpolitika gyorsaságával tűnt ki a többi vállalkozó közül: Bukarestben és Krakóban már 1990 nyarán működött francia rádióadó, Prágában és Varsóban pedig francia televízióműsor. Lengyelországban a Radio France Internationale a Gazeta Wyborcza című újsággal együtt indított a nyár végén kétnyelvű (lengyel—francia) rádióműsort. A Radio Fun francia kereskedelmi rádió adásait műholdon sugározzák Lengyelországba, és az Hersant médiumkonzern „zeneszőnyegét” közel ötmillió lengyel képes bekapcsolni. A Radio Fun annak ellenére működik (és óriási népszerűségnek örvend), hogy a lengyel törvények a magánrádiót még nem engedélyezték az országban.

A Radio Fun Bukarestben is hatalmas

sikert aratott, a bölcsészkar negyedik emeletéről sugárzó adó a napi hírnagyot a hetvenes évek zenei hagyományával ötvözi, „Románia húsz év hátrányban van, ez egy másik bolygó”, jelentette ki B. Sillard úr, a francia Radio Fun vezérigazgatója. Bukarestben egy másik francia nyelvű adó is megkezdte működését, a Radio Nova 22, amelyet mint kalózadót 1990 elején már egyszer elhallgattak, mivel zavarta a nemzeti televízióműsor hangját. Némi korrekció után azonban a kormányzat áldását adta az igényes hírműsört és érzelmes zenét szolgáltató rádióadóra.

A francia kultúrpolitika nagy súlyt helyez rá, hogy rádiója ezen a korábban elérhetetlen területen minél előbb és minél vonzóbb kínálattal legyen jelen. Romániát leszámítva, a többi kelet-európai ország „affinitása kicsi a francia nyelv és kultúra iránt”. „A franciák nem igazán jó újságírók, de nagyon tudnak rádióműsört csinálni”, most főként a kultúraexportjukat akarják eljuttatni Kelet-Európába.

Problémát jelent azonban (például Lengyelországban), hogy kevesen értik a nyelvet, a feliratozás a többnyire fekete-fehér képernyőre alig fér rá és alig olvasható, a szinkronizálás drága, a szövegbeindítás pedig dilettáns megoldás. Csehszlovákiában a volt „szovjet csatornán” igyekeznek vegyes nemzetközi műsört kialakítani, a „hadd tanulják az idegen nyelvet” jelszóval érintetlenül hagyják a francianyelvű műsört. Ugyan ezen a csatornán fut az amerikai CNN

hírmagazin, a Screensport és a Worldnet. Ezen a csatornán a La Sept műsorát többen nézik (a szomszédos lengyel és hamarosan a magyar nézőket is hozzászámítva), mint odahaza, Franciaországban. A most kidolgozás alatt lévő „Plan Parabole” ötven kelet-európai főiskolán és kulturális intézményen keresztül kívánja parabolaantenna és dekóder segítségével ingyen sugározni a La Sept kulturális műsorát.

A francia Radio Monte-Carlo Moszkvát és vidékét célozta meg napi öt órás modern francia zenés műsorával, amelynek Nosztalgia Rádió a neve. A műsor a Goszteleradiótól azt a középhullámú sávot kapta meg, amelynek a feladata korábban a nyugati rádióadások zavarása volt.

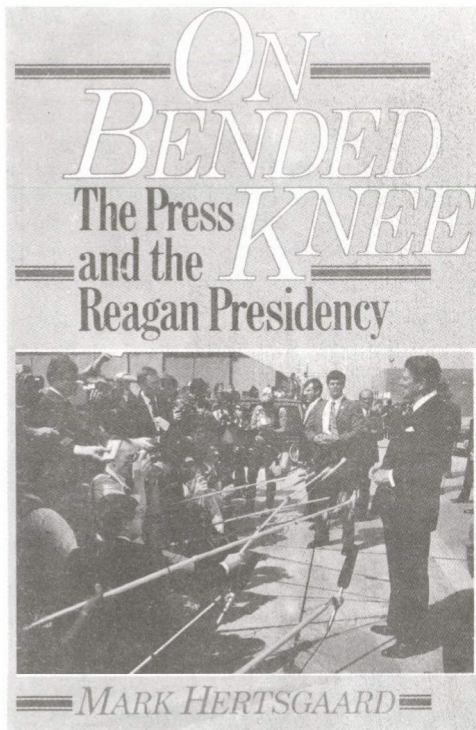
Az állami és magánrádió egész sora jelent meg a szovjet nagyvárosok rádiós kínálatában, de máris az országos hálózat kidolgozását körvonalazzák.

A német rádiózás kelet-európai jelenléte jóval szerényebb, ennek részben történelmi okai vannak, de ők maguk is a most átalakuló német-német médiumkörnyezet kidolgozására fordítják figyelmüket. A franciák viszont kommunikációs politikájuk útján szeretnék visszaszerezni azt a kulturális befolyást a kelet-európai országokban, amelyet évszázadokon keresztül építettek ki, de amely az elmúlt évtizedekben erősen a háttérbe szorult.

A Fernseh Informationen és a Kirche und Rundfunk folyóiratok alapján összeállította: Lukáts János

„Szívtől szívhez” címmel vallási adás indult szeptemberben a moszkvai tévé első csatornáján. A havonta egyszer jelentkező félórás műsorban közreműködik Robert Schuller amerikai protestáns presbiter is, aki éves szerződést kötött a Goszteleradióval. *(Fernseh-Information)*

„America Tonight” címen péntek esteként 75 millió szovjet nézőt ér el az a sport- és zenés program, melyet az USA-ban készítenek. A jelenleg 40 perces műsört 60 percre fogják bővíteni, s ebből 13 perc reklám lesz. *(Fernseh-Informationen)*

A sajtó és a hatalom

Mark Hertsgaard: On Bended Knee.
Farrar Straus Giroux, New York,
1988.

A sajtó és a hatalom viszonya nemcsak a jelenlegi Magyarországon áll az érdeklődés előterében, hanem olyan országokban is, melyekben száz-kétszáz évre visszatekintve szabad a sajtó. Ilyen például az Egyesült Államok, ahol az újságok, a rádió, a televízió csakúgy, mint az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés és a telefon mind magánkézben van, és mindig is abban volt. Soha még csak szóba sem került az ország történetében, hogy a kormányzat pénzügyi juttatásokat nyújtson ezeknek az ágazatoknak. Így pedig a hatalomnak nem áll módjában,

hogy jelentős befolyást gyakoroljon rájuk.

Visszatekintve az elmúlt néhány évtizedre, a sajtó viszonya az egyes elnöki periódusokhoz változatos összképet mutat. A kérdéskörben otthonosan mozgó amerikai szakértők általában egyetértenek abban, hogy e téren Kennedy elnöksége idején volt a legkedvezőbb a helyzet. Ebben szerepet játszott, hogy a fiatal és energikus elnök újszerű megközelítéseket alkalmazott: bevezette a fehér házi sajtókonferenciák élő televíziós közvetítését, a gyorsolvasás módszerét elsajátítva pedig rengeteg sajtóterméket olvasott, és kedvező személyes viszonyt alakított ki az amerikai — és külföldi — tudósítókkal, szerkesztőkkel. (Nem volt ritka esemény, hogy az elnök hirtelen kapta az esőkabátját, és a biztonsági szolgálat nagy rémületére átment a Fehér Háztól néhány háztömbnyire lakó Walter Lippmannhoz, aki akkoriban az amerikai újságírás doyenje volt, és különböző, főleg külpolitikai kérdésekben konzultált vele.)

Ha Kennedy volt a csúcspont, akkor Nixon jelentette a mélypontot az utóbbi évtizedek amerikai elnökeinek és az amerikai sajtónak a kapcsolatában. Különös módon a legtöbb sajtóorgánium Nixon személyét „Trükkös Dick” figuráján keresztül közvetítette az amerikai lakosság felé. Ez részben múltjával, részben pedig időről időre megmutatkozó és enyhén szólva nem egészen etikus módszereivel állt összefüggésben. Nemcsak Nixon, hanem az amerikai közvélemény is úgy fogta fel, hogy elsősorban az amerikai médiumok okozták az elnök idő előtti és dicstelen távozását.

Ami a nyolcvanas évek elnökét, Reagant illeti, az amerikai közvélemény nagy többsége figyelemre méltó csodálattal adózott neki, bár erre nem mindig volt kellő oka — legalábbis így vélekedik e könyv szerzője, aki nem feltétlenül tartozik a volt elnök rajongói közé. Szerinte Reagan csak részben köszönhetette

jó hírnevét annak, hogy képességei lehetővé tették számára a Nagy Kommunikátor szerepkörének betöltését. Ennél fontosabb körülménynek tartja, hogy az amerikai tömegkommunikációs eszközök kegyesek voltak hozzá: valójában lényegesen jobb sajtója volt, mint megérdemelte volna. A sajtó tehát nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Reagan már akkoriban „teflon elnökként” emlegették, (mint aki soha nem „ég le”, nem kerül kellemetlen helyzetbe), és ez a megítélés azóta sem sokat változott.

Mark Hertsgaard gondolatmenetére jellemző az az idézet, melyet könyve elejére tett. Ez George Orwelltől származik, és a lényege, hogy Angliában az egyik legrendkívülbb dolog az, hogy bár alig tapasztalható hivatalos cenzúra, valójában mégsem nyomtatnak ki az uralkodó osztályt nyomatniban sértő, támadó dolgot, legalábbis nem olyan helyen, ahol várhatóan többen olvasnák. Így azután a kellemetlen dolgokat egyszerűen nem említik.

A könyv érdekes módon — 175 beszélgetés alapján — vázolja fel a Reagan-kormányzat és a jelentősebb tájékoztatási eszközök kapcsolatait. Ezeket a beszélgetéseket a szerző a Fehér Ház és a sajtó kulcsfiguráival folytatta az elnök mandátumának vége felé.

Az egyes fejezetek többnyire egy-egy jelentősebb kérdéscsoportot ölelnek fel, így az említett beszélgetések is tematikusak (például az iráni válságról, a grenadai invázióról, a leszerelés kérdéseiről, az úgynevezett Reaganomicsról — a Reagan-i gazdaságpolitikáról — vagy a Közél-Keletről szólnak).

Ezek alapján vonja le a szerző a következtetést, miszerint az utóbbi idők egyik legjelentősebb amerikai politikai botránya nem más, mint hogy a sajtó — részben a kormányzat manipulációja, részben pedig az önkéntesen vállalt öncenzúra következtében — sok esetben lemondott arról a feladatáról és felelősségéről, hogy a valóságról tudósítson. Megírja, hogy gyakran jelentős beosztásban lévő sajtóvezetők, mint például a CBS vagy a New York Times vezető szerkesztői, lényegesen módosították riportereik anyagait, hogy azok mondanivalója kedvezőbb legyen a kormányzat számára.

Benjamin C. Bradlee, a patinás Washington Post legendás főszerkesztője 1984-ben, az elnök első periódusának a vége felé úgy vélte, hogy „kedvezőbb magatartást tanúsítottunk Reagan elnök iránt, mint, emlékezetem szerint, bármelyik elnök esetében”. Amikor három évvel később, az iráni válságot követően a könyv szerzője ismét megkérdezte a főszerkesztőt korábbi véleményéről, Bradlee kitartott addigi nézete mellett, és kifejtette: Amikor Reagan 1980-ban a fővárosba került, a Washington Postnál az volt az uralkodó vélemény, hogy most egy igazi konzervatív elnök költözött a Fehér Házba. Mivel a lap — egészen megalapozottan — nagyon liberális újságként ismert, ezért a szerkesztőségben úgy vélték, hogy megfelelően kell viselkedniük, jómodorúnak és jól informálnak kell mutatkozniuk. Így is lett, ami azt jelenti, hogy a Post és egy sor más orgánus ugyan nem dicsőítette minden áron Reagant, de nem használta vele kapcsolatban azokat a kifejezéseket, melyeket Carterrel és Nixonnal szemben megengedett.

A szerző szerint a tőzsde összeomlása, a Fehér Ház vezető tisztségviselőinek végeláthatatlan bűnügyi kihallgatásai és egyéb botrányok sem változtattak ezen a helyzeten: Reagannek továbbra is jó sajtója maradt.

Az NBC fehér házi tudósítója, Andrea Mitchell szerint a politikusok mindig arról beszélnek, hogy a sajtónak tárgyalogosnak kell lennie, valójában azonban a maguk számára akarnak kedvező beállítást. A tudósító szerint Reagan sajtófőnökei szinte egybehangzóan elégedettek voltak a lapok hozzáállásával. A jelenlegi amerikai külügyminiszter, aki Reagan idejében a Fehér Ház apparátusának a főnöke volt, évekig úgy nyilatkozott e könyv szerzőjének, hogy — egy-egy esettől eltekintve — nem volt ok a panaszra.

A már említett kormányzati manipulációk és a sajtó öncenzúrája hozzájárult egy egészen különös helyzet kialakulásához: az úgynevezett Reagan-éveket sokan az amerikai történelem legfantasztikusabb időszakai közé sorolják, annak ellenére, hogy a valós tények és a józan ész egyaránt ellentmondott a fel-

merülő és uralkodóvá váló elképzeléseknek. Így például a gazdaságpolitikában az elnök váltig hangoztatta, hogy kormánya egyidejűleg tudta csökkenteni az adókat és fokozni a katonai kiadásokat, anélkül hogy ezzel növelné a költségvetési deficitet. Hasonlóképpen állította, hogy oly módon tudja lefaragni a szociális célokra szolgáló költségvetést, hogy azzal nem okoz nehézséget a szegényeknek. Külpolitikai doktrínái közé tartozott, hogy Nicaragua, ez a hárommillió parasztból álló ország nagy veszélyt jelent a nemzetbiztonságra, ami indokoltá tette az ellene folytatott illegális háborút, s így romba döntötte Amerikának azt a törekvését, hogy a világ erkölcsi vezetője legyen. De ilyen jellegű ellentmondásokat lehetett tapasztalni a polgárjogi, a környezetvédelmi, a nukleáris fegyverekkel, a terrorizmussal, a kábítószer elleni küzdelemmel összefüggő kérdésekben is. A kormányzati manipuláció és a sajtó jelentős részének elvtelen magatartása miatt azonban Reagan szinte mindvégig sérthetetlen maradt.

Jelentős, kijózanító könyvet lapoztunk át. Rádöbrentett, hogy hosszú éveken keresztül Washingtonban úgy csomagolták a híreket, hogy az amerikai átlagpolgár nem láthatta tisztán, hogyan alakulnak a dolgok hazájában. Mindezt a fehér házi ellenőrzés és a sajtó jelentős részének behódolása tette lehetővé. A szerző ebből azt a következtetést vonja le, hogy ez a helyzet nem feltétlenül szűnik meg az új kormányzat hivatalba lépésével, így szkeptikusan tekint a jövőbe a Washingtonból érkező hírek értékét illetően.

Zádor Tibor

Szavak hídjá

Tanács boldogoknak. Finnországi svéd költők.
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Szükséges-e tanácsokat osztogatni azoknak, akikről azt tartják, hogy boldogok? Vagy talán mégsem azok, hiszen szűkebb baráti körben azt rebesgették, hogy a kötet címben eredetileg a fosztóképzős

változat szerepelt: Tanács boldogtalnoknak.

Jávorszky Béla, a finnugor és skandináv népek költészetének kiváló ismerője, aki a kötetet válogatta és előszavát írta, olyan kiváló költőtársakat tudott maga mellé toborozni, mint Csoóri Sándor, Fodor András, Kányádi Sándor, Nagy Gáspár és Tornai József. Az összeállítás Észak-Európa legnagyobb nemzeti kisebbségének, a mai Finnország területén élő svédeknek a költészetéről ad hiteles és színvonalas áttekintést.

Finnország kétnyelvű ország, ahol mintegy háromszázezer svéd anyanyelvű él — ez a lakosság 6,1 százaléka. Nyelvük, a finn mellett, az 1919-es finn alkotmány értelmében a köztársaság hivatalos nyelve lett. Finnországban a rendeleteket, a törvényeket finnül és svédül hozzák meg. Állami tisztségviselő, politikus, hivatalnok, bíró csak az lehet, aki mindkét nyelven beszél. A városok és falvak aszerint minősülnek egy vagy kétnyelvűnek — s látják el őket a megfelelő feliratokkal —, hogy lakosságuk összességéből a kisebbséghez tartozók aránya eléri-e a nyolc százalékot, vagy a háromezer főt.

Jávorszky Béla előszavában rendszerezi az úgynevezett „csónakbaltás” nép eredetét, származására vonatkozó történeti anyagot is. A finn partokat a svédesség i.e. 2000 táján árasztotta el, s a vadász-halász-földművelő lakosság nagy része itt is maradt. Jó részük a mai Finnország déli partjain, néhány szigeten és nagyvárosban él: Helsinkiben, Helsingforsban, Turku-Åbóban és Åland szigeten. A nyugati partvidék egészen a 18. századig svéd volt, de napjainkra már szinte teljesen elfinnesedett. A legégyesegesebben svédnek Osterbotten-Pohjamaa és Åland szigete maradt meg, az utóbbi a Népszövetség 1921-es döntése értelmében autonóm terület lett. A hagyományörzés, a nemzeti hovatartozás erősítésének egyik legfontosabb területe a kultúra ápolása. Az irodalom, a könyvkiadás, a színház, a zene, a sajtó szerepe rendkívül jelentős a kisebbségi területeken. A népek békés egymás mellett élésének és egymás megismerésének egyik lehetséges modelljét kínálják a skandináv országok, s különösen Finn-

ország a Közép-Kelet-Európában élő kis népek számára.

De mióta beszélhetünk finnországi svéd irodalomról? Svéd nyelvű írásbeliség Finnországban évszázadok óta létezett, hiszen az első literátorok a hivatalos nyelven, svédül írtak, mint ahogy a mi költőink is kezdetben latinul verseltek. A 18-19. században a finn nemzeti-romantikus szellem ébredése idején a turkui romantikusok jelmondata valahogy így hangzott: „Svédek nem lehetünk, oroszok nem akarunk lenni, legyünk tehát finnek!” Így lehetett a legnagyobb finn nemzeti költő Ludvig Runeberg (1804—1877), aki egyetlen sort sem írt le finnül.

A 19. század második felétől kezdődött a finn nyelvű irodalom korszaka. 1835-ben megjelent a Kis-Kalevala, 1849-ben a teljes Kalevala, E. Lönnrot munkája. 1834-ben született A. Kivi, A hét testvér írója, a nemzeti regény megteremtője.

A századvégen az irigylésre méltó svédek az erőteljes finnesedés miatt kitzasztottak, fölöslegesnek érezték magukat. Ezután léptek színre az úgynevezett flannörök, azok az ellenzékiek, akik lázadtak ugyan, bár maguk sem tudták pontosan, hogy mi ellen. Közben Dél-Finnország etnikai összetétele jelentősen megváltozott. A svédek — mint olvadó jégta-
bla — mindenütt kisebbségbe szorultak.

A finnországi svéd irodalom azonban nem tűnt el, erőssége a líra volt és maradt. Edith Södergran föllépésével indult el a modernizmus, az avantgárd líra, amellyel egy egész nemzedéket sikerült forradalmasítani. Nem jött létre a költői pályák iskola jellegű egysége; találunk köztük dadaistát (Björling), a tiszta költészet művelőjét (Enckell) és több hagyományos költőt. A szabadvers áttörése mélyítette a szakadékot a két finnországi irodalom között. A finnre nem, de a norvég és más skandináv kortárs költészetre erőteljesen hatott a finnországi svéd líra.

A közigazgatásban irigylésre méltó finnországi svédek helyzete sokkal mostohább volt az irodalom területén. Egy-
más költőit nem fordították, s így a szoros szomszédság ellenére elszigetelődtek egymástól. Az utóbbi évtizedek azonban döntő változást hoztak ezen a téren. Különösen a prózairók kaptak le-

hetőségeket, ők a boldog emberek. A költők helyzete más: ők azok a valóságos mesteremberek, akik a finnországi svéd kisebbség szellemi, esztétikai igényeit hivatottak kielégíteni.

A magyarországi megjelentetés és válogatás elődök nélküli vállalkozásnak számít. A kötet: híd, Rabbe Enckell találó szavaival a kötőszavak hídja, amely segít eligazodni a féligazságok és vesztetések világában. Mert:

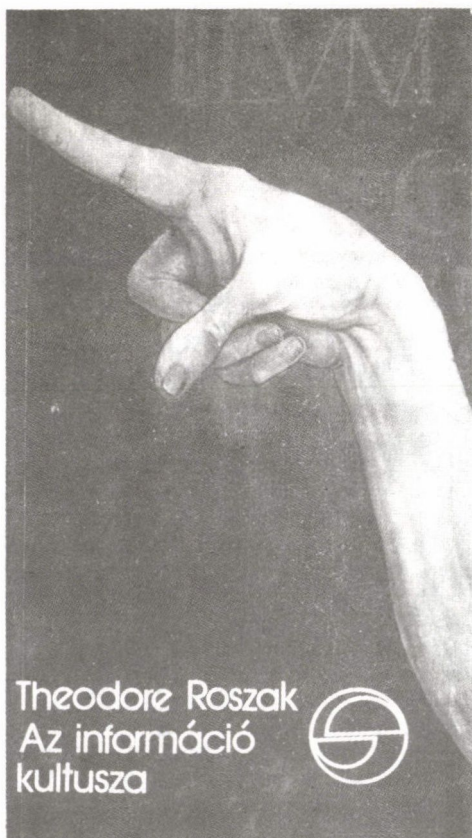
„Semmit se érhetünk el az életben, ha nem találjuk meg a szavakat, amik mindegyikben és minden közös szellemtől áttetszőek. Semmit se érhetünk el, ha nem tudunk olyan meritőhálót csinálni, mellyel minden tengeren és folyón lehet halászni. A kötőszavak erős szigetek, átitatva az öröklét szurkával.”

Kincses Kovács Éva

Számítógépmítoszaink — az ellenkultúra kritikáján át

Theodor Roszak: Az információ kultusza avagy a számítógépek folklórja és a gondolkodás igaz művészete. Európa kiadó. 1990.

Theodor Roszak húsz évvel ezelőtt, harminchét évesen, 1969-ben írta meg az első, kiemelkedő sikert megért könyvét. The Making of a Counter Culture (Ellenkultúra születik) címmel. Ez az időszak Amerikában a klasszikus „fogyasztói társadalom” időszaka, a jólét és a széles rétegek számára elérhető fogyasztás korszaka, a töretlen fejlődés, a folytonos növekedésbe vetett hit évtizede. De a vietnami háború időszaka is, a munkanélküliség, a faji zavargások, a négerlázadások időszaka, a harcos nőmozgalom kibontakozásáé és a diáklázadásoké is. Ez utóbbi mozgalmak, összekapcsolódva a beatzenét életük központi szervező elemeként megélt fiatal szubkulturákkal, helyüket és kereteiket kereső alternatív életforma-

Theodore Roszak
Az információ
kultusza

mozgalmakkal, egy átfogó kulturális korszakváltás lehetőségét, beköszöntét ígérték. Ezt az új, felsejlő kultúrát a bőségbe és jólétebe belefáradt, kiábrándult, az emberi kapcsolatok kiüresedését elfogadni nem tudó középosztálybeli ifjúsági csoportok alakították ki. A teoretikusok — így Roszak — gondolkodásában ezek a különféle forrásokból táplálkozó mozgalmak egyenesen az európai kultúra harmadik nagy korszakaként jelentek meg, mint amely a görög hellén korszak után következő zsidó-keresztény kultúrát fogja felváltani. A mítosz kimondatlan része volt az is, hogy ennek a kultúrának a bölcsője a sajátos földrajzi értékeket és gazdasági szerkezetet koncentráló nyugati partvidék, az ekkortájt Napos Övezetként (Sunbelt), később inkább Szilíciumvölgyként emlegetett kaliforniai tengerpart lehet. Az új elektronikai és űrtechnikai fejlesztőközpontok ide vonzották a magasan kép-

zett értelmiségi munkaerőt, számos egyetemi központban koncentráltak az új tudományokkal és egy sajátos életformával szembesült, szellemi pályákra készülő ifjúsági tömegek.

A háborúellenes mozgalmak, a diák-megmozdulások, a nőmozgalom radikális időszaka hamarosan véget ért, az alternatív életformát ígérő kommunák felbomlottak, mielőtt bebizonyosodott volna róluk, hogy végleges megoldást tudnának nyújtani az elszigetelt, elidegenedett egyén és a töredezett család problémáira.

Az ellenkultúra problémaköre azonban nem merült feledésbe. A hetvenes években másfajta gondolatkör került a középpontjába, az ún. alternatív és zöld mozgalmak által feltett kérdések. Roszak ekkori írásaival E. F. Schumacher, I. Illich mellett az ökológiai alternatív gondolkodásmód vezető teoretikusává lépett elő. Az ebben az időben kimunkált új gondolatmenetben az ember és a természet közötti harmonikus kapcsolat megbomlásáért, az ökológiai válság kialakulásáért az ipari civilizáció a felelős, az állandó növekedés hajszolása, az egyre több területre kiterjedő nagyipari, technikai megoldások.

Roszak gondolkodásának középpontjába a technikai kultúra kritikája került. Schumacher megpróbált körvonalazni ún. szelíd technikákat, olyan termelő folyamatokat, amelyek segíthetnek visszaállítani az ember és természet megbomlott egyensúlyát, amelyek nem pazarló fogyasztásra épülnek. Roszak technika kritikájában a hagyományos humán értékek kerülnek előtérbe, a racionális, tudományos gondolkodás mellett vagy helyett az intuíció, az ölet, a megézés, néha a misztika és az irracionális világfelfogás is. A szigorú tudományos gondolkodásmód, amelynek sikerei a huszadik század második felének technikáját is eredményezték, egyben kirekesztette a megismerésből az ember teljes személyiségét, elsovasztotta a képzelőerőt, az intuíció szerepét, csökkentette az erkölcsi magatartás és példaadás jelentőségét, ugyanígy mellőzték az érzelmeket, az emberi egyéniséget a gondolkodásból. Ebben a gondolatkörben Roszak logikusan jutott el oda, hogy megírja Az információ kultusza című könyvét. A számí-

tógép és a hozzákapcsolódó túlzó nézetek bemutatása kétségtől eltekintve alkalmas arra, hogy napjaink túlhangsúlyozott technikacentrikusságát bíráljuk. Roszak megpróbál objektív ítélekező lenni, hiszen el kell ismernie, hogy a számítógépek az utolsó tíz év alatt a mindennapi élet eszközei lettek. Ő maga is számítógépen írja könyvét, adatgyűjtésében számítógépes hálózatokat és adatbankokat vett igénybe. Mindezek olyan szolgáltatások számára és a hozzá hasonló értelmiségiek számára, amelyeket nem szívesen nélkülöznének.

Ha némi távlatból visszatekintünk majd, akkor a nyolcvanas évtizedet valószínűleg a számítógépek elterjedésének időszakaként is jellemezni fogjuk. Az ún. nagyszámítógépeknek (mainframe) az a drága és elbűrokratizált, felesleges kódosítással körülvett használata, amelyre Roszak fő kritikáját zúditja, a nyolcvanas évek elején hirtelen elvesztette központi szerepét. Megjelentek, s az évtized közepére egyre jobban elterjedtek és egyre nagyobb lehetőségeket, gépi erőforrásokat kínáltak a mikrogepek. Új és felmelegített túlzások, be nem váltható ígéretek kísérték ugyan ezeket is, de a korábbi fehérköpenyes „papok” által körülvett, légkondicionált géptermekben zümmögő gépcsdák végleg kikerültek a közfigyelem előteréből. Roszak azonban számos bíráltni valót talál az új gépekhez kapcsolódó mítoszokban is.

Két fő kérdéskört állít kritikája fókuszába; ezek lényegében ugyanannak a mítoszteremtésnek, a technika bővületében formálódó szemléletmódnak a különböző oldalai. A könyv egészén végigvonul az a kritikai törekvés, amely az információ jelentőségének túlhangsúlyozását bírálja. A számítógépek megbízható adattároló képessége és az adatokon végrehajtott gyors műveletek lehetősége sugallja azt, hogy a számítógépek hívei túlhangsúlyozzák az információk fontosságát, és egy új korszak, az információs társadalom alapvető jellemzőjévé teszik. A másik központi probléma, mely Roszak kritikáját folyamatosan kihívja, a számítógép működése és az emberi gondolkodás közötti párhuzamok. Neumann János klasszikus értekezése óta ebben a témában könyvtárnyi írás született. Ro-

szak itt korábbi, az ellenkultúra teoretikus feldolgozása során kimunkált gondolatmenetét fejti ki: a számítógép mechanikus programvégrehajtása, „procedurális” megoldásmódja egészen más valami, mint az emberi gondolkodásmód maga intuitív, el-elakadó, rácsodálkozó folyamataival, érzelmi töltöttségével, kultúrához kötött kereteivel.

Ezek mellett a fő kritikai vonulatok mellett a könyv példaszerűen tagolja a számítógépekkel kapcsolatos problématerületeket. Eleven képet villant elénk a kezdetekről, az első gépek építését meghatározó körülményekről, szellemi és gazdasági klímáról, állandóan emlékeztet a számítógépekkel kapcsolatos túlzó nézetek háttérében álló csoportok érdekeire, a hadiipari fejlesztő komplexumok érdekvizsionyaira, a konzervatív politikai szándékokra és a reklámterületeken érintettek összefonódó érdekeire.

A könyvben jelentős terjedelmet foglal el a számítógépek oktatásba való bevonulásának bemutatása és az itt tapasztaltak bírálata. Roszak attól félti a fiatalokat — mivel a legfogékonyabb életkorukban találkoznak a gépekkel —, hogy egy mechanikus gondolkodási modellt tesznek magukévá. Azt a gondolkodási és problémamegoldási módot, amelyet a számítógépek kínálnak nekik. 1985-ben, amikor a könyv íródott, az Apple cég látványos akciók keretében látta el számítógépeivel Amerika iskoláit és egyetemeit. Az első sokk hatására még nemigen látszott, hogy az ifjú nemzedék, amely kezébe kapja ezeket az új tulajdonságokat mutató gépeket, milyen gyorsan kiismeri és a „helyére teszi” azokat. Ahogy a mesét hallgató gyerek sem téveszti össze a mese világát a valóságos viszonyokkal, úgy a számítógépet megismerő nemzedék is hamarosan a saját értékén minősítette az új játékszerkeket. Éjszakákba nyúlóan ismerkedtek, majd vég nélkül játszottak velük, klubokban vetélkedtek a kifürkészett lehetőségek felhasználása terén, kalózkodtak bravúrból és lázadásból a felnőttek túlságosan komolyan vett világa ellen az egyetemeken kiépített hálózatokban, egy újszerű „falfirkálás” közeget hozták létre elektronikus postaládáikban.

A számítógép mára a mindennapi

munka egyik hatékony eszköze lett, szövegszerkesztővé, nyilvántartások vezetőjévé és információszolgáltató eszközzé vált, a mérnöki, grafikai, nyomdai tervezés széles körben elérhető és használható eszközzé. Igaz, lehetőségei koránt sincsenek kimerítve, például kommunikációs képességeit a szűkös vagy drága távközlési hálózat körülményei között nem lehet kamatoztatni, néha csillogó, ám együgyű játékként túlságosan is elszórakoztatja használóját. Roszak félelmei, amelyek az oktatás területére tömegesen beáramló gépek láttán támadtak, mára többnyire alapjukat veszítették. Az ifjúság józan életértékelése a megfelelő helyükre parancsolta a gépeket. Ahogy egy nemzedék tömegesen megtanult autót vezetni, egy következő a televízióval együttélni, a most felnövő pedig a számítógépeket szelídítette a „keze alá”.

Külön fejezetben kapja meg a magáét Seymour Papert, a LOGO programnyelv kifejlesztője és apostola. Pedig a Logo — legalábbis hívei szerint — a számítógép-programozás egyik figyelemreméltó és az oktatásban mindenképp ajánlható alternatíváját jelenti. Roszak elsősorban az „eljárásokban való gondolkodás” kényszerkorlátai miatt bírálja. Azt veti a szemére, hogy a gyermek gondolkodásmódját a számítógép színvonalára egyszerűsíti. Az érvelést persze meg is fordíthatjuk: a számítógép célszerű felhasználásának útja az, ha belső logikáját, működését, feladatmegoldó módjait megismerve megkeressük azokat a valóságos problémákat, amelyek ilyen módon megoldhatóak. Ha ezeket úgy találjuk a számítógép számára, hogy képes legyen megoldani azokat, nyert ügyünk van, ez maga a számítógép értő alkalmazása.

Roszak könyvében csak egyetlen fejezetben szól lelkesedéssel a számítógépekhez kapcsolódó világról, és ez nem véletlen: itt tárgyalja a számítógépek és az ellenkultúra kapcsolatát. Ez az a gondolatkör, ahol igazán otthon érzi magát: a mikrogepeket megalkotó, a hivatalos számítógépes társadalom perifériáin tevékenykedő zug- vagy gerilla-számítógépesek mozgalmanak bemutatásában. Egyetemi ifjúsági szubkultúra lázadása ez is, a „Nagy Kék”, az IBM egyeduralmának ta-

gadása. A cél az olcsó, mindenki számára elérhető gépek megalkotása. Amíg azonban a többször feldolgozott, ismert történetig jutnánk a mikroszámítógépes hőskorszak főszereplőivel, Stephen Wozniakkal és Steven Jobsszal a kaliforniai garázsban, ahol az Apple II. gép született, néhány korai, alternatívának tekinthető számítógép-használati törekvés is bemutatásra kerül. Ilyen a Homebrew Computer Club, amellyel melleleg a 80-as évek elejétől a magyar amatőr számítógépes mozgalom is kapcsolatot tartott. A személyes kontaktusokon túl a magyar mozgalom egyik része felvette a HCC nevet is, amit Házi építésű Computer Club-nak magyarítottak, de ez már egy másik történet. A kaliforniai HCC-ben a számítógép újszerű megközelítését keresték. „...a radikális gerilla- vagy zugszámítógépesek a komputert olyan drámaian új szemszögből nézték és olyan politikai jelentőséggel ruházták fel, amelyet a »Big Blue« és hűbéresei révén sohasem nyert volna. Az ő kezükben került a számítógép a legközelebb ahhoz, hogy a demokratikus politika eszközzé váljon.” (Itt jegyezzük meg, hogy a hacker kifejezésnek a könyvben nem sikerült tömör magyar megfelelőt találni. A zug- vagy gerilla-számítógépesek csak részben fedik az eredeti jelentéskört. A szövegben néha egyszerűen csak számítógépekként kerül fordításra a hacker kifejezés. A magyar szóhasználatban inkább a számítógép-amatőrök kifejezés terjedt el, ami megint csak távol van attól, hogy jól megnevezze a mikrogepes mozgalmakban tevékenykedőket.)

A számítógép demokratizálásának egyik első kísérlete az ún. Resource One elnevezésű közhasznú számítóközpont volt, amely mindenki számára elérhető információk nyújtását tűzte maga elé. Az első kudarcok után Community Memory néven egy városi hálózatot terveztek, amelyen keresztül széles közönség számára vált volna elérhetővé az adatközpont. „A Community Memory kedélyes és részvételen alapul. Nyitottan aktív, szabad információs rendszer, közvetlen kommunikációt tesz lehetővé a rendszer használói között, az információcsere központi szervezése vagy ellenőrzése nélkül. Ez a rendszer tökéletes ellentéte az elekt-

ronikus tömegtájékoztatásnak.” Ezek a törekvések még az ún. nagyszámítógépekre alapozódtak. Közben a technika fejlődése lehetővé tette, hogy létrehozzanak egy olcsó, sokak számára elérhető árú gépet. Ez volt az Apple II története, amely 1977-ben vette kezdetét, és egy egész mozgalmat teremtett maga körül: „computer és információfelfogásuk furcsa ötvözete volt a politikai lázadásnak, a tudományos fantasztikumnak, a csináld magad mozgalomnak és a pusztá játékoságnak”. „Erényt csináltak a korlátozott adattárolási lehetőségekből (azzal, hogy) interaktív kapcsolatot fejlesztettek ki a billentyűzet és a képernyő között.” Akik magunk is végigéltük ennek a romantikus mikrogépes korszaknak egy közép-kelet-európai változatát, kétségkívül legszívesebben ezeket az oldalakat olvassuk Roszak könyvében azzal a belenyugvó rezignációval, hogy a mi történetünk sohasem fog a kaliforniai fiúké mellé kerülni.

Nehéz számot adni arról a gazdag és szerteágazó gondolatmenetről, ami Roszak könyvét jellemzi. Előzményeket mutat be a filozófia és a tudománytörténet területéről, tizenkilencedik századi romantikusokat, H.G. Wells nézeteit, Bacon, Descartes ide vonatkozó érveit. Nemcsak filozófiai gondolatokra ügyel, hanem a társadalmi, szociológiai összefüggéseket is nyomon követi. A könyv utolsó fejezete a Rossz kezekben címet viseli. Itt a számítógép-alkalmazások olyan területeit veszi számba a szerző, amelyek reális aggodalmakra adtak és adhatnak okot. Ezek az állami adminisztráció koncentrálódása és számítógépesítése, amely a magánélet állandó megsértését vonja maga után. Másodikként a számítógépes adatfeldolgozásra alapozott politikai közvélemény-kutatásokat veszi bírálat alá, mint amelyek leegyszerűsítik és igen-nem válaszokba kényszerítik az emberek politikai nézeteit, a politikusok teljesítményét pedig a „ki vezet” szimpla mérítségére egyszerűsítik.

A hadsereg keretében kifejlesztett számítógéprendszerek élet és halál urai, egyre inkább átveszik az emberektől a döntési lehetőségeket. A rakétarendszerek egyre kevesebb időt hagynak a mérlegelésre, egyedüli útnak az automatizált számítógépes védelmi rendszerek látszanak. Ro-

szak bemutatja, hová vezet ez a gondolkodásmód. Az állami adminisztrációban a gazdaság irányítására is felhasználják a gépeket. Egyes ambíciózus tervekben például Chile gazdasági életéről az adatok 60 százalékát össze tudták gyűjteni és egy modell keretében feldolgozták azokat. Az ilyen totális irányítási kísérletek méltán hívják ki Roszak bírálatát.

Végül a programrendszerek áttekinthetetlen jellegéről és ezek veszélyeiről szól a szerző. A nagy programrendszereket mindig több személy írja, esetleg évekig készülnek, így nincs senki, aki át tudná tekinteni őket. Mindig tartalmaznak fel nem derített hibalehetőségeket, nem lehet tudni, hogy új, ismeretlen körülményekre hogyan fognak reagálni. Bár a számítógéptudomány az utóbbi években jelentős erőfeszítéseket tett a programok megbízhatóságának, szisztematikus ellenőrzésének kimunkálására, Roszak figyelmeztetései nem hiábavalóak. Olyan gépeket, szoftverrendszereket alkalmazunk élet és halál uraiként, országok életének irányításában és más centrális területeken, amelyek ismeretlen részleteket tartalmaznak, váratlan módon reagálhatnak. Mindehhez tegyük hozzá azt a problémakört, ami Roszak könyvének írása idején még nem létezett, a tudatosan készített romboló hatású programokat, amelyek észrevétlenül hatolnak be létfontosságú rendszerekbe, és amelyeket vírusok néven emleget a sajtó.

Rozsak könyvének megírása óta közel öt év telt el, ami azt jelenti, hogy a mikrogépes korszak első felének tapasztalatai alapján állított tükröt elének, „egy humán értelmiségi aggódó reflexióból” összerakva. Az elmúlt évek alatt azonban sokban változott a kép. Bizonyos aggodalomra okot adó tendenciák tovább erősödtek, más területeken pedig Roszak aggodalmait kicsit talán maga az élet korrigálta. Egy feltörekvő új generáció, mely a kezébe kapta ezeket a gépeket, megtanulta értékük szerint becsülni és a „helyükre tette” azokat. Mindazonáltal a könyvet mindazoknak olvasásra ajánlom, akiket valamennyire is foglalkoztat korunk technikai kultúrája és benne a mikrogépek káprázatos karrierje.

Tölgyesi János

Voces y culturas

Áthallásos hangok

A *Voces y culturas* (Hangok és kultúrák) újonnan, Barcelonában félévente megjelenő, független kommunikációs-kulturális folyóirat, amely elsősorban Spanyolország és a latin-amerikai térség ezirányú kérdéseivel foglalkozik. Mindenekelőtt hozzá akar járulni a jelenlegi kommunikációs rendszer demokratizálásához és a különböző kultúrák kiegyensúlyozott fejlődéséhez. Új csatornákat szeretne nyitni azon hangok számára, amelyeket a nagy kommunikációs forradalom lavínája maga alá temetett.

Olyan társadalmak problémáira akar rávilágítani (netán megoldásukhoz hozzájárulni) a lap, amelyek — az eddig kialakult egyenlőtlenségek és a nemzetközi tőke növekvő szorongatása következtében, identitásukat féltve — nyugtalanul tekintenek a jövő felé. Viták során kívánják fölteni, hogy a kommunikációpolitika milyen szerepet játszik a különféle információs rendszerek és kulturális jelenségek kialakulásában. Ezekben a vitákban olyan társadalmi közönségek hallatják majd hangjukat, amelyek aktív részesei a tömegkommunikációnak és a kommunikációs kultúrának.

Az első s tulajdonképpen a folyóirat gerincét képező rovat napjaink egyik legaktuálisabb kommunikációpolitikai jelenségét taglalja több tételben: az audiovizuális iparág privatizációját. Amerikában ez a folyamat már régebben megindult, s mire Európában is sor került rá, addigra a tengerentúli tőkeerős cégek már ugrásra készen álltak az új területek meghódítására. Ez a képlet még fokozottabban illik Spanyolországra, amely különösen későn lépett rá erre az útra, és sajnálatosan még törvényhozása is a kedvezőtlen tendenciáknak kedvez: magánadók létrehozásához olyan magas

tőkehányadot és összeget követelnek, amelyet szinte csak a külföldi óriáscégek tudnak befektetni. Ez pedig nem éppen előnyös a kulturális fejlődés szempontjából.

Ezután két ilyen vállalatbirodalomról olvashatunk ismertetőt: a francia Havasról és az olasz Fininvestről (mely utóbbi a spanyol Tele 5 magánadónak is a tulajdonosa).

A következő cikk a spanyol mozi strukturális válságát elemzi. A televízió és főleg a video térhódítása következtében 1966 óta 330 milliós nézősereget vesztek el a filmszínházak, jelenleg évente kb. 70 millióan fordulnak meg a nézőtereken. (Ez az 1966-os nézőszámnak a 17 százaléka, az 1983-asnak pedig a felét sem éri el.) Ezzel párhuzamosan csökkent a filmgyártás is: 1982-ben 164 játékfilmet készítettek, 1989-ben már csak 41-et, s ma a filmkínálaton belül a spanyol alkotások aránya alig éri el a 11 százalékot. Az ürt nagyrészt az agresszív egyesült államokbeli cégek és termékeik töltik ki. Gyógymódként az európai példa kínálkozik: a központi hatalomnak védőintézkedéseket kell hoznia a nemzeti (tömegkommunikációs) kultúra védelmében, valamint hatékony együttműködést kell megvalósítani a filmgyártás és a televíziós iparág között.

Ebben a lapszámban a latin-amerikai országok közül Argentína került a gyújtópontba. Részletes beszámolót olvashatunk az argentin televíziózás fejlődéséről (Perón első kormányzati időszakától, tehát 1951-től 1989-ig, Raúl Alfonsín alkotmányos kormányzásának végéig). Az említett időszak jellemzője, hogy még az egyre erősödő nemzeti televíziós csatornák is nehezen vagy csak részben tudták elszakítani az erős észak-amerikai kötelékeket, a privatizációs kísérletek többsége pedig kudarcba fulladt. Pedig — amint a következő írásból kiderül — Argentína a privatizációban látja a felemelkedés egyetlen módját. Az új kormányfő, C. S. Menem az egész gaz-

daságot erre az útra akarja terelni, mondván, hogy az ötven évig uralkodó állambatalmi elképzelés elavult. A tömegkommunikációs eszközök szempontjából például ez azt jelenti, hogy a tévécsatornák részvényeinek 49 százalékát följárják megvételre a multinacionális cégeknek. Érdekes módon ettől várják a nemzeti kultúra fölszabadulását a több évtizedes állami elnyomás alól.

A továbbiakban két írás foglalkozik a médiumok és a hatalom összefüggéseivel. Az egyik azt a jól ismert problémát feszegeti, miszerint a tömegkommunikációs eszközök hatékonyan részt vesznek a társadalmi elvárásoknak lehető legjobban megfelelő egyének „termelésében”, a másik pedig a neves kaliforniai kommunikációs szakembert, Herbert Schillert szólaltatja meg a modern technológia és a társadalmi egyenlőtlenségek összefüggéséről. Már maga a tény, hogy a kábeltélevíziók 50 százalékát tíz cég tartja kézben, utal egyfajta információs-kulturális imperializmusra, amely alól a kevésbé fejlett országok egyre nehezebben tudják kivonni magukat, de amelynek elszédített, „agymosott” áldozatai — az egyre fejlettebb technika csábításának hálójában — a fejlett területek lakói is.

A lapot, a bevezető témára rímelve, egy olyan dokumentum zárja, amelyben a spanyol audiovizuális és mozipiac szabályozásának tervét vázolják föl. Néhány könyvismertetés átfutása után búcsúzhatunk el a folyóirattól, amely, úgy tűnik, tényleg újszerű, kritikus hangvételben közelít és közvetít a témáról annak érdekében, hogy a kommunikáció valóban a kapcsolatteremtés eszköze legyen. (1990. január-június)

Broadcasting

Kelet-európai helyzetkép

címmel közölt interjú a fenti amerikai lap Diana Lady Dougan nagykövetség-asszonnyal, aki egy öttagú munkacsoport élén 1990 februárjában Budapesten, Prágában, Bukarestben és Kelet-Berlin-

ben tanulmányozta a rádiózás, a televíziózás és a távközlés helyzetét. A külügyi tisztviselőkből álló csoport feladata mindenekelőtt az volt, hogy az amerikai vállalatok szempontjából feltérképezze a befektetési lehetőségeket.

Diana Lady Dougan felhívta a figyelmet arra, hogy míg az amerikai tőke gyakorlatilag nincs jelen a kelet-európai tömegkommunikációban és távközlésben, addig a nyugat-európaiak (például a németek és a franciák) már megvetették a lábukat, velük szemben tehát az amerikaiak hátrányban vannak. Ezenkívül is számtalan — a kelet-európai viszonyokból adódó — nehézséggel kell szembenézniük a potenciális amerikai befektetőknek. Ilyen nehézség például, hogy az egyes országok jószereivel azt sem tudják, milyen frekvenciákkal rendelkeznek, hiszen ezek a legutóbbi időkig a Varsói Szerződés felügyelete alá tartoztak. Az olyannyira áhitott piacgazdaság még nem alakult ki, amit az is mutat, hogy a kelet-európai rádióknál és televízióknál a leghosszabb hirdetési időtartam napi 37 perc. Ez pedig kevés ahhoz, hogy egy kereskedelmi adó megéljen. A legnagyobb probléma azonban a nemzeti valuták konvertibilitásának hiánya. A befektetők nem tudhatják, hogy a későbbiekben hogyan vihetik ki az országból a profitjukat. Lady Dougan hasonlóan komoly gondnak tartja, hogy a szóban forgó országok gazdaságilag függenek a Szovjetuniótól: onnan szerzik be a nyersanyagok többségét, és oda adják el késztermékeiket, amelyek egyébként a nyugati piacon nem is versenyképesek. Kedvező viszont, hogy a kelet-európai munkaerő jól képzett, ebből a szempontból tehát ez a régió nem tekinthető a harmadik világ részének, ugyanakkor azonban az infrastruktúra alacsony színvonala a legkevésbé fejlettek közé sorolja őket.

Lady Dougan szerint a kelet-európai piacon senki sem számíthat gyors sikerre. Különösen így van ez a rádiózásban és a televíziózásban, hiszen ezek a befektetések általában később térülnek meg. A távközlésben azonban már hamarabb lehet profitra számítani. Az említett nehézségek ellenére a nagykövetség-asszony úgy látja, az amerikaiakat igen-

is érdekelheti a kelet-európai tömegkommunikáció és távközlés. Ennek egyik oka, hogy az Egyesült Államokban sok kelet-európai bevándorló telepedett le, bennük nyilván megvan a segítőkészség. Az amerikaiak egyébként is segítőkészek, ráadásul a jelen esetben nincs szükség túlságosan nagy pénzösszegekre. Ez fontos, hiszen az üzletet a tömegkommunikáció területén sem szabad összetéveszteni a jótékonykodással.

Segítségre egyébként elsősorban a frekvenciaszabályozásnál van szükség, annak érdekében, hogy az új rendszer lehetővé tegye sokféle program sugárzását, sokféle csatorna létrehozását és a sugárzás különféle módjainak megteremtését. Ezért Lady Dougan javasolta a kormánynak, hogy küldjön ki szakemberekből álló csoportot a frekvenciahelyzet tanulmányozására, méghozzá azonnal. Ezen a területen egyébként kedvező körülmény, hogy a problémák megoldásához nincs szükség a CCIR (nemzetközi rádiós tanácsadó bizottság) közreműködésére, azok helyben rendezhetők.

A munkacsoport javaslatai között szerepelt az is, hogy a washingtoni kormány gondolkodjon el azoknak a katonai berendezéseknek, adó-vevőknek, frekvenciáknak a civil hasznosításáról, amelyek a későbbiekben a NATO-nál feleslegessé válnak.

Végül még egy indítvány: a különböző törekvések koordinálására hozzanak létre az Egyesült Államokban olyan közszolgálati társaságot, amely a kelet-európai kommunikációval foglalkozik. (1990. április 30.)

Kirche und Rundfunk

Újra az erőszakról

Újabb változattal gazdagodott a kommunikáció-kutatók régi kedvenc vitatémája: van-e összefüggés a tévében látott és a valóságos erőszakos cselekedetek között. Egy brit kutatás megkérdezetteinek mindössze 17 százaléka volt meggyő-

zödve a közvetlen összefüggésről, tehát hogy az erőszakos tettek növekedése arra vezethető vissza, hogy a tettesek túl sok erőszakot láttak a tévében. A Broadcasting Standards Council megbízására készült tanulmány (a címe: Violence in Television Fiction) eredményei teljesen ellentmondanak egy frissen publikált amerikai tanulmány következtetéseiének.

„Ha a televízió döntően befolyásolná az emberek viselkedését — mondta a Council kutatási igazgatója —, akkor a legtöbb emberre, akik érzékenyek rá, hasonló módon hatna. Ezért az első kérdés így szól: Lényegesen többet tévéznek-e azok, akiket különösen aggaszt az erőszak növekedése, mint azok, akik kevésbé aggódnak emiatt? Ezer ember megkérdezése alapján nem találtak számottevő különbséget a sokat, illetve a keveset tévézők között. A gyakori tévézők 20, míg a keveset tévézők 15 százaléka tart attól, hogy erőszakos cselekedet áldozatává válhat, a sokat tévézők 33 százaléka tartja Nagy-Britanniát igen brutális országnak, a keveset tévézők 25 százaléka osztja ezt a véleményt. Az erőszak növekedéséért a sokat nézők 44 százaléka, a keveset nézőknek pedig 47 százaléka a szülői házba szükséges fegyelem hiányát teszik felelősnek. Mindössze a gyakori tévézők 10 és a keveset tévézők 12 százaléka tartja felelősnek a televíziót az erőszak növekedéséért, a napilapokat pedig egyaránt egy százalé-
kuk.

Megvizsgálták a televíziós erőszak eltérő toleranciáit is. 250 személynek három filmet mutattak be: a *Rémálom az Elm utcában* című horrorfilmet, azután a futball-huliganizmusról szóló *The Firm* című tévéfilmet, végül a *Bill* című bűnügyi tévésorozat egyik epizódját. A leg-erősebb reakciókat a huligánokról szóló film váltotta ki. Sokan már az első percek után ott akarták hagyni. 54 harmincöt éven felüli személyből harmincegyen vélték úgy, hogy nem kellett volna bemutatni, s a fiatalabbak egynegyede is hasonlóan nyilatkozott. A kutató magyarázata: „A horrorfilm sokkal több erőszakot tartalmaz, és sokkal több vért mutat, mint a *The Firm*, viszont kevés köze van a valóságos brit élethez.” (1990. július 18.)

Holland verziók

Hollandiában továbbra sem engedélyezik a magántévét; elég gondot okoz a Luxemburgból sugárzó RTL Veronique is. Ez a kereskedelmi állomás egy év leforgása alatt a nézők 24 százalékát és ezzel tekintélyes reklámpénzeket vont el a holland közjogi televíziótól. A kulturális minisztériumban most azt fontolgatják, hogyan lehetne szponzorálással finanszírozni a közszolgálati tévéprogramokat. Központi kérdés ugyanakkor a független tájékoztatás biztosítása. Pontos szponzorálási irányelvekkel akarják megakadályozni a bűjtött reklám terjedését. A jövőben egyetlen reklámtársaság dönt majd a reklámpénzek szétosztásáról a műsorközlő szervezetek között.

A kereskedelmi reklámellenőrző hatóság mellett a szponzorálás ellenőrzésére is szervezetet hoznak létre annak érdekében, hogy alapjában továbbra is nem-kereskedelmi műsorszórás legyen Hollandiában. A szponzorálás ezzel szemben bevett formának számít: évente kb. 70–100 millió gulden folyik be ezen az úton.

Persze a magánvállalkozás sem soká szorítható vissza. A „de Telegraaf” napilap szerint a francia TF 1 magántévé-társaság hat holland lapkiadóval közösen konzorciumot alakított a hollandiai magán-televíziózás „gazdasági és kereskedelmi lehetőségeinek” felárására. A magántévé bevezetése a jövő év elejére várható Hollandiában. (1990. szeptember 1.)

Dariusz Plotowski (Lengyelország)

Szövetségi Kommunikációs Bizottság — USA

A műsorszóró állomások engedélyezése

Általános szabályok

Bármely, a feltételeknek megfelelő állampolgár, társaság, csoport engedélyezési kérelmet nyújthat be a Szövetségi Kommunikációs Bizottsághoz sztenderd rádiós (AM), frekvencia modulációs (FM), vagy televíziós (TV) műsorszóró állomás létesítésére.

Ezen lehetőségek igénybevételének engedélyezése az 1934-es — azóta módosított — Kommunikációs Törvényen alapul, mely előír bizonyos alapvető követelményeket. A jelentkezőknek általában meggyőzően igazolniuk kell a bizottság előtt, hogy a feltételeknek mind jogi, mind technikai, mind anyagi értelemben megfelelnek, valamint hogy a javasolt állomás működése közérdeket szolgál.

Az engedélyezési eljárás és az állomás működésének teljes részletességgel való leírása a bizottság szabályainak első, „Gyakorlat és eljárás” című fejezetében, továbbá a 73-as, „Rádiós műsorszórás szolgáltatások” című fejezetében található. Ez tartalmazza a technikai szabványokat mind az AM, mind az FM, mind a televízióállomások vonatkozásában, továbbá a televíziós és FM-csatornáknak (frekvenciáknak) az egyes államok és közösségek között történő szétosztását. Ezen szabályokat a jelen kiadványban igyekszünk összefoglalni.

A legtöbb jelentkezőnek beadványa elkészítéséhez mérnöki és jogi szolgálatok igénybevételére van szüksége. A bi-

zottság azonban semmilyen technikai vagy más jellegű speciális tanulmánnyal nem szolgál a jövőbeni jelöltek számára, éppígy nem is javasol se jogi szakértőket, se mérnököket. Ilyen segítségnyújtásban járatos cégek és magánszemélyek nevei különböző kereskedelmi kiadványokban lehetők fel, például a Műsorszórási Évkönyvben és a Televíziós Tények Könyvében.

A következőkben tömörítve bemutatjuk egy műsorszóró állomás létesítésének és működtetésének engedélyezése iránti folyamodvány egymást követő lépéseit. A jelentkezési procedúra lényegét tekintve ugyanaz az AM, az FM és a TV esetében is.

A lehetőség felkutatása

A jelentkezőknek maguknak kell felkutatniuk egy olyan AM-frekvenciát, melyen üzemelni tudnának anélkül, hogy bármely már létező, vagy engedélyezés alatt lévő állomásnak interferenciát okoznának, vagy attól interferenciába kerülnének. Jelenleg az AM-állomások 540 és 1600 kHz között üzemelnek az Egyesült Államokban, 10 kHz-es alaptávközökre osztva. Az állomások úgy vannak a csatornához rendelve, hogy különböző méretű körzeteket szolgálhassanak a „tisztá”, a „regionális” és a „helyi” csatornákon üzemelve. A legjellemzőbb tiszta csatornájú állomások (I. osztály) 50 000 Watt maximális teljesítménnyel üzemelnek, míg a másodlagos

tiszta csatornájú adók (II. osztály) 250 és 50 000 Watt teljesítményhatárok között. Közülük igen sok csupán nappali adóként működik. (Kizárólagosan nappali adásra való jelentkezéseket a továbbiakban már nem fogadnak el, csak általában állomásért való folyamodványokat.) A regionális csatornákon üzemelő állomások 250 és 5000 Watt között sugároznak, kivéve Alaszkát, Hawaiiit és Puerto Ricó-t, ahol a maximális sugárzási teljesítmény 50 000 Watt. Bizonyos területek besugárzására hat csatorna van fenntartva, melyeken nem lehet 1000 Wattnál nagyobb teljesítménnyel sugározni.

Aki kereskedelmi FM-adót szeretne üzemeltetni, annak először azonosítania kell egy olyan, a város számára kiosztott frekvenciát, melyet még senki nem használ. Az FCC rendelkezik egy állandóan napra kész, ún. csatorna elosztási táblázattal, mely jó szolgálatot tesz a még rendelkezésre álló csatornák felkutatásában. Ha az érvényben lévő FM elosztási táblázat a jelentkező által kiválasztott város területén már nem jelez kihasználatlan csatornát, a jelentkezőnek még módjában áll egy magán műszaki tanácsadó bevonásával technikai vizsgálatot végezni. Ha ily módon sikerült egy csatornát azonosítani, akkor benyújtható egy szabálmódosítási kérelem annak vonatkozásában, hogy a nevezett csatorna felkerüljön az elosztási táblázatra. Ha az FCC elfogadja a kérelmet, akkor az új csatorna felkerül a táblázatra, és az FCC által megadott jelentkezési határidőn belül folyamodványok tárgyát képezi.

Az FCC a 88,1 MHz és a 91,9 MHz frekvenciák által behatárolt frekvenciákat nem kereskedelmi műsorszórás céljaira tartja fenn. A nem kereskedelmi célú FM-rádióért folyamodóknak először is egy alkalmas frekvenciát megjelölő mérnöki tanulmányt kell felmutatniuk. Ha ez a mérnöki tanulmány elkészült, és a fenntartott frekvenciasávból megtörtént egy csatorna azonosítása, akkor a

kérelem benyújtható. A nem elkülönített frekvenciasáv természetesen szintén felhasználható nem kereskedelmi jellegű műsorszórásra, ebben az esetben azonban a kérelem tekintetében ugyanazok a feltételek és követelmények a mérveadók, mint egy kereskedelmi adó esetében.

A bizottság hat osztályt határozott meg a kereskedelmi célú FM-állomások számára: A, B1, B, C1, C2 és C. Egy A osztályú adó számára a maximális megengedett teljesítmény 3000 Watt; a B1 osztály vonatkozásában ez az érték 25 000 Watt; a B osztály esetében 50 000 Watt, hasonlóan a C2 osztálynál is, míg a C1 és a C osztályok esetében ez a felső határ 100 000 Watt. A minimális engedélyezett sugárzási teljesítmény mind a kereskedelmi, mind a nem kereskedelmi adók esetében 100 Watt. A teljesítményt, az antennamagasságot és az állomásközöket azon zóna dönti el véglegesen, ahol az állomás működik. Az FM-adók, hasonlóképpen az AM-adókhoz, minden külön engedélyezési eljárás nélkül alkalmazhatják a sztereó adástechnikát.

A kereskedelmi jellegű FM-állomásokhoz hasonlóan a tévéállomásért való folyamodvány esetén is meg kell igényelni a bizottság csatornaelosztási táblázatában nyomon követhető üresedés alapján — a használaton kívül lévő adók listájából — kiválasztott csatornát. A televíziós csatornák szintén kereskedelmi és nem kereskedelmi csatornákként kerülnek szétosztásra. Ha az adott városnak, melyben a jelentkező egy új állomás létesítésére tett javaslatot, nem rendelkez csatornát, az illető felkérhet egy magán mérnököt, hogy készítsen számára csatornavizsgálatot. Amint sikerült egy csatornát azonosítani, azonnal kérelmezhető, hogy ez a csatorna is kerüljön fel az elosztási táblázatra. Ha az FCC helyt ad a kérelemnek, akkor a csatorna felkerül az elosztási táblázatra, és így bármely jelentkező számára elérhetővé válik. A 2—13-as csatornákon üze-

melnek a nagyon magas frekvencián adó állomások (VHF), a 14—69 csatornákon az ultra magasságú frekvencián sugárzók (UHF). Teljesítményük attól függ, milyen csatornatartományhoz tartoznak (VHF vagy UHF), míg az állomásközöket három zóna határozza meg.

Létezik még két további — másodlagos — televízióállomás-fajta: az átjátszó adó és a kisteljesítményű tévé (LPTV). Az átjátszó adó olyan állomás, mely más — teljes szolgáltatást nyújtó — adók jeleit továbbítja. A kisteljesítményű tévé éppúgy vállalhat átjátszó szerepet, mint ahogy saját önálló program sugárzására is vállalkozhat. A kisteljesítményű tévé üzemelhet előfizetéses formában is. A másodlagos televíziók ezen két fajtája üzemelhet mind VHF, mind UHF tartományban, biztosítva, hogy semmilyen zavaró interferenciát nem okoznak a teljes körű szolgáltatást nyújtó állomásnak.

Új, kereskedelmi célú AM, FM vagy televíziós műsorszóró állomás létesítése iránti kérelem esetén a jelentkezőnek az FCC 301-es nyomtatványt, nem-kereskedelmi célokat szolgáló televízióállomások létesítéséért folyamodóknak az FCC 340-es nyomtatványt szükséges benyújtaniuk. Ezek a nyomtatványok abban az esetben is használatosak, ha már meglévő adáslehetőség módosításáról van szó. FM, átjátszó, illetve kisteljesítményű tévé esetén a jelentkezőknek az FCC 346-os formanyomtatványt kell kitölteniük és benyújtaniuk. A formanyomtatványok kitöltéséhez a következő információkra van szükség: állampolgárság, a pályázó jogi és anyagi helyzete, továbbá a felállítandó, vagy módosítandó közvetítő állomás mérnöki és technikai jellemzői, paraméterei.

Amikor a jelölt aláírja azt a szerződést, amelynek révén megszerez egy állomást, ki kell töltenie az FCC 314-es nyomtatványát (kérelem műsorszóró állomás létesítési engedélyre vagy felhatalmazás átruházása iránt), s azt a megfelelő illeték lerovása mellett 30 napon be-

lül be kell nyújtania. Az FCC nem rendelkezik az eladásra szánt állomások listájával, és nem vesz részt az adásvételi szerződések megkötésének előzetes tárgyalásaiban sem. Önnek módjában áll közvetlen kapcsolatba lépni az állomás tulajdonosával az ügyben, hogy vajon érdekelt-e állomásának eladásában. Az a jelentkező, aki egy állomás megvételével kapcsolatban folyamodványt nyújtott be, mindaddig nem veheti át az adó üzemeltetését, amíg az FCC nem engedélyezi az állomás átruházását. Ha az engedély kiadása megtörtént, annak dátumától számított 60 napon belül be kell nyújtani az adásvételt igazoló okmányt. A 323-as FCC nyomtatványt (tulajdonosi nyilatkozat) szintén csatolni kell az engedély kiadását követő 90 napon belül. Az FCC 315-ös nyomtatványt (kérvény részvénytársasági formában üzemeltetett műsorszóró állomás létesítésére kiadott engedély vagy jogosítvány feletti ellenőrzés átruházása iránt) kell mindenkor csatolni, ha a társaságon belül egy többségi részesedés átruházása történne olyan jogi vagy magánszemély javára, akinek egyébként nem volt az ellenőrzést lehetővé tevő részesedése. Van egy másik FCC nyomtatvány is, az FCC 316-os (ellenőrzési jog átruházásának engedélyezés iránti kérelem), mely akkor használatos, ha az állomás csődbe ment, vagy a társaság egy főrészvényesének halálát kívánják bejelenteni.

A műsorszórás iránti kérelmet három példányban — a megfelelő illeték lerovásával — kell benyújtani. Nem kereskedelmi célú, oktatási állomások esetében illetéket nem kell fizetni.

Minden jelentkezőnek közleményt kell közzétennie azon közösség valamely általános körben terjesztett újságjában, ahol az állomás engedélyezett, vagy engedélyezése tervbe van véve. Arra is törekedniük kell a jelentkezőknek, hogy a lakosság benyújthassa a jelentkezéssel kapcsolatos észrevételeit a bizottsághoz. A jelentkezés másolatait közzétetni kell az állomás közönségének

körében, vagy a közönség számára hozzáférhető helyen kell letenni, például közkönyvtárakban, postahivatalokban, azon közösségek körében, ahol az állomás létrehozását tervbe vették. Azok az engedéllyel rendelkezők, akik annak megújítása érdekében nyújtanak be folyamodványt, az állomásaikon keresztül sugárzott közlemények útján kell azt a helyi közösséggel ismertetniük. Bármely meghallgatásra kijelölt jelentkezőnek a bizottság döntéséről ismét nyilvános közleményt kell kibocsátania.

A már létező kereskedelmi, vagy nem kereskedelmi célú AM és televíziós műsorszóró állomások jelentős megújítására és módosítására is kérelmet kell benyújtani. Ha azt rendben valóként átvették, akkor egy versenylistára helyezik, mely egyben nyilvános közlemény is. A listára kerüléssel kezdetét veszi egy 30 napos versenyidőszak, amely alatt bármely más versenyző jelentkező, aki érdekelt bármely, a listán szereplő jelentkezéssel szemben folyamodványt tenni, illetve aki a jelentkezés elutasítását kéri, megteheti ezt. A nem kereskedelmi célú FM-állomásért folyamodók esetében ugyanez a lefolytatandó eljárásorozat. Kereskedelmi célú FM-állomásért folyamodók csak a bizottság által kijelölt időszakon belül adhatják be kérelmüket. Ez a benyújtási időszak az „ablak”-benyújtási időszak néven ismert, mely rendszerint a nyilvános közzétételtől számított körülbelül 45 napot foglalja magába. Azok a jelentkezések, melyek ez alatt az ablak-benyújtási időszak alatt futnak be, felkerülnek az FCC hirdetményére mint „beérkezett, de még nem versenyeztetett” tervezetek. Amint a jelentkezés „versenyeztetett” lesz, ismét felkerül az FCC hirdetményére. A jelentkezés versenyeztetésének nyilvános meghirdetése beindít egy harmincnapos periódust a kibocsátástól számítva, mely alatt a jelentkező bármilyen módosítást benyújthat, hogy biztosítsa folyamodványa teljességét. Amint a jelentkezést mint benyújtottat elfogadták, immáron

harmadik alkalommal kerül nyilvános közleménybe, beindítva ezzel mindazokat a lehetséges tiltakozásokat, melyek a nyilvánosan meghirdetett kérelmek elutasításához kötődhetnek.

A jelentkezések általában a benyújtási sorrendnek megfelelően kerülnek elbírálásra. Ezeket aztán a Mass Media Bureau (tömegtájékoztatási eszközök hivatala) vizsgálja át mind műszaki, mind pénzügyi, mind jogi szempontok szerint, az e célból ráruházott hatósági jogköre alapján. Amennyiben egy benyújtott kérelem bármilyen szempontból hiányosnak bizonyul, vagy magát a jelentkezőt nem találják megfelelőnek, a kérelmet visszaadják, s egy részük esetében biztosítják az ismételt benyújtás lehetőségét. A legtöbb esetben — tekintet nélkül a végső elbírálásra — a benyújtási illeték nem kerül visszatérítésre. Amennyiben egy kérelem komplett, nem tartalmaz hiányosságokat, tiltakozások nem futottak be vele kapcsolatban és rivális jelentkezés sem történt, akkor a kérelmet meghallgatás nélkül is jóváhagyhatják, s kiadják a létesítési engedélyt. A bizottság valamennyi benyújtott kérelemmel kapcsolatos döntését nyilvánosságra hozza. A nyilvános közzétételtől számított harminc napon belül, meghallgatás nélkül benyújtható felülvizsgálati kérelem az engedélykiadással kapcsolatban. Mindenesetre egy ilyen kérelem benyújtása esetén a tiltakozónak elfogadható magyarázattal kell szolgálnia arra vonatkozóan, hogy észrevételét miért nem az engedély kiadása előtt tette meg.

A meghallgatási eljárás

Olyan esetekben, mikor úgy tűnik, hogy egy beadvány nem felel meg a bizottság által kiadott szabálygyűjtemény követelményeinek, illetve tiltakozást nyújtottak be az elutasítás érdekében, vagy mások is benyújtottak versenyhelyzetet teremtő javaslatot, a bizottság meghallgatást rendelhet el.

A bizottság ezt követően nyilvános

közleményben teszi közzé a meghallgatásra utalt jelentkezők listáját. A meghallgatási hirdetemény általában 20 napot biztosít a jelentkezők számára, hogy a megfelelő illeték lerovásával egyidejűleg jelentkezési lapot nyújtsanak be. Egyidejűleg megtörténik a meghallgatást lefolytató közigazgatási bíróság kijelölése is. Az eredeti kérelemhez utólagos módosítás megfelelő ok megjelölése mellett csak akkor terjeszthető be, ha ez nem módosítja érdemben a jelölt javára a versenyben elfoglalt pozícióját.

A meghallgatási eljárás lefolytatása, valamint a bizonyítékok és vallomások áttekintése után a közigazgatási bíróság kihirdeti elsőfokú határozatát. Ez az elsőfokú határozat meghatározott időkorláton belül megtámadható. A bizottság vagy annak felügyelő tanácsa a közigazgatási bíróság által már tárgyalt esetekben figyelembe vehet szóban előadott érvelést, továbbá elfogadhatja, módosíthatja, de teljesen el is vetheti az elsőfokú határozatot. A bizottság bármely ténykedése megtámadható a columbiai területi fellebbviteli bíróságnál.

Létesítési engedély

Miután egy beterjesztett kérelem engedélyezést nyert akár hivatali döntéssel, akár összehasonlító meghallgatás eredményeként, meghatározásra kerül az az időtáv, melyen belül az engedély birtokosának be kell fejeznie az állomás létesítését. Rádióállomások esetében a létesítési engedély 18 hónapig érvényes; a televízió esetében ez a terminus 24 hónap. Az engedély birtokosainak közvetlenül az engedély kiadását követően hívójel kiadásáért kell folyamodniuk. Ha ilyen kérelem nem fut be, akkor a bizottság automatikusan jelöl ki egy speciális hívójelt.

Ha egy létesítési engedély birtokosa bármilyen okból kifolyólag nem képes a

megadott határidőn belül tervezett állomásának üzembe helyezésére, egy FCC 307-es nyomtatvány kitöltésével kérelmezheti az engedély időbeni érvényességének kiterjesztését, feltéve, hogy a kérelméhez bemutatja a készültségi fokot és megadja a végleges teljesítéshez szükségesnek ítélt időtávot. Abban a pillanatban, amikor az engedély birtokosa befejezte az állomás létesítését, megkezdheti a próbaadásokat. Mindazonáltal a próbaadások megkezdésétől számított tíz napon belül be kell nyújtania egy engedélyezési kérelmet az FCC 302 nyomtatványon. Ez az eljárás csak a nem direkcionális adók esetében alkalmazható. A direkcionális állomások esetében a próbaadások megkezdéséhez szükség van a bizottság előzetes hozzájárulásához.

Engedélyek

A működési engedélyek valamennyi rádióállomás esetében hét évre, míg a televízióállomások vonatkozásában öt évre szólnak.

Szabályzatok

Az FCC-szabályzat a következő címen szerezhető be: Government Printing Office, Washington, D. C. 20402. Az FCC „Gyakorlat és Eljárások Szabálykönyve” megtalálható a szövetségi törvénytárban (Code of Federal Regulation) 47. fejezet, 0—19 részek. A műsorszórási törvények ugyanott a 70—79. részek alatt találhatók.

Jelentkezési lapok

Jelentkezési lapok a bizottság ellátási és szolgáltatási részlegénél, a következő cím alatt szerezhetők be: Room B-10, 1919 M. Street, N. W., Washington, D. C. 20554.

Az állomások azonosítása

Miért kell az állomásokat azonosítani?

Ha figyelembe vesszük, hogy világszerte a legváltozatosabb kommunikációs szolgáltatásokat nyújtó rádióállomások milliói üzemelnek, szükségszerű, hogy adásaik megkülönböztető hívójelet hordozzanak. Ezeknek a hívójeleknek hármas céljuk van. Azonosítják az állomás nemzetiségét, az állomás típusát és magát az egyedi állomást. A rádiós hívójelek tulajdonképpen olyan „forgalmi engedélyek”, melyek azonosítják a kommunikációs közlekedés alanyait a rádiós „autópályákon”.

Az állomások azonosításának szükségességét az a tény is aláhúzza, hogy az Egyesült Államok, mely a rádiózás terén minden más országot megelőz, mintegy 85 fajta különböző rádiós szolgáltatással rendelkezik, melyek révén szárazföldi, tengeri, légi és űrkommunikációs szolgáltatások teljesíthetők.

Hogyan osztják szét a hívójeleket?

A kábelenküli üzenet továbbítás — mely a tengerészet gyakorlatában tette meg első lépéseit — hajnalától kezdve a rádióállomások saját azonosítóval rendelkeznek. Egy nemzetközi szerződés alapján 1927-től kezdődően az ábécét felosztották az egyes nemzetek között alapvető hívójelhasználati célokra. Az Egyesült Államok például három betűt kapott (N, K és W betű), melyek kizárólag az ő rádióállomásai hívójelének kezdőbetűként szolgáltak, míg az A betű használatában osztozik néhány más országgal. Az A betűvel kezdődő állomások a hadsereg és a légierő (Army, Air Force) tulajdonában vannak; az N betű a haditengerészet (Navy) és a parti őrség (Coast Guard) állomásainak azonosítá-

sát szolgálja, míg a K és W — kormányzati és nem kormányzati — belföldi adókat jelez.

A kommunikációs törvény felhatalmazza az FCC-t arra, hogy valamennyi, az Egyesült Államokhoz tartozó rádióállomás számára szétossza a hívóbetűket. Ez az egyedi állomások alapján történik. Az A és N betűk kormányzati célra vannak fenntartva. Az FCC — rádióállomások azonosításával kapcsolatos — követelményeinek további részletei a Szövetségi Törvénytárban található meg, a 47. fejezet 2. részében. A rádióállomások és berendezések bizonyos fajtái (a radarállomások és a rövidhullámú berendezések) mentesítve vannak az ilyen követelmények hatálya alól.

A műsorszóró állomások azonosítása

Országunk műsorszóró állomásai K vagy W betűvel kezdődő hívójelekkel vannak ellátva. Általánosságban megfogalmazva: a K betűvel kezdődőek olyan állomások számára vannak kijelölve, melyek a Mississippitől nyugatra működnek, illetve az Egyesült Államok külső területei, míg a W betűvel kezdődő hívójeleket a Mississippitől keletre tevékenykedő adók kapják. (A rádió hőskorában az állomások többsége keleten volt.) Azon néhány hívójel, mely e szabálytól eltérve kivételt képez, csupán annak következménye, hogy a hívójelüket még a szétosztási terv alkalmazása előtt kapták.

Már a rádiózás kezdetétől megvolt az állomásoknak az a kiváltsága, hogy speciális hívójelet igényeljenek. Amikor a rádióállomások kifejezték igényüket, hogy az ábécé mely betűit részesítsenek előnyben, nevek, helyszínek és szlogenek kombinációit mutatták be. Például

az NBC betűket a National Broadcasting Company által birtokolt állomások, a CBS betűket a Columbia Broadcasting System rádiói, míg az ABC-t az American Broadcasting Companies tulajdonában levő adók használták. Az egyedi állomáshívójelek példái a következő betűkombinációk: WGN, Chicago („World's Greatest Newspaper” — a világ legnagyobb újságja); WNYC, New York (New York City Municipal Station — városi adó) stb. Ha egy rádióállomásnak nincs különleges igénye a hívójel tekintetében, akkor számára az FCC fog kijelölni egyet. 1946 óta az FCC nem garantálja speciális hívójelek kiadását a létesítési engedély, vagy egy különleges ideiglenes engedély kiadását megelőzően.

Miután a húszas években a rádióállomások száma gyarapodni kezdett, a hárombetűs hívójelek már nem bizonyultak elégségesnek, így szükségessé vált egy negyedik betű bevezetése.

Az FM és a TV 1941-ben történt megjelenésével az ilyen állomások egyike sem kapott új hívójelet. Ezzel szemben mivel sok FM- és tévéállomás egy már meglévő AM-engedéllyel működött, esetükben az lett az általános gyakorlat, hogy az eredeti AM hívójelet egyszerűen kiegészítették egy „-FM”-mel vagy egy „-TV”-vel. A nemzetközi rádiószabályzat nem követeli meg a műsorszóró állomások esetében a hívójelek használatát, ha az azonosításnak valamely más, megfelelő módja kerül alkalmazásra. Példának okáért nagyon sok külföldi állomás azonosítja magát a következő bejelentkezési móddal: „..... Hangja”, vagy „.....Rádió”.

Amatőr hívójelek

Az amatőr rádióállomások hívójelének kiosztása azon az automatikus rendszeren alapul, mely a hívójeleket a működtetők engedélyeinek besorolási osztályai és levelezési címük alapján képzett ábécé szerint készített listából válo-

gatja ki. Bár az amatőr hívójelek célja sokkal inkább az adó azonosítását szolgálja, semmint az üzemeltetőét, mégis a hívójelek jellegüket tekintve gyakran személyesek. Így ezek a hívójelek gyakran felbukkannak levelezésben, illetve autók rendszámtábláján (például NJ9AZ). Még sírkövekkel is találkozhatunk, melyek olyan amatőrök kedvenc hívójelét viselik, akik elküldték a végső kikapcsolási — „SK” — üzenetüket.

Vészjelzések

Feljegyzések tanúbizonysága szerint egy brit hajó már igen korán, 1899-ben felhasználta a segítségkérésre a rádiót. Hogy amerikai hajó adjon le rádió segítségével vészjeleket, arra 1905-ig kellett várni. De Jack Binns rádiós tiszt már az újságok címlapjára került 1909-ben, amikor posztján rekedt sérült hajóján, a Republicon, azért, hogy az akkoriban használatos „CQD” vészjeleket leadhassa. 1912-ben a balvégzetű Titanic ugyanezeket a jelzéseket továbbította.

A századfordulót megelőző időkben nem volt tengeri vészhelyzetek esetére fenntartott speciális rádiótávírási jel. Egy úttörő rádióoperátor egyszerűen a „Help” betűit továbbította kódolt formában. 1903-ban Olaszország azt javasolta, hogy legyen az „SSSDDD” jelsorozat az egyezményes nemzetközi hívójel vészhelyzetek esetére. 1904 során az atlanti kereskedelemben számos hajót felszereltek az ún. „vezeték nélküli” készülékkel (ahogy akkoriban a rádiót nevezték), és a szárazföldi távírókezelőket hívták át tengeri szolgálat teljesítésére. Ezek az operátorok a szárazföldön használatos „CQ” hívójelhez folyamodtak, melynek jelentése: „minden állomás figyelem” volt. 1904-ben a Marconi társaság a vészjelzéshez még hozzáillesztette a „D” betűt.

Ezalatt a német hajók a „SOE” jelzést használták, és 1906-ban Németország azt ajánlotta, hogy ez váljék egyezményes nemzetközi hívójelzéssé. Ezt a be-

tűkombinációt azonban úgy ítélték meg, hogy rádiótávírási célokra nem kielégítő, mivel a zárópont gyakran elmosódott statikus vagy egyéb interferenciák következtében. Egy nemzetközi konferencián az amerikai delegáció az „NC” betűpárt javasolta, mely a zászlójelek használatában jelenti a segítségkérést. Mindazonáltal a nemzetközi megállapodás az „SOS” jelzést fogadta el, mely 1906-ban lépett érvénybe, bár a „CQD” jelzést brit hajók még évekkel később is használták.

A rádiótelefon alkalmazása esetén, vagy emberi hang közvetítésekor a nemzetközi vészjelzés a „Mayday” (május

elseje), mely hangzásban közel áll a francia „m'aider”) (szó szerint, „segíteni nekem”, de tulajdonképpen „segítség”) kifejezéshez. Ez brit javaslatra született, s 1927-ben nemzetközi egyezmény hagyta jóvá. 1963-ban egy nemzetközi telekommunikációs konferencia megállapodott abban, hogy az űrkommunikációban is az „SOS”, illetve a „MAYDAY” vészjeleket kell alkalmazni.

A kommunikációs törvény kifejezetten tiltja hamis vagy félrevezető jelek továbbítását.

Forrás: Federal Communications Commission, USA. Information Bulletin

CONTENTS

СОДЕРЖАНИЕ

Editorial letter	3	Письмо редактора
IN FOCUS		В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ
Attila Ágh: <i>But there is no public opinion</i>		Аттила Аг: <i>Общественного мнения все-таки нет</i>
EAST EUROPEAN PUBLICITY		ГЛАСЬНОСТЬ В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ
Vladimir Shubkin: <i>As a man sows...</i>	17	Владимир Шубкин: <i>Что посеешь...</i>
Boris Firsov: <i>Social forces and mentality</i>	26	Борис Фирсов: <i>Облик общественных сил и образ их мышления</i>
Witold Morawski: <i>From the politics of reforms to the reform of politics</i>	37	Витолд Моравски: <i>От политики реформ до реформы политики</i>
CLOSE UP		КРУПНЫМ ПЛАНОМ
András A. Gergely: <i>What on earth is the "local society"?</i>	49	Андраш А. Гергей: <i>Что такое «местное общество»?</i>
Edit S. Molnár: <i>Is there any need for more female politicians?</i>	58	Эдит Ш. Молнар: <i>Нужно-ли больше женщин в политике?</i>
Erzsébet Szilágyi: <i>Changing spaces</i>	67	Эржебет Силади: <i>Переменные пространства</i>
WORKSHOP		МАСТЕРСКАЯ
László Kövesdi: <i>TV mathematics</i>	75	Ласло Кёвешди: <i>Телематематика</i>
Béla Büky: <i>About the pseudo-quotations</i>	85	Бела Бюки: <i>О псевдоцитатах</i>
NEW TECHNOLOGIES		ТЕХНИКА
Sándor Stefler: <i>The faces of cable television</i>	99	Шандор Штефлер: <i>Разные лица кабельного ТВ</i>
Gábor Huszty: <i>Europe is speaking with somebody else</i>	106	Габор Хусти: <i>Европа говорит с кем-то другим</i>
János Tölgyesi: <i>Hightech for everyday use</i>	115	Янош Тёлдеш: <i>Ежедневная высшая технология</i>
SEMIOTIC CORNER		СЕМИОТИЧЕСКИЙ УГОЛ
Mihály Hoppál: <i>The Hungarian ethnosemiotical research</i>	123	Михай Хоппал: <i>Венгерские этносемиотические исследования</i>
THE WORLD OUTSIDE		ПАНОРАМА
András Domány: <i>An American success story: C-SPAN</i>	154	Андраш Доман: <i>Успешная история в США</i>
"Extremely reasonable" report about the Finnish broadcasting	159	<i>«Чрезмерно актуальный» репортаж о телевидении в Финляндии</i>
The break up of status quo	166	<i>Разложение статус-кво</i>
PERISCOPE		СМЕСЬ
About books. From periodicals	169	<i>О книгах, из журналов</i>
DOCUMENT		ДОКУМЕНТ
FCC Rules	181	<i>Правила FCC</i>

A kiadásért felel a Magyar Közvéleménykutató Intézet főigazgatója Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, XIII., Lehel u. 10/A. 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank RT, 219—98636 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1990-re: 160,— Ft. Megjelenik évente négyszer.

HU ISSN 0209—584X

NEOTYP Nyomdaipari Kiszövetkezet, Budapest
Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor — INDEX:25 424

A MŰHELY SOROZAT LEGÚJABB KÖTETE

Faragó Klára–Vári Anna–Vecsenyi János

CSAK NE AZ ÉN KERTEMBE!

A huszadik század végén aggasztó kérdőjelek tűntek fel az ember természetátalakító munkájának mindeddig oly nagyra tartott eredményei körül. Visszafordíthatatlan következmények és kockázatok fenyegető árnyéka vetődik az ipari társadalmakra. Az emberi környezetet érintő beruházási döntések egyre gyakrabban váltanak ki konfliktusokat. A lakosság többnyire elfogadja a technika nyújtotta előnyöket és az ezekkel kapcsolatos problémák kompromisszumait – feltéve, ha ezek nem az ő életterét érintik. „Csak né az én kertembe!” – mondhatnánk, némileg megfelelően az angolszász szakirodalomban használatos „Not in my backyard!” elnevezésű, tipikus attitűdnek. Az érdekellentétek fő oka a környezeti problémák komplexitása, több cél egyidejű jelenléte. Lehetséges-e egyáltalán a hatékony közös problémamegoldás?

Ez a könyv egy konkrét környezeti konfliktus természetrajzának bemutatásából indul ki, s végül olyan elméleti következtetésekig és módszertani javaslatokig jut el, melyek segítséget adhatnak a jövőben is minden bizonytalanság felmerülő konfliktusok kezeléséhez.

49,— Ft

Kiadványaink megvásárolhatók a Magyar Közvéleménykutató Intézet könyvtárában is. (Budapest, Akadémia u. 17. 1054)

OLVASÓINK figyelmébe ajánljuk, hogy a Jel—Kép bármely hírlap-kézbesítő postahivatalnál megrendelhető, az alább felsorolt hírlapboltokban pedig példányonként is megvásárolható:

Budapesten:

Baross téri hírlapüzlet
XII., Déli pu. hírlapüzlet
V., Petőfi S. u. 17.
V., Közlönybolt, Bajcsy Zs. út 76.
Marx téri aluljáró

Vidéken:

Debrecen, Kossuth L. tér.
Szeged, Kárász utca és Dugonics tér
Miskolc, Szemere utca és Széchenyi u.
sarok; Széchenyi utcai hírlapbolt
Győr, Rába Szálló előtt
Pécs, Széchenyi tér
Kecskemét, Szabadság tér